T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
2016-YL-064

MEBÂNİ'L-İNŞÂ
CİLD-İ EVVEL

HAZIRLAYAN
Fatma YILDIZ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN

AYDIN-2016

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fatma YILDIZ tarafından hazırlanan *Mebânî'l-İnşâ – Cild-i Evvel* başlıklı tez, 30.06.2016 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	: Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ	PAÜ	....
Üye	: Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN	ADÜ	....
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan YAPICI	ADÜ	....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun **………**Sayılı kararıyla **………………..** tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ

Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyân ederim.

..…/…../2016

Fatma YILDIZ

ÖZET

MEBÂNİ'L-İNŞÂ - CİLD-İ EVVEL

Fatma YILDIZ

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Gültekin
2016, 235 sayfa

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi olan XIX. yüzyılda yaşayan Süleyman Hüsnü Paşa, birçok askerî görevde bulunmuş, askerlik hayatının önemli bir kısmını, imparatorluğun hemen her tarafında ortaya çıkan isyan ve savaşlarda geçirmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Doksan Üç Harbi, Meşrutiyet yönetiminin kabul edilmesi, Mebusan Meclisi'nin açılması ve Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesi gibi olaylarda yer almıştır. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda Şıpka Geçidi'ndeki başarılarından dolayı "Şıpka Kahramanı" olarak tanınmıştır. Askerî okulların ders programlarını ve müfredatlarını yeniden düzenlemiş, bu programlara uygun tarih ve dil kitapları kaleme almıştır. Ona asıl ününü kazandıran da Türk millî şuurunun ve dolayısıyla Türkçülüğün uyanmasını sağlayan bu çalışmalarıdır. Kendi tarihimizi Batılı eserlerden değil de kendi yazdığımız eserlerden öğrenmemiz gerektiğini savunan Süleyman Paşa, bu çığırı açan bir tarihçi ve fikir adamıdır.

Süleyman Hüsnü Paşa tarafından 1871-1872 yıllarında yazılan *Mebâni'l-İnşâ* adlı eser, Arap ve Fars belâgat eserlerindeki konuyla ilgili bilgilere ilave olarak Fransız retorik kitaplarındaki belâgat konusuna dair bilgileri veren ilk eserdir. Yazar, eserini yazarken Arapça *Meselü's-Sâir* ile *İzâhü'l- Meânî* ve Farsça *Menâzirü'l-İnşâ* adlı kitapların yanında Fransızca retorik kitaplarından *Emile Lefranc*'ın *Literatür*'ünden yararlanmıştır. Bu bakımdan, eser sayesinde edebiyat nazariyemiz yönünü Batı'ya çevirir. *Mebâni'l-İnşâ* 'nın aynı devirde yazılan belâgat kitapları arasında farklı ve önemli bir yeri vardır. Eserde, gramer kurallarını açıklamak için kullanılan örnekler birçok farklı kaynaktan yararlanılarak verilmiştir. Türkçe örnekler bakımından zengin olan eserde dil bilgisi kuralları verilirken kısa açıklamalar yapılmış ve bol örnek kullanılmıştır.

Yaptığımız çalışmanın amacı, Süleyman Hüsnü Paşa'nın okullarda ders kitabı olarak da okutulan belâgat ile ilgili eseri *Mebâni'l-İnşâ* 'nın transkripsiyonunu yapmaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: XIX. yüzyıl, Süleyman Hüsnü Paşa, Belâgat, Transkripsiyon.

ABSTRACT

MEBÂNİ'L-İNŞÂ – FİRST VOLUME

Fatma YILDIZ

Graduate Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan Gültekin

Süleyman Hüsnü Pasha, who lived in 19th century, the break-up period of Ottoman, had duty on many military missions and spent most of his life struggling against riots and wars broken out in every side of the country. He involved in so many events happed in the last quarter of the century such as dethronement of Sultan Abdülaziz, the 93' War, accepting the Constitutional Monarchy, opening the First Parliament and enacting of The Ottoman Basic Law. Süleyman Hüsnü Pasha is known as "Hero of Shipka" due to his great efforts in Shipka Pass during 1877-1878 Turkish-Russia War. He rearranged the academic programs and curriculum of the military schools, wrote up history and language books for these programs. In fact he earned reputation especially through these studies that inspire Turkish national conscience and therefore Turkism. Defending the belief that we should learn our history not from western books but from the books written by our own Turkish authors, Süleyman Pasha is a pioneer historian and intellectual.

Mebânil-İnşâ, written by Süleyman Pasha in the years of 1871-1872, is the first work which gives information about eloquence in French rhetoric books besides the information about the subjects of Arabic and Persian rhetoric works. Author benefited from the books named as Meselü's-Sâir and İzâhü'l- Meânî in Arabic as well as Menâzirü'l-İnşâ in Persian and Literature of Emile Lefranc among French rhetoric books while writing his books. In this respect, thanks to the work, our literature theory leans to the West. Mebâni'l-İnşâ has a different and significant role among the rhetorical books written in the same period. Samples used in the work to explain the grammar rules were used by benefitting from many different sources. In the work, which is rich in terms of Turkish samples, short explanations were given and many examples were used.

The aim of this study is to make transcription of Mebâni-l İnşâ written by Süleyman Hüsnü Pasha on rhetoric and taught as a course book in schools.

KEY WORDS: 19th century, Süleyman Hüsnü Pasha, Rhetoric, Transcription.

ÖN SÖZ

Yüzyıllarca dünyaya hükmeden Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yozlaşmaya başlayan toplum yapısı, lüks hayat cazibesi ve ulusçuluk isyanları karşısında eski gücü ve önemini yitirmeye başlamıştı. Deneyimsiz padişahların tahta geçmesiyle bu çöküş daha da hızlanmıştı. Devletin çöküşünü engellemek isteyen devlet adamları XIX. yüzyılda Avrupa'yı, Avrupa medeniyetlerini yakından tanımak istemişti. Bu amaçla Avrupa'ya elçiler gönderilmiş, Avrupa'dan uzmanlar getirilerek askerî, sosyal alanlarda yeni düzenlemeler yapılmıştı. Tanzimat Fermanı gibi padişahın yetkilerini kısıtlayan, halka kanun önünde eşitlik ve birtakım özgürlükler getiren kanunlar çıkarılmıştı. Tanzimat döneminde batılılaşma hareketleri sonucu yeni eğitim öğretim kurumları açılmış, Batı tarzı eğitim yaygınlaştırılmıştı. Bu dönemde ilim dili olan Arapçanın yerini yavaş yavaş Fransızca almaya başlamıştır.

Süleyman Paşa, birçok konuda milliyetçi özellikler gösterdiği gibi dil konusunda da zamanına göre oldukça ileri görüşlü davranmıştır. Türkçülüğün öncülerinden biri olarak kabul edilen Süleyman Hüsnü Paşa, *Mebânî'l-İnşâ* adlı eseri ile araştırmacı ve yenilikçi düşünce sistemine sahip olduğunu kanıtlamıştır. *Mebânî'l-İnşâ*'nın ön sözünde dilimizin kurallarını yabancı yazarların kitaplarından değil de kendi yazarlarımızın kitaplarından öğrenmemiz gerektiğini dile getirmiştir. Kendi lisanımızın kurallarını en doğru şekilde anlatmaya, bunu yaparken de pek çok farklı kaynaktan yararlanarak örnekler vermeye çalışmıştır. Çalışmamızın eser tanıtımı bölümünde, verilen bu örnekleri toplu halde gösteren bir tablo hazırlanmış, yazarları ve sayfa sayıları ayrıca belirtilmiştir.

Çalışma başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde XIX. yüzyılın siyasi ve edebî durumu ile Tanzimat Dönemi'nde yazılmış belâgat kitaplarıyla ilgili bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Süleyman Paşa'nın hayatı, öğrenimi, hizmetleri, şahsiyeti ve edebî kişiliği, Türkçülük anlayışı ile eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Mebânî'l-İnşâ* tanıtılmış ve incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi aşamasından teslimine kadar değerli bilgilerini benimle paylaşan, ışığıyla yolumu aydınlatan, desteğini hiç esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Hasan Gültekin'e şükran borçluyum.

Fatma YILDIZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
c.	:cilt
Ed.	: Editör
Edeb.	: Edebî anlamda.
haz.	: Hazırlayan
Mec.	: Mecazi anlamda.
s.	: Sayfa
TDED	:Türkiya Dil ve Edebiyat Dergisi
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl dağılma döneminde ayakta kalabilmek için denge politikası izlemiştir. Çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımından çok fazla etkilenmiştir. Azınlık halklardan özellikle Sırplar ve Yunanlılar bağımsızlık mücadelesi için büyük çaba harcamışlardır. Devletin varlığını sürdürebilmek için askerlik, bilim, teknik, maliye, eğitim, hukuk vb. pek çok alanda ıslahat yapılmıştır.

Islahat hareketlerinin uygulanmasında yaşanan zorluklar, II. Mahmud (1808-1839) zamanında yeniçeriliğin kaldırılmasıyla (1826) aşılmaya başlandı ve yenileşmenin önündeki engellerden en önemlisi ortadan kalkmış oldu. II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla başlayan süreç, klasik düzenin sona erdiği ve eski kurumların kaldırılarak yeni kurumların oluşturulduğu yeniden yapılanma dönemi olmuştur. Özellikle kültürel alanda büyük değişimler yaşanmıştır. Bunlardan biri 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesidir. Tanzimat Fermanı, Batılılaşma yolunda atılmış önemli bir adımdır. 1876'da ilan edilen Meşrutiyet yönetimi hukuk ve rejim açısından köklü değişiklere neden olmuştur. Bu yüzyılda eğitim alanında da yenilikler yaşanmış; yeni okullar açılmış, eğitim ve öğretim işlerini yürütmek amacıyla yeni bir bakanlık kurulmuştur. II. Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra modern bir yapıya sahip olan Asakir-i Mansure-i Muhammediyeyi kurmuş, mali ve idari alanda yeni bir yapılanma başlatmıştır. Devlet için gerekli olan eleman ihtiyacını karşılamak için Tıbbiye (1827), Mızıka-i Hümayun (1831), Mekteb-i Harbiye (1834) ve rüştiyeler gibi yeni okullar açılmıştır. Ders programlarında değişiklikler yapılarak yeni açılan okullarda kullanılması amacıyla telif ve tercüme eserler basılmıştır. Bu eserler 1832'de kurulan Tercüme Odaları'nda hazırlanmıştır. Batı edebiyatından tercümeler yapılmış, Türkçeye çevrilemeyen terimler için karşılıklar bulunmaya çalışılmıştır. Osmanlı tarihinde ilk defa eğitim için yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. İlk nüfus sayımı yapılmış, pasaport sistemi getirilmiş, posta ve karantina teşkilatı kurulmuş ve 1831'de ilk Türk gazetesi Takvim-i Vekayi çıkarılmıştır. Tanzimat ilan edildikten bir yıl sonra devlet memuru olanlara ceket, pantolon ve fes giyme zorunluluğu getirilerek halka Batılı bir görünüş kazandırılmıştır.

1. YAZARIN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASİ VE EDEBÎ DURUMU[1]

Mebâni'l-İnşâ'nın yazarı Süleyman Hüsnü Paşa XIX. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti oldukça güçsüz bir durumdadır. Savaşlarda alınan yenilgilerin ardından gelen toprak kayıpları ile devletin yüzölçümü küçülmektedir. Ayrıca savaş ortamının getirdiği maddi zorluklar ve yükümlülükler halkın yönetime olan bağlılığının giderek zayıflamasına ve birçok isyan çıkmasına neden olmaktadır. Yöneticiler bu kötü gidişatı ve devletin çöküşünü durdurabilmek için çareler aramışlar fakat bu çabalar sonuç vermeyince XVIII. yüzyılda başlayan Batı'ya yönelişin gerekliliğini iyice anlamışlardır. Bir önceki yüzyılda başlayan yenileşme hareketleri iki önemli engel ile karşılaşmıştır. Bu engeller yeniçeriler ve medresedir. Yeniçeriler yapılmaya çalışılan yeniliklere karşı çıkmışlar, medreseler ise kalıplaşmış yapı ve düşünceleriyle olumsuz bir tutum içinde olmuşlardır.

XIX. yy. başındaki padişah III. Selim (1807-1808)'dir. Yüzyılın diger padişahları; IV. Mustafa, II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid'dir.

Islahat Fermanı (1856) ile Müslimler ve gayrimüslimler siyasî haklar bakımından eşit hale gelmiştir. Bu fermanla ilk defa Osmanlı anayasası yabancı devletlerce teminat altına alınmıştır. Bu düzenlemeler, iki topluluk arasında ve imtiyazları zedelenen Hristiyanların kendi aralarında çatışmalara sebep olmuştur. 1856-1877 yılları, yabancı devletlerin körüklemesiyle artan ayaklanmalar, özerklik arayışları, bunların sonucunda tanınan yeni imtiyazlarla geçmiştir. 1875'te ise ağır borçlanmaların altından kalkamayacak hale gelen devlet, ilk defa hazinesinin iflas ettiğini ilan etmiş ve devletin toprak bütünlüğünün garantisi ilk kez Avrupa devletlerinin güvencesi altına alınmıştır. Ağır toprak kayıpları yaşayan idari mekanizması bozulan ve parçalanma tehlikesi yaşayan Osmanlı Devleti için I. Dünya savaşı sonun başlangıcı olmuştur (İsen, 2009: 156).

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın son çeyreğinde Sultan Abdülaziz'in halli, Meşrutiyet yönetiminin kabulü, Meclis-i Mebusan'ın açılması, Kanûn-i Esâsî'nin ilânı ve 93 Harbi gibi önemli olaylar yaşamıştır. Bu olayların hepsi üç yıl içinde

[1] 19. Yüzyılın siyasi ve edebî durumu hakkındaki bilgiler Mengi, 2004; İsen, 2009; Okuyucu vd, 2012 'den yararlanılarak hazırlanmıştır. Diger kaynaklar ayrıca gösterilmiştir.

gerçekleşmiş ve Süleyman Paşa bu olayların hepsinde yer almıştır (Özbilgen, 2006: 15).

Osmanlıda bu yüzyılda siyaset, edebiyat ve kültür ilişkisi önceki yüzyıllara göre daha fazla hissedilmiş, nesir dili olarak sade, orta ve süslü nesir üslupları kullanılmıştır. Ayrıca süslü nesir üslubunun daha anlaşılır hale getirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Çeşitli alanlarda yapılan yeniliklerle aynı doğrultuda edebiyat alanında da bazı yenilikler yapılmıştır. Edebi türler ve içerik bakımından yenilikler söz konusu iken dil, nazım şekilleri ve vezin açısından büyük bir değişim yaşanmamıştır. Yeni edebiyattan etkilenen bazı şairler eski edebiyatı öğrenerek yetiştikleri için eski tarzda yazmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden eski yeni ikiliği ortaya çıkmıştır.

XVII. yüzyılda başlayan Divan ve Halk Edebiyatı etkileşimi XIX. yüzyılda da devam etmiş, bu etkileşime Batı'dan etkilenerek oluşan Yeni Türk Edebiyatı da eklenince edebiyatta şekil ve içerik açısından yeni türler kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden farklı bir edebi anlayış ortaya çıkmış ve yüzyılın ikinci yarısında eski anlayış etkisini tamamen yitirerek yerini Batı edebiyatı etkisinde gelişen Tanzimat edebiyatına bırakmıştır.

Asrın ilk yarısı genellikle önceki asrın bir devamı olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu yüzyıl, yeni bir hamle yapacak güçten mahrum kalan ve kendi içinde büyük isimler yetiştiremeyen klasik edebiyatın *Geç Dönemi*dir. Sadece İstanbul kütüphanelerinde divanı olan şairlerin sayısının 114'ü bulması bu edebiyatı besleyen kaynakların hâlen canlılığını koruduğunu gösterir (İsen, 2009: 157).

Divan edebiyatının kuruluş yıllarında şiirde görülen dinî-tasavvufi etki bu yüzyılda da görülür. Şairler arasında tekkelere mensup olmayanı yok gibidir. Tekke geleneğine bağlı olanlara örnek olarak Kuddusî, Osman Şems, Safî, Edip Harabî gibi pek çok isim sayılabilir.

Batı edebiyatının örnek alınmasının yanında eski büyük şairler özellikle de XVII. yüzyılın usta şairleri örnek alınmıştır. Eski şiiri yeniden başlatma çabaları Divan şiiri açısından en başarılı hareket olmuştur. Bu hareketi gerçekleştirmek amacıyla 1861'de Encümen-i Şuara adında bir şairler topluluğu kurulmuştur. Bu topluluk bir yıl boyunca çalışmalarını devam ettirmiştir. Encümen-i Şuara

topluluğunda yer alan şairler arasında Hersekli Arif Hikmet, Osman Şems Efendi, Recaizâde Celâl Bey, Yenişehirli Avnî, Üsküdarlı Hakkı, Leskofçalı Gâlib, Koniçeli Kâzım Paşa, Manastırlı Hoca Nâilî yer alır. Bu toplantılara Ziya Paşa ve Namık Kemal de katılmıştır. Toplulukta yer alan şairler bir araya geldiklerinde şiirler okumuşlar, şiirle ilgili tartışmalar yapmışlar ve şiir eleştirilerinde bulunmuşlardır.

Dönemin belli başlı temsilcileri; Enderunlu Vâsıf, Aynî, Keçecizâde İzzet Molla, Şeyhülislâm Ârif Hikmet, Yenişehirli Avnî ve kadın şairlerden Leylâ Hanım ile Şeref Hanımdır. Bu şair kadrosunun dikkat çeken özelliği kadın şair sayısındaki artıştır. XIX. yüzyılda yetişen kadın şairlerin sayısı yirminin üzerindedir. Adlî mahlasıyla şiirler yazan II. Mahmud dışındaki hükümdarlar iç ve dış sorunlarla uğraştıkları için edebiyatla ilgilenememişlerdir.

XIX. yüzyılda nazım şekli olarak en az mesnevi kullanılmıştır. Mesneviler bilindiği üzere yüzlerce beyit halinde yazılır. Bu dönem sanatçıları mesnevi yazsalar bile kısa mesneviler yazmışlardır. Nazım şekli olarak daha çok terkib-i bend ve terci-i bend ile tarih kıtaları ve şarkıyı kullanmışlardır. Belli başlı mesneviler; Ref'î-i Âmidî'nin *Cân u Cânân*'ı, İzzet Molla'nın *Gülşen-i Aşk*'ı, Yenişehirli Avnî'nin yarım kalmış *Ateşgede*'sidir. İzzet Molla'nın *Mihnet-keşan*'ı ise realist mesnevilere örnektir.

Nedim ile başlayan mahalli üslubun XIX. yüzyıldaki temsilcisi Enderunlu Vasıf'tır. Bu yüzyılda hece ölçüsü ile şiir yazma geleneği yaygınlaşmıştır. Dönemin güçlü şairlerinden İzzet Molla hece ölçüsüyle bir Türkü yazmıştır. Osman Nevres ise şarkılarıyla ve mersiyeleriyle tanınan bir başka isimdir ve divanında yer alan kaside ve tarihleriyle önemli bir yer edinen şair, Fuzulî'den etkilenmiştir.

XIX. yüzyılda nesir alanında daha çok biyografi türü eserler ön plandadır. Biyografi eserleri arasında tezkirecilik geleneği önemli bir yer tutar. Önceki yüzyıllarda yazılan şuara tezkirelerine benzer tezkireler yazılmasının yanı sıra bu tezkirelerde eleştirel bakış ve üslûp yününden farklılıklar görülmektedir. *Şefkat Tezkiresi, Esad Efendi Tezkiresi, Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd, Bağçe-i Safâ-endûz, Ârif Hikmet Bey Tezkiresi, Mecmu'atü't-Terâcim, Kafile-i Şu'arâ, Semâhâne-i Edeb, Hâtimetü'l-Eş'âr* bu dönemin tezkirelerindendir (Mengi, 2004: 241). Yazılan tezkirelerin birçoğu önceki tezkirelere göre nitelik ve nicelik olarak

yetersizdir. Bunun yanında Mehmed Süreyya gibi bazı tezkire yazarları eserlerini kütüphanelerden, mezar taşları ve resmî kayıtlardan yararlanarak meydana getirmişlerdir (Okuyucu, Kartal ve Köksal, 2012: 108).

Bu tezkireler dışında XIX. yüzyılda yazılan başka biyografik eserler de vardır. Bunlar daha çok önceki dönemlerde yazılan bazı biyografi eserlerini tamamlamak amacıyla yazılan zeyillerdir. Ahmet Rıf'at, Müstakim-zâde Süleyman Efendi'nin yazdığı *Devhatü'l-meşâyih*'e zeyl yazmış ve Osman-zâde Tâ'ib'in yazdığı *Hadîkatü'l-vüzerâ*'sına zeyl olarak *Verdü'l-hakâ'ik*'i yazmıştır. Ayrıca Ahmet Rıf'at *Ravzatü'l-azîziye* ve *Devhatü'n-nukabâ* eserlerinin de yazarıdır. Mektûbî-zâde Abdülaziz, Taşköprî-zâde'nin yazdığı *Şakayıḳu'n-nu'mâniyye* eserini zeyilleriyle beraber *Tabakât-i Terâcim* veyā *Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyıh* ismiyle özetlemiştir. Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye* adlı dört ciltlik eserinde Osmanlı'nın kuruluşundan 1899'a kadar yaşayan hemen her meslekten tanınmış ve devletin bir kademesinde görev almış kişilerin biyografileri alfabetik olarak yer almıştır. Diger biyografi eserleri ise; Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri* ve *Esâmî*'si, Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Kudemadan Birkaç Şair*'i, Faik Reşad'ın *Eslâf*'ı ve *Terâcim-i Ahvâl*'i, Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın *Şâir Hanımlarımız*'ı, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'dir.[2]

Hicivlerin sayısında bir önceki asra göre nicelik bakımından azalma görülürken Kâzım Paşa, Ziya Paşa ve Eşref gibi şairlerin elinde seviye daha yükselmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarıyla ilgili hicivleriyle tanınan Mehmet Eşref (1847-1912), edebiyatımızda hiciv türünün akla gelen ilk isimlerindendir (İsen, 2009: 159).

Bu yüzyılda kaside şairi yetişmemiştir denebilir. Enderunlu Vasıf ve İzzet Molla'nın hiciv türünde eserleri olsa da asıl ünlerini farklı türlerde elde etmişlerdir. Şarkı türünde en çok eser veren Vasıf'tır. Edebiyatımızda en çok kıt'ası olan şair Eşref Paşa iken, bu dönemde rubaî denince ilk akla gelen isim Âsâf mahlaslı Mahmud Celâleddin Paşa'dır.

[2] Geniş bilgi için bk. Cihan Okuyucu vd.(2012), "Klasik Dönem Osmanlı Nesri", İstanbul: s. 110-112.

XIX. yüzyılda yazılan tarihlerin birçoğu vak'anüvis[3] olarak atanmış kişiler tarafından hazırlanmış olup dönemin olaylarına ışık tutan kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. XVII. yy. tarihçisi Vâsıf Efendi bu dönemde görevine devam etmektedir. Vâsıf Efendi'den sonra sırasıyla Mehmed Pertev Efendi, Ömer Âmir Bey ve Mütercim Ahmed Âsım vak'anüvislik yapmıştır. Mütercim Ahmed Âsım, Pertev Efendi ve Âmir Bey'in dağınık notlarını bir araya getirerek *Âsım Tarihi*'ni hazırlamıştır. Âsım'dan sonra Şâni-zâde Mehmed Ataullah Efendi vak'anüvis olmuştur. Şâni-zâde Ataullah tarafından yazılan *Ataullah Tarihi* ve Ahmed Cevdet Paşa tarafından yazılan *Tarih-i Cevdet* dönemin önde gelen diger tarih kitaplarıdır. Ayrıca Es'ad Efendi *Üss-i Zafer* adlı eserinde Vak'a-i Hayriyye olarak adlandırılan yeniçeriliğin kaldırılması olayını anlatmıştır.

Mütercim Âsım yazdığı tarih kitaplarının yanı sıra lügatleriyle de ün kazanmıştır. Farsça'dan çevirdiği *Tıbyân-ı Nâfi der-Terceme-i Burhân-ı Kâtı*, Arapça'dan tercüme ettiği *el-Okyanusü'l-basît fî-Tercemeti'l-kâmûsü'l-muhît* ve *Tuhfe-i Lügat-i Arabiyye* adlı önemli sözlükleri vardır. Hayrullah Efendi'nin *Lügat-i Tıbbiyye*'si, Ahmed Remzî'nin *Lügat-i Remzî*'si, Mehmed Salâhî'nin *Kâmûs-i Osmânî*'si, Muallim Nâcî'nin *Lügât-i Nâcî*'si, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-i Türkî*'si önemli sözlüklerdendir. Şemseddin Sâmî'nin bir diger önemli eseri ise altı ciltlik *Kâmûsü'l-a'lâm*'ı genel tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi niteliğindedir.

Bir önceki yüzyılda yazılmaya başlanan sefaretname yazıcılığı bu yüzyılda da devam eder. Elçiler daha çok Batı'ya, özellikle Fransa'ya, Doğu'da ise en çok İran'a gönderilmiştir. Yazılan sefaretnamelerden bazıları Abdurrahim Muhib Efendi'nin biri büyük biri küçük iki sefaretnamesi, Paris'e giden Mustafa Sâmî Efendi'nin *Avrupa Risâlesi*, Mehmed Emin Vahid Paşa'nın *Sefâretnâme-i Fransa*'sı, Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin *İran Sefaretnamesi*, Londra'ya giden Mehmed Namık'ın takrirleri, İtalya'ya gönderilen Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın *İtalya Seyâhatnâme*'si ile Abdürrezzak Bahir Efendi'nin *Risâle-i Sagîre*'sidir.

İdadîler[4] ile Dâru'l-fünûn'un edebiyat bölümlerinde okutulmak üzere bazı edebiyat tarihleri de yazılmıştır. Abdülhalîm Memdûh'un *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'si, Şehâbeddîn Süleymân'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'si, Fâik Reşâd'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'si, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın *Türk*

[3] Yaşanan günlük olayları eleştiri yapmadan yazan devlet görevlileridir.
[4] Günümüzdeki lise dengi okullara verilen addır.

Târîh-i Edebiyyâtı Dersleri, Köprülüzâde Mehmed Fuad ile Şehâbeddîn Süleymân'ın beraber hazırladıkları *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı*, Mehmed Hayreddîn'in *Târîhi Edebiyyât Dersleri* bu tip eserlerdendir. Bunların yanı sıra Arapça ve Farsça kaynakların yanında Fransızca retorik kitaplarından da yararlanılarak yeni açılan askerî-sivil okullarda okuyanlara güzel ve doğru yazı yazmayı, hitabeti öğretmek amacıyla eserler yazılmıştır. Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-inşâ*'sı, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniye*'si, Diyarbakırlı Sa'îd Paşa'nın *Mîzânü'l-edeb*'i, Mehmed Celâl'in *Osmanlı Edebiyatı Numuneleri*, Muallim Nâcî'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si, Menemenlizâde Tâhir'in *Osmanlı Edebiyatı,* Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Mecâmi'ü'l-edeb*'i, Recaizade Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat*'ı, Süleymân Fehmî'nin *Edebiyat* ve Reşîd'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*'si bu eserlere örnek olarak verilebilir.

Şâni-zâde tıp ile ilgili yazdığı eserlerle Türk tıbbının yenileşmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. İç hastalıklarla ilgili *Miyârü'l-etibbâ*'yı İtalyancadan tercüme etmiştir. Anatomi alanında *Mir'âtü'l-ebdân fî-Teşrîhi Azâü'l-insân*'ı, farmakoloji alanında *Mîzânü'l-edviye*'yi, cerrahi alanında *Kânûnü'l-cerrâhîn*'i ve fizyoloji alanında *Usûlü't-tabî'a*'yı yazmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz mensur eserlerin dili çoğunlukla ağırdır. Nesir dilinin anlaşılır olması için yapılan çalışmaların varlığına rağmen bu eserlerde sanatlı söyleyiş hâkimdir. Tanzimat ile birlikte yeni türlerin edebiyatımıza girmesi ve özellikle gazeteciliğin başlaması sadeleşme eğiliminde etkili olmuştur. Dönemin sonlarına doğru yeni edebiyat anlayışı ağırlık kazanmıştır.

Önceki yüzyılda kendini hissettirmeye başlayan klasik edebiyat geleneğindeki çözülme bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren tamamen Batı'ya yönelmeyle gelenekten kopuşa bırakmıştır. Klasik edebiyat kültürüyle yetişen Ziya Paşa, Şinasi, Namık Kemal Yeni Türk Edebiyatının ilk temsilcileri olmuştur.

1.1. Tanzimat Dönemi Belâgat Eserleri[5]

Belâgat: Fransızca "*rhetorique*" (Tuğlacı, 1984: 96), İngilizce "*rhetoric*" (Redhouse vd, 1999: 151) anlamlarında kullanılan, Türkçe Sözlük'te "iyi konuşma, sözle inandırma yeteneği; söz sanatlarını inceleyen bilim dalı, retorik",

---

[5] Tanzimat Dönemi Belâgat Eserleri hakkındaki bilgiler Yetiş, 1992'den alınmış olup diger kaynaklar ayrıca gösterilmiştir.

edebiyat terimi olarak "konuyu bütün yönleriyle kavrayarak, hiçbir yanlış ve eksik anlayışa yer bırakmayan, yorum gerektirmeyen, yapmacıktan uzak, düzgün anlatma sanatı", mecazi anlamda "bir şeyde gizli olan derin anlam" (Eren vd. 1988: 165), Büyük Türkçe Sözlük'te "edebiyat kaideleri ile ilgili bilim, söz ve yazıda düzgün, sanatlı ve tesirli ifade" (Doğan, 1990:103), Temel Türkçe Sözlük'te "sözün ya da yazının etkili olacak yolda güzel, sanatlı olması" (Demiray, 1982:116), Edebiyat Terimleri Sözlüğü'nde "sözün fasih olmakla beraber mukteza-yı hal ve makama mutabık olmasıdır yani söylenen sözün kusursuz olmakla birlikte duruma ve yere uygun düşmesidir. Belâgat, sözün güzel, etkileyici bir biçimde, yerinde söylenmesi ve bunu konu edinen bilim dalıdır" (Karataş, 2004: 64-65), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat'ta "iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme, uzdillilik anlamında; edebiyat terimi olarak ise sözün düzgün, kusursuz ve yerinde söylenmesini öğreten bilim" (Devellioğlu, 2010: 92). anlamlarında kullanılmıştır.

Belâgat sözlükte "sözün fasih ve açık seçik olması" anlamında masdardır. Bazı kaynaklar bunu "ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak" mânasındaki bulûğ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve masdar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir. Terim olarak ise biri "meleke", digeri "bilim" olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Batı dillerinde meleke anlamında belâgata karşılık eloquence, bilim anlamında da rhetorique kelimeleri kullanılmaktadır. Meleke (sanat) olarak belâgat, sözün fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diger bir söyleyişle bir fikrin sözlü veyā yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Kur'an-ı Kerim'de, "O insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti" (Rahmân, 55/3-4) buyrulmaktadır. Bilim olarak ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceler (Kılıç, 1992: 380-381).

Belâgat, sözlükte 'belâga' kökünden, 'ulaştı, nihayete erdi, idrak etti, kâfi geldi, idare etti, te'kide, son hadde vardı, aksâ-yı muradına yetti' manalarını ifade eder. Terim olarak ise kısaca, sözün en doğru ve en güzel şekilde ifadesi demektir. Bunun usulünden bahseden ilme belâgat ilmi, belâgatlı söze veyā söyleyene de beliğ denir (İsen, 2001: 396). Sözün ve yazının açık, düzgün ve sanatlı olması ile fikirlerin doğru, güzel ve yerinde anlatılmasını konu edinen bilim dalı, retorik. Önceleri yalnızca beyân ile meânîyi karşılayan bir terim iken bedîyi de içine alarak ilm-i belâgat (belâgat ilmi) adı altında bugünkü edebiyatın yerine

kullanılmış ve bilim olmuştur. Edebiyat sözcüğünün kullanılmaya başlamasından sonra da onun bir kolu olarak kalmıştır (Pala, 2004: 64). Belâgat, sözün fasih (ses ve anlam kusurlarından uzak) olmak kaydıyla, yer ve zamana uygun olması; diger bir deyişle bir fikrin yerinde ve zamanında en doğru ve etkili bir dille ifadesi anlamında kullanılmaktadır (İsen, 2009: 25).

Sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme. Etkili, güzel ve yerinde söz söyleme yeteneği: *Kalemini belâgatla ve üstün bir bilgi ile yürüttü* (Kâtip Çelebi Seç.). *Fedâ şu anlaşılmayan/ Sürûduna/ Benim bütün fesâhatim/ Belâgatim/ Olanca şâiriyyetim* (Tevfik Fikret). *Edeb:* Düzgün ve yerinde söz söyleme yollarını gösteren bilim, retorik. *Mec:* Bir şeyin kendi özelliğini veye bir gerçeği sadece varlığı ve durumu ile anlatılması, hal diliyle anlatma, sözsüz ifade etme gücü (Ayverdi, 2006: 322).

Belâgatı, güzel yazma yollarını öğreten, yazma uğraşında güzelliğin ve ustalığın ilkelerini gösteren bir disiplin olarak tanımlayanlar da vardır. Belâgat, 'meram, en güzel, en etkileyici bir biçimde nasıl ifade edilir' sorusuna cevap arar. Eskiden "edebiyat" anlamında da kullanılan belâgat, bugün edebiyatın bir şubesi konumundadır (Karataş, 2004: 65). Belâgat için ön şart, sözü meydana getiren sözcüklerin ve söz diziminin "fasih" yani manasının açık, telaffuzunun akıcı olmasıdır. Sözcüklerin dil kurallarına uygun olması ile o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görerek kullanılması bunun iki kıstasıdır (Halman, 2007: 355).

Belâgat açıklanırken sanat ve bilim olmak üzere iki yönüne vurgu yapılmaktadır (Güneş, 2009: 23).

Belâgatın üç kısmı vardır: Meânî, beyân, bedî

A) Meânî (Manalar): Yerinde söz söylemek (Pala, 2004: 65). Sözün, halin gereklerine uyup uymadığından bahseder. Kelime ve söz dizimi ile anlatım arasındaki ilişkiler üzerinde durur (Karataş, 2004: 65). İbarelerin tertibi ve cümlelerin uygun olarak kullanılışı ile ilgili bilimdir. Sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifade edileceğini gösterir (İsen, 2001: 397). Sözün yerinde kullanılmasını, muhatap ve konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmseini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesindeki değişikliklerinden bahseden

bilimdir (Halman, 2007: 355). Sözün söylendiği amaca uygun olması, bir başka ifadeye göre kastedilen manayı ifadede hatasız olması yönüyle sözün içinde söylendiği duruma ve yerine (mukteza-yı hâl) uygunluğunu inceleyen metod ve kurallar ilmidir (Kablan, 2006: 9).

B) Beyân: Sözü en açık biçimde ifade etmek (Pala, 2004: 65). Bir düşünce veyā fikrin muhtelif şekillerde ifadesini anlatan bilimdir. Bir maksadın birbirinden farklı usûllerle nasıl dile getirileceğini gösterir (İsen, 2001: 397). Belâgat ilminin, hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten kısmı (Devellioğlu, 2010: 106). Bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseder. Maksad, sözcüklerin gerçek anlamları ile ifade edilebileceği gibi benzetmeler ile veyā gerçek anlamlarında kullanılmayan sözcüklerle de dile getirilebilir (Halman, 2007: 355). Meramı (duygu, düşünce vb.) değişik yollarla ifade etmenin metod ve kurallarından bahseder. Söyleyişle anlam arasındaki ilginin niteliklerini araştırır. Bu çerçevede mecaz, istiare, teşbih ve kinaye gibi anlam sanatlarını inceler (Karataş, 2004: 65).

C) Bedî: Sözü süsleyip söylemek (Pala, 2004: 65). Lafız ve anlam sanatlarını inceleyen, sözün dış güzelliğini konu edinen, sözün süslenmesini öğreten bir disiplindir. 'Sözü güzelleştirme' bilimi de denebilir (Karataş, 2004: 65). Edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen bilim demektir (Hacımüftüoğlu, 1992: 320). Belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usûl ve kaidelerinden bahseden dalıdır. Edebî sanatların mahiyetlerini ve kullanışlarını izah eder (İsen, 2000: 397). Manaya delaleti açık ve durumun gereğine uygun sözü, ses ve mana yönlerinden güzelleştiren teknikleri ve özellikleri konu edinir. Bedî alanına giren söz sanatları anlam yakınlığı ve karşıtlığına dayalı olanlar (tenasüp, leff ü neşr ve tezat), sözcük ve metin yinelemesi (tekrir), birden fazla anlamı olan sözcükleri kullanma (iham-tevriye, tevcih), mübalağa gibi anlamla doğrudan ilişkili olanlar mana sanatları, ses tekrarına ve benzeşmesine dayalı olanlar da (cinas, iştikak, seci, irşat gibi) lafız sanatları olarak adlandırılmaktadır (Halman, 2007: 355).

Başlangıçta, doğru ve güzel konuşmanın kurallarını ortaya koymak amacıyla eski Yunan'da doğan bu bilim dalı, Batı'da XVIII. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişim göstermiştir. Türk edebiyatında ise, belâgatla ilgili eserlerin kaynağı Arap edebiyatına dayanmaktadır. Diger türlerden farklı olarak Fars

edebiyatının bu konuda fazla etkisi olmamıştır. Arap edebiyatında belâgat, başlangıçta Kur'ân-ı Kerim'in dilini daha iyi anlayabilmek amacıyla doğmuş, X. yüzyıla kadar dil, edebiyat, edebî tenkit, tefsir ve kelâm ile birlikte gelişmiş; bu yüzyıldan itibaren bağımsız bir bilim dalı haline gelerek en önemli temsilcilerini yetiştirmeye başlamıştır. Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.1078)'nin *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-İ'câz*; Sekkâki (ö.1229)'nin *Miftahü'l-Ulûm*'u, belâgat ilminin klasikleşmesini sağlayan, daha sonraki kitaplara kaynaklık etmiş, türünün en önemli eserleridir. XIV. Yüzyıldan XIX. asra kadar yazılan eserler, Sekkâkî'nin eserine yazılan şerhler, bu şerhlerin özeti ve haşiyesi niteliğindedir. Kazvînî (ö.1338)'nin, *Miftâhu'l-Ulûm* (Sekkâkî)'un belâgatla ilgili kısmının özeti ve şerhi olan *Telhîsü'l-Miftâh*'ı; Teftazânî (ö.1390)'nin buna dayanarak hazırladığı *El-Mutavvel ala't-Telhis ve Muhtasaru'l-Mutavvel*'i, yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde temel kaynak olarak okutulmuştur. *Mutavvel*, Tanzimat döneminde Abdünnafi Efendi tarafından da Türkçeye çevrilmiştir (İsen, 2009: 25).

Kaideleri tespit edilmeden ve bir düzene konulmadan önce de insanlarda bir meleke olarak mevcut olan belâgatın bir bilim dalı olması ve kurallarının etraflıca tespiti Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çalışmalarının bir neticesidir. Belâgat üzerinde Kur'ân dolayısıyla İslâmiyet'in ilk zamanlarından beri önemle duruldu. Eski Arap şairleri de belâgata çok önem verdiler. Belâgat bilimini bütün bölümleri birarada ve sistemli olarak ilk defa *Sekkâkî* (öl. 1299) ele aldı ve *Miftâhu'l-Ulûm* (İlimlerin Anahtarı) adlı eserinin üçüncü kısmını belâgata ayırdı *Hâtibü'l-Kazvinî* (öl. 1338) bu eseri, *Telhîsü'l-Miftâh* (Anahtarın Özeti) adı ile yorumladı. Daha sonra yazılan belâgatla ilgili eserlere bu iki eser kaynaklık etmiştir (İsen, 2001: 397).

Osmanlı döneminde bu alanda kaleme alınan eserler, daha çok Arapça belâgat kitaplarının basit bir tercümesi niteliğindedir. Anadolu sahasında, Ahmedî'nin XIV. yüzyılda Farsça olarak yazdığı aruzla ilgili birkaç küçük eseri bir kenara bırakılırsa, bu konudaki ilk Türkçe örnekler XVI. yüzyılda akleme alınmıştır. Bunlardan Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Âmidî'nin *Kitabü Câmi'-i Enva'ü'l-Edebi'l-Farisî* adlı eseri, 907/1502'de yazılmış, aruz, edebî sanatlar, teşbihler ve bazı edebî terimleri içeren küçük bir risaledir. Aynı yüzyılda yazılan (956/1549), Muslihiddin Mustafa Sürurî'nin *Bahrü'l-Ma'arif* 'i, şiir ıstılahları, aruz, kafiye, nazım-nesir münasebeti ve teşbihler üzerinde duran bir eserdir. Aynı şekilde XVI. yüzyılda yazılan Mu'idî'nin *Miftahü't-Teşbih*'i de, sevgiliyle ilgili benzetme unsurlarını içeren küçük bir eserdir. Bunlardan sonra kaleme alınan

eserler XVIII. yüzyıla aittir. Müstakimzade Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Istılahâtu'ş-Şi'iriyye*'si, şiir ıstılahlarıyla ilgili kısa açıklamaları içeren eksik bir eserdir. İsmail Hakkı Ankaravî'nin, Mevlevî dervişlere şiir ve inşa ile ilgili bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesaha*'sı, Osmanlı sahasında yazılan belâgatla ilgili ilk önemli eserdir. Tanzimat'tan sonra ise bilhassa okullarda okutulmak amacıyla kaleme alınan belâgatla ilgili eserlerin sayısı oldukça artmıştır. Bu eserlerde, bir taraftan eski belâgat anlayışı devam ettirilirken, bir taraftan da Batı retoriğine yöneliş başlamıştır. Cumhuriyete kadar yazılan bu tür eserlerin sayısı sekseni bulmaktadır (İsen, 2009: 25-26).

Belâgat türünde bilinen ilk Farsça eser, Muhammed b. Ömer er-Râdüyânî'nin uzun zaman Ferruhî-yi Sistânî'ye ait gösterilen *Tercümânü'l-Belâga* adlı eseridir (Yazıcı, 1992:384).

Türk belâgatı II. Mahmut zamanlarında (1808-1838) ilk defa hissedilmeye başlanmışsa da Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Belâgat-ı Osmâniye* adlı eserine dek henüz bir gelişme gösterememiştir. Cevdet Paşa'nın bu konuda yazılmış Arapça eserlerden de faydalanarak Türk belâgatının kurallarını ortaya koyduğu bu yıllarda, aynı konuya dair *Ta'lîm-i Edebiyat* adlı bir eser yazan Recâizâde M. Ekrem (ö. 1914) de Fransızca eserlerden faydalanarak retorik ile Türk belâgatını bağdaştırmaya çalışmıştır. Belâgat konusunda sonradan yazılan Süleyman Paşa'nın (ö. 1892) *Mebâni'l-İnşâ*'sı ile Muallim Nacî'nin (ö. 1893) *Istılahat-ı Edebiyye*'si ise daha da oturmuş ve yerlileşmiş bir Türk belâgatını anlatır (Pala, 2004: 65).

XIII-XIX. yüzyıllar arasında ve 1839 Tanzimat dönemine kadar uzanan klâsik dönem, gramer yazarlığı bakımından son derece kısır bir dönemdir. Bilindiği gibi, XIII-XIV. yüzyıllar, Türkiye Türkçesinin kuruluş dönemidir. Osmanlı Devletinin kurulup gelişmesi ile birlikte, XV. yüzyıl ortalarından başlayarak, Türkiye Türkçesi; Arapça, Frasça ve Türkçenin karışımından oluşmuş *Osmanlıca* diye adlandırılan karma bir dil yapısına dönüşmüştür. Bu değişimin ve o dönem anlayışının sonucu olarak gramer yazarlığı da Arapça, Farsça temelinde sarf ve nahivlerle yol almıştır. Osmanlı Devletinde medrese dilinin Arapça olması, bol bol Arapça gramerlerin yazılmasına yol açmıştır. XVI-XIX. yüzyıllar arasında Türkçenin yapısı ile ilgili olarak, yalnız Bergamalı Kadri'nin, *Müyessiretü'l-Ulûm*'u gibi tek bir eserin elde bulunması, genellikle böyle bir ihmalin sonucudur (Korkmaz, 2002: 42).

Tanzimat dönemi gramer çalışmaları ve gramer yazarlığı açısından oldukça hareketli bir dönemdir. Tanzimat hareketi ile batıya yönelmiş olan Osmanlı toplumu, siyasal ve sosyal yapısı yeni bir düzene sokulmaya başladığından, bu durum, aynı zamanda dilde sadeleşme hareketine ve dolayısıyla gramer çalışmalarına da ağırlık kazandırmıştır. Tanzimat ve onu izleyen dönemlerde, dil konusunun-uygulama bir yana bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkması, o güne kadar geri plana itilmiş olan Türkçenin de ele alınması ve gramerinin yazılması gereğini gündeme getirmiştir. 1851 yılında Encümen-i Daniş'in kuruluşu ile Osmanlı Türkçesi gramerlerinin yazılması karar altına alınmıştır. Ahmet Cevdet ve Fuat Paşa'ların birlikte yazdıkları Kavâid-i Osmaniyye (1851)'den başlayarak 1910 yılına kadar uzanan dönemde, birçok gramerin ortaya konmuş olması, bu anlayış değişiminin sonucudur (Korkmaz, 2002: 43).

Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasına kadar uzanan dönemde yazılan gramerlerin temel özelliği, genel olarak Türkçenin Arap grameri temelinde ele alınıp işlenmesidir. Daha açık bir anlatımla, Türkçenin dil malzamesi, Arap gramerinin kalıpları içine oturtulmuştur (Korkmaz, 2002: 43).

Türkiye Türkçesi ile ilgili gramerlerin başlangıcı 1908'e kadar uzanır. Bu dönemin gramer yazarları, genel olarak üç dilin karmasından oluşan Osmanlı Türkçesini değil, doğrudan doğruya Türkçeyi temel alan yeni bir anlayış ve yeni bir görüşle işe koyulmuşlardır. Ancak, bu tutum yanında, 1908'den Cumhuriyet dönemine hatta 1928 yazı devrimine kadar uzanan yıllarda, gramer anlayışına ve yazılan gramerlere yöntem bakımından batı gramerlerinin örneklik etmesi gibi bir tutum ve anlayışın da ağırlık kazandığı görülür (Korkmaz, 2002: 43).

Belâgatla ilgili kitapların daha çok Tanzimat'tan sonra yazıldığını hatta ilk telif eserin Tanzimat'tan 28 yıl sonra 1867'de yayımlandığını biliyoruz. Bu dönemde belâgat konusunda çalışmalar yapılması ve kitaplar yazılması, medresenin yanında kurulan yeni tarz okullarda okuyan öğrencilere edebiyat kurallarını öğretme amacını taşımaktadır. Yazılan kitapların tamamına yakınının ders kitabı olması bu fikri doğrular niteliktedir.

Aşağıda Tanzimat döneminde yazılmış olan Türkçe belâgat kitaplarının yanı sıra Türkçe'ye tercüme edilmiş eserler hakkında da bilgi verilmiştir.

1. Mevlâna İsâmüddin, Terceme-i Mîzânü'l-Edeb, 1257/1841.

2. Ahmet Cevdet Paşa - Fuad Paşa, Kavâid-i Osmaniyye, 1281/1864.

3. İsmail Hakkı Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha, 1284/1867.

4. Mehmet Nüzhet, Mugni'l-Küttâb, 1286/1869.

5. Selim Sâbit, Miyârü'l-Kelâm, 1287/1870.

6. Süleymân Paşa, Mebâni'l-İnşâ, 2 cilt, 1288-89/1871-72, ikinci baskı, 1291/1874.

7. Mehmet Mihrî, Fenn-i Bedi, Taş basma, 1289/1872.

8. Ahmed Hamdi, Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî, 1288-89/1872.

9. Ali Cemâleddin, Arûz-ı Türkî, 1291/1874.

10. Ahmed Hamdi, Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî, 1293/1876.

11. Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmâniyye, 1298-99/1881-82.

12. Recâizâde Mahmud Ekrem, Ta'lim-i Edebiyat, 1299/1882.

13. Abdurrahman Süreyya, Mizânü'l-Belâga, 1303/1885.

14. Muallim Naci, Istılahât-ı Edebiyye, 1307/1890.

15. Mehmed Rifat, Mecâmi'ü'l-Edeb, 1308/1891.

16. Menemenlizâde Tahir, Osmanlı Edebiyatı, 1310/1897.

17. Mehmed Celâl, Osmanlı Edebiyatı Numûneleri, 1312/1896.

18. Midhad Cemâl, Edebiyat Dersleri, 1326/1913.

19. Reşid, Nazariyyât-ı Edebiyye, 2 cilt, 1328/1915.

20. Şahabettin Süleyman, Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat, 1329/1916.

1. Terceme-i Mîzânü'l-Edeb: Mevlâna İsâmüddin'in, Diyarbakırlı Sait Paşa'dan tercüme ettiği bu eser klasik manada bir belâgat kitabıdır. Yazar mukaddimede fesâhat ve belâgat konuları üzerinde durur. Sarf, nahiv, beyân ve bedî bilimlerinden bahseden bu eser, bilhassa son üç kısmı ile bir belâgat kitabı özelliğine sahip bulunmakla beraber, aslında Arapların ulûm-ı edebiyye dedikleri bilimlerin beşini içine almaktadır. Önce belâgat ve fesâhat kavramları üzerinde durulmakta sarf, nahiv konuları kitabın üçte ikisini meydana getirmektedir. Burada söz konusu olan Arap sarf ve nahvidir. Mehmet Tahir Selâm'ın tercüme usûlü, daha evvel bu sahanın pek çok eserinde görüldüğü gibi önce asıl metin verilmesi sonra tercümenin yapılması şeklindedir. Son kısımdaki ilm-i beyân ve ilm-i bedî için 35 sayfa ayrılmıştır. Kitapta Türk okuyuculara hitap eden bölüm de bu kısımdır. Anlaşılır bir dil ve ifade ile tercüme edilmiş bir kitap olmakla beraber pek fazla tanınmış değildir (Yetiş, 1992: 370-371).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Saliha AYDOĞAN (2007). *Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb (İnceleme-Metin-Dizin),* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Edebiyatı Bölümü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 512 s.

Nuran BALTA (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Nazariyesi Geleneğinde Mîzânü'l-Edeb'in Yeri,* Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Edebiyatı Bölümü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi, 533 s.

2. Kavâid-i Osmâniyye: Dârülfünûn-ı Osmânî ve Mekteb-i İdadi'de görev yapan iki öğretim elemanı olan Ahmet Cevdet Paşa ve Fuad Paşa tarafından hazırlanmıştır. Kitabın ön yüzünde, "Mekâtib-i Rüşdiyyenin son seneleri ile Mekâtib-i İdâdiyyenin ilk senelerinde ve Dârü'l-muallimînlerde tedris olunmak üzere tertîb edilmiştir." şeklindeki bir açıklama ile eserin yazılış amacı dile getirilmiştir. Oldukça hacimli olan eserin (416 sayfa) adı *Kavâid-i Osmâniyye* ise de içeriği, dönemindeki "Türk" ve "Türkî" ünvanlı diger eserlerden daha çok Türkçeye yöneliktir. Kitapta dilin kurallarını tespit eden düzgün bir anlatım kullanılmıştır. Bu anlatımın güzel ve akıcı bir Türkçe ile yapılmış olması dikkat çekicidir. Türkçeye verilen önem, kitabın örnek cümleler kısmında kendini göstermektedir (Yetiş, 1992: 372).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Esra KARABACAK (1986). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dilbilgisi Kitapları*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi, 143 s.

3. Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha: İsmail Hakkı Ankaravî tarafından yazılan ve XVII. yüzyıl mahsulü olan eser, Türk Edebiyatı'nda neşredilen ilk Türkçe belâgat ve edebiyat bilgileri kitabıdır. Yazar, eserin mukaddimesinde belâgat öğrenmenin Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Muhammed'in sözlerini ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sini anlamayı kolaylaştıracağını vurguladıktan sonra "söz"ü dört kısımda inceler. Bu girişten sonra eser dört bâba ayrılır.

a) Birinci Bâb: Kelime, kelâm, isnâd, belâgat ve fesâhatten oluşur.

b) İkinci Bâb: İlm-i beyân açıklanır.

c) Üçüncü Bâb: Aksâm-ı şiir ile ilm-i bedî konu edilir. İlm-i bedî kendi içinde kısm-ı manevî ve kısm-ı lafzî olarak ikiye ayrılır. Ayrıca şiir, nesir, selâset, metânet ve letâfet üzerinde durulur.

d) Dördüncü Bâb: İlm-i inşâ, hutbe ve mekâtib ele alınır.

Kitabın adına rağmen fesâhat ve meânî gibi belâgat konularına kitabında yer vermeyen yazar, mektup çeşitlerine örnekler vererek, nazım çeşitlerine ve inşaya ayrı bölümler ayırarak belâgatın konusu dışında edebiyat bilgileri, güzel konuşma ve güzel yazı yazma kurallarını içeren bir kitap hazırlamıştır (Yetiş, 1992: 371).

Fesâhat ve meânî gibi belâgatın ana konularını dışarıda bırakmakla birlikte, Osmanlı sahasında bu alanda yazılan ilk önemli eserdir. Eser, inşa sanatına ait bilgileri de içermesi bakımından alışılmış belâgat kitaplarından ayrılmaktadır (İsen, 2009: 26).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Fatih ÜLKEN (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha'sı*, Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Yüksek Lisans Tezi, 87.s.

Abdulkadir SUMMAK (1999). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*, Harran Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Yüksek Lisans Tezi, s. 221.

4. Mugni'l-Küttâb: Seyyid Mehmed Nüzhet'in oğluna hitaben yazdığı mektupları içeren kitap, kalemde çalışanların başta kitabet olmak üzere uymaları gereken kuralları, kitabet ve inşâ örneklerini, "ilm-i hesab"ı ve defter tutma usulünü içine alır ve kâtib olmak isteyen gençlere tavsiye ve rehber niteliğindedir. Eser, Sultan Abdülaziz devrinde, Edhem Pertev Paşa'nın maarif nâzırlığında Darülmuallimin kitabet hocalığına tayin edilen müellifinin ikinci sene "levâzım-ı tahsiliyeye, tehzîb-i ahlâk-ı etfâle ve âdâb-ı kalem ve usûl-i inşâ ve kitabete dâir" mütâlaalarını dikte ettirmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yazar, kitabının "Usûl-i İnşâ ve Kitabet" bölümünde "ulemâ-yı kirâmdan bazılarının inşâyı müstakil bir fen itibar etmeyip meânî, beyân, bedî fenlerinin içinde semerât-ı mensûreden mütâlaa ettiklerini; bazılarının da zikredilen bilimlerden gelişmiş fakat ayrı bir fen" saydıklarını belirtir. Yazar, bu fennin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amavıyla, bu bilimler hakkında bilgi verme ihtiyacı duyar. Bu ihtiyaç onu belâgatın kısımları olan meânî, beyân ve bedîden bahsetmeye sevkeder. Bu bölümü "terşîh" dediği altı fasla ayırır. Birincide meânî, beyân ve bedînin tarifleri yapılır; ilm-i inşâ üzerinde durulur ve bunun adı geçen konularla ilgisi açıklanır. İkinci fasılda ilm-i inşâ konusundaki görüşlerini geliştiren yazar, üçüncü fasılda kitabeti, dördüncü fasılda "ulûm-ı edebiyye"yi inceler. Beşinci fasıl "sanâyi-i lafzıyye" ve "sanâyi-i maneviyye"ye ayrılmıştır. Burada belâgat ve fesâhat kavramları üzerinde duran müellif, ilm-i beyânın konuları ile ilm-i meânînin bazı mevzularını ele alır. Altıncı fasılda kitabetin zamanındaki usullerini açıklayan yazar, kâtiplerin şiir ezberlemeleri gerektiği noktasından hareketle şiir üzerinde durur. "Hutbe-i kelâm-ı mensur" bahislerinin de bulunduğu bu faslı "inşâat" bölümü takip eder. Burada inşâ örnekleri vardır. Esere bakıldığında plansız gibi görünse de amacı olan kâtiplere faydalı bilgiler sunma görevini başarıyla gerçekleştirdiği söylenebilir (Yetiş, 1992: 371-372).

İnşa ve kitabet alanındaki boşluğu doldurmak üzere kaleme alınan bu eserde, kitabet sanatında uyulması gereken usuller ele alınmış ve bunlarla ilgili örnekler konulmuştur. Mehmed Nüzhet de, Ankaravî gibi belâgatı, nesri de içine alacak şekilde ele almaktadır. Ona göre, inşa da ayrı bir bilim kabul edilmeli veyā belâgata dâhil edilmelidir (İsen, 2009: 26).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Maksut BELEN (2010). *Mehmet Nüzhet Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı / Türk Dünyası Edebiyatı Bilim Dalı / Doktora Tezi, 566 s.

5. Miyârü'l-Kelâm: Selim Sâbit, eserinin mukaddime kısmında Türkçeyi, kurallarının yazılı hale getirilmemesi sebebiyle, öğrenmenin ve öğretmenin güçlüğünden, bundan dolayı çocuklarımızın okuyup yazmaktan yüz çevirdiklerinden, uzun süre uğraşmalarına rağmen kendi dillerini bilmediklerinden, başka dilleri öğrenmede başarılı olamadıklarından bahseder. Daha önce gramer kitabı yazdığını dile getiren yazar, bu defa da dilimizin "usûl-i terkibiyye ve muhassenât-ı lafzıyyesini müştemil" olmak üzere *Mıyârü'l-Kelâm*'ı yazdığını söyler. Eser, rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Giriş bölümünün dışında üç fasıl ve bir hâtimeden oluşan *Miyârü'l-Kelâm*'ın birinci faslında ifâde ve cümleden bahsedilir. Ayrıca icâz, ıtnâb ve fesâhat konularına da değinilir. İkinci fasılda ilm-i beyânın konuları olan hakikat-mecaz, mecâz-ı mürsel, kinâye ve istiâre açıklanır. Üçüncü fasılda nazım-nesir, vezin ve kafiye gibi konular işlenir. Hâtimede ise edebî sanatlar hakkında bilgi verilir. Eser, belâgatın bazı konularını Rüşdiye öğrencilerinin seviyesinde basitleştirmiş ve nazım-nesir, vezin ve kafiye gibi konuları da içine alarak ibtidâi manada edebiyat bilgileri vermeye çalışmıştır (Yetiş, 1992: 372-73).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Halil ÖZEÇOĞLU (2004). *Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi, Hayatı ve Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 166 s.

Hasan GÖKÇE (2007). *Selim Sabit (ölümü 1911) Mi'yâru'l-Kelâm (metin-inceleme-sözlük)*. Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 205 s.

Fatih UYAR (2014). *İlk Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları üzerine inceleme 1870-1910 (Mi'yaru'l-Kelam - Tedrisat-ı Edebiye - Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Ortaöğretim Sosyal

Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı / Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 99 s.

6. Mebâni'l-İnşâ: Süleyman Hüsnü Paşa tarafından yazılan eser, Arap, Fars belâgat kitaplarının yanında Fransızca retorik kitaplarından da yararlanılarak yazılan ilk eser olma özelliğini taşır. Edebiyat bilgilerini de içine alan, Türkçe örnekler bakımından zengin bir eserdir (İsen, 2009: 26). Arapça, Farsça belâgat kitaplarının yanında Fransızca rhetorique kitabından da faydalanan bu eserle edebiyat nazariyemiz yönünü Batı'ya çevirir (Yetiş, 1992: 374). Eser inceleme bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Kâzım YETİŞ (1984), *Edebiyat Nazariyesi Sâhasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşa*, *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İstanbul: Dergâh Yay.

Leyla ÇUHADAR (1989). *Miralay Süleyman Bey, Mebâniü'l-İnşâ: Cild-i Sâni*, Bitirme Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 85 s.

Ali KOÇ (1989). *Miralay Süleyman Efendi'nin Mebâniü'l-İnşâ'sı: Transkripsiyon,* Bitirme Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 164 s.

7.Fenn-i Bedi: Mehmet Mihrî tarafından Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Abdülaziz devrinde İstanbul'u ziyareti (1872) dolayısıyla basılmıştır. Eserin büyük bir bölümü Türkçe ve Farsça manzum örneklerden oluşur. Örneklerin çoğu yazarın kendine aittir ve bunlarda Hidiv İsmail Paşa methedilmektedir. Yazar, mukaddime kısmında eseri yazma sebebini açıklar. Ona göre ölümden sonra yaşamanın yollarından biri de güzel konuşmak ve güzel yazmaktır. Bunun için de belâgatın en büyük şubesi olan "ilm-i bedî" öğrenilmelidir. Yazar bu yolda istidatlı kimselere faydalı olmak ve Mısır Hidivi İsmail Paşa'yı methetmek için eserini kaleme almıştır. Kitap, *Fenn-i Bedi* adını taşımakla beraber hem bu ilmin bütün kadrosunu vermez hem de teşbih ve nazım çeşitlerini de kadrosuna alır. Bedîden kabul edilen sanatları, çok defa görüldüğü gibi lafzî ve manevî diye bir ayrıma tabi tutmaz. Bahis konusu ettiği edebiyat terimlerini ele alırken herhangi bir tasnif yapmaz (Yetiş, 1992: 373).

8. Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî: Ahmed Hamdi tarafından yazılan eser aruz, kafiye ve bilhassa edebî sanatlarla ilgili zengin bilgiler içerir (İsen, 2009: 26). Kitabın birinci mukaddimesinde şiir üzerinde durulur ve şiirin tarihi verilir. Onun şiir çevresindeki bu açıklamaları Araplar, İranlılar ve Yunanlılarda ilk söylenen şiirlere ve şairlerine dair söylediklerinin edebiyatımızdaki ender denemelerindendir. İkinci mukaddimede şiir yazmak için gerekli bilgiler veren Ahmed Hamdi, bunlar arasında saydığı aruz, kafiye ve edebî sanatlara kitabını tahsis eder. Sayfalarını bile ayrı ayrı numaraladığı kitabının ilk kısmında aruz veznini ve bahirleri ele alınır. Bu bölüm kitabın en kabarık kısmıdır. İkinci kısımda ve 52 sayfada kafiye geniş bir şekilde ele alınır. 59 sayfalık üçüncü bölüm beş fasla ayrılmıştır. İlk dört faslında otuz altı edebî sanat açıklanır son fasılda ise nazım çeşitleri ve şiirle ilgili terimlere yer verilir. Edebî sanatları bedî ve beyân diye ayırmadan yer veren yazar, sanat kadrosu bakımından kendine kadar yazılan kitaplar içinde en zengin olanıdır (Yetiş, 1992: 373-74).

9. Arûz-ı Türkî: Ali Cemâleddin'in bu kitabı, Ahmed Hamdi'nin *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî* kitabı gibidir ve onun gibi üç bölümden oluşur: Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî ve Sanâyi-i Şîriyye.

a) Arûz-ı Türkî: Bu kısımda mısra, şiir ve vezinler üzerinde kısaca durulur. Aruzun bahirleri örnekler verilerek anlatılır.

b) İlm-i Kavâfî: Yedi sayfalık kısa bir bölümde kafiyeden bahsedilir.

c) Sanâyi-i Şîriyye: Şair olmak isteyen birinin öğrenmesi ve bilmesi gerekli olan şeyler anlatılır. Edebi sanatların şiir açısından önemi belli bir sınıflama yapmadan açıklanır.

Anlatılan konuların Türkçe örneklerle açıklanmaya çalışılması da eserin bir başka özelliğidir (Yetiş, 1992: 376).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Erdem Can ÖZTÜRK (2010). *Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî, Sanâyi'-İ Şi'riyye ve İlm-i Bedî' (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım).* Bozok Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Edebiyatı Bölümü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 458 s.

10. Belâgat-i Lisân-ı Osmânî: Ahmed Hamdi'nin yazdığı eser, klasik Arap belâgatının fesâhat, meânî, beyân ve bedîden oluşan konularını edebiyatımızda eksizsiz şekilde veren ilk matbu kitap olma özelliği gösterir. Yazar kitabın ders kitabı olduğunu söylese de hangi okulda okutulduğunu açıklamaz. Yazar, eserin girişinde belâgat, fesâhat, ilm-i meânî, ilm-i beyân, ilm-i bedî kavramları üzerinde durur. Daha sonra garâbet, muhâlefet-i kıyas, za'f-ı telif, tenâfür, takîd ve kesret-i tekrardan oluşan fesâhat ele alındıktan sonra kitap üç "mebhâs"a ayrılır. İlkinde ilm-i meâniye, ikincisinde ilm-i beyâna, üçüncüsünde fenn-i bedîye yer verilir. Bu mebhâslar kendi içinde de bölümlere ayrılır. Verilen örnekler ise sınırlıdır (Yetiş, 1992: 376).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Kadriye YILMAZ (2009). *Ahmed Hamdî'nin Belâgat-i Lisân-ı Osmânî'sindeki Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerinde Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Doktora Tezi, 383 s.

11. Belâgat-ı Osmâniyye: Ahmed Cevdet Paşa eserinin dibâcesinde, sarf ve nahiv kaideleri bakımından Arapça, Farsça ve Türkçenin genel bir degerlendirmesini yapar ve böyle bir kitabı niçin yazdığını açıklar. Belâgat-ı Osmâniyye daha çok manzum Türkçe örnekleriyle, Ahmed Hamdi'nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'sinden sonra bizde basılmış ve klasik belâgatı tam kadrosu ile veren ilk ve önemli bir eserdir (Yetiş, 1992: 387-88).

Devrinde geniş bir yankı bulan bu eser tam bir belâgat kitabıdır. Yazar, açıklamaları ve örnekleri Türkçe'den vererek, Türk dilinin belâgatını ortaya koymaya çalışmıştır (İsen, 2009: 26). Cevdet Paşa'nın bu eseri Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerinin kitap haline getirilişidir ve ilk baskısı fasikül fasikül çıkmıştır. Eser, bir mukaddime ve üç bâbdan oluşur. Ayrıca mukaddimeye bir "lâhika" konulmuştur ve burada "kelâm"dan, şiir ve nesirden bahsedilir. Mukaddimede ise fesâhat ve belâgat üzerinde durulur. Daha sonra sırasıyla meânî, beyân ve bedînin ayrı ayrı bölümlerde işlendiğini görüyoruz. Bizdeki benzerlerinden farklı olarak bedînin sonuna tarih düşürme ilave edilmiş; "hâtime"de ise bir yazıdaki veyā konuşmadaki giriş, gelişme ve sonuç üzerinde durulmuştur. Dokuz defa basılan kitap, bizde üzerinde münakaşa edilen ilk belâgat kitabı olma özelliğini taşır (Yetiş, 1992: 377-78).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Halime ÇANDIR (1996). *Ahmed Cevdet`in "Belagat-ı Osmaniyye" İsimli Eserinin Günümüz Alfabesiyle Yazılması*, Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi, 248 s.

Abuzer KALYON (1998). *Ahmed Cevdet Paşa`nın Belagat-ı Osmaniyyesi (s. 1-101) Transkripsiyonlu Metin-İndeks*. Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 79 s.

Filiz KALYON (1998). *Ahmed Cevdet Paşa'nın Belagat-ı Osmaniyyesi Transkripsiyonlu Metin – İndeks (s. 101 - 203)*, Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

Selim ALTINTOP (1999). *Belagat-i Osmaniye`deki Edebi Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma (İnceleme - Metin).* Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Doktora Tezi, 467 s.

12. Talim-i Edebiyat: Recâizâde Mahmud Ekrem tarafından, klasik belâgat kitaplarından farklı, Batılı anlamda ilk retorik kitap olarak kaleme alınan bu eser, Türk edebiyatında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Yazar, belâgat konularına bile yeni bir bakış açısı getirmiş ve ilk defa üslup konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Onun bu konudaki kaynağı Fransızca retorik kitaplarıdır (İsen, 2009: 26). Pek çok benzeri gibi ders kitabı olan *Talim-i Edebiyat*, "Kable'ş-şürû" başlıklı ön sözden sonra dört fasla ayrılmıştır. Belâgat ve edebiyat nazariyesi kitaplarımızda ilk defa Recâizâde edebî eserlerimizi tenkide tâbi tutmuştur. Devrinde, üzerinde büyük münakaşaların da yapıldığı eser, Tanzimat'tan sonra yeni teşekkül eden edebiyatın nazariyesini yapmış, kaidelerini tespit etmiştir. Ayrıca kendinden sonra neşredilen pek çok esere de etkisi olmuştur (Yetiş, 1992: 380-81).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Vedat YEŞİLÇİÇEK (1996). *Bazı Edebi Sanatların Belagat Kitaplarına Göre Tanım ve Tasnifi*. Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 369 s.

Kâzım YETİŞ (1996). *Talîm-i Edebiyât'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, XXV+685 s.

13. Mizânü'l-Belâga: Abdurrahman Süreyya, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniye* adlı eserine ilk tenkit kitabını yazan ve bu münakaşalarda kendisini tanıtan bir belâgatçımızdır. Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerini *Mizânü'l-Belâga* adı ile bastırmıştır. Bu eser klâsik manada bir belâgat kitabıdır. Fesâhat, meânî, beyân ve bedî konularını içine alır. Bütün bu konular otuz dokuz derste işlenmiştir yani müellif kitabını "ders" başlıklarına ayırmıştır. Yazar, eserinin mukaddimesinde talebelere hitaben, bahis konusu olan belâgatın Türkçenin belâgatı olduğunu söyler ve gerçekten de fesâhat bahsine ilm-i bedîden fazla yer verir. Çünkü fesâhat öncelikle bir dilde doğru yazmayı öğretir. Hatta belâgat bahsine bağlı olarak dilin ve ifadenin pek çok meselesine, daha doğrusu gramer konularına fazlaca açılan Abdurrahman Süreyya, kitabının 280 sayfasını ifadeye ayırır. İlm-i meânî de aslında ifâde yani doğru yazma ile ilgilidir. Buna mukabil 125 sayfa beyân ve bedîye ayrılmıştır. Bu noktadan hareketle yazarın gramer konularına fazlaca yer verdiğini söyleyebiliriz (Yetiş, 1992: 383).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Şahin BARANOĞLU (1999). *Abdurrahman Süreyya Mizanü`l-Belaga (2 cilt)*. Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Doktora Tezi, 649 s.

14. Istılahât-ı Edebiyye: Muallim Naci tarafından yazılan eser, adından da anlaşılacağı gibi bir edebiyat lügatıdır. Yazar, Türk edebiyatının devrindeki ve gelecekteki haline göre eserini hazırladığını, Arap ve Fars edebiyatlarının Türkçe'de aynen kabulüne taraftar olmadığını belirtir. Muallim Naci, edebî sanatları sıralarken herhangi bir tasnif veyā yol takip etmez. Bir lügat olması hasebiyle kavramların ve terimlerin alfabetik bir sırada verilmesi beklenirken, böyle bir sıralama yoktur. Fakat açıklamalarını bol nesir ve şiir örnekleriyle besleyip tamamlaması üzerinde durulması gerekli bir husustur. Pek çok konuda hala kendisine müracaat edilen *Istılâhat-ı Edebiyye*'de "kafiye"ye ayrı bir itina gösterilmiş ve hemen en çok sayfa da ona ayrılmıştır. Cinas konusu da kafiye kadar olmasa da en çok üzerinde durulan konulardandır. Yazar "ihtâr"da belirttiği gibi, artık zamanla kullanılmaktan düşen bazı sanatlara eserinde hiç yer vermezken bazılarına sadece temas eder (Yetiş, 1992: 384-85).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Celal TARAKÇI (1973). *Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki.* Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Doktora Tezi, 721 s.

Nuriye ÇELEĞEN (1997). *Muallim Naci Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Sanihatü`l-Arab.* Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi, 231 s.

15. Mecâmi'ü'l-Edeb: Mehmed Rifat tarafından kaleme alınan eser, bu sahada yazılmış en hacimli eserdir. Belâgatın yanında aruz, kafiye, kitabet, hitabet gibi konular üzerinde de durulmuştur. Yazar, klasik belâgata bağlı kalmakla birlikte, bazı bölümlerde Batı retoriğine açılmıştır (İsen, 2009: 27). Eser, usûl-i fesâhat, ilm-i meânî, ilm-i beyân, ilm-i bedî, ilm-i aruz, ilm-i kafiye, aksâm-ı şiir, ahvâl-i tahrîr, usûl-i kitabet ve hitâbet, usûl-i tenkid adlarıyla 10 kitaptan oluşmaktadır. Müellif eserini hazırlarken Arapça *Telhîsü'l-Miftâh*, *İzâh*, *Mutavvel*, *Muhtasar* gibi kitapların yanında Farsça *Menâzirü'l-İnşâ* gibi eserlerle; o zamana kadar Türkçe'de neşredilmiş olanlardan faydalandığını söyler. *Mecami'ü'l-Edeb*, edebiyat bilgileri veren bir kitap durumundadır. Belâgatın aynında aruz, kafiye, şiir, kompozisyon, kitabet ve hitâbet ve tenkit gibi bahisler de eserde yer almıştır. Yazar, Arap ve Fars belâgatına öylesine bağlıdır ki kâideleri verdikten sonra bu dillerden örneklere öncelik verir (Yetiş, 1992: 386).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Fatma SAR (1994). *Mecami'ül-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi, 145 s.

Yasemin DİNÇ (994). *Mecami'ül Edeb'in Şiirde Ahenk Kavramı Açısından İncelenmesi.* Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 303 s.

Halit GÜNEŞ (2009). *Mehmet Rifat, Mecamiü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*, Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 526 s.

Aydın TÜNBEL (2010). *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l Edeb İsimli Eserinde Mevcut Olan İlm-i Maani'nin Latin Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, Trakya

Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 246 s.

16. Osmanlı Edebiyatı: Kitabın yazarı Menemenlizâde Tahir, özellikle edebiyat kavramı üzerinde verdiği geniş bilgi ve Recâizâde Ekrem ve onun kaynaklarını tenkitleriyle dikkati çeker (İsen, 2009: 27). Menemenlizâde eserine "edebiyatın mahiyet, maksad ve gayesini" açıklamak suretiyle başlar. *Talim-i Edebiyat*'tan sonra ve ondan daha geniş bir şekilde edebiyat kavramı üzerinde duran ilk ve önemli edebiyat nazariyesi kitabıdır (Yetiş, 1992: 386-87).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

M. Fatih KÖKSAL ve Vedat Ali TOK (2013). *Osmanlı Edebiyatı "Belâgat"*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 304 s.

17. Osmanlı Edebiyatı Numûneleri: Mehmed Celâl'in bu hacimli kitabı 9 kısımdan meydana gelir. Medhal başlıklı birinci kısımda yazar, Fuzûlî'den Şinasi'ye kadar edebiyatımız hakkında çok geniş bilgiler verir. İkinci kısım, Talim-i Edebiyat'ın kadro ve tasnif bakımından aynı, fakat işleyiş bakımından küçülmüş bir örneğidir. Üçüncü kısımda yazar, "aksâm-ı muharrerât" başlığı altında mektup, taziye, makale, tarih, hikâye, roman, takriz, tiyatro, nutuk ve mensur şiir gibi nesir çeşitleri üzerinde durur. Dördüncü kısımda eski ve yeni şiir nevileri ele alınır. Tevhid, münacaat, methiye, kaside, gazel, kıt'a vb. eski şiir çeşitlerinin yanında yazar yeni şiirdeki çeşitlerden de bahseder. Beşinci kısımda vezin incelenir. Altıncı kısım ise hikmetli sözleri içine alır. Yedinci kısım şiire, sekizinci kısım nesre ayrılmış olup bu kısımlarda şiir ve nesirlerimizden örnekler verilir. Dokuzuncu ve sonuncu kısımda şair ve ediplerimizden bazılarının alfabetik bir sırada edebî hususiyetleri üzerinde durulur ve kendilerinden örnekler alınır. Eser, sahasında herhangi bir yenilik getirmemekle beraber geniş manada –yeni pek çok konuyu kadrosuna alan- bir edebiyat bilgileri kitabıdır (Yetiş, 1992: 387).

18. Edebiyat Dersleri: Midhad Cemâl, Mekteb-i İdâdi'de Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat* adlı kitabını okuturken talebelerine nazım şekilleri ile edebiyat tarihi konusunda verdiği bilgileri sonradan kitap haline getirmiştir. Ona göre kaidelerin yanında bu çeşit bilgilere de ihtiyaç vardır. Özellikle kendilerinden örnek alınan şairler ile örneklerin çeşitleri hakkında açıklamalarda bulunan yazar, Recâizâde'nin "edebiyat" ile Süleyman Paşa'nın "kitabet" tariflerini de tenkit

eder; bu tarifler devri için yeterli olsalar bile, bugünkü devir için yeterli gelmeyeceklerdir. Üzerinde durduğu şahsiyetler Sinan Paşa ve Nef'î'dir. Ayrıca nazire, beyit, kıt'a gibi nazım şekilleri ile akıl, his ve hayalin edebî eserdeki önemli yerini inceler (Yetiş, 1992: 391).

19. Nazariyyât-ı Edebiyye: Reşid tarafından yazılan eser, kurallardan ziyade teoriye önem veren bir kitaptır. Klasik belâgatın konuları işlenmekle beraber, onlara değişik, yeni anlamlar verilmiş ve daha önceki kitaplarda yer almayan yeni konular ele almıştır (İsen, 2009: 27). Mekteb-i Sultânî için telif edilen *Nazariyyât-ı Edebiyye*, Süleyman Fehmi'nin *Edebiyat* 'ından daha ilerde nazariyeye kayan ve kâideciliğin gittikçe terrk edildiği bir kitaptır. "Dibâce"sinde eserinin adını ve bu adın tedâî ettirdiği manaları açıklayan yazar "beyân" başlığının altına "kavâid-i fesâhat"ı koyar. Sonra sırasıyla "muvâfakat-ı beyân", selâse, letâfet ve âhenk üzerinde durulmuştur. Nazım başlığından sonra hece ve aruz vezinlerini; kafiyeyi ve nazım şekillerini bahis konusu eden Reşîd, mevzuunu "vezin ve kafiyenin fevâidi" ile tamamlar. Bazı edebî sanatları da bu arada ele alan yazar, fesâhatın son bahsi olarak "inşâd" üzerinde durur. Reşîd, "meânî" büyük başlığının altına "usûl-i belâgat" ser-levhasını koyar. Belâgatın tarif ve açıklamasını yapan müellif, umûmî ve husûsî usûlleri üzerinde ayrıca durur. Sonuncusuna ilâveten pek çok edebî sanat sıralanır. Yazar, bu birinci ciltte klasik belâgatın "beyân" ve "meânî" mefhumlarını kullanmış, onlara tamamen değişik ve yeni manalar vermiştir. Reşîd, ikinci cilde üslûb ile başlar. Üslûbun meziyetlerini ayrı ayrı açıklar ve bunların sonuna "üslûbun envâı" başlığı altında, üslûbun nevilere ayrılmasının tenkidini yapar. Yazar bu kitabında okuyucusunu hem yeni Batılı kaynaklara götürmekte hem de edebiyatın, edebî eserin üzerinde okuyucusunu düşünmeye sevketmektedir. O, eski kalıplara yepyeni ve farklı manalar yüklediği gibi daha evvelkilerde rastlayamadığımız bazı konulara da yer vermiştir (Yetiş, 1992: 391-92).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Nesrin ŞAŞ (2005). *Ahmet Reşit Bey'in Nazariyât-ı Edebiyyesi Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 486 s.

20. Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat: Şahabettin Süleyman tarafından, Reşîd ile başlayan yeni anlayış doğrultusunda kaleme alınan eserde, belâgatın ana konularıyla ilgili hiçbir başlığa yer verilmez. Kurallardan ziyade teori ağırlıklıdır. Yazarın kaynakları, belâgat kitaplarından ziyade Fransızca sanat ve estetik kitaplarıdır. Eser, sanat ve edebiyatla ilgili bir girişle başlar, sonra üslup üzerinde geniş bir şekilde durur. Edebî sanatları tamamen farklı bir anlayışla ele alır. (İsen, 2009: 27).

Şahabettin Süleyman, eserine "sanat" başlığı altında, sanatın ne olduğunu araştırarak girer. Sanatta şahsiyet, mektepler, muhit, tarih gibi konuların da ele alındığı bu bahisde yazar, sanatın bir şubesi olan edebiyat, edebiyat tarihi, şiir-şair, nazım ve nesir, şiirin ehemmiyeti, şiir ve fen gibi konularla sanatın felsefesini yapar. Şehabettin Süleyman, Mekteb-i Sultânî muallimidir. Fakat gerek Reşid'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*'si gerek *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat* yeni bir anlayışı ve bakışı ifade ederler. Böylece belâgat ve edebiyat nazariyemizin ilk defa Şark belâgatı ile Batı rhetorique'i de terketmeye yöneldiği görülmektedir (Yetiş, 1992: 393).

Eser ile ilgili yapılan çalışma:

Hatice GÜNDOĞAN (2005). *Şahabettin Süleyman'ın "Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat"ı ve Tanzimat Sonrası Edebiyat Teorileri*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi, 387 s.

1.2. Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)

1.2.1. Hayatı ve Ailesi[6]

Süleyman Hüsnü, 1838 tarihinde İstanbul'un Süleymaniye semtinde Molla Gürani mahallesinde dünyaya geldi. Babası yeniçeri ağası torunu, şekerci eşrafından Mehmed Halid Efendidir. Süleyman Paşa İstanbul'da doğmasına rağmen soy olarak İstanbullu değildir. İstanbul'a Kastamonu'dan gelen bir ailenin oğludur. Atalarından gelen "Seyyidlik" ünvanına sahip olduğunu dile

[6] Süleyman Hüsnü Paşa'nın hayatı hakkındaki bilgiler Özbilgen 2006, Tevetoğlu 1988'den alınmış ve diger kaynaklar ayrıca gösterilmiştir.

getirmektedir. Ayrıca soyu, baba tarafından Bursa’daki Emir Süleyman’a, anne tarafından ise Tosya’da mezarı bulunan Şeyh Pınar’a dayanmaktadır.

Süleyman Paşa’nın yaşamının en parlak dönemlerini anlatan *Hiss-i İnkilab*, *Umdetü’l-Hakâyık* ve *Süleyman Paşa Muhakemesi* üçlü dizisi dışındaki hayatını ancak çağdaşı yazarların anı ve mektuplarından ya da dönemindeki gazete haberlerinden öğrenebiliyoruz (Özbilgen, 2006: 23-24).

Süleyman Paşa iki defa evlenmiştir. Birinci evliliğinden yaş sırasıyla: Sabiha, Mehmed Sâmi ve Seniha adlı ikisi kız biri erkek olmak üzere üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Eşi 1876'da vefat edince Süleyman Paşa Bağdat'a validesi ve iki kızıyla birlikte gelmiş, oğlu Sâmi Efendi'yi ise Beşiktaş Askerî Rüştiyesi'nde yatılı öğrenci bırakmıştır. Süleyman Paşa Bağdat'ta beş yıl kadar bekar olarak kaldıktan sonra ikinci eşi Sâriha Hanım ile evlenmiş ve en küçük kızı Mediha, 1889 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Sâriha Hanım ise Süleyman Paşa'nın ölümünden 13 yıl sonra 1905 yılında İzmir'de vefat etmiştir. İlk eşinden dünyaya gelmiş üçüncü çocuğu olan Seniha Hanım ise henüz 17-18 yaşlarındayken veremden ölmüştür.

Süleyman Paşa'nın en büyük çocuğu Sabiha Hanım'dan Semuhî adlı bir erkek ve Meliha adlı bir kız torunu dünyaya gelmiştir. Mühendis olan Semuhî, dedesinin Umdetü'l-Hakayık adlı eserinin Haziran 1928'de Askerî Mecmua'ya ek olarak yayınlanmasını başarmıştır. Mühendis Semuhî'nin Suna adlı bir kızı vardır. Süleyman Paşa'nın ikinci torunu Meliha Hanım'ın ise Gülbiz ve Rîzan adlı iki kızı bulunmaktadır.

Türk Edebiyatı'nda, eğitimcilik ve pedagoji alanında ün kazanmış olan Süleyman Paşazâde Mehmed Sâmi, Süleyman Paşa'nın tek erkek çocuğudur ve Paşa'nın ilk eşinden dünyaya gelen üç çocuğunun ortancasıdır. 1866 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş, 1917 yılında ölmüştür. Servet-i Fünûn'un ileri gelen şairleri arasında babasının adını da alarak Süleyman Nesib takma adıyla şiirler ve yazılar yayınlamıştır. Türk Edebiyatı’nda Sonne tarzını ilk defa kullanan şairdir.

Süleyman Paşa'nın ikinci eşi Sâriha Hanım'dan dünyaya gelen küçük kızı Mediha Hanım, Devlet Demiryolları Ressamlığı'ndan emekli iken 1952 yılında vefat eden Fazlı Gezgin Bey ile evlenmiş ve Âsûde adlı bir kızı olmuştur (Özbilgen, 2006: 248-249; Tevetoğlu, 1988: 75-76).

1886 yılında sürgün yeri olan Bağdad'da rahatsızlanan Süleyman Paşa, 1892 Ağustos'unda ölmüştür. Cenazesi Bağdad'da İmam Musa Kazım Camii içindeki Ebu Yūsuf Mescid-i Şerifi'nin girişinde sol tarafa gömülmüştür.

1.2.2. Öğrenimi

İlköğrenimine mahalle mektebinde başlayan Süleyman Hüsnü, Arapça ve Farsçayı Mudurnulu İsmail Efendiden öğrendi. 1853'te Maçka Askerî İdadisi'ne girdi. 1856'da Harbiye Mektebine (bugünkü Harp Okulu) yazıldı.1860'ta mezun oldu ve orduya katıldı.

İlk görev yeri Bosna Yenipazarı'ndaki İkinci Ordu'dur. Derviş Paşa'nın gözetiminde Kazan'da görev yaptıktan sonra 1862'de mülazım-ı evvel oldu. Aynı sene Ağustos ayında yüzbaşı, 1865 Eylülünde ise kolağası oldu. Mülâzımlık ve kolağalığı görevlerinden sonra Mekteb-i Harbiye'de edebiyat öğretmeliği yapmaya başladı. 1874'te Paşalık rütbesi ile Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Askeriye Nâzırı oldu. Binbaşılık, kaymakamlık, miralaylık[7], mirlivalık[8], feriklik[9], müşirlik[10] görevlerinde bulundu.

1.2.3. Hizmetleri

Süleyman Paşa'nın tarih sahnesindeki ünü 1876 yılında katıldığı Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayındaki rolüyle başlar, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda hızla terfi ederek Rumeli Cephesi'ndeki tüm Osmanlı Ordularının başkomutanlığına kadar yükselir (Özbilgen, 2006: 17).

Sultan Abdülaziz'in halli olayının ayrıntılı hikâyesi Süleyman Paşa tarafından kaleme alınmış ve çok sonra oğlu Süleyman Paşazâde Sâmî (Süleyman Nesib) Bey tarafından yayımlanmış *(Hiss-i İnkılâb yâhud Sultan Abdülaziz'in hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in cülûsu)* adlı 64 sayfalık kitaptadır.

Tarihçi Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir ile yaptığı araştırmasında şunları söyler: *"Süleyman Paşa, 38 yaşında bir Tümgeneraldi. Askerî Okullar ve Harbiye Kumandanı idi. Sarışın, kurşunî mavi gözlü, yakışıklı, hem askerlik hem târih ve*

---

[7] Albaylık anlamındadır.
[8] Tuğgenerallik anlamındadır.
[9] Tümgenerallik anlamındadır.
[10] Orgenerallik anlamındadır.

edebiyat kültürüne sâhipti. İlk Türk milliyetçilerindendir. Bügünkü mânâda milliyetçilik, Fransa'dan gelme bir fikirdir. Pek çok Avrupa ülkesine de Fransa'dan sıçramıştır. Süleyman Paşa, Fransızca târih ve fikir kitapları, Fransız İhtilâli'ne âid yayınlar okumuştu. Bunların arasında eski Türk târihine dâir Fransızca kitaplar da vardır.

Zamanla Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü ve dünya üzerindeki yerini kaybettiğini, gerilediğini anladı.

… 1876 sınırları, Süleyman Paşa için haysiyet kırıcı idi. Kırım gibi Osmanlı Türk ülkeleri ayaklar altında kalmış, onu Kafkasya tâkip etmişti. Süleyman Paşa'ya göre önce Meşrutiyet ilân edilerek devlet kalkınmalı idi. Zira İngiltere ve Fransa böyle yapmışlardı. Bir taçlı demokrasi, seçilmiş meclisler ve anayasa… İmparatorluğa şifa verecekti. Bugünkü padişahın bunlara yanaşacağı çok şüpheliydi. Veliahd Murad Efendi ise Meşrutiyetçi olduğunu çoktan Yeni Osmanlılara bildirmişti. O'nu tahta geçirmek gerekiyordu. Binaenaleyh Süleyman Paşa, darbeye katılanlar arasında samimiyetle Meşrutiyeti isteyen tek kişi idi" (Kartal, 2006: 127).

Süleyman Paşa'nın büyük hizmeti, Mekâtib-i Askeriyye Nâzırı (Askerī Okullar Bakanı) olarak okul eğitimi ve öğretimine getirdiği "Türkçülük" ülküsü, millî Türk tarihi anlayışı ve Türkçe üzerinde olumlu çalışmalarıdır. Yine aynı görevde bulunduğu sırada Sultan Abdülaziz'in halline katılan askerî öğrencilerden sorumlu olduğu için yönetim Süleyman Paşa'dan şüphelendi. Bu sebeple onu 1877'de Bosna-Hersek kumandanlığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdı. Tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla Şıpka mevzilerini korumakla görevlendirildi. Burada gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle kendisine "Şıpka Kahramanı" denmeye başladıysa da savaşı kazanmak için bu başarılar yeterli olmadı. Cephe gerisinde Rauf Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e telkinlerinin etkisiyle Süleyman Paşa yenilginin sorumlusu ilan edildi ve Gelibolu'da tutuklandı. Sonra İstanbul'a getirildi ve Taşkışla'da hapsedildi. Bir yıl süren yargılama sonunda ölüm cezasına çarptırıldıysa da Sultan Abdülhamit onu Bağdad'a sürmeyi uygun gördü ve hükümlülük süresi altı yıl olarak belirlendi. Fakat bu süre on dört yıl yani Paşa'nın ölümüne kadar devam etti. Eşi 1876 yılında vefat eden Süleyman Paşa Bağdad'a annesi ve iki kızıyla gitmiştir. Beş yıl kadar bekar kaldıktan sonra ikinci eşi Sâriha Hanım ile evlenmiş, en küçük kızı Mediha Hanım da 1889'da burada doğmuştur.

Süleyman Paşa'nın sürgün hayatını inceleyen Uzunçarşılı şunları söyler: *"Süleyman Paşa, Bağdad'da ilk zamanlarda maişetçe biraz sıkıntı çekmiş, elindeki üç bin altını faize vererek geçinmiş ve bir müddet sonra bu parası bitmiş ise de Ekim 1882'de hükümetçe tahsis edilip zamanına göre mühim bir para olan 7.500 kuruş ma'zuliyet maaşı ile sıkıntısız yaşamıştır."*

1878 Şubat'ında başlayan sürgün hayatı 14 yıl devam etmiştir. Süleyman Paşa bu 14 yıllık sürede birçok kişiyle mektuplaşmıştır. Bunların içinde en çok yakın dostu Nâmık Kemâl ile haberleşmiştir. Birçok kez sürgün yerinin değiştirilmesini isteyen mektubunu yetkililere gönderse de hiçbir sonuç alamamıştır. En son 1891 yılının Ağustos ayında annesinin vefatı üzerine aynı talepte bulunmasına rağmen bu isteğine de yanıt alamamıştır.

1.2.4 Şahsiyeti ve Edebî Kişiliği

Süleyman Paşa; ileri görüşlü, gözü pek, millî duyguları kuvvetli bir fikir adamıydı. Askerî alandaki başarılarının yanında askerî okullarda uyguladığı eğitim sistemi ile de büyük hizmetler yapmıştır. Bu okullar için kaleme aldığı eserleri ile Türkçülük fikrinin uyanmasına öncülük etmiştir. Aşırı disiplinli, sorumluluk sahibi olan bir komutan olmasının yanında cesaretli, merhametli ve kararlarının arkasında duran bir yapıya sahiptir (Özbilgen, 2006: 275-282).

1.2.5. Türkçülük Anlayışı

Süleyman Paşa Tanzimat döneminin ilk bilinçli Türkçülerindendir. Büyük Türk bilgini Fuad Köprülü, Süleyman Paşa hakkında şunları söylemiştir:

Şinâsî- Ziyâ Paşa- Nâmık Kemâl mektebi mensubları, Fransız fikirlerinin tesiri altında, bilhassa eski edebî anânelere karşı bir aksül'amel (tepki) yapmak için lisânın sâdeleşmesi fikrini münâkaşa ederlerken, meşhur Ahmed Vefik Paşa başta olmak üzere, Süleyman Paşa, Ali Suâvî gibi birtakım mütefekkirler de –yine Fransız filologlarının ve tarihçilerinin tesiri altında- Türk milliyetçiliğinin esâsını kurmaya çalışıyorlardı (Tevetoğlu, 1988: 4).

27/28 yaşlarında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katıldı. Cemiyetin ilk kurucuları Nuri, Reşad, Necib Paşa torunu Mehmed ve Subhî Paşazâde Âyetullah Beylerdir. Ebuzziyâ Tevfik ve Nâmık Kemâl, kuruluşa daha sonra girmişlerdir.

Cemiyete üye olanlar arasında vezirler, mülkiye âmirleri, yüksek rütbeli askerler, memurlar ve halktan insanlar vardı.

Ali Suavî, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa Türkçülüğün kurucuları olarak gösterilirler. Çünkü üçü de Batı kaynaklı etkiler altında kalmışlar ve yeni arayışlara yönelmişlerdir.

Türk Tarihi ve Türk Dili üzerindeki ilk milli görüş ve ıslahatı ile haklı ve yerinde olarak Türk milliyetçiliğinin, Türkçülüğün en önde gelenlerinden biri sayılan Süleyman Paşa ile büyük vatan şairi Nâmık Kemâl aynı yıllarda yaşamışlardır. Süleyman Paşa'nın hayattaki en eski ve en vefalı dostu Nâmık Kemâl'dir. Süleyman Paşa, Nâmık Kemâl'den iki yıl önce doğmuş, dört yıl sonra ölmüştür. Nâmık Kemâl öldüğünde 48, Süleyman Paşa ise 54 yaşındadır. Süleyman Paşa'nın sürgündeki en büyük acısı, Nâmık Kemâl'in ölüm haberini almasıdır. Hürriyet yolunda ikisi de çok zor mücadeleler vermişlerdir (Tevetoğlu, 1988: 4).

XIX. yüzyıldan günümüze kadar gelen Türk aydınlarının düşünceleri üzerinde Süleyman Paşa'nın büyük rolü vardır. Türk milliyetçiliğinin kurucularından olan Ziya Gökalp şunları söyler:

"Daha on beş yaşımda iken Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'si ile Süleyman Paşa'nın *Târîh-i Âlem*'i bende Türkçülük temâyüllerini doğurmuştu" (Tevetoğlu, 1988: 7).

1.3. Eserleri

1.3.1. Dinî Eserleri

A) İrâde-i Cüz'iye Risâlesi

Süleyman Paşa'nın ilk eseri, Sağ-Kolağası rütbesinde bulunduğu sırada basılmıştır. Bu küçük kitap, kırk küçük sayfadan oluşur ve Mekke Kadısı Akkermanî Mehmed bin Mustafa Efendi'nin aynı adı taşıyan Arapça eserinin dilimize çevrilmiş şeklidir. Bu tercüme risâle sekiz fasıldır. Her fasılda tanınmış şahsiyetlerin irâde-i cüz'iye (insanın elinde olan irâde) hakkındaki görüşleri yer alır. Risale kırk küçük sayfadan oluşur (Tevetoğlu, 1988: 4).

B) İlm-i Hâller - *İlm-i Hâl-i Kebîr, İlm-i Hâl, İlm-i Hâl-i Sagîr, Muhtasar İlm-i Hâl*

Bu İlm-i Hâllerin ilki *İlm-i Hâl-i Kebîr'* dir. İlk kez 1286/1869 yılında Süleyman Paşa Kolağası rütbesinde iken basılmıştır. Çok açık ve yalın bir Türkçe ile kaleme alınmış olan eser, liselerde din bilgisi olarak okutulmak için yazılmıştır.

Yūsuf Akçura bu yapıt için *"Sagir İlm-i Hâl'ini ben daha Rüşdiye-i Askeriye'de iken ders olarak okumuş ve ezberlemiştim. Bu mini mini ilmihāl, çok açık ve sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Bu risâlede Arapça, Acemce kelimelerden, bileşimlerden çekinilmiştir. Örneğin, Allahu Teâlâ'yı tārif ederken: Bir'dir, kendisinin hiç ortağı ve hiç yardımcısı ve benzeri yoktur; dünyada gördüğümüz ve bildiğimiz şeylerden hiçbir ona benzemez. Anadan, babadan, oğuldan, kızdan, karıdan, uykudan, uyuklamaktan, yemeden, içmeden, gülmeden, ağlamadan, sevinmeden, yerinmeden berîdir"* der (Tevetoğlu, 1988: 4).

İlm-i Hâl-i Sagir ise 52 sayfalık bir risâledir. Bu nüsha, eserin dokuzuncu baskısıdır ve 1889 tarihinde yayınlanmıştır (Tevetoğlu, 1988: 4).

Muhtasar İlm-i Hâl ise Paşa'nın ölümünden yirmi yıl sonra ilkokullarda okutulmak için basılmıştır.

1.3.2. Ders Kitapları

A) Mebâni'l-İnşâ

Mebâni'l-İnşâ iki cilt olarak düzenlenmiş ve basılmıştır. Samsun Gazi Kütüphanesi 6430 numarada kayıtlı bulunan 13X20 ebatındaki birinci cild 277 sayfa; ikinci cild ise son yaprağı eksik haliyle 288 sayfadır. Aynı eserin 1288 (1871) tarihinde basılmış 222 sayfalık ve 1289 (1872) tarihli 290 sayfalık başka baskılarının olduğu da biliniyor (Orkun, 1944: 36). Bizim transkripsiyonlu metnini hazırladığımız eserin birinci cildi 222 sayfadan oluşan basımıdır.

Tanzimat devrinde Batı edebiyatından da faydalanılarak yazılan ilk edebi nazariyeler kitabı olması bakımından kendi devri için başarılı bir eser sayılır. *Mebâni'l-İnşâ* 'nın üzerinde durulması gereken noktaları arasında, seçilen örneklerin millî ve askerî özellikler taşıması ve askerî hitabet örneklerine geniş yer verilmesi sayılabilir (Banarlı, 1988: 1070-1071).

Kitabın özelliği Batı edebiyat alanındaki kuramsal ilk uygulamalardan olmasıdır. *Mebâni'l-İnşâ* edebiyat kuramı alanındaki kitaplarımız içinde hem bir basamaktır hem de bambaşka bir yere sahiptir. Batı edebiyatının kompozisyon tekniği ve anlayışı Osmanlı eğitimine ilk defa bu eser ile girmiştir. Üstelik örneklerinin bolluğu ve özellikle nesir örneklerinin zenginliği ile de Türk nesri ilk defa *Mebâni'l-İnşâ* ile edebiyat kuramı kitaplarında yer alabilmiştir (Özbilgen, 2006: 363).

Mebâni'l-İnşâ adı "inşânın esasları" anlamındadır. Eserde Kanunî Sultan Süleyman, Yıldırım Bayezid, Napolyon gibi büyük kumandanların nutukları yer alır. Bu eser bize, Süleyman Paşa'nın yenilikçi ve araştırmacı düşünce sistemine sahip olduğunu gösterir.

Süleyman Paşa'nın Mekâtib-i Askeriye Nezâreti sırasında kurduğu "Menşe-i Muallimîn"in eğitim süresi iki yıl olan yüksek kısmında "Edebiyât-ı Türkiye" sınıfında *Mebâni'l-İnşâ* özgün bir ders konusu olarak okutulmuştur. Yine aynı dönemde Süleyman Paşa, Darüşşafaka Nezâreti'nde iken Darüşşafaka'nın öğretim programlarında *Mebâni'l-İnşâ* 'nın birinci cildi "Yedinci Sene Dersleri" ve ikinci cildi "Sekizinci Sene Dersleri" içinde yer almaktadır. Mekteb-i Harbiye'de önceleri kitabet, münşeat gibi isimlerle okutulan Edebiyât-ı Osmâniye dersleri daha sonra Süleyman Paşa'nın bu eserinin adıyla okutulmuştur (Özbilgen, 2006: 354-364).

Mebâni'l-İnşâ hakkında Namık Kemal, Ahmed Cevdet Paşa, Recâizade Mahmud Ekrem ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi isimler çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır.

Namık Kemal, eserde örnek olarak verilen makalelerden birinin yanlış basıldığı için anlamının değiştiğini ve seçilen dizeleri de beğenmediğini dile getirir. İlk kez kendi gazetesi olan İbret'te yayınlanan bir makalesinin aslının değil de daha sonra Tasvir-i Efkâr'da yanlış basılan ikinci baskısından alınmış olmasına kızmıştır. Fevziye Abdullah Tansel'in çalışmasında yer alan, Namık Kemal'in *Mebâni'l-İnşâ* ile ilgili görüşlerini ve Süleyman Paşa'ya yazdığı mektubu aynen veriyoruz.

Kemal'in Mebânî'l-İnşâ'ya dâir fikirleri, hususiyle "Misâl süretinde intihab olunan beyitleri beğenmiyorum" cümlesi hariç, tamamiyle kendi eserlerinden

alınan parçalar hakkındadır. Vaktiyle Tasvir-i Efkâr'da bir makalesinin hatalı surette basıldığından, bu yüzden cümlesinin anlaşılmaz bir hâl aldığından, cümleye "lüzumu kadar" ibaresi ilâve edildiğinden, "şehbal-i matbu" sözü, "şehbal-i matbu'ü'l-endam" tarzına konulduğundan bahsediyor ve "şehbal" yerine "nihal" yazıldığından şikâyet ediyor. Bahsettiği cümle Mebânî'l-İnşâ'da, hakikaten "Pertev-i zekâ nev'-i beşerin başına konmuş bir nûranî humâdır ki, sâye-i saadetini tâ'mim edecek vasıta bulamaz; illâ ki lüzumu kadar "nihal-i matbu'ü'l-endamı" hükmünde olan sahayif-i matbû'anın vüs'at ve intişarıdır. Şehbal değil, o, berât-ı ikbâldir ki herhangi millete mukarin olsa, refte-refte zülm ü cehaletin zencîr-i esaretinden âzâdına hüccet olur" şeklindedir.

Kemal'in Mebânî'l-İnşâ'da beğenmediği ikinci cihet, kelâm-ı ulvîye misâl olarak bundan daha güzel bir parçanın, meselâ İbret gazetesindeki bir bendinden "uyan kî bir subh-i safâ-yi medeniyet" diye başlayan cümlesinin alınmamasıdır.

Bir de eserin tashih cihetinden itinasızlığı, seçilen parçaların biribirine karıştığıdır. Hülâsa Kemal'in, Süleyman Paşa'ya aşağıdaki mektubunu yazarken oldukça asabî bir ruh hâli içinde bulunduğu hissedilmektedir:

"Paşam Efendim, Mebâni'l-İnşâ'lar geldi; büyük teşekkürler ederim. Okutmağa da başladım. Bir hayli muahezatım var. Ezcümle "mertebe-i ûlâ-yi kelâm"a dair bizim Tasvir-i Efkâr'dan alınan misâl, aynen Tasvir'de olduğu gibi alınarak, anda ise tertip sehvi, ibareyi hiç anlaşılmaz bir hâle getirmişti. İçinde lüzumsuz olarak bir lüzumu kadar sözü var; "Şehbal" yerine "nihal" yazılmış. Bendenizin yazışımda "şehbal-i matbu" olduğu halde, o zamanlar Tasvir'e devam eden erbab-ı ma'rifetten biri, matbu' kelimesinin nihayetine bir de "endam" koyarak, öyle Farsî bir kelimenin evveline "eliflâm" dahi ilâve etmiş idi. Madem ki bu ibare alınacak idi, bari bir numaralı İbret'te tekrar olunan …………[11] bendinden alınsa idi. İtikad-ı âcizanemce kelâm-ı ulvî'ye âsar-ı bendegânem içinden misâl teharri olunacak ise, 20 numaralı İbret'in ifade-i meram bendinden şu ibarecik belki o yolda misâl ittihazına sâlih olabilirdi: Uyan ki subh-i safâ-yi medeniyet ... İlâ . . .

Bir de matbaaca kitabın altını üstüne getirmişler; Evrak-ı Perişan, Devr-i İstilâ'ya; Devr-i istilâ, Telemak'a karışmış. Ekseriyet üzere muahezatım böyle

[11] Mektup metni neşredilirken bu kısım açık bırakılmıştır.

şeylere dairdir. Hususiyle misâl suretinde intihab olunan beyitleri beğenmiyorum. Bakî dua ve selâmet" (Abdullah, 1954: 132-133).

Recâizâde Ekrem, kitapta verilen örneklerin bazılarının Batı edebiyatından alınmış olmasını beğenir ve övgü dolu açıklamalarda bulunur. Uzunçarşılı'ya göre *"Mebâni'l-İnşâ ve Sarf-ı Türkî okullar için yazılmış küçük yapıtlardandır."*

Süleyman Paşa da eseri hakkında özeleştiride bulunmuştur. Eserini tanınmış yapıtlara benzetmeye çalıştığını fakat örnek seçimlerinde pek başarılı olamadığını dile getirir. Diger eleştirilerle paralel yönde özeleştiler yapması içten olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanında kitabının *"yeni bir çığır açmış"* olduğundan dolayı edebiyatçılar tarafından ilgi görüp beğenildiğini söyler (Özbilgen, 2006: 358-362).

Ahmed Cevdet Paşa, eserin birtakım siyasal amaçlarla yazıldığına inandığı için olumsuz eleştirilerde bulunur. Cevdet Paşa, Süleyman Paşa'nın zekâsını kabul etmekle birlikte eserde birçok yanlışa rastlamasını, Paşa'nın düzenli bir edebiyat eğitimi almamış olmasına bağlar. Ayrıca kitabın üslubunu da beğenmez (Orkun, 1952: 29).

B) İlm-i Sarf-ı Türkî

Süleyman Paşa'nın "Türkçü" vasfının tamamlayıcısı, Arapça olarak "Türkçenin Dilbilimi" ismini verdiği ve 1875 yılında yayımladığı bu yapıtıdır. Süleyman Paşa'nın bu yapıtından önce yazılmış bütün dil bilgisi kitaplarındaki örnekler Türkçedir fakat dil kuralları Arapça'nın dil kurallarına uydurulmuş, yine bu geleneğe uygun olarak Türk dilinin yapısı, kuralları, özellikleri Arap dilbilgisinin yöntemleriyle saptanmıştır. Aslında Türkçe'de yazılmış ilk dilbilgisi kitabı Bergamalı Kadri'nin 1530 yılında yazdığı *Müyessiretü'l-Ulûm*'dur. Tanzimat döneminde de basılan ilk Türkçe dilbilgisi de Ahmed Cevdet ve Fuad paşaların Encümen-i Dâniş'in ilk yapıtı olarak yayımlanan *Medhâl-i Kavâid*'dir. Bunu Abdullah Ramiz Paşa'nın *Lisân-ı Osmânî'nin Kavâidini hâvî Emsîle-i Türkî* adlı yapıtı izler. Ancak Türk dilinin (Osmanlıcanın) yapısı temel olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Osmâniye* ve *Kavâid-i Türkîye* isimli ve Abdullah Râmiz Paşa'nın adı geçen yapıtları ile Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî'sinde göz önünde tutulmuştur (Özbilgen, 2006: 364-365).

Süleyman Paşa, mekteplerde Türkçe öğretimini kolaylaştırmak ve sistemleştirmek için yazdığı bu Türk dili gramerine *Kavâid-i Osmaniye* veyā *Sarf-ı Osmanî* gibi isimler vermemiş, Türkçeyi müstakil bir lisan olarak kabul ettiği için onu Sarf-ı Türkî diye isimlendirmişti. Hatta *Talim-i Edebiyat* 'ın ön sözüyle ilgili Recaizâde Mahmut Ekrem'e mektup yazmıştır (Banarlı, 1998: 1071).

İsim, sıfat ve fiil gibi gramere ait bilgilerin verildiği bu küçük gramer kitabı 64 sayfadan oluşur. Birkaç baskısı yapıldığı anlaşılan eserin ikinci baskısı 1293/1876 tarihini taşır (Tevetoğlu, 1988: 95).

C) Târih-i Âlem

Türk subaylarının Türkçü duygu ve düşüncelerle yetişmelerini amaç edinen Süleyman Paşa'nın Harp Okulu'nda okutulmak üzere yazdığı eserlerinin Türk milliyetçiliği açısından en önem taşıyanı *Târih-i Âlem*'dir (Tevetoğlu, 1988: 98).

Eser, Süleyman Hüsnü Paşa'nın Başlangıç'tan gelen geniş bir zaman ve mekâna yayılmış kapsamlı bir Tarih Ansiklopedisi ve Türk Tarihi'nin Osmanlılar öncesini de inceleyen ilk yerli araştırma olması nedeniyle gerek okurlar ve gerekse araştırmacılar arasında en tanınmış yapıtıdır (Özbilgen, 2006, 365).

Türklerin en eski atalarının Hunlar olduğu ve ünlü Türk hakanı Oğuz Kağan'ın, Hun devleti hükümdarlarından Mete olması gerektiği ilk defa bu sayfalarda söylenmiştir. Bu eserin farklı Doğu ve Batı tarih kaynaklarından yararlanılarak ve Çin tarihlerinden haberdar olarak meydana getirilmesi, eserin önemini ve degerini artıran sebeplerdendir. Müellif, geniş ölçüde hazırladığı bu eserin ancak ilk çağlara ait kısmını tamamlayabilmiştir (Banarlı, 1998: 1071).

Kitap, önce "Yaratılış (Hilkât)"tan "Nuh Tufanı"na kadar olan zaman dilimi içinde genel anlamdaki sekiz konuyu inceleyen bir "Fihrist (Giriş)" ve özel konulara ayrılmış on üç bölümden oluşur (Özbilgen, 2006, 365-371).

Tarih-i Âlem ile ilgili Namık Kemal Süleyman Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Fevziye Abdullah'a ait *Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münasebet ve Muhaberatı* adlı çalışmada geçtiği şekliyle bu mektubu veriyoruz.

Namık Kemal'in Süleyman Paşa'ya, Tarih-i Âlem hakkında yazdığı bir mektubu da mevcuttur. Bu mektup Tarih-i Âlem'in de Namık Kemal'e gönderildiğini anlatmaktadır:

"Paşamız, İltifatnâmenizi aldım. Meşagil-i mâlûmenin kesretine diyecek yok; fakat zannederim ki bendenizin meşguliyetim daha galibtir. Meşguliyetin nedir diye sual buyurur iseniz, evvelâ otuz sekiz dereceye mütekarib sıcak, saniyen herbiri arı kadar milyon sivrisinek, salisen mesamatın herbirinde bir isilik veyā eski Türkçeye göre ısılık mevcud olduğundan, su içmek, çamaşır değiştirmek lâyenkati' kaşınmak, nişadır ruhu koklamak, uyuyacak bir zaman ve mekân aramak, postamın mektublarını yazmağa bile güç vakit bırakıyor; ma'amafih şayi'a mümkin olduğu kadar ilerledi. Buna dair Rifat'ın mektubuna bâzı tafsilât yazdım; andan anlarsınız.

Tarih-i Âlem pek güzel olmuş. Şübhelendiğim bazı yerlerini tatbik ettim. Siniyn ve şuhûr ve eyyam ve esamî gibi te'lifin maksad-ı aslîsi olan hususlarda mürettib hatâsı bile göremedim. Bakî ne diyeyim. Kemal"

Bu mektubun nereden ve hangi tarihte gönderildiği kaydedilmemekle beraber, muhteviyatı Magosa'da yazıldığını gösteriyor; esasen Kemal'in Magosa mektuplarının hemen hepsinde tarih yoktur; ifadesi de, başkalarının eline geçer endişesi yüzünden mübhemdir. Mektubun ifadesindeki samimiyet, her ikisinin biribirine yakınlık derecesini de aydınlatmaktadır; bundan sonraki yıllar, hayatlarındaki müşterek hâdiseler sebebiyle samimiyet bağlarını daha çok kuvvetlendirecektir (Abdullah, 1954: 134-135).

1.3.3. Hatıra Türü Eserleri

A) Hiss-i İnkılâb

Hiss-i İnkilâb, Sultan Abdülaziz'in halli ile Sultan V. Murad'ın cülusu konusunda birinci elden kaynak sayılan bir yapıttır (Özbilgen, 2006, 410). Eser İstanbul'da Tanin Matbaasında oğlu Sâmi Bey tarafından yayınlanmıştır. 64 sayfalık kitabın yazılış tarihi kesin değildir.

Yapıtın en ilginç özelliği Süleyman Hüsnü Paşa'nın yaşadığı olayları başkasının ağzından anlatmasıdır. Böylece alçakgönüllülük yapmaya gerek kalmadan kendisini istediği gibi över, yüceltir. Diger taraftan Sultan Abdülaziz

başta olmak üzere devlet ileri gelenlerini çok ağır sözlerle eleştirir. Bu nedenle taşkın ve dışa dönük ama egemen bir anlatım biçimi hemen kendini gösterir (Özbilgen, 2006: 410-411).

Bu eserde Süleyman Paşa, Türk milletinin zekâ, fazilet ve kabiliyeti hakkında derin inancını belirtir ve tüm çalışmalarının böyle bir inançtan doğduğunu düşündürür. Ona göre Türk milleti, Avrupa'daki her türlü yeni ve medeni hareketleri kolayca kabul edecek ve bu alanda örneklerini seçebilecek yeteneğe sahiptir. Bu millet ilerlemek için sadece hükümetinin teşvikine muhtaçtır (Banarlı, 1998, c.2, 1071-1072).

Hiss-i İnkılâb daha sonra Süleyman Paşa'nın küçük kızı Mediha Gezgin Hanım tarafından dili sadeleştirilmiş olarak Latin harfleriyle ve *İnkılâb Hissi Yâhud Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ile V. Murad'ın Tahta Çıkarılması* adı altında iki kez bastırılmıştır. İkinci baskısı 1953'te İstanbul'da Berksoy Matbaasında yapılmıştır (Tevetoğlu, 1988: 104).

B) Umdetü'l-Hakâyık

Süleyman Hüsnü Paşa bu eserini Namık Kemal'in isteği üzerine yazmıştır. Kitapta harp hatıralarını anlatmıştır. Eser altı ciltten oluşur. 61 sayfadan oluşan birinci cilt, *Mecmûa-i Askerî'nin Tarih Kısmı* olarak 1928 Haziranında yayımlanmıştır (Sayı:10). İkinci cild aynı mecmuanın Eylül 1928 tarihli 11. sayısı olarak yayımlanmıştır ve 187 sayfadan oluşur. Üçüncü cilt, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Onuncu Şubesi tarafından yine 1928'de yayımlanmıştır ve 460 sayfadır. Dördüncü cilt 492; beşinci cilt 493; altıncı cilt ise 483 sayfadır ki böylece eserin tamamı 2176 sayfayı bulmaktadır (Tevetoğlu, 1988, 106-108).

Eser ile ilgili yapılan çalışmalar:

Ahmet TETİK (1993). *Umdetü'l-Hakayık: Süleyman Paşa*, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Yüksek Lisans Tezi, 162 s.

Hanefi ÇATAL (1995). *Umdetü'l Hakayık (4. cilt 350 - 399)*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı / Doktora Tezi, 69 s.

Birsen KARAMAN (2015). *Umdetü'l - Hakayık Birinci Cilt Transkripsiyon*, Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı /Yüksek Lisans Tezi, 167 s.

C) Hûlâsâ-i Vukûat-ı Harbiye

II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde Topçu Mümtaz Binbaşılarından Necmi Raci Bey tarafından "1293 Türk-Rus Muharebesi Hakâyıkından: Hûlâsâ-i Vukûat-ı Harbiye" kapak ismiyle taşbaskısı olarak yayımlanmıştır. Kitabın yazarı "Sâhib-i Eser Sâbık Rumeli Harb Orduları Baş Kumandanı Merhûm Süleyman Paşa" şeklinde tanıtılmıştır. Kitap *Umdetü'l-Hakâyık*'ın çok kısa bir özeti sayılabilir (Özbilgen, 2006, 420-421).

1.3.4. Mektupları

Namık Kemal, Behram Ağa, Kadri Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Maraş Meb'usu Sû'dî Efendi, Hüseyin Râci Efendi, Bedri Bey ve Ebuzziyâ Tevfik Bey'e mektuplar yazmıştır (Özbilgen, 2006, 422-452).

1.3.5. Basılmamış Eserleri

A)Temellük-i Arâzi Lâyihası

B) Hıtta-i Irakiye Lâyihası

C) Genel Tarih, Ortaçağlar

D) Devlet-i Aliyye Tarih-i Askerisi

E) Dünyanın Beş Anakara Coğrafyası.

2. MEBÂNİ'L-İNŞÂ'NIN BİRİNCİ CİLDİNİN TANITIMI

Süleyman Paşa edebiyat ve özellikle belâgat konusundaki bu eserini Harbiye Mektebi'nde kitabet[12] hocalığı yaparken yazmıştır. Edebiyatımızda bu eser, o dönemde nesir tarzını detaylı olarak inceleyen eserlerin başında gelir. Arapça, Farsça ve Fransızca edebiyat kitaplarından yararlanılarak oluşturulan eser, edebi sanatları ve edebi bilgileri birçok farklı örnekle gösterir.

Mebâni'l-İnşâ'da tespit ettiğimiz bölümleri, bu bölümlerde yer alan başlıkları ve konuları tanıtmaya çalışacağız.

Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-yi Şâhâne Matbaası'nda basılmış olan birinci cilt, 9 Ramazan 1291 (1874) tarihini taşır. Birinci cildin başında *Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-yi Şâhâne Münşeat Hocası Miralay Süleyman Bey'in eseridir* kaydı vardır.

Süleyman Paşa, "Hüsnî" mahlasını ilk kez bu yapıtında kullanmış ve "seyyid"liğiyle ilgili ilk bilgiyi eserinin dibâce/ön söz kısmında vermiştir: "… Cenâb-ı mülûkâne Kitabet Hocası es-Seyyid Süleymân Hüsnî kulları…"

Süleyman Paşa, kitabının dibace bölümünde kitabet biliminin bilinmesi gerektiğinden bahseder. Ama bizde bu bilimi öğreten telif bir kitap yoktur ve böyle bir kitabın olmayışı eksikliktir. Konuyla ilgili Arap, Fars ve Batı edebiyatından birtakım tercümeler yapılmıştır. Fakat bu eserler Osmanlı dil kurallarını değil, tercüme edildikleri edebiyatın kurallarını içermektedir. Ediplerimiz kendi edebiyatımızın kurallarını içeren bir telif eser yayınlamamıştır.

Harbiyenin kitabet hocası olduğundan, talebesini okuturken dilimizin edebiyatına özgü böyle bir kitabın eksikliğini duyduğundan söz eder. Eserini yazarken Arapça edebiyat kitaplarından *Meselü's-Sâir* ile *İzâhü'l- Meânî* ve Farsçadan *Menâzirü'l-İnşâ* adlı kitaplardan yararlanır. Ayrıca *Mebâni'l-İnşâ*'nın kaynakları arasında *Emile Lefranc*'ın *Literatür*'ünü de gösterir. Bu bakımdan Fransız retorik kitaplarındaki belâgat konusuna dair bilgileri veren ilk eserdir. Eserini Hüseyin Avni Paşa'ya takdim ettiğini belirtir. Telif bir eser yayınlamayı amaçladığı için büyük bir işe kalkıştığını ve bu sebeple hatalarının olabileceğini

---

[12] Yazı yazma, bir maddeyi kaidelerine uygun şekilde kaleme alma. bk. Devellioğlu, 2010, s.601.

belirttikten sonra amacının bu alanda bir çığır açmak olduğunu söyleyerek ön söz bölümünü tamamlar.

Ön söz kısmından sonra "İlm-i İnşâ" başlığı altında nesir yazmanın usul ve kurallarından bahseder. İnşa ilminin âlimler tarafından lügat, sarf, iştikak, nahv, meânî, beyân ve bedî gibi alt başlıklara ayrıldığını söyler. Kâtip olan kişinin kendi diline ait edebiyat hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini dile getirir. Ona göre iyi yazmanın ilk şartı iyi düşünmektir. Yazıcı olan kimse diline özgü edebiyat ile bilimleri ve fenleri biraz da tarihi ve faydalı bilgileri öğrenmelidir. Sözünde sağlamlık, fikrinde eminlik, niyetinde bolluk olmalıdır. Tüm bunları zevk güzelliği ve marifet cevherleriyle süslemelidir.

Yazarlar kelâmı dört kısma ayırmışlardır. İlk kısım görünüş ve anlam bakımından sözün akıcı olması, ruha canlılık katması, sevinç vermesi ve parlak olmasıdır. İlk mertebeye *Mecmûa-i Fünûn* ve *Tasvir-i Efkâr*'dan birer örnek verdikten sonra ikinci kısmı açıklar. İkinci kısımda yer alan sözün özelliği ise, görünüş olarak güzel ve süslü olması, söz sanatlarından yararlanılmış olmasıdır. Buna örnek olarak *Şefik-nâme*'den bir parça verir. Üçüncü kısımdaki sözün anlamı açıktır, söz sanatlarından ve şiir sanatından uzaktır. Örnek olarak da Mustafa Reşid Paşa ve yine *Mecmûa-i Fünûn*'dan birer parça verir. Dördüncü kısım söz de belli bir tarzı ve anlamı olmayan boş laf ve sayıklamalardır. Bu mertebe kelâm için örnek verilmemiştir.

"İnşa biliminin tarifi bir mukaddeme ve iki makale ile yapılacaktır" şeklinde açıklamada bulunur. İlk makale sanâyi-i lafziyye ikinci makale sanâyi-i maneviyyedir. Mukaddeme bölümünden sonra "Makâle-i Ûlâ" başlıklı ilk makale olan sanâyi-i lafziyye yer alır. Sanâyi-i maneviyyeye ise kitabın ikinci cildinde yer verir. "Şiir ve şiirin kısımlarını, vezinlerini ve bahirlerini içeren faydalı bir ilave eklenecektir" açıklamasını yaptıktan sonra mukaddemeyi yedi bölüme ayırır, kitabının tamamına yakınını (170. sayfaya kadar) bu tasnife göre hazırlanacaktır. Yedi bölüm sırasıyla Fasl-ı Evvel, Fasl-ı Sânî, Fasl-ı Sâlis, Fasl-ı Râbi, Fasl-ı Hâmis, Fasl-ı Sâdis, Fasl-ı Sâbî isimlerini alır. Sözü edilen fasılları kendi içinde bâblara da ayırır. Bunlar aşağıda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

"Fasl-ı Evvel", kelime ve kelâmı içerir. Alt başlıklar halinde kelime, lafz ve vaz açıklandıktan sonra örnek verilir. İsm-i işaret, zamir, cins isim, müfred, müterâdifân, elfâz-ı müterâdife, menkul, hakikat-i örfiyye-i hâssa, mürtecil

kavramları açıklanır ve örnekler verilir. Kelâm; kelâm-ı ihbârî ile kelâm-ı inşâî olarak ikiye ayrılır, kelâmın bu bölümleri açıklanır ve örnekler verilir. Örneklerden biri de Nâbî'nin iki beytidir.

"Fasl-ı Sânî" bölümünde havâss-ı kelâm ve havâss-ı umûmiyyeyi açıklanır. Vuzûh-ı kelâma *Terceme-i Telemak*'tan, *Süleymân-nâme*'den, *Târîh-i Azmî*'den ve *Târîh-i Âsım*'dan örnekler verilir. Hâliset-i kelâm açıklanır, *Tabsıra*'dan ve *Devr-i İstilâ*'dan örnekler verilir. Husûsiyyet-i kelâm ve insicâm-ı kelâm açıklanır, bunlar hakkında örnekler verilir.

İnsicâm

a) İnsicâm-ı kelime

b) İnsicâm-ı cümle

c) Mutâbakât-ı kelâm

olarak üçe ayrılır ve ayrı ayrı örnekler verilir.

Münşi olan kişi, anlatmak istediğini düşünerek sözcükleri bu amacına uygun olarak kullanmalıdır.

Havâss-ı husûsiyye

a) Kelâm-ı basit

I- Sedâcet-i kelâm

II- Îcâz u ihtisâr-ı kelâm

III- Safvet-i kelâm

b) Kelâm-ı mutedil

c) Kelâm-ı âlî

Kelâm-ı basit açıklanır, *Figân-nâme*'den, *Itlâku'l-Efkâr*'dan ve *Terakki* 'den örnekler verilir.

Sedâcet-i kelâm açıklanır, *Mustafa Reşid Paşa*'dan ve *Azerî*'nin *Nakş-ı Hayâl*'inden örnekler verilir. Îcâz ve ihtisâr-ı kelâm açıklanır, *Terceme-i Telemak*'tan örnek verilir. Safvet-i kelâm açıklanır, *Tasvir-i Efkar*'dan örnek verilir.

Kelâm-ı mutedil açıklanır ve onunla ilgili olan havâss u evsâf, servet, rikkat ü letâfet, nezâket ü zerâfet, talâvet-i kelâm tek tek açıklanıp örnekler verilir.

Kelâm-ı âlî açıklanır; tehyic-i rikkâte, şiire, trajediye, tarihe, hikemiyata, şiddet-i kelâma, hiddet-i kelâma ve ihtişâm-ı kelâma örnekler verilir. Ulviyyet-i hususiyye, ulviyyet-i suverî, ulviyyet-i tefekkür ve ulviyyet-i hiss açıklanır ve örneklenir.

"Fasl-ı Sâlis" bölümüne geçilir. Şerâit-i kelâm ve selâset-i kelâm tanıtılır, örnekler verilir. Kelime-i vâhideye ve kelimeteyne örnekler verilir. Metânet-i kelâm, letâfet-i kelâm tanıtılır bolca örnek verilir. İnşa eden kişi, bilgisizlerin dilindeki kelimeleri yazı yazarken kullanmamalıdır. Cümlelerinin bozukluğunu gidermek için durumu tetkik ettikten sonra sözcükleri kullanmalıdır. Bu bölümde sayılan şartlara uymalı, meramını düzgün ve tertipli olarak anlatanların, konuşanların terkiplerini inceleyerek nazım ve nesirde sözün mertebelerine ulaşmaya çalışmalıdır. Kendinde düzgün fikir, yaratılışında doğruluk ve çabuk anlama gibi insana özgü seçkin hassalar bulunmalıdır.

"Fasl-ı Râbi" bölümünde hakikat ve mecaz, mecâz-ı mürsel ve istiâre tanıtılır. İstiâre dört kısımdan oluşur.

a) İstiâre-i Musarraha

I- İstiâre Mutlaka

II- İstiâre Mücerrede

III- İstiâre Muraşşaha

b) İstiâre-i Mekniyye

c) İstiâre-i Tahyîliyye

d) İstiâre-i Temsîliyye

Yine aynı bölümde kinaye ve teşbih anlatılır, örnekler verilir. Teşbihin esasları sıralanır. Bunlar: Müşebbeh, müşebbehün-bih, vech-i şibh ve teşbih edatıdır. Bu kavramların ayırt edilebilmesi için örnekler verilir, kavramlar ayrıca irdelenir. Buna göre vech-i şibh kendi içinde dörde ayrılır. Hepsi ayrı ayrı açıklanarak örneklendirilir.

a) Vech-i şibh-i hissî

b) Vech-i şibh-i aklî

c) Vech-i şibh-i hayâlî

d) Vech-i şibh-i vehmî

"Fasl-ı Hâmis" bölümünde fesâhat uzun bir şekilde açıklanır, fesâhat-i şifâhiyye ve fesâhat-i tahrîriyye olarak iki kısma ayrılır.

1- Fesâhat-i Şifâhiyye

a) Fesâhat-i hitâbiyye vü politikiyye

b) Fesâhat-i askeriyye

2- Fesâhat-i Tahrîriyye

a) Fesâhat-i tarihiyye

b) Fesâhat-i âdâb

c) Fesâhat-i mektubat

d) Fesâhat-i şiiriyye

İlm-i kelâm üzerinde durulur ve ilm-i kelâmın kısımları hakkında bilgi verildikten sonra Fasl-ı Sâdis bölümüne kadar fesâhatin bölümleri tek tek incelenir. Bâb-ı evvelde vicdan başlığı altında vesâit-i iknâiyye açıklanır ve üç kısma ayrılır.

Vesâit-i iknâiyye:

a) Telkîn ta'lim: Akyise ve edillenin bulunması şarttır.

b) Mergûbiyyet: Hüsn-i ahlâkın bulunması şarttır.

c) Tehyîc ve tahrik-i rikkat: İnfiâlât-ı nefsâniyyenin bulunması şarttır.

Akyise vü edille

a) Akyise-i husûsiyye

I- Kıyâs-ı hamlî

II- Kıyâs-ı matvî

III- Kıyâs-ı mukassem

b) Akyise-i umûmiyye

Ayrı ayrı açıklanan bölümler ayrıca örneklendirilir. Mergûbiyyet açıklanır ve uzun örneklerle bu açıklama desteklenir. Güzel ve düzgün konuşan kimse bilim ve faziletleriyle birlikte ahlak güzelliğine sahip olmalı ve meramını ifade ederken usta olmalıdır. Sözleri dinlenir ve kabul edilir bir kişidir ki sözlerini, fikirlerini ifade etmek için ve fikrini de doğruluk ve fazilet için kullanır. Konuşmacı muhataplarının öğrenim derecesini, bulundukları durumu ve gelenek göreneklerini bilmeli ve onların durumuna göre söyleyeceği sözleri seçmelidir.

Hz. Ebu Bekir'in, *Tasvir-i Efkâr*'da da yayınlanan, halifelik makamına geldiği gün minbere çıkarak yaptığı konuşmadan bir parça verilmiştir. Halife konuşmasında; "Hükümeti idare etme görevi bana emanet edildi bunu gizlemek ihanettir. Eger size iyilik edersem bana yardım edin eger kötülük edersem beni uyarın. Bana göre zayıflar da sağlam ve kuvvetli olanlar da eşittir. Herkese adaletli davranmak isterim. Bir hükümetin görevi her durumda vatandaşlarının serbestlik hakkını korumaktır. Bir idare, adalete ne kadar yakınsa o kadar görevini yerine getirmiş olur. Ne çok zorba bir hükümet olmalı ne de herkesi yaptıklarında serbest bırakmalıdır. Acizlerin sığınacağı bir kapı olmalıdır yoksa hükümet kapısı değildir. Hükümet kapısı olmasının yanında adalet kapısı da olmalıdır. Ahalinin serveti ve memleketin bayındır halde olmasıyla tüm vatandaşlarının hukukunu tam anlamıyla koruyabilir. Eskiden beri memleketin idaresinde kullanılan tüm kuralların meşru olmasına dikkat edilmiştir. Her sınıf halktan insanların

oluşturduğu bir meclis oluşturulmuş ve can, mal, ırzı koruyabilmek için adli hükümler divanı adıyla ayrı bir meclis kurulmuştur. Bu meclislerde yer alan halkımız samimi ve uyumlu bir şekilde çalışmalıdır ki isteğimiz böylece ahalinin refahını tamamlamaktır. Medeni bir memleket olabilmek için bu kurallar şarttır. Allah herkesi muvaffak eylesin" sözlerine yer vermiştir.

Tehyîc ve tahrîk-i rikkat açıklanır ve örneklenir. Ardından kuvve-i muhayyile, kuvve-i hâssa ve kuvve-i mümeyyize kavramları üzerinde durulur, örneklendirilir.

Kuvve-i muhayyile bütün varlıkları uygun bir bakış ile fikirde hayal etmektir. Kuvve-i hâssa keder, sevinç, merhamet gibi hisleri algılamaya kalbin açık olması demektir. Bu kalp açıklığı konuşmacıda bulunmazsa konuşması fasih olmaz. Söylediği işaretler ve deliller inandırıcı olsa da soğukluk olduğu için duyguyu karşısındakine hissettiremez. Hüzünlü bir konuşma esnasında dinleyiciye gözyaşı döktüremez. Belki içinden gelmese de ağlar ama anlattıklarını tam olarak hissetmediği için söyledikleri normal bir konuşma olarak kalır. Kuvve-i mümeyyize, hissedilen şeyleri birbirinden ayırma kuvvetidir. Duygulara uygun kelamı bilmek ve bahsedilen hisleri duyurmak için gerekli aletleri kullanmak lazımdır. Bir hatipte kuvve-i muhayyile, kuvve-i hâssa, kuvve-i mümeyyize bulunmazsa ikna vasıtalarından üçüncüsü olan tehyîc ü tahrik-i rikkat şartı yerine getirilmemiş olur.

Ayrıca kadın haklarından bahsedilir. Kadınlar savaşa gidip şehit edilen eşlerinin ve evlatlarının arkasından yas tutmaktadır. Çocuklar yetim kalmaktadır. Kadınların, çocuklarına küçük yaştan itibaren barışı anlatmaları, savaşın kötülüklerinden uzak tutmaya çalışmaları gerekmektedir. Erkekler de kadınların haklarına saygı duymamakta, kadınları halkla ilgili işlerden uzak tutmaya çalışarak vahşet işlemektedir. Kadınların da bu konudaki düşünceleri sorulmalıdır çünkü savaş meydanlarında öldürülenler onların evlatları, eşleri, kardeşleri ve babalarıdır. Haksızlık sona ermeli, kadınlarla erkekler eşit olmalıdır. Kadınlar, vatanı idare etme hakkından uzak tutulmamalıdır. Kadınlar bu konuda hakkını aramalıdır, şanını yüceltmelidir, erkeklerin müdahalesinden kurtulmalıdır. Kadınlar vatan idaresi konusunda söz sahibi olurlarsa savaş olmaz ve medeniyet yolunda adım atılırsa bilim, öğrenim ve sanat konusunda büyük gelişmeler yaşanacak, insanlar arasında kavgalar çıkmayacak ve din, mezhep, milliyet farkı olmadan herkes birbirini sevip kardeş olacaktır.

Bâb-ı Sânîde hüsn-i tertîb açıklanır, nutkun şartları açıklanır. Bunlar: Mukaddime, beyân, sûret-i ifâde, kabul, redd ve neticedir. Mukaddime kendi içinde dörde ayrılır.

a) Mukaddime-i âdiyye

b) Mukaddime-i hâdia

c) Mukaddime-i muhteşeme

d) Mukaddime-i müheyyice

Mukaddimenin kısımları açıklanıp örneklendirildikten sonra beyâna geçilir. Beyân açıklandıktan sonra sûret-i ifâde açıklanır ve *Terakki* 'den bir metin örnek olarak verilir. Kabul veyā isbat açıklanır, *Târîh-i Napolyon*'dan örnek verilir. Netice de açıklanır ve Nutkun Usûl ve Havâss-ı Mühimmesi'ne geçilir. Îrâd Olunmuş Bir Nutkun Ecza-yı Mürekkebesi, Beyân, Taksîm, Tasdîk-i Cüz-i Evvel, Taksîm-i Mükerrer (Taksîm-i Mükerrerin Cüz-i Evveli, Taksîm-i Mükerrerin Cüz-i Sânîsi, Taksîm-i Mükerrerin Cüz-i Sâlisi), Cüz-i Evvelin Netîcesi, Cüz-i Sânî (Taksîm-i Mükerrer-i Sânînin Cüz-i Evveli, Taksîm-i Mükerrer-i Sânînin Cüz-i Sânîsi, Taksîm-i Mükerrer-i Sânînin Cüz-i Sâlisi), Netîce-i Cüz-i Sânî, Cüz-i Sâlis, Taksîm-i Mükerrer, (Taksîm-i Mükerrer-i Sâlisin Cüz-i Evveli, Taksîm-i Mükerrer-i Sâlisin Cüz-i Sânîsi, Taksîm-i Mükerrer-i Sâlisin Cüz-i Sâlisi), Netîce-i Cüz-i Sâlis açıklandıktan sonra Nutkun Netîce-i Umûmiyyesiyle bu konu tamamlanarak "Bâb-ı Sâlis"e geçilir.

Bâb-ı Sâliste Sûret-i Takrîr, Bâb-ı Râbi'de Hâl ve Tarz konusu ele alınır. Bundan sonra büyük başlık altında fesâhat konusu ele alınmaya başlanır.

Nev-i Evvel - Fesâhat-i Şifâhiyye

Bâb-ı evvel - Fesâhat-i hitâbiyye vü politikiyye

Başlıklarından sonra hutbe ve fesâhat açıklanır, örneklendirilir.

Bâb-ı Sânî'de Fesâhat-i askeriyye bölümü yer alır. *Terceme-i Fütûhu'ş-Şâm*'dan, *Malûmât-ı Nâfia*'dan, *Desâyis-i Harbiyye*'den, *Terceme-i Târîh-i Napolyon*'dan ve *Hüseyin Avni Paşa*'dan bolca örnek verilir.

Yine hatip olan kişinin sahip olması gereken özelliklerden burada da bahsedilmiştir. Hatip olan kişi karşısındakini bir konuda ikna etmeye çalışıyorsa anlattığı şeye öncelikle kendisi inanmalıdır. Amacını gerçeğe yakın bir noktada düşünmezse veyā ne söyleyeceğinde tereddüd eder, kararsız kalırsa maksadını ve meramını layıkıyla ortaya koyamaz. Dinleyenler de aldırmaz bir tavır takınırlar.

Nev-i Sânî – Fesâhat-i Tahrîriyye

Bâb-ı Evvel – Fesâhat-i Üdebâ veyāhud Fesâhât-i Âdab

Bâb-ı Sânî – Fesâhat-i Târîhiyye

bölümleri yer alır. Fesâhat-i Târîhiyye'ye *Risâle-i Devr-i İstilâ*'dan örnek verilir. Tarih sınıflandırması yapılır.

a) Târîh-i siyâsî veyā medenî

I- Târîh-i âlem

1- Târîh-i kadîm

2- Târîh-i kurûn-ı üstüâ

3- Târîh-i cedîd

II- Târîh-i umûmî

III- Târîh-i husûsî

b) Târîh-i ulûm-i âdâb

c) Târîh-i tabîi

Târîh-i husûsîden sonra kütük ve tezkire açıklanır, tarih sınıflandırması kaldığı yerden devam eder. Böylece fasl-ı hâmis bölümü tamamlanmış olur.

"Fasl-ı Sâdis" bölümünde terkîb açıklanır. Terkîb, fikirleri biraraya getirerek anlatılmak isteneni layıkıyla anlatabilmektir. Bunun için dört şey gereklidir: Önce amacın derinlemesine düşünülmesi, ikinci olarak akla ansızın gelen şeyi vakit harcamadan yazma, üçüncü olarak yazılanları kendi kendine

düzenleme, dördüncü olarak yazılanlarla ilgili bu işi daha iyi bilen birinin fikrini almak. Bir yazıcı yazdığı şey hakkında kaç tane amaç güdüyorsa bunları bir araya getirmesinin de o kadar çeşidi vardır. Fakat kitapta terkîb; tavsîf, rivâyet ve mekâtîb olarak üçe ayrılmaktadır. Öğretmen bunlardan biriyle ilgili öğrencilerine yazı yazdıracağı zaman öncelikle öğrenciye bilgi vermeli, yazım kurallarını tahtaya yazmalı ve bunu yaparken anlaşılır bir dil kullanmalıdır. Yoksa verdiği bilgiler öğrenciler için yararlı olmayacaktır. Öğretmen, öğrenciler yazılarını bitirdikten sonra hepsini tek tek ve dikkatle incelemelidir.

Bâb-ı Evvel – Tavsîf

Bâb-ı Sânî – Rivâyet

Bâb-ı Sâlis – Mekâtîb

Bâb-ı Evvelde tavsîf, tezâd ve muvâzât incelenir, örneklendirilir. Bâb-ı Sânîde rivâyet, Rivâyâtın Sûret-i Umûmiyyesi başlıkları yer alır. Bâb-ı Sâlis – Mekâtibde, mektûb açıklanır ve bu mektûba *Nüzhet Efendi*'nin *Mugni'l-Küttâb*'ı örnek gösterilir.

"Fasl-ı Sâbi" bölümünde Usûl-i Mükâtebât ve Erkân-ı Kitabet ü Şerâit-i Müteferria-i Sâire başlığı altında mektuplaşma usulleri, yazı yazmanın temelleri ve buna benzer kurallar dile getirilir. Mektup açıklandıktan sonra *Yūsuf Kâmil Paşa*'dan konuyla ilgili örnek verilir.

Erkân-ı kelâm: Kelâm için üç temel unsur sıralanır.

a) İbtidâ

b) Tahallüs

c) İntihâ

Kelâmın unsurlarından sonra yine mektupla ilgili on tane şart alt alta sıralanır. Böylece kitabın mukaddeme kısmı tamamlanır ve kitabın başında belirtilen makalelerden ilki olan makale-i ûlâ yer alır. Sanâyi-i lafziyye (Cinas ve sâire gibi şekil hünerleri) pek çok kısımdan oluşur.

Nev-i Evvel: Seci ve Tasrî

Seci açıklandıktan sonra başlıca yedi şartı açıklanır. *Sami Paşa*'dan örnek verilir ve üç kısma ayrılır.

a) Seci-i Muvâzî: *Risâle-i Mükâtebât*'tan örnek verilir.

b) Seci-i Mutarraf: *Nâbî*'den, *Gülbūn-i İnşâ*'dan ve *Münşeât-ı Nâbi*'den örnek verilir.

c) Seci-i Mütevâzin: *Münşeât-ı Nâbî'*den örnek verilir.

Tasri, mısralamak olarak açıklanır. Dilimizde beş kısma ayrılır.

a) Tasri-i Kâmil: *Nâbî*'den ve *Ragıb Paşa*'dan örnek beyitler verilir.

b) Tasri-i Mürtebit: *Fitnât*'tan ve *Nâbî*'den örnek beyitler verilir.

c) Tasr-i Müvecceh: *Râgıb Paşa*'dan, *Sâmî*'den ve *Nef'î*'den örnek beyit verilir.

d) Tasri-i Nâkıs: *Râgıb Paşa*'dan ve *Nâbî*'den örnek beyit verilir.

e) Tasri-i Mükerrer: *Vâsıf*'tan örnek beyit verilir.

Tasrînin tasrî-i muallak ve tasrî-i meştûr diye iki kısmı daha vardır. Onların söylenmesi Türk dilinde ayıp karşılanacağı için onları açıklamaktan vazgeçilmiştir.

Nev-i Sânî: Tecnîs

Tecnîs açıklandıktan sonra yedi kısma ayrılır.

1- Tecnîs-i tâmm

2- Tecnîs-i nâkıs

3- Tecnîs-i zâid

4- Tecnîs-i mükerrer

5- Tecnîs-i mürekkeb

6- Tecnîs-i mutarraf

7- Tecnîs-i hatt

Ayrı ayrı açıklanan kısımlar hakkında örnekler de verilir. Diger sanatlardan da terdîd, iştikâk ve şibh-i iştikâk, kalb, aks ü tebdîl ve reddü'l-acüz 'ale's-sadr açıklanarak örnekler verilir.

Tarsî, lüzum mâ lâ yelzem, muvâzene, teşrî veyā tevşîh de cinâs ve sâire gibi şekil hünerlerindendir. Tarsî ile ilgili *Tasvîr-i Efkâr'*dan, *Münşeât-ı Nâbî'*den ve *Keşfî'*den örnekler verilir. Lüzûm mâ lâ yelzem hakkında açıklama yapıldıktan sonra bu sanatla ilgili *Gül-bün-i İnşâ* dâhil pek çok örnek verilir. Muvâzene açıklandıktan sonra *Münâzara-i Gül ü Mül'*den, *Sâmî'*den ve *Nef'î'*den örnek verilir. Teşrî açıklanır; *Fâzıl'*dan, *Tasvîr-i Efkâr'*dan ve *Selîm'*den örnekler verilir.

Lüzûm mâ lâ yelzem: Fasıla ya da kafiye harfinden önce gerekli olmadığı halde bir veyā daha fazla harfin aynısının getirilmesidir. Buna iltizam veyā i'nât, tazyik, teşdîd de denir. Bu sanat, sanatların en zorlarındandır. Çünkü gerekmediği halde musikiyi artırmak için ilave bir harf daha getirme sanatıdır (Karamollaoğlu, 2014: 181).

İhtilâf-ı Sıyag-ı Elfâz ve Muâzala-i Lafziyye açıklanır. Muâzala-i Lafziyye beş kısımdır.

a) Kısm-ı evvel açıklanır ve örneklendirilir.

b) Kısm-ı sânî açıklanır ve örneklendirilir.

c) Kısm-ı sâlis açıklanır ve örneklendirilir.

d) Kısm-ı râbi açıklanır ve örneklendirilir.

e) Kısm-ı hâmis açıklanır ve örneklendirilir.

Münâferet-i Elfâz ve fıkra açıklanarak kitap tamamlanır.

Süleyman Paşa kitabının sonunda bir de ihtar metni yazar.

İḫṭārü'l-Evveli'l-İnẕār

Bi-ʿavnillāhi Teʿāla cemʿ ve tertībine muvāffaḳ oldıġımız işbu (*Mebāni'l-İnşā*) da ẕikr ü beyān olunan ḳavāʿidi īżāḥ ve teşkīl ve żabṭını tehvīn ve teshīl için īrād ve ītyān olunan ems̱ile-i manẓūme ve mens̱ūreniñ mümes̱s̱ilü'l-lehe muvāfaḳatı aşikār ve bunlarıñ müteʿaddid ve müzdād olmasında istifāde daha ziyāde olacaġı bedî-dār ise de böyle müteʿaddid mis̱ālleriñ istiḫrācı ḳudemā-yı küttāb-ı ẕīşān ve büleġā-yı ʿaṣr u zamānıñ ās̱ār-ı nefīsesini tamāmıyla tetebbuʿa muḥtāc ve ʿācizleri ise kes̱ret-i iştiġāl sebebiyle buña muvāffaḳ olamayacaġım āzāde-i ḳayd-ı eşkāl ve iḥticācdır. Bināʾen ʿalā-hazā bu ḳadre'ṭ-ṭaḳa bulmuş oldıġım ems̱ile ile iktifā olınmışdır. Ḥālbuki bu maḳūle yeñiden açılacaḳ bir yoluñ tevsīʿine ancaḳ aṣḥāb-ı fażl u hüneriñ müşareketiyle baḳılacaġı ve böyle yapılacak müsellem teraḳḳiye erbāb-ı ġayret ve himmetiñ muʿāvenetiyle çıḳılacaġı nezd-i evvelü'n-nihāda müsellem ve hüveydādır. İşte bu ṭarīḳ-i kitābetiñ tevsīʿ ve terḥībi ve bu mirkāt-ı inşānıñ terfīʿ ve taṣvībi niyyet-i ḫayriyyesini icrā ḫuṣūṣuna ʿaṭf-ı nigāh-ı raġbet ve iʿtinā eden ẕevātıñ arayıp bulduḳları ḳavāʿid-i mühimme veyāḫūd bulmuş oldıġımız mis̱āllere muṭābıḳ olaraḳ görüp yazdıḳları ems̱ile-i vāżıḥa luṭfen taḥrīr ve ṭaraf-ı ʿācizānemize tesyīr buyurulur ise maʿa'l-memnūniyye ḳabūl ve taḥsīn ve bunlarıñ ʿilāvesiyle cild-i s̱ānī tezyīn olunacaġı iḫṭār olunur.

Hatırlatma metninde Süleyman Paşa, *Mebâni'l-İnşâ* 'yı Allah'ın yardımıyla bitirdiğini, kitapta yer alan lisan kurallarını daha anlaşılır hale getirebilmek için nazım ve nesir parçalarından örnekler kullandığını, bu örneklerin ne kadar çok olursa o kadar faydalı olacağını bildiğini, fakat örneklerin âlimler tarafından incelendikten sonra anlaşılabileceğini, bilgisi daha az olanların anlamaya çalışmasının uğraştırıcı bir iş olacağını düşündüğünden verilen örneklerle yetindiğini söyler. Hazırlanan kitabın yeniden açılacak bir yolu genişletme görevi üstleneceğini fakat bunun yapılabilmesi için fazilet ve hüner sahiplerinin ortaklaşa görev üstlenmesi gerektiğini dile getirir. Kitabın yazılma amacının yazı yazma yolunun genişletilmesi ve bu konuda insanın bir basamak yukarıya taşınması olduğunu dile getirir. "Bizim buradaki amacımıza önem veren ve katkıda bulunmak isteyen kişilerin misallerimize uygun yeni örnekler bulması ve bizlere ulaştırmasını memnuniyetle karşılarız, yeni örneklerin ikinci kitabımızı süsleyeceğini hatırlatırız" diyerek sözlerine son verir.

Kitapta yer alan tüm örneklere daha kolay ulaşılmasını amaçlayarak oluşturduğumuz tabloyu aşağıda veriyoruz.

Tablo 1.1. Mebani'l-İnşâ'da verilen örneklerin alındığı Şahıslar ve Eserler

Yazar-Şair Adı	**Eser Adı**	**Sayfa Numarası**
ʿAbdü'l-ʿazīz	Süleymān-nāme	73
Āhī	Beyit	206
ʿĀkif Paşa	Beyit	93
ʿĀkif Paşa	Ṣahbā-nāme	94
ʿĀkif Paşa	Tabṣıra	75, 96,173
ʿĀlī Paşa	Beyit	102, 91, 95
ʿArif	Beyit	210
ʿĀṣım	Beyit	222
ʿĀṣım	Tārīḫ-i ʿĀṣım	74
ʿAzmī	Tārīḫ-i ʿAzmī	73
Azerī	Beyit	119
Azerī	Naḳş-ı Ḫayāl	81
Bāḳī	Beyitler	206, 208, 209, 212
Bālī	Risāle-i Mükātebāt	82
Belīġ	Beyitler	220, 223
Belīġ	Ḥamām-nāme	109
Belīġ	Keşfger-nāme	109
Cemāleddin Efġānī	Metin	135
Cinānī	Beyit	194
Cevrī	Beyit	193
Erzī	Beyit	205
Fātiḥ Sulṭān Meḥmet	Beyit	95
Fāżıl	Beyitler	95, 110, 190, 196, 213, 216
Fażlī	Beyitler	94
Fehīm-i Ḳadīm	Fiġān-nāme	78
Fıṭnat	Beyit	186
Fuʾad Paşa	Teraḳḳi	134
Fużūlī	Beyit	199, 220, 222
Fużūlī	Ḥadīḳatü's-Süʿedā	189

Tablo 1.1. Mebani’l-İnşâ’da verilen örneklerin alındığı Şahıslar ve Eserler (devamı)

Ḫˇace-i Cihān	Menāẓirü’l-inşā	96, 97, 98
Ḫˇace Saʿdeddīn	Beyit	74
Ḫˇace Saʿdeddīn	Tācü’t-Tevārīḫ	198, 204
Ḫāḳānī	Şemāʾil-i Şerīf	115,164, 167
Ḫālid İbn-i Velīd	Terceme-i Fütūḥu’ş-Şām	155
Ḫalīlī	Beyit	197
Ḥasan Çelebi	Metin	203
-	Ḫˇace Tārīḫi	215
-	Hümāyun-nāme	200, 213
Ḥüseyinʿ Avni Paşa	Metin	153
Ḥüsnī	Beyit	105, 106
İftāyī	Beyit	206
ʿİzzet Mollā	Beyit	112
ʿİzzet-i Ḳadīm	Beyit	104
Kāmī	Beyit	215
Kānī	Beyit	108
Kāẓım	Beyit	117
Keşfī	Beyit	214
Keẕā	Beyit	195, 196, 200, 210, 211, 213, 217
Lā-edrī Kāʾile	Beyit	118,194, 204
Laṭīfī	Beyit	199
-	Mümeyyiz	128
Maḥmūd Celāleddīn	Şefiḳ-nāme	67, 95, 205, 221
Meḥmed Selim Paşa	Üss-i Ẓafer	133, 222
Moliyer	Metin	93
Mösyö Şınayder	Teraḳḳi	79, 134-136
Muṣṭafa Reşīd Paşa	Metin	68, 80, 131
Münīf	Beyit	119, 217, 224
Münīf	Mecmūʿa-i Fünūn-İltifātnāme-i ʿAli Paşa	68, 100

Tablo 1.1. Mebani'l-İnşâ'da verilen örneklerin alındığı Şahıslar ve Eserler (devamı)

Nābī	Beyitler	71, 85, 88, 104, 110, 118, 120, 181, 183, 186, 188, 190, 197, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 218
Nābī	Ḫayriye-i Nābī	113, 115
Nābī	Münşe'at-ı Nābī	203, 233, 237
Nāʿilī	Beyit	117
Nāḳī	Metin	211
Nāmıḳ Kemāl	Risāle-i Devr-i İstilā	75, 89, 155, 168
Napolyon Bonapart	Tārīḫ-i Napolyon	85, 137, 147, 148, 149, 150, 151
Nazīm	Beyit	205
Nedīm	Beyitler	112, 215
Nefʿī	Beyitler	85, 102, 105, 109, 113, 114, 116, 187, 189, 213, 216
Nergisī	Beyitler	100, 101, 103, 108, 190, 207
Nergisī	Ḫamse-i Nergisī	134, 190, 191, 193, 197
Neşāt	Beyit	118
Neş'et	Beyit	118
Oḳçuzāde Meḥmed Şah	Metin	183, 197
Pertev	Beḳā-yı Şaḫṣī	83
Pertev	Beyit	103, 105, 203, 220, 222, 224
Pertev Paşa	Iṭlāḳu'l-Efkār	79
Rāğıb Paşa	Beyitler	104, 116, 118, 119, 186, 187, 188, 205, 208, 209
Rāsīn	Terceme-i Şināsi	89
Rābī	Beyit	194
Rıżā	Beyit	116
Rıfʿat Paşa	Gül-bün-i İnşā	182, 183, 191, 198, 215, 217
Ṣābit	Beyitler	107, 207, 210, 217
Ṣafvet	Beyitler	117
Sāmī	Beyitler	115, 187, 210, 216
Sāmī Paşa	Beyitler	192, 184, 195

Tablo 1.1. Mebani'l-İnşâ'da verilen örneklerin alındığı Şahıslar ve Eserler (devamı)

Sāmī Paşa	Rumūzü'l-Ḥikem	89, 91
Selīm	Beyitler	218
Serverī	Beyitler	104, 206
Serverī-i Ḳadīm	Beyitler	202
Seyyīd Vehbī	Beyit	104, 223
Ṣıdḳī Paşa	Risāle-i Berf ü Bahār	99, 113
Sulṭān Süleymān	Desāyis-i Ḥarbiyye	147, 167
-	Terceme-i Junadiv	184
-	Münāẓara-i Gül ü Mül	216
Şinasi	Taṣvīr-i Efkār	72, 82, 83, 86, 91, 93, 102, 171, 191, 213, 218
Tācī	Beyit	207
Vāṣıf	Beyitler	77, 105, 111, 114, 120, 188, 190, 194, 195, 208, 210, 221
Vehbī-i Ḳadīm	Beyit	86
Vehbī-i Keçecizāde	Beyit	106
Vehbī-i Sünbülzāde	Beyitler	84, 96, 208, 209, 210, 212, 222
Veysī	Letā'if-i İnşā	09
Veysī	Siyer-i Veysī	76, 115
Veysī	Şehādet-nāme-i Veysī	190, 191, 192, 198
Yāver	Beyit	202
Yūsuf Kāmil Paşa	Terceme-i Telemaḳ	73, 81, 92, 94, 161, 162, 163, 164, 176, 185, 198
Ḥażret-i ʿÖmer raḍıyallāhuʿ anh	Maʿlūmāt-ı Nāfiʿa	145
Ḥażret-i Ebū Bekir raḍıyallāhuʿ anh	Terceme-i Fütuḥū'ş-Şām	144
Ḫālid İbn-i Velīd raḍıyallāhuʿ anh	Terceme-i Fütuḥū'ş-Şām	146
ʿİyāż İbn-i Ġanem	Terceme-i Fütuḥū'ş-Şām	146
Müyessere raḍıyallāhuʿ anh	Terceme-i Fütuḥū'ş-Şām	145
Ebūʿ Ubeydetü'l-Cerrāḥī raḍıyallāhuʿ anh	Terceme-i Fütuḥū'ş-Şām	145

2.1. Eserin Kendinden Önceki Eserlerden Etkilenmesi ve Kendinden Sonraki Eserlere Etkisi

19. yüzyılda Batılılaşmanın etkisiyle eski tarz medreselerin yerine yeni okullar açılmış ve yeni bir eğitim sistemi faaliyete geçmiştir. Yeni açılan okulların ders müfredatlarıyla eski tarz eserler arasında uyumsuzluk meydana gelmiş ve eski medreselerde okutulan belâgat müfredatları ile yeni okulların ders müfredatları örtüşmemiştir. Yeni açılan bu okullarda yeni usul inşâ, yazma ve hitabet kurallarını öğreten kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla yazılan kitaplardan biri de Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* adlı eseridir.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyete kadar neşredilen eserlerde Fransız retorik ve literatür kitaplarının önemli bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Süleyman Paşa ve Recaizade Mahmud Ekrem ile başlayan bu etkilenme sürecinin devrin diğer müelliflerini de kuşattığı görülüyor (Koç, 2012: 29-30).

Tanzimat döneminde Süleyman Paşa'nın *Mebâni'-İnşâ*'sı ile birlikte Batı retoriğinin konuları Türk edebiyatına girmiş ve bu sahada yazılan eserler iki farklı koldan devam ederek ya eski belâgat anlayışını izlemiş, ya da onun yanında Batı retorik kitaplarından da faydalanmışlardır. Bu iki ucu en iyi yansıtan eserler ise Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniyye*'si ile Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat'ı* olmuştur (Saraç, 2004: 131–136).

Batılı kaynakların etkisi açıkça görülen ilk kitaplardan biri olma özelliğine sahip olan *Mebâni'l-İnşâ* 'nın Batılı kaynaklara dayanarak yazılması daha sonraki eserlerde de aynı tesirin devam etmesine neden olmuştur. Batı retoriği ve edebiyat nazariyyesinden faydanma kendinden sonra yazılan eserleri de etkilemiştir. Klâsik belâgat anlayışı gittikçe etkisini yitirir; fesahat daha çok hitabet ve kitabet yönünden değerlendirilir.

1865 yılında harbiye ve askerî idadilerin programlan yeniden düzenlenmiş ve 1875 yılında Menşe-i Muallim adı verilen askerî öğretmen okulu da hizmete girmiştir. Bu okulun idadi kısmının birinci sınıfında kitabet ile *Kavâid-i Osmaniyye*, ikinci ve üçüncü sınıflarda kitabet, beşinci sınıfta da *Mebâni'l-İnşâ* okutulmuştur. İki yıllık olan yüksek kısmının programında ise *Edebiyat-ı Türkiyye*, usul-ı inşâ, âsâr-ı müntehâbe, *Mebâni'l-İnşâ* okutulmuştur. Bu okul daha sonra kapatılır. Aynı tarihte açılan Menşe-i Küttâb-ı Askerî'de de Türkçe kitabet, kavâid ve belâgat okutulmuştur. 1877 yılında yapılan düzenlemede askerî idadilerin mahreç sınıfında *İmlâ-yı Osmanî* ve *Kavâid-i Osmaniyye*, birinci sınıfta kitabet, ikinci sınıfta kitabet, üçüncü sınıfta kitabet ve ders kitabı olarak da *Mebâni'l-İnşâ* okutulmuştur.

Kendinden önce yazılan belâgat kitapları daha çok Doğu edebiyatından, Arapça ve Farsça kurallardan etkilenmiş, Batı edebiyatı ile bir etkileşime girmemiştir. Tanzimat döneminde her anlamda yaşanan batılılaşmanın etkisiyle *Mebâni'l-İnşâ* ve o dönemde yazılan pek çok belâgat kitabı da Batı edebiyatından etkilenmiş ve bu eserler askerî okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Mebâni'l-İnşâ bu alandaki ilklerden olduğu için eser, edebiyat tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir. Kendinden sonra yazılan kitapları da Batı edebiyatından yararlanma konusunda etkilemiştir.

Sonuç olarak Süleyman Paşa'nın bu kitabı ile birlikte ilk defa Avrupa retoriğinden üslûp (style), terkip (composition), fesahat ve hitabet gibi konuları edebiyatımızda görürüz. Paşa, eserinde Doğu kaynaklarından faydalansa da Batılı anlayış ile klasik anlayışı birarada yürütür. Ayrıca eserdeki örneklerin bolluğu ve nesir misâllerine geniş ölçüde yer verilmesi de bu kitabın edebiyat bilgileri sahasında önemli bir mesafeyi kat ettiğini gösterir. Ayrıca *Mebâni'l-İnşâ*, edebî sanaat kadrosu bakımından da oldukça zengin bir kitaptır.

Mebâni'l-İnşâ edebiyat kuramı alanındaki kitaplarımız içinde hem bir basamaktır hem de bambaşka bir yere sahiptir. Batı edebiyatının kompozisyon tekniği ve anlayışı Osmanlı eğitimine ilk defa bu eser ile girmiştir. Ayrıca örneklerinin bolluğu ve özelliği, özellikle nesir örneklerinin zenginliği ile de Türk nesri ilk defa *Mebâni'l-İnşâ* ile edebiyat kuramı kitaplarında yer alabilmiştir.

2.2. Transkripsiyon İşaretleri

Ā-ā	آ
S̱-s̱	ث
Ḥ-ḥ	ح
Ḫ-ḫ	خ
Ẕ-ẕ	ذ
Ṣ-ṣ	ص
Ḍ-ḍ-Ż-ż	ض
Ṭ-ṭ	ط
Ẓ-ẓ	ظ
ʿ	ع
Ġ-ġ	غ
Ḳ-ḳ	ق
Ñ-ñ	گ
ʾ	ء

Transkripsiyonu yapılan metinde yukarıdaki transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır

2.3. Metin Teşkilinde İzlenen Yol

1. Metin çevirisinde alışılagelen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

2. Metinde ayet ve hadisler italik olarak gösterilmiş, anlamları dipnotta verilmiştir.

3. Metin içinde bulunan ayetlerin çevirisi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın http://kuran.diyanet.gov.tr/ sitesinden alınmıştır.

4. Bölüm başlıkları metin içerisinde koyu renk ile gösterilmiştir.

5. Asıl metinde yer alan sayfa numaraları transkripsiyonlu metinde [ ] içinde gösterilmiştir.

6. Metnin transkripsiyonu yapılırken müellifin imlaları esas alınmıştır.

7. Bağlaç olan "ve" yi karşılamak için metnin nesir kısımlarında "ve", nazım kısımlarında "u", "ü" ve "vu", "vü" kullanılmıştır.

8. Nesir bölümlerinde "et-" şeklinde kullanılan fiil, nazım bölümlerinde "it-" olarak kullanılmıştır.

9. Müellif tarafından "yoksa" ve "yohsa" şeklinde kullanılan bağlaç transkripsiyonlu metinde de aslına sadık kalınarak iki şekliyle kullanılmıştır.

10. İçerisinde kalın ünlülerin bulunduğu sözcüklerdeki "g" harfleri "ġ" ile karşılanırken, içerisinde ince ünlülerin yer aldığı kelimelerde "ğ" harfini karşılamak için "g" kullanılmıştır. Bu açıdan metin içinde "ğ" kullanılmamıştır.

11. Metnin orijinaline bağlı kalınarak "hangi" sözcüğünün yerine "kangı" sözcüğü kullanılmıştır.

12. Verilen örneklerden sonra veya misâl yazıldıktan sonra örnek verilmeden geçilen yerlerin bazılarında müellif "الخ" yazmıştır. Orijinaline sadık kalmak amacıyla çalışmamızda bu aktarılırken "ilḥ" şeklinde yazılmış, kelimenin uzun hâli ve anlamı dipnotta ayrıca gösterilmiştir.

2.4. Metinde Tespit Edilen Dil Özellikleri

1) Bulunma durumu eki (lokatif)'nin ötümlü (tonlu, yumuşak) şekilleri olan "da, de" kullanılmış, ötümsüz (tonsuz, sert) şekilleri kullanılmamış. Bu bakımdan Türkçedeki ünsüz benzeşmesi kuralına uyulmamıştır. Örnek: sûret-de,

2) Ayrılma durumu ekinin tonlu şekilleri olan "dan, den" şekilleri kullanılmış, ünsüz uyumuna dikkat edilmemiştir. Örnek: taraf-dan (s. 43)

3) Görülen geçmiş zaman ekinin tonlu şekilleri olan "dı, di" ekleri kullanılmış, ünsüz uyumuna dikkat edilmemiştir. Ayrıca ekin yuvarlak şekillerine de yer verilmemiştir. Örnek: et-di, bul-dı, işit-diyse de (s. 41), buyur-dı-k, git-di-m, ak-dı, yap-dı, ol-dı

4) Sıfat fiil eklerinden "dık, dik" kullanılmış, ünsüz uyumu kurlına uyulmamıştır. Örnek: et-dik-den (s. 49).

5) Bildirme eki olan "dIr, tIr," ın sadece tonlu hâli kullanılmıştır. Örnek: yok-dur, demiş-dir.

6) Küçültme eki olan "ca, ce, ça, çe"nin sadece tonlu şekilleri kullanılmıştır. Örnek: olmadık-ca,

7) Zarf-fiil eki olan "dıkça, dikçe, tıkça, tikçe" ekleri tonlu şekilde "dıkca, dikce" kullanılmıştır. Örnek: at-dıkca (s.40), et-dikce (s. 40), ol-dıkca.

8) Zarf fiil eki olan "p" korunmuştur. Örnek: olu-p, edi-p, gör-üp, tanı-y-ıp

9) Zarf fiil eki olarak "mız vaktde" de kullanılmıştır. Örnek: dedigimiz vaktde

10) Fiilden fiil yapım eki (ettirgenlik) olan "dır, dir" tonlu şekilde kullanılmış, ünsüz uyumu kuralına uyulmamıştır. Örnek: bırak-dır-dınız (s. 120), karış-dır-maksızın (s. 106).

MEBĀNİ'L-İNŞĀ

CİLD-İ EVVEL

Mekteb-i Fünūn-ı Ḥarbiye-i Şāhāne Münşeʾat Ḫ̮ acesi Miralay Süleymān Beyiñ Es̱eridir.

3.1. Dībāce

Ḥurūf-ı bedāyiʿ-i ḥamd ü s̱enā ve ẓurūf-ı meʿānī-i sipās-ı bī-iḥṣā ol münşī-i esālīb-i meşāʿir ve ḥavāss ve mürettib-i ṣaḥāyif-i tekvīn ve esās celle şānühü ḥażretleriniñ dergāh-ı ʿaẓamet-penāhlarına ʿarż-ı ferāʾid-i ʿubūdiyyet ve īfā-yı vecībe-i rıḳḳıyyete mevżūʿ ve maḫṣūṣdur ki bu cerāʾid-i mümkināt anıñ midād-ı kilk-i ḳudretiyle ṣūret-yāb-ı sevād ve imlā ve şu evrāḳ-ı ḥikmet-ḫāne-i kāʾināt benān-ı ṣunʿ-ı rubūbiyetiyle meʾal-ārā-yı terkīb ve inşā eyledi ve elfāẓ ve mebānī-i ṣalat ü selām ol meşīme-i şīme-i belāġat ve ṣadefçe-i leʾalī-i feṣāḥat olan ḫātime-i risāle-i risālet ḥażretleriniñ bār-gāh-ı şefāʿat-destgāhlarına nuʿūt-i lāyiḳa ṣarf u edāsına münḥaṣır ve maḳṣūrdur ki nüsḫa-i fāḫire-i fıṭratları vesīle-i esīle-i kevn ü īcād ve ʿibāre-i bāriʿa-i nübüvvetleri istiṭlāʿ-i ġavāmıż-ı ḥaḳḳ u ḥaḳīḳate faṣlüʿl-ḥiṭāb-ı hidāyet ve irşād oldu ve taʿbīrāt-ı tarḍiyye ve tekrīm ve telmīḥāt ve temlīḥāt-i taḥiyye ve tefḫīm ol āl ü aṣḥāb-ı ḫayrüʿl-beriyyeye maʿrūż ve maʿṭūfdır ki her birerleri nice nice daḳāyıḳ-i dīniyye ve ḥaḳāyıḳ-ı şerʿiyyeyi nāṭıḳa-i dürer-bār-ı saʿādetden gūşvāre-i sāmiʿa-i ümmete vāsıṭa-i ḳarʿ ve īṣāl oldılar. Baʿdeẕā beyāna ḥācet olmadığı üzere fenn-i celīl-i kitābet tedāvül-i muʿāmelāta ḫıdmet ve esbāb-ı mūcibe-i temeddünü istiḥżāra vesāṭat eyledigi cihetle taḥṣīl ve iktisābı cümleye lāzım ve ʿale'l-ḫuṣūṣ ḥükūmet-i seniyyeniñ ḳuvve-i icrāʾiyyeleri demek olan eṣnāf-ı meʾmūrīne elzemdir. Lakin ʿilm-i mezbūr umūr-i vicdāniyyeniñ taṣvīr ve tertībinden bāḥis̱ bulındığı ḥasebiyle tederrüs ve teʿallümünüñ bir ḳāʿide-i esāsiyye üzerine ibnāsı vażʿ-ı ṭabīʿisi iḳtiżāsınca mümkinsiz gibidir. Faḳaṭ bunuñla berāber birṭaḳım ḳavāʿid vardır ki onlara riʿāyet sāyesinde terākīb-i kelāmiyyeniñ saḳāmetden selāmeti ve ıṭṭırād-ı ifādeniñ ḫalelden ḥıfẓ ve viḳāyeti cihetleri mümkin ve ḥāṣıl olur. Ḥatta gerek ʿArab ve Fars ve gerekse milel-i Efranciyye lisānlarınıñ ṭabīʿat ve şīvesine taṭbīḳe bu maḳṣada ḫıdmet ārzūsıyla birçoḳ kütüb-i mütenevviʿa teʾlīf ve tedvīn ve mübāḥas̱-ı kes̱īre derc ü tebyīn eylemişlerdir. Ne çāre ki lisān-ı ʿOs̱mānī üzere o yolda bir es̱er vażʿ ve ibḳāsına her ne sebepden ise şimdiye dek üdebā-yı eslāf ṭarafından raġbet ve himmet olunmamış ve edebiyātımızıñ bu ḳısmı ki maṣdar-ı intişārı olacaḳ idi naṣılsa meskütü'n-ʿanh bıraḳılmışdır. İşte ʿācizleri yaʿni ʿasākir-i şāhāne ḳāʾim-maḳāmlarından *Mekteb-i Fünūn-ı Ḥarbiyye-i Cenāb-ı Mülūkāne Kitābet Ḫ̮ acesi Es-seyyid Süleymān Ḥüsnī ḳulları* es̱nā-yı tedrīste lisānımız edebiyātına maḫṣūṣ böyle bir kitābıñ lüzūm-ı vücūdunca der-kār olan iḥtiyācı ḥiss ve müşāhede ederek

tertībi taṣavvurunda bulundum ise de fiḳdānī-i biżāʿa bir aralıḳ bāʿis̱-i tereddüd oldı idi. Lakin muaẖẖaran o mis̱illü taṣavvurātıñ ḳuvveden fiʿle bürūzu velev cüzʾi olsun ibnā-yı vaṭanı müstefīd ḳılacağı cihetle erbāb-ı kemāl ṭarafından naṣıl olsa maẓhar-ı ṭaʿn ve taḳbīḥ olmayacağı ve ʿaleʾl-ẖuṣūṣ ās̱ār-ı edebiyyeniñ naḳāyiṣ ve ḳuṣūrunu üdebā-yı ʿaṣrıñ iḳdāmāt-ı mütevāliyyesiyle mürūr-ı zamān istikmāl edebilecegi müṭālaʿaları yine efkārımda s̱ebātımı tavṣiyye ve istilzām ederek iḳtidār-ı ʿācizānemiñ fevḳinde bulunan emr-i ʿaẓīm-i meẕkūru ʿuhde-i bī-kifāyetime almaġa cesāret ve kemālāt-ı insāniyyeye lāzım olan ʿulūm u maʿārifiñ esbāb-ı sühūletini istiḥżāra maḳṣūr demek olan böyle bir zamān teraḳḳī-i nişāndaki nüsẖa-i nefīse-i şān u şevket ve dībāce-i risāle-i şükūh ve salṭanat şevketlü mehābetlü pādişāh-ı fārūḳī-şiyem ve şehen-şāh-i İskender-ḥaşem *Sulṭān ʿAbdü'l-ʿazīz Ḫān* ḥażretleriniñ eyyām-ı fāẖire-i salṭanatlarıdır ḳulları da ʿācizāne bir es̱er irāʾe ve iḥdās̱ını ārzū etdim ve kütüb-i edebiyye-i ʿArabiyyeden *Mes̱elü's-Sāʾir* ve *Īżāḥü'l-Maʿānī* ve Fārsī'den *Menāẓirü'l-İnşā* nām kitāpları ve lisān-ı Fransevīden de *Emīl Lefranḳ*'ıñ *Literatür*'ünü me'ẖaẕ ittiẖāẕ ederek vesāʾir müʾellifāt-ı edebiyyeden de baʿżı mebāḥis̱ aẖẕ ve derc eyleyerek işbu *"Mebāni'l-İnşā"* nām risāle-i ʿācizānemi bi't-tertīb ser-ʿasker ʿadd ü tedmīr ve sipeh-salār-ı Arisṭo-tedbīr devletlü ʿaṭūfetlü *Ḥüseyin ʿAvnī Paşa* ḥażretleriniñ ḥużūr-ı maʿārif-nüşūrlarına ʿarż ve taḳdīm eyledim. Lakin gerek cemʿ ve tertībi ve gerek ems̱ile-i müfteżiyyesiniñ tetebbuʿ ve taṭbīḳi ẖuṣūṣlarında vāreste-i taʿrīż bulunan müşkilātına noḳṣānī-i iḳtidār-ı ʿācizānem daẖı inżimām ederek birçoḳ ẖabṭ ve ẖaṭā vāḳiʿ olmuş ise de imāleʾ-i nigāh-ı raġbet buyuracaḳ ẕevātdan ıṣlāḥ ve taṣḥīḥini ricā eder ve hem de aṣıl maḳṣad-ı ʿācizānem şu vādīde bir çığır açmaḳ oldığından artıḳ ikmāl-i nekāyişini aṣḥāb-ı biżāʿanıñ tehzīz-i ẖāme-i edībānesine terk ve iḥāle eylerim.

[2] **Mebāni'l-İnşā**

Bismi'llāḥirraḥmāni'rraḥīm

3.2. ʿİlm-i İnşā

Belīġ ve faṣīḥ olmaḳ ve ʿibārāt-ı müstaḥsenesi ehl-i ḳalem ʿindinde muʿteber ve merʿī olan ādāb ve edāyı şāmil ve maḳāma munṭabıḳ bulunmaḳ şarṭıyla kelām-ı mens̱ūr yazmanıñ uṣūl ve ḳavāʿidinden baḥs̱eden ʿilme derler ki ʿilm-i meẕkūr efkārıñ muʿarrifi ve taṣavvurātıñ ṣūret-i ẖāricīsi ve eẕhānıñ vāsıṭa-i teʿāṭīsidir. Ebvāb-ı ʿulūm ve fünūna medẖal ve miftāḥ ve aṣḥāb-ı ḥall ve ʿaḳde

hādī ve mıṣbāḥdır. Anıñla müdāvele-i taṣavvur olınır ve teʿāṭī-i efkār ḳılınır. Nutḳ benī beşere ʿaṭiyye-i ḳudret ise inşā da āsārını irāʾe ve ibḳā için hibe-i ṭabīʿatdır ve ʿilm-i edeb ki lafẓ u kitābet cihetiyle ḫalel ve ḫaṭādan tevaḳḳī eylemekligiñ minhāc ve minvālini irāʾe ve taʿyīn eden envāʿ-ı mebāḥisi şāmildir ve mezāyā-yı maḳāliñ selāset-i meʾaliyle terākīb-i ṣuver ve emsālini muʿlin bir fenn-i kāmildir. Taʿrīf-i ṣadedinde oldıġımız uṣūl-i [3] inşānıñ ḥaysiyyet-i kemāl ve tenāsüb-i endām ve ḥāline vāsıṭa ve dālldir. Şu cihetle o aḳsām-ı fünūnada ıṭṭılāʿ lāzımdır ki ʿilel-i ġāʾiyesinden olan āsār-ı kelāmiyye memdūḥ ve merġūb olsun.

Aḳsām-ı mezkūreyi ʿulemā-yı fenn şu vech-i ātī üzere taḳsīm etmişlerdir; Lüġat, Ṣarf, İştiḳāḳ, Naḥv, Maʿānī, Beyān ve Bedīʿ, ʿArūż ve Ḳavāfī.

İşte fünūn-ı edebiyye-i mezkūre kitābet ve inşānıñ taḥṣīline ālet ve ʿulūm-i şerʿiyye ve fünūn-ı ʿaḳliyye ve siyer ve ḳıṣaṣ emsāli ʿulūm ise ikmāl ve teraḳḳīsine medār ve ʿilletdir.

El-ḥāṣıl kātib ve münşī olan kimse lisānına maḫṣūṣ edebiyāt ile ʿulūm ve fünūn-ı mütedāvileye ve biraz da tevārīḫ ve muḥāḍarāta vuḳūf ve ıṭṭılāʿ ḥāṣıl ederek lāzım gelen biżāʿayı edinmelidir ki ḳavlinde metānet, fikrinde selāmet, sözünde reṣānet, ḳarīḥasında vüsʿat ḥāṣıl olsun da māliki oldıġı ḥüsn-i ṭabīʿatıñ mevżūʿında ḫıdmet etsin. Demek isterim ki ḥüsn-i ṭabīʿat cevāhir-i maʿrifetle de tezyīn ve taḥliyye ḳılınmalıdır.

Bu bedīhīdir ki iyi yazmanıñ şarṭ-ı evveli iyi düşünmekdir. Faḳaṭ bu düşünüş mādde ve meʿaliñ güzelce ḥıfẓ ve telaḳḳīsine mütevaḳḳıf ve o da ḥāvī oldıġı eczā-yı muḫtelife ile istinās ve iʾtilāfa menūṭdur. Böyle teferruʿāt-ı mevādda ıṭṭılāʿ ise ancaḳ maʿlūmāt-ı mebsūṭayı iktisāb ile olur.

Üdebā-yı eslāf kelām için dört nevʿ merātib iʿtibār ve isbāt etmişlerdir ki ḳarīḥa ve maʿlūmātıñ derecāt-ı mütefāvite-i ittisāʿiyyesi bu inḳisāmı istilzām etmişdir.

[4] Mertebe-i ūlāyı iḥrāz eden kelām oldur ki ṣūret ve maʿnā ve mebāḥis-i müʾeddāyı cāmiʿ ve selāset-i ifāde ile berāber rūḥ-efzā ve neşʾe-baḫşā olaraḳ ṣafḥa-i maḳālinde envār-ı meʿānī lāmiʿ buluna.

Misāl: "Māʾide-i fāʾidesi gürisnegān-ı ʿilm ve edeb-i millete şāmile ve ʿāʾide ve ʿalet-i ġāʾiye-i teʾsīsi beytü'ş-şeref-i teshīl intişār-ı maʿārife esās ve

ḳāʿide denmege bāyeste ve her türlü medḥ ve sitāyişe şāyeste olaraḳ bu defʿa menfaʿat-baḫş-ı ẓuhūr olan *Mecmūʿa-i Fünūn* lisān ve milletimizde bu cins ās̱ār-ı nāfiʿa ve resāʾil-i müfīde-i muvaḳḳatanıñ birincisi oldıġından" (*Mecmūʿa-i Fünūn - İltifāt-nāme-i ʿAli Paşa*).

Mis̱āl: "Pertev-i ẕekā nevʿ-i beşeriñ başına ḳonmış bir nūrānī hümādır ki sāye-i saʿādetini taʿmīm edecek vāsıṭa bulunmaz. İllā ki lüzūmu ḳadar nihāl-i maṭbūʿü'l-endāmı ḥükmünde olan ṣaḥāyif-i maṭbūʿanıñ vüsʿat ve intişārıdır. Şehbāl degil o bir berāt-ı iḳbāldir her ḳanġı millete muḳārin olsa refte refte ẓulm-i cehāletiñ zencīr-i esāretinden āzādına ḥüccet olur" (*Taṣvir-i Efkār*).

İkinci mertebede bulunan kelām oldur ki ẓāhiri ḥüsn-i elfāẓ ve ʿibārāt ile meşḥūn ve tecnīsāt ve terṣīʿat ile müzeyyen ve lakin maʿnāca bī-rūḥ ve cān buluna.

Mis̱āl: "Sulṭān-ı heft-iḳlīm-i zerrīn-dīhīm āfitāb-ı şebistān-ı ʿanberīn tutuḳ-ı ḥarīm ġurūba şitāb göstermiş idi. [5] Ṣāḥib-ḳırān-ı nev-tesḫīr-i cihān ki ṣubḥ-ı bāhirü'l-bürhāndan kināyetdir. Ṣadr-ı ufuḳda *Cemʿ* gibi murabbaʿ-nişīn-i pāygāh-ı istiḳlāl olıncaya dek ol rū-be ṣıfatān-ı feyfā-yı ḫiẕlān ruḳūd ve ʿuḳūdu terk edip imżā-yı ʿazme sāʿi oldıḳları mesāʿī-i fāside-i mühimmine iḳāmet esbāb-ı iḥtiyāl ile taḳviyet vererek taḳdīm-i mühimmāt-ı kār-zārda iştiġāl gösterdiler (*Şefiḳ-nāme*).

Üçüncü mertebede bulunan kelām oldur ki kendisinden maʿnā ve metānet ola lakin ṣuver-i elfāẓı zīnet-i edebiyātdan ʿārī ve sanāyiʿ-i şiʿiriyyeden berī buluna.

Mis̱āl: "ʿĀlemde ʿilm ve maʿrifet gibi bir şeref ve meziyyet olamaz ve insānıñ meṭālib-i ẕātiyyesiniñ esbāb-ı taḥṣīliyyesi ṣanāyiʿ ve maʿārifden başḳa bir şeyle ḥuṣūl bulamaz ve neye dāʾir olur ise olsun ve her nerede bulunur ise bulunsun hüner ve maʿrifetiñ ḳadr ü ḳıymeti inkār olunamaz. Bu gördigimiz sāmān ve intiẓām aḥvāl-i enām ḥüsn-i muʿāşeret-i ḫavāṣṣ ve ʿavām hep hüner ve maʿrifetle ḥuṣūle gelmiş bir es̱er degil midir ve meşhūdımız olan bunca meḥāsin-i ʿumūr ve ṣūret-i āsāyiş ve ḥużūruñ naẓar-ı imʿān ile baḳılıp mīzān-ı diḳḳat-i ḥaḳīḳat *Şinasi*ye uruldıḳda dāniş ve maʿārifden başḳa bir sebebi var mıdır?" (*Muṣṭafa Reşīd Paşa*)

Emsāl: "Bir şeyʾin fesādı bilinmedikce ıṣlāḥı taṣavvur olunmadığı misillü [6] bir kimesne cehlini iʿtirāf etmedikce taḥṣīl-i ʿilme ibtidā eylemeyecegi ḳażāyā-yı müsellemedendir. Bināʾen ʿaleyh iktisāb-ı kemāl ve istiḥṣāl-i vesāʾil-i ḥüsn-i ḥāl etmek isteyenler evvel emrde kendi noḳṣān ve ḳuṣurlarını taḥarrī ederler. Faḳaṭ ekseriyā insān ḥīn-i ṭufūliyyetinden beri meʾlūf oldığı ʿādāt ve aḫlāḳıñ ḥüsn ve ḳubḥunu temyīzden ʿāciz oldığından erbāb-ı rüşd ve rūyet bu keyfiyyetiñ ḥaḳīḳat-ı ḥāle ıṭṭılaʿa perde-keş-i ḥaylūlet oldığını bilerek bu bābda sāʾirleriniñ iḫṭirāt-ı ḫayr-ḫʷāhānesini ġaraż ve ḥaḳārete ḥaml etmeyip bir kelām-ı ḥaḳīḳāt ittisām her kimiñ lisānından ṣudur eder ise etsin "Lā tenẓuru ila men ḳāle bel unẓuru ila mā-ḳāle" ḳaʿidesince ḳāʾile baḳmayaraḳ maḳūlü sencīde-i diḳḳat ve iʿtibār eyleyeler" (*Münīf - Mecmūʿa-i Fünūn*).

Dördüncü mertebede bulunan kelām oldur ki kendisinde ṣūret ve maʿnā bulunmayıp belki herze ve hezeyāndan ʿibāret ola.

Misāl: … İlḥ[13]

Ṣınāʿat-ı teʾlif-i kelām ki baḥsinde oldığımız fenn-i inşānıñ mevżūʿından ʿibāretdir. Şu mecellede bir muḳaddeme ve iki maḳāle ile taʿrīf ve tebyīn ḳılınacaḳ ve maḳāle-i ūlā ṣanāyiʿ-i lafẓiyye ve maḳāle-i sāniyye ṣanāyiʿ-i maʿneviyyeden ʿibāret olup şiʿir ile şiʿiriñ mevżūʿ ve aḳsām ve evzān ve ebḥārını beyān eder bir de lāḥiḳā-i tezyīl ve baʿżı fevāʾid-i şettā daḫı ʿilāve olunacaḳdır.

[7] **Muḳaddeme:**

Muḳaddeme yedi faṣlı müştemildir.

1- Kelime ve kelām ve anlara müteferriʿ ṣuver ve aḳsāmı bildirir.

2- Ḫavāṣṣ-ı kelāmı beyān eder.

3- Şerāʾiṭ-i kelāmı taʿdād eder.

4- Ḥaḳīḳat ve mecāz ve aḳsām-ı mecāz ile kināye ve teşbīhden baḥseder.

5- Feṣāḥat ve belāġati taʿrīf ile aḳsāmını beyān eder.

---

[13] İlâ-âhirihi: sonuna kadar

6- Terkīb ile envāʿı müştemilesinden baḥs̱eder.

7- Erkān-ı kitābet ile uṣūl-i inşāyı taʿrīf ve tebyīn eyler.

3.3. Faṣl-ı Evvel

3.3.1. Kelime ve Kelām

Kelime: Maʿnā-yı müfrede vażʿ olunan lafẓa derler. Etmek, ṣu, gülmek gibi.

Lafẓ: İnsānıñ aġzından nuṭḳ ṭarīḳiyle çıḳan veyāḫūd çıḳmış ḥükmünde bulunan şeyʾe derler. Ṭaġ, baġ, gördi kelimeleriyle o, sen, ben żamāʾir-i bārizesi ve ke-ẕālik maʿānī-i meẕkūreyi ifāde eder żamāʾir-i müstetire gibi.

Vażʿ: Bir şeyʾi bir şeyʾe taḫṣīṣ etmege derler. Faḳat şeyʾ-i evvel ıṭlāḳ veyāḫūd iḥsās olındıġı vaḳitde andan şeyʾ-i s̱ānīniñ fehm olunması lāzımdır.

Mes̱elā: Ḳırmaḳ denildikde andan ḳırmaḳ maʿnāsı veyāḥūd fiʿl-i maḫṣūṣ münfehim olmalıdır. Eger bir kelime ẓāhir olup bir şeyʾe delālet ḳılarsa ve vażʿ ile mevżūʿuʼn-lehde ḫāṣṣ olur ise aña ʿilm derler; *Mūsā, Caʿfer, İstanbul, Ṭuna* gibi.

[8] Eger vażʿ-ı ʿāmm ve mevżūʿuʼn-leh ḫāṣṣ olur ise aña **ism-i işāret** ve **mevṣūl** derler; Şu, bu, öyle ki, şöyle ki kelimeleri gibi.

Eger ol kelime ẓāhir olmayıp da efʿālde taḳdīr olunan o, sen kelimeleri gibi mestūr olur ise aña **żamīr** derler ve eger bir kelimeniñ maʿnāsı şaḫṣ-ı vāḥide münḥaṣır olmayıp bir nevʿiñ efrādına ʿāmm ve şāmil bulunur ise aña **cins ve mütevāṭī** derler; insan, ḳoyun, aġaç gibi.

Müfred; bir lafẓdır ki ol lafẓıñ cüzʾī maʿnāsınıñ cüzʾü üzerine delālet eylemeye; *İlyās*, orman, ṣu gibi.

Eger iki kelime bir maʿnā için mevżūʿ olur ise anlara **müterādifān** derler; ṣıcaḳ-ısı, aydınlıḳ-ışıḳ, köpek-it, muḥabbet-meveddet gibi.

Eger ikiden ziyāde kelime bir maʿnā için mevżūʿ olur ise aña **elfāż-ı müterādife** derler; muşmula-döngel-beşbıyıḳ, muʿāyene-müşāhede, ruʾyet-baṣāret gibi.

Ve eger bir kelime maʿānī-i kes̱īreye delālet eder ise yaʿni birḳaç maʿnā için mevżūʿ olur ise ve ol maʿnālarından her birine važʿ-ı ūlā üzere delālet ḳılar ise ol lafẓen maʿānīden beherine nisbetle mücmel ve cemīʿisine nisbetle müşterek taʿbīr ederler. Ṣormaḳ, bitmek, göz, yemenī, kelimeleri gibi ki ṣormaḳ hem emmek ve hem de suʾāl etmege ve bitmek hem neşv ü nemā ve hem de intihā bulmaġa ıṭlāḳ olunur ve ke-ẕālik göz kelimesi çeşm ve ṣu pıñarı ve terāziniñ bir ḳıṭʿası [9] ve daha sāʾir maʿnāları şāmil oldığı gibi yemenī hem başa ṣarılan renkli beze ve hem de maʿhūd ayaḳ ḳabına denir.

Ve eger bir lafẓ važʿ-ı evvelden mehcūr olaraḳ āḫir maʿnāya delālet eder ise aña **menḳūl** derler. Kelime gibi ki lüġatde cerḥa demek olup fakat muʾaḫḫaran lafẓa-i vāḥideye ıṭlaḳ olunmuşdur.

Ve eger nāḳl-i ʿörf ḫāṣṣ olur ise ve bir lafẓı važʿ-ı evvelinden kendi ıṣṭılāḥlarına naḳlederler ise aña **ḥaḳīḳat-i ʿörfiyye-i ḫāṣṣa** denir. Denk, buğday gibi.

Ve eger naḳl bir cemāʿate maḫṣūṣ olmayıp da ʿāmmeye mensūb olur ise aña ḥaḳīḳat-i ʿörfiyye-i ʿāmme denir. Maymuncuḳ, dönem gibi.

Eger naḳl-i elfāẓ bir ʿalāḳa ve münāsebete mübtenī olmaz ise o kelimeye **mürtecil** derler. Demir ve dursun kelimeleri gibi ki biri maʿden-i maʿhūd ve digeri durmaḳ fiʿiliniñ emr-i ġāʾib ṣıġası iken ikisi de iʿlām-ı eşḫāṣ olmuşdur. Kelām-ı isnād ile muttaṣıf şol iki kelimeye derler ki kelimeteyn-i meẕkūreteyn muḫāṭaba bir ṣaḥīḥ-i sükūt ifāde eyleye. *Yūsuf* geldi, sen git cümleleri gibi.

İsnād muḫāṭaba fāʾide-i tāmme ḥāṣıl olup kelām-ı āḫire muntaẓır olmayacaḳ ṣūretde cüzʾünden birini āḫire nisbet etmege derler. Kitabı al, *İbrahim* oturuyor cümleleri gibi.

Kelām iki ḳısımdır birine inşāʾī ve digerine iḫbārī derler.

1- Kelām-ı iḫbārī: Ezmine-i s̱elās̱eden birinde ya nisbet-i s̱übūtiyye veyā nisbet-i selbiyye ile ḫārice nisbeti olan kelāma derler. İster [10] ol ḫārice muṭābaḳatı olsun ister olmasın. *Caʿfer* duruyor, sen *Baġdād*'a git cümleleri gibi.

Bu kelām-ı iḫbārīniñ ṣıdḳa ve kiẕbe iḥtimāli vardır ve kelām-ı iḫbārīden muḫbiriñ maḳṣūdu ya bir ḥükmü veyāḫūd kendiniñ bir ḥükme ʿālim oldığını

muḫāṭaba iʿlām ve ifāde etmekdir ve eger nisbet-i kelāmiyye nisbet-i ḫāriciyyeye muṭābıḳ olur ise kelām ṣādıḳ ve eger muṭābıḳ gelmez ise kāẕib olur.

2- Kelām-i inşāʾī: Ḫārice nisbeti olmayan kelāma derler ister ise ol nisbetiñ ḫārice muṭābaḳatı olsun isterse olmasın ve kelām-i inşāʾīniñ ḫārice nisbeti olmayınca ṣıdḳ ve kiẕbe de iḥtimāli olmaz. Gider misiñ, sen *Üsküdar*'a geç gibi.

İşbu kelām-ı inşāʾī daḫı bir şeyʾi ṭaleb etmek üzere delālet eder ise iki ḳısımdır. Eger maḳṣūdātdan ẕihinde bir şeyʾiñ ḥuṣūlü maṭlūb olunur ise aña **istifhām** derler; fülan ādem iyi midir gibi ve eger maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ẕihinde ḥuṣūlü maṭlūb olmaz ise ol vaḳt kelām-ı meẕkūr ya maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ḫāricde ḥuṣūlünden veyāḥūd ʿadem-i ḥuṣūlünden ʿibāret olur. Eger maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ḫāricde ḥuṣūlü maṭlūb olup da bu ṭaleb istiʿlā ile olur ise aña **emr** derler; fülan ādemi getir gibi ve eger ṭaleb-i meẕkūr tesāvī ile olur ise aña **iltimās** derler; bu bābda luṭf u himmetiñizi isteriz gibi.

Ve eger ṭaleb-i meẕkūr ḫużūʿ ve ʿacz ve niyāz ile olur ise [11] aña **duʿā** derler; şunu ḳuluña iḥsān ve ʿināyet eyle gibi ve eger maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ḫāricde ʿadem-i ḥuṣūlü maṭlūb olup da bu ṭalepde istiʿlā ile olur ise aña **nehy** derler; oraya gitme gibi.

Ve eger ṭaleb-i meẕkūr tesāvī ile olur ise yine iltimās ve ʿacz ve ḫużūʿ ile olur ise duʿā taʿbīr olunur; bu muʿāmelede bulunmañızı ricā ederim gibi.

Ḳıṭʿa:

Bed-ḫ̌āhlara İlāhī rifʿat virme
Bed-aṣl eline rişte-i furṣat virme

Bi'ṭ-ṭabʿ maʿārif ehline düşmen olur
Erzāl-i fürū-māyeye devlet virme

Nābī

Ve eger kelām-ı inşāʾī bir şeyʾiñ ṭalebi üzerine delālet-i vażʿiyye ile delālet etmez ise aña tenbīh tesmiye ḳılınır ve ḳasem ve nidā daḫı bu ḳısımdandır: Bir daha görmeyim vallāhi ey *Yūsuf* gibi.

İsnād da gerek iḫbārī olsun ve gerek inşāʾī olsun iki ḳısma münḳasımdır. Birine isnād-ı ḥaḳīḳī ve digerine isnād-ı mecāzī derler.

İsnād-ı ḥaḳīḳī ol fiʿili ya maʿnā-yı fiʿli kendi fāʿiline isnād eylemekdir. Fülan ādem fülan ādemi öldürdü yāḫūd falan kimse ḫasta oldu gibi.

İsnād-ı mecāzī fiʿili kendi fāʿiline isnād etmeyip mülābisine isnād etmekdir ve ol fiʿil ya maʿnā-yı fiʿil anıñ için vażʿ ve binā ḳılınmamış olmaḳdır. Fülan padişah buraya bir ḳalʿa yapdı ve *Terceme-i* [12] *Telemaḳ*'ta mevsim-i rabīʿiñ tehyīʾe edip vaḳt-i ḫarīfiñ bez̲l eyledigi mīvelerle dendigi gibi ki pādişāha ḳalʿa inşāsını ve ke-z̲ālik mevsim-i rabīʿa mīve tehyīʾesini isnād isnād-ı mecāzīdir. Çünkü ḳalʿayı ʿamele yaptığı gibi mīveyi de degil faṣl-ı rebīʿ belki ḳudret-i bāliġa-i ṣamedānīye ḫalḳ ve tehyīʾe eder.

3.4. Faṣl-ı S̲ānī

3.4.1. Ḫavāṣṣ-ı Kelām

İnşā için ʿale'l-ıṭlāḳ iki nevʿ ḫāṣṣa düşünülür ki biri ʿumūmī ve digeri ḫuṣūṣīdir. ʿUmūmī olanlar fenn-i inşāyı teʾsīs ve ibdāʿ etdigi cihetle s̲ābit ve ḫuṣūṣī olanlar maḳṣada tābiʿ bulındıḳları cihetle müteġayyirdir.

3.4.2. Ḫavāṣṣ-ı ʿUmūmiyye

Ḫavāṣṣ-ı ʿumūmiyyeden birincisi vużūḥ-ı kelāmdır. Yaʿni beyān ve ifāde olınacaḳ māddeniñ muḫāṭabıñ teklifsizce añlayacağı ṣūretde bulunmasıdır. Bu da maʿānī-i mübheme īrādından ve fehmi taṣʿīb ve taʿkīd eder istiʿārāt-i istiʿmālinden ve merātib-i kelāmiyyeyi taḳdīm ve teʾḫīrden ve cümleleri taṭvīlden mücānebet ile olur.

Vużūḥ-ı kelāma mis̲āl: "Nezd-i Ḫudā'da yalan merdūd ve mürtekibi menfūr ve maṭrūddur. Ṭarīḳ-i istiḳāmetden ḳabūl-i inḥirāf ve tefevvüh-i ḫilāf edemeyecegimden bī-hūde ilḥāḥı ziyāde etmeyiñiz. Terbiye oldığım meslekde gider ve bu yolda fedā-yı nefs eder isem ems̲ālime ʿibret-baḫş olurum (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

[13] **Mis̱āl**: "Efrād-ı beşere göre bedeni dāʾire-i insāniyet oldıġı için viḳāye lāzım ise vaṭanı merkez-i medeniyyet bulındıġı için ḥimāye elzemdir (*Taṣvīr-i Efkār*).

Maʿānī-i mübheme īrādı münāsebetiyle vużūḥ-ı kelāmıñ müntefī oldıġına mis̱āl: "Peyām-ı dürūġ ve kelām-ı bī-fürūġu semʿ-i rıżā birle ıṣġā buyrulmadı" (*ʿAbdü'l-ʿazīz - Süleymān-nāme*).

Fehmi teṣʿīb ü taʿḳīd eder istiʿārāt istiʿmālinden nāşī vużūḥ-ı kelāmıñ müntefī oldıġına mis̱āl: "Ceng-azmāyān-ı ẖuceste-misāliñ güzīde rū-be-firīb-i iḥtiyāle sālik olup mukaddemā taṣmīm olunan reʾy-i müstaḳīm üzere iki şaḳḳ olup farīḳ-i küfre bī-tevfīk araḳ deryāsına ġarīḳ oldu. Ser-bāzān-ı sipāh ol güm-rāhlarıñ ardın alıp inʿikās-ı keʾs-i taẖayyülleriñ görmek için nevk-i sinān-ı cān-sitān ve ẖadeng-i mücellā-peykān ile ḳafalarından revzene açdılar" (*ʿAbdü'l-ʿazīz - Süleymān-nāme*).

Merātib-i kelāmiyyeniñ taḳdīm ve teʾẖīri münāsebetiyle vużūḥ-ı kelāmıñ müntefīʿ oldıġına mis̱āl: "Bu muḳaddime-i dil-pesendden maḳṣūd ʿabd-i ṣadāḳat-mend mücerred taḥdīs̱-i niʿmet żımnında devlet-i ʿaliyye-i ebed-müddetiñ ṣadāḳat ve istiḳāmeti şiʿārı olan bendeleri ḥaḳḳında ʿale'd-devām kerem ve ʿināyet minʿām-ı müteʿāḳibü'l-vuḳūʿ oldıġını iʿlām ve ifhām niyetiyle imtidād-ı ʿömr-i devlet ve izdiyād-ı şān ve şeküh salṭanat-ı şehen-şāhī için isticlāb-ı daʿavāt-ı icābet-ās̱āra vesīle ümniyyesinde [14] oldıġım bī-şāʾibe-i reyb ve riyā ve bī-mülāḥaẓa-i meʾmūl ve mütemennā oldıġı cenāb-ı Dānā'yı Serāʾir-i Żamāʾir celle şānühu ḥażretlerine maʿlūm ve hüveydādır (*Tārīẖ-i ʿAzmī*).

Cümleleriñ taṭvīli münāsebatiyle vużūḥ-ı kelāmıñ müntefī oldıġına mis̱āl: "Ḥikmet-i ḥaḳla bir ṭarafdan *Mosḳovlu* ẖāric-i bārā-yı ḳudret tekālīf-i bāride ile aʿṣāb-ı ṣabra mūris̱-i reẖāvet ve bir ṭarafdan *Nemçeli* daẖı müżāfāt-ı *Bogdan*'dan bu Ḳāniye (*Avusturya*'da kāʾin *Erdel* eyāleti) ḳıṭʿasına medd-i eyādī-i ṭamaʿ-ı vāz ve *Ṭuna*'nıñ öte yaḳasında olan emākin ve biḳāʿa dīde-i ḥırṣ ve şerehi bāz ve *Mosḳovlu* gibi baḥrinde icrā-yı safāʾin daʿvāsına āġāz eyledigi endām-ı sükūn ve ārāma tezelzül-nümā-yı ḥayret olmaġla erkān-ı devlet aḳd-i encümen-i meşveret edip*Nemçeli* ile *Rusya* müttefiḳ ve her ḳangısına iʿlān-i ḥarb olunsa āẖeriñ refʿ livā-yı ẖuṣūmet edecegi müteḥaḳḳıḳ olup böyle iki düşmene birden cevāb-ı tedārikāt-ı ḳaviyyeye muḥtāc idigi bī-irtiyāb olmaġla tertīb-i levāzım-ı seferiyye ve techīz-i ṭavāʾif-i ʿaskeriyyeye vefā edecek nüḳūduñ mevcūd olmadıġı meşhūd

oldığından ḳaṭʿ-ı naẓar vefādārī-i ʿasker aḳdem levāzım-ı sefer olup sefer-i sābıḳda ise ʿaskeriñ ḥāli mażbūṭ ve pāy-ı muḳābele ve s̱ebātları silsile-i ḳarār ile merbūṭ olmadığı maʿlūm ve düşmenleriñ ecnād-ı iṭāʿat-i ʿtiyādları günden güne fenn-i ḥarbīde iktisāb-ı mahāret eyledikleri meczūm olmaġla şimdilik semt-i müdārā meslūk ve bī-ʿināyetillāhi teʿālā aḫẕ-ı intiḳām ḫuṣūṣu tekmīl-i ʿidde ve tanzīm-i [15] niẓām edinceye ḳadar metrūk olmasını baʿżı ʿuḳalā tercīḥ ve bu noḳṣāniyyetle sefer mūcib-i ḫāṭır oldığını taṣrīḥ eylediklerinde ṣadraẓāmıñ zuʿmuna göre iʿlān-ı ḥarb ve ḳıtāl vesīle-i iʿtilāyı derece-i istiḳlāl oldığından vuḳūʿ-ı sefere tehālükü ʿinān-rubā-yı tevsen-i temālükü olup ḫilāfında olanlara ṣūret-nümā-yı iġbirār ve belki nāḫun-ı ʿitābla çehre-ḫırāş-ı āzār oldığından herkes ḫāʾif ve tersān ve żarūrī ser-fürū bürde-i girībān-ı keff-i lisān eylediklerinden muḳteżā-yı şīve-i ḳadr iki ṭarafa sefer muḳarrer olmaġla biñ iki yüz bir senesi ẕilhiccesiniñ ġurresinde *Nemçe* elçisine irāʾe-i ṭarīḳ-i ḥaṭṭ ve tirḥāl ve *Rusya* elçisi daḫı ber-muʿtād-ı ḳadīm *Yedi Ḳule*'ye irsāl olındıḳdan ṣoñra tanẓīm-i edevāt ve tetmīm-i mühimmātla ikmāl-i levāzımāta iştiġāl olundu" (*Tārīḫ-i ʿĀṣım*).

Vużūḥ-ı kelāmıñ intifāsı iki nevʿ ḫaṭādan münbaʿis̱ olur ki anıñ birini fikre ve digerini taʿbīre isnād edebiliriz. Yaʿni biri seḳāmet-i efkārdan ve öbürü de idāre-i kelāma ʿadem-i iḳtidārdan neşʾet eder. Fikriñ ḥaṭāsı ya yazılacaḳ şeyʾi añlayamamadan veyā nezāket edeyim ve kelimāt-i raḳīḳa ḳullanayım hevesiniñ esās ve maḳṣada ġalebesinden veyā efkār-ı ʿamīḳa göstereyim zuʿm ve sevdāsına inhimākdan veyā yazılan şeyʾi herkes añlamasın mülāḥaẓa-i nā-hemvārına ẕehābdan veyāḫūd ʿavāma maʿrifet ibrāzı ārzū-yı ḫāmına düşerek birṭaḳım tekellüfātı iltizāmdan ẓuhūr ve tevellüd eder. Ṭaʿbīriñ ḫaṭāsı ḳażāyā-yı süḫanıñ ḳāʿide-i manṭıḳiyyeye münāfī ve merātib-i [16] kelāmiyyeniñ yañlış ve nesaḳ ve intiẓāmsız bulunmasından ve kelimeleriñ maʿnā-yı mā-važʿun-lehlerinde ḳullanılmamasından ve nesc-i kelāmda taʿḳīdi bāʿis̱ taʿbīrāt-ı mecāziyye bulunup baʿżı mertebede ḳapanıḳ ifādeler derc ve istiʿmāl edilmesinden ḥāṣıl olur.

3.5. Ḫāliṣet ve Ḫuṣūṣiyyet-i Kelām

Ḫāliṣet-i Kelām: Doġru ifāde etmek yaʿni ḳāʿide veyā şīve-i lisānıñ müsāʿid oldığı kelimāt ve cinās ve taʿbīrāt ile tebyīn-i merām eylemekdir.

Mis̱āl: "Bu maʿlūmdur ki manṣıb ve meʾmūriyyet emānet ʿāriyet olmasa elden gitmez ve beḳāsı olsa peşīn baña intiḳāl eylemezdi ve bir de evvelce ḥadesiyyāt-ı sābıḳa ile tavṭīn-i nefs etmiş oldığımdan ġayrı baʿżı cihetlerle

kendimde ye᾿s ve fütūr buldığımdan infiṣālimden ġam-nāḳ olmamaḳ lāzım gelirdi. Lakin devlet-i ʿaliyyeye boşu boşuna ʿārıż olan ẕüll ve naḳīṣeden daġ-ı ber-dil oldığımdan māʿadā sürūr ü keder ve ḫumār ve neş᾿e ne olur ise olsun her şey᾿iñ eñ ibtidā görülüp bilineni nüfūs-ı beşeriyyede vāḳiʿ ve te᾿s̱īr ve te᾿es̱s̱ürü eblaġ olup ḫuṣūṣanʿazl ü infiṣālim ḥıḳd ü ḥased ve dāʿiyye-i teferrüd belāsıyla maṣlaḥatı bu pereseye getirinceye ḳadar çalışıp hem ḫaṣm ve hem ḥākim olan ve sāmiʿa-i ʿālem seyyi᾿āt-ı ʿaẓīmesiyle dolan… Yādigārınıñ sözüyle vuḳūʿ buldığından teẕkire-i sāmiyeniñ vürūdundan maġmūm ve mükedder olmadım desem yalan olur" (*ʿĀkif Paşa - Tabṣıra*).

[17] Ḫāliṣet-i kelāmda ıṭṭırād-ı ifādeyi ḫalelden viḳāye ve ḫaṭā-yı terkībden ictināb ile olur. Iṭṭırād-ı ifāde ise lisānıñ ülfet etmedigi kelimāt-ı ecnebiyyeyi ḳullanmaġla ve kelimeleri vażʿ olunduḳları maʿnālarıñ ḫilāfına almaġla ve īrādı şīve-i lisāna muḫālif bulunan kelimātı bir yere cemʿ etmekle ḫalel bulur. Ḫaṭā-yı terkībde ḳāʿide-i ṣarfiyye ve naḥviyyeye diḳḳatsizlikden mütevellid olur.

Kelāmda ḫāliṣet bulunmaḳ için cümleler bir ṭarz-ı müstaḳīm üzere tanẓīm olunmalıdır. Yaʿni silsile-i efkār birbirini teʿāḳub eder ṣūretde neseḳ-i vāḥide rabṭ edilmeli ve her fıḳra-i kelāmiyye-i mā-sabaḳınıñ mülāyim ve tābiʿi bulunmalı ki maʿnā-yı maḳṣūda intiḳāl için fehme sühūlet gelsin.

Mis̱āl: "Me᾿āṣir-i celādetde ferīd olan *Şehzāde Yıldırım Bāyezīd*'iñ bāriḳa-i şimşīr-i ġayreti düşmen alaylarınıñ es̱er-kes̱īf-i tasalluṭunu pāreleyerek muẓafferiyyeti bizim ṭarafa te᾿mīn eyledi. Faḳaṭ İslāmıñ silāḥ ẓaferinden cerīḥadār-ı kīn olmuş bir ʿadū-yı ser-be-kemīniñ ḫançer-i iḥtiyāli milletiñ murād-ı müşaḫḫaṣı olan ḫüdāvendigār-ı ġāzīyi şehīd etmişdir. Mü᾿essislerimiz ifnā-yı vücūd ile iḥyā-yı devlet etdiler. Mülkümüzüñ her ḳabża-i ḫāki bir şehīdiñ eczā-yı vücūdundan bedel ḳalmışdır denilebilir. Düşmen ise bu ḫıyānetle ʿOs̱manlıları dāġ-dār-ı te᾿essüf etmekden başḳa bir fā᾿ide göremedi zīrā murād-ı evvel şehīd oldu ama *Pādişāh Yıldırım Bāyezīd* öldü" (*Devr-i İstilā*).

[18] **Ḫuṣūṣiyyet-i Kelām:** Kelāmı kendisine maḫṣūṣ kelimeler ile ifāde etmekdir ve böyle kelimāt-ı ḫuṣūṣiyye ile ifāde olunan kelām efkārı tamāmıyla añlatdırır. Eger kelime-i yemini maḫṣūṣ olur ise efkār da yarım añlaşılır. Eger kelimeniñ o kelāma iḫtiṣāṣı olmaz ise efkār da hiç añlaşılmaz ve böyle kelimāt-ı maḫṣūṣayı bulmaḳda ṣuʿūbet daḫı eks̱eriyā kelimeleriñ maʿnālarınıñ birbirlerine

müsāvī gibi görünmesinden neşʾet eder ki nefsü'l-emrde bir lisānda ḥaḳīḳaten müterādif kelime yokdur. Fi'l-vāḳiʿ elsinede öyle kelimeler vardır ki birbirine beñzer ve maʿnāları farḳ olunmaz gibi görünerek biri digeriniñ yerine baʿżı kere istiʿmāl bile olunur faḳaṭ yine beheriniñ kendisine maḫṣūṣ maḳām ve maʿnāsı vardır.

Mis̱āl:Ḳorḳaḳ-ürkek-ödek, alıḳ-çalıḳ-deli-çılgın, hiç ṭınmadım-hiç aldırmadım-hiç ḳulaḳ aṣmadım, meveddet-muḥabbet-ʿaşḳ-ʿalāḳa, temelluḳ-buġż-ʿadāvet, ḥubb-vedād-ḫullet, ibtihāc-ḥubūr-feraḥ, ferah-sürūr-ṭarab-ferec-rāḥ-neşāt, şefāʿat, teşeffüʿ-ḍarāʿat, tażarruʿ-ibtihāl-temennī-recā-niyāz-istirḥām-istiʿṭāf-tereccī-iltimās-emel gibi.

Ve münşī olan kimesne maʿnā-yı maḳṣūdu mülāḥaẓa ederek elfāẓ-ı kelāmı o maʿnā-yı edā żımnında īrād etmelidir ve her kelimeyi maḳām-ı münāsibinde istiʿmāl eylemelidir:

Lāġar-sısḳa-zebūn, cevf-baṭn, şehd-ʿasel, ḳalb-fūʾad, tilāvet-tertīl-ḳırāʾat [19] gibi bunlar gerçi bir maʿnāya delālet ederler faḳaṭ maḥall-i istiʿmālleri ayrıdır.

3.6. İnsicām ve İntisāḳ-ı Kelām

İnsicām-ı Kelām: Semʿe mülāyim ve ḫoş gelecek ve ḥüsn-i tertībinde leṭāfet bulunacaḳ vechle tenāsüb-i kelimāta riʿāyet etmege derler. Bu insicām-ı kelām, kelimātıñ intiḫābında olmayıp belki tanẓīmindedir.

Mis̱āl: "Ol māh-ı münīr-i baṭḥā müsīr mānend şemʿ-i dil-fürūz bir gūşede oturmuş ve meşşāṭa-i cereb-dest-i ṭabīʿat ruḫsāre-i melek-sūzuna gül-gūne-i teġayyür sürmüş. Āf-tāb-ı nūr-baḫş-ı ʿālem aña bir pertev-i diger ṣalmış ki kem-ter neẓẓāresine daġlar mecnūn olmuş ve āhū-yı perī-gīr-i merdüm, şikārı deşt ve derī āvāre ḳılmış nergis-i dūr-bīnlerin baġçe-i ḫıred-fersā-yı āsmāna dikmiş. Ben ve şevherim bī-vaḳfe-i iḫtiyār ḫāḳ-pāy-i meymenet iḥtivāsına düşüp ol ḫātem-i yümn-i saʿādeti öpdük ve sīnemize başdıḳ ve dāʿiyye-i teġayyür-i beşereden suʾāl etdik" (*Siyer-i Veysī*).

Mis̱āl-i diger:

O yılan ḳāvili fermāyişi dün ben aldım

Tāze semmūr içün eṭrāfa ḫaberler ṣaldım

İşte bayram da gelüb çatmada şaşdım ḳaldım

Ne yapayım ay efendim a benim sulṭānım

Ṣabāḥ olsun bulunur itme sitem bī-hūde

Hele yarın baḳalım bizde olan mevcūda

[20] Yoḳ seniñ istedigin ʿentarilik çarşıda

Ne yapayım ay efendim a benim sulṭānım

Vāṣıf

- İnsicām da üç nevʿdir:

1- İnsicām-ı kelime

2- İnsicām-ı cümle

3- Muṭābaḳat-ı kelām

İnsicām-ı Kelime: Kelimeyi semʿe mülāyim gelecek vechle tanẓīm ve intiḫāb demekdir. Bu da ḥurūf-ı s̱aḳīleyi ḥāvī kelimeleri cemʿden ve ḥurūf-ı s̱aḳīle-i mez̠kūreyi yan yana īrād ve ilṣāḳdan ve edātları tevfīr ve teks̱īrden ve ʿaynı kelimeyi tekrīrden ictināb ile olur. Yaʿni bu daḳāyıḳa ḥaṣr-ı naẓar ḳılınır ise ṭabīʿiyyetle semʿe ḥalāvet ve leṭāfet-baḫş edilmiş olacağı cihetle maṭlūb olan insicām-ı kelām ḥāṣıl edilmiş olur.

İnsicām-ı Cümle: Cümleleriñ insicāmı kelimātıñ insicāmına merbūṭ ve o da taʿbīrātıñ ḥüsn-i tertīb ü intisāḳına menūṭdur.

Muṭābaḳāt-ı Kelām: Kelāmıñ ṣūret-i ḫāriciyyesine tevfīḳ ve taṭbīḳi ve mevāddıñ ḥadd ve ḥāl-i ṭabīʿisiyle taḳlīdi demekdir ki bu da ḥavāss-ı ṭabīʿatıñ ve

ḥarekāt ve efkār ve ḥissiyyāṭ ile tevelluᶜāt-ı nefsāniyyeniñ taḳlīdleri iᶜtibāriyle aḳsām-ı ᶜadīdeye münḳasımdır. Yaᶜni bunlar taḳlīd olunmalıdır ki insicām-ı kelām vücūd bulsun.

[21] **3.7. Ḫavāṣṣ-ı Ḫuṣūṣiyye**

Kelāmıñ ḫavāṣṣ-ı ḫuṣūṣiyyesi taṣvīr olunan māddeniñ ṭabīᶜatine göre teḫallüf eder yaᶜni maḳṣada ṭābiᶜdir. Maḳṣad da üç nevᶜ üzere teḫālüf eder ki biri basīṭ biri muᶜtedil biri de ᶜālīdir demek ki kelāmıñ üç nevᶜi vardır.

A) Kelām-ı Basīṭ:

Kelām-ı basīṭ, taᶜbīrāt ve ifādāta baṭş ve şiddet ve ḥissiyyāta ᶜulviyyet ve fikre revnaḳ ve şeṭāret vermeksizin teklifsizce yazılan kelāma derler. Demek ki kelām-ı basīṭ zīnetden ᶜārī ve ṣanᶜat-ı kitābetden berī olaraḳ mühimsemeksizin ṭabīᶜatdan tevārüd ve sünūḥ etdigi gibice yazmaḳdan ᶜibāretdir.

Kelām-ı basīṭ, teklifsiz mükāleme ve müḫāberede ve baᶜżı vuḳūᶜāt-ı ᶜādīye mübāḥis̱inde ve mis̱illerde ve mektūblarda ḥāṣılı maḥżā-i maᶜlūmāt iᶜṭāsına maḳṣūr olan maḥallerde müstaᶜmeldir.

Mis̱āl: “Nihāyet böyle bī-hūde āh u fiġāndan bir şey ḥāṣıl olamayacaġını derk ederek bir gün kendimi ṭopladım ve ḳāmet-i s̱ebātıma maḫṣūṣ kemer-i ġayretimi,

Beyt:

İnsāndır memerr-i vuḳūᶜāt-ı nīk ü bed

Ṣabr it kemāl-i minete īn-nīz-be-güẕered

ḥablüᶜl-metīn-i ḥikmet ile taḥkīm eyledim. Şimdiye ḳadar bir mektūb alamadım ise elbette bunuñ bir sebebi olup muṭlaḳā bī-vefālıḳ degildir dedim ve bugünki maḥrūmiyyetimiñ yarınki ümīdden ferāġati istilzām etmeyecegini cezm ile ṭarīḳ-i ṣabr u taḥammülden ᶜudūl etmemege ᶜazmetdim” (*Fiġān-nāme*).

[22] **Mis̱āl:**

Suʾāl: İnsānıñ aḳdem ve veẓāyifi beḳā-yı şaẖṣī ve nevʿīsine ẖıdmetdir diyorsuñ bu ṣūretde tezkiye-i nefs için iẖtiyār-ı tecerrüd ve ʿuzlet eyleyen merdān-ı bāhirü'l-ʿirfāna ne dersiñ ẖaṭāda mıdırlar?

Cevāb: Bī-şekk ve bi'l-vücūh.

Suʾāl: ʿAcāyib ne ṣūretle?

Cevāb: H̱ālıḳıñ murādı terk ve taʿṭīl olsa idi kimseyi cihāna getirmezdi.

Suʾāl: Anlar terk ve taʿṭīl aṣḥābından mıdırlar?

Cevāb: Vaẓīfe-i tenāsül ve tenāṣürüñ tāriki vāṣıl-ı ṭarīḳ tehẕīb-i aẖlāḳı görmeyip girīve-i ẖavāb ve ẖayāl sālikidirler.

Suʾāl: Aṣıl ṭarīḳ tehẕīb-i aẖlāḳ nedir?

Cevāb: Fetavāyı ṭabīʿatden alıp herḥālde vicdān-ı ṣaḥīḥ üzere ʿamel ve ḥareket eylemekdir" (*Pertev - Iṭlāḳu'l-Efkār*).

Mis̱āl: "ʿAcabā kendisini görmek mümkin olabilir mi dedim ẖafifçe bir ẖande ile maḥbūsiyyet ṣıfatıyla getirilmemiş olsaydı dedi. Ya sen maḥbūs degil misiñ naṣıl görünebiliyor ve böyle istedigiñ ile ḳonuşuyorsuñ dedim. Bir āh-ı dil-sūz çekip ben bu belāyı muḳāvemet-güdāzā dū-çār olalı doḳuz senedir ʿufūnet-i hevā ve ẓalām ve ḥayvānāt-ı mūẕīye ile meşhūr olan *Senjorej Ḳalʿası*nıñ zemīninde bulunan zindānı teẖī yedi sene mütemādiyen feryād ve fiġānımla lerzān eyledikden ṣoñra nihāyet ḥaḳḳımda bir lüṭf-i maẖṣūṣ olmaḳ üzere buraya naḳlolundum… İlḫ" (*Teraḳḳi*).

Mis̱āl: "Dört gündür görüşülememesi şu sebebden mebnīdir. Geçen pazar günü ẖānemde oturmaḳda iken dāʾire-i żābıṭa ṭarafından [23] serīʿan çağrılmaḳda bulındığımı bir polis iẖbār ve muṭlaḳā berāber götürecegini beyān ile ıṣrār eyledi. Gitmezden evvelsini görmegi pek ziyāde ārzū eyledim lakin mümkin olamadı ki beş daḳīḳa ruẖṣat alayım. Ne ise gitdik. Polis dāʾiresiniñ alt ḳatında bir odaya ḳoydular. İki gece orada hiç kimseyi görmemek üzere ḳaldım. Ṣoñra istinṭāḳ dāʾiresine çağırdılar. Gitdik. İstinṭāḳımızı bi'ẕ-ẕāt umūr-ı żābıṭa müdürü icrā etmege ve aṣlā ẖaberim olmayan şeylerden suʾāller tertīb etmege başladı. Mevzuʿ-i suʾāl olan ẖuṣūṣātdan ẓannımca berāʾat ẕimmetimi is̱bāt eyledim. Faḳaṭ ġālibā

bir iki mes᾽elede pek doğru ve ḫoşa gitmeyecek yolda idāre-i kelām eyledim….İlḥ" (*Teraḳḳi*)

3.7.1. Kelām-ı basīṭ daḫı üç ṣanʿat ile bulunabilir.

a- Sedācet-i Kelām

Sedācet-i Kelām: Kelāmıñ sadeligi demek olup o da taʿbīrātıñ leyyin ve mülāyim olmasından ve nezāketiyle berāber ṭabīʿi bir ḥālde bulunmasından ʿibāretdir.

Miṡāl: "Devlet-i ʿaliyye daḫı bu vechle iʿlān-ı ḥāl etmekliğe mecbūrdur ki bu ḳadar vuḳūʿāt cereyānından ṣoñra imtiyāzāt-ı meẕhebiyye māddesinden dolayı devlet-i ʿaliyye ṭarafından *Rusya* devletine her ḳangı şekl ü ṣūrette olur ise olsun te᾽mīnāt vermek değil ʿādetā ol ḫuṣūṣtan ḥikāye ṭarīḳiyle baḥṡetmek bile *Rusya* devletiniñ nāmusunu ve ḳadr-i menāfiʿini muḥāfaẓa edip bi'l-ʿakis [24] salṭanat-ı seniyyeniñ ḥuḳūḳunu ve şān u iʿtibārını fedā etmek demek olacağına binā᾽en bundan böyle *Rum* imtiyāzāt-ı meẕhebiyyesine dā᾽ir ne taḳrīrde ve ne ʿahd-nāmede ve'l-ḥāṣıl hiçbir ḳağıdda bir ḥarf yazmaḳ salṭanat-ı seniyyece mümkün olamayacağından ve devlet-i ʿaliyyeniñ muṣālaḥaya meyli işbu imtiyāzāt sözünüñ külliyen ortadan ḳaldırılmasına müteveḳḳıf olacağından buña dā᾽ir her ne türlü teklīfāt vuḳūʿa gelecek olursa ḳabūl olunamayacaḳdır" (*Muṣṭafa Reşīd Paşa*).

Miṡāl:

Var idi bir şāh-ı s̱üreyyā-maḳām
Maʿdelete mā᾽il idi ṣubḥ u şām

Cürm eden ʿadlle idüb cezā
Ḳılmaz idi ʿadle müġayyer cefā

Ḳāʿide-i ʿadl idi endīşesi
Böyle idi ḳāʿide vü pīşesi

Ehl-i cerāyim gelicek der-gehe
Gönderüb anları siyāset-gehe

Kendi alub destine bir ḳaç varaḳ
Her birine yazar idi bir sebeḳ

Kimisine ḳatl ve kimine ʿıḳāb
Kimisine ġayri cefā vü ʿaẕāb

Kimisine ḳahr ile ḍarb-ı eşedd
Kimisine zecr ile nef-i beled

[25] Cemʿ idüb evrāk-ı perīşānı heb
Ḳullarınıñ yerin ederdi ṭaleb

Cümlesini gönderir idi hemīn
Ḳanda ise cāy-geh-i mücrimīn

Azerī - Naḳş-ı Ḫayāl

Ve eger bir kelāmıñ sādeligi ḥālinde ʿulviyyet bulunur ise aña **necābet-i kelām** denir ve ʿibārāt ve ifādāt-ı basīṭede bażen öyle bir ʿulviyyet bulunur ki ḥaḳīḳaten kelām-ı ʿālī ile aña naẓīre īrādı müşkil olur.

b- Īcāz ve İḫtiṣār-ı Kelām

Īcāz-ı Kelām: Tezyīnāt-ı bedīʿiyyeden ʿārī olaraḳ mūcez birāz kelimāt ile basṭ ü temhīd-i efkār etmekdir ve az kelime ile olan ifāde-i merām ile lāzım olan kelime ile ifāde-i merām bir degildir.

Mis̱āl: "Amān berāber götürmek zaḥmet olur ise de terkiñizde ʿaybdır. Geminiñ sintinesine rāżıyım dedigimde" (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

Mis̱āl-i mez̠kūrda terkiñizde ʿaybdır cümle-i iḫbāriyyesinde īcāza riʿāyet ḳılınmış ve lāzım gelen kelime īrād olunmaḳ iltizām olındıġı ḥālde beni burada terkiñizde ʿaybdır demek īcāb edecegi vāreste-i tavżīḥ bulunmuşdur.

[26] **c- Ṣafvet-i Kelām:** Ḳalbiñ ve fikriñ sādeliginden münbaʿis̱ bir ṣıfatdır ki iḫtiyārī olmayıp ṭabīʿidir ve buña ḫāliṣet-i efkār derler. Bu bir nevʿ-i taʿbīr ve ifādedir ki bilā-intiḫāb tevārüd eder ve öyle bir ḥissdir ki irādesizce ṣudūr eyler ve öyle bir fikirdir ki mülāḥaẓaya maḥall ḳalmaḳsızın kendi kendine mütevellid ve sāniḥ olur. Ḫāliṣet-i efkār şiddet-i kelāmıñ intifāsını istilzām etmez çünkü ḥissiyyāt-ı şedīd olunca aña vāsıṭa-i mufāheme olan taʿbīrāt daḫı şedīd olur. İşte bu sebepden bażen ḫāliṣet-i efkār ile çok teʾs̱īrli sözler söylenir ki ṣudūru ḳāʾiliniñ iḫtiyārıyla degildir.

Mis̱āl: "*Girid*'de felāket-zede olan ḳardeşlerimiz cezīreniñ ḳarışıḳlıġına baḳaraḳ emlākını ṣatıp başḳa yerlere hicret etmek ellerinde iken vaṭanlarını vaṭan-ı ʿumūmīniñ dāʾire-i ittiḥādında ṭutmaḳ niyetiyle ṣabr u s̱ebāt etdiler. ʿĀḳıbet şimdiki felāketlere uġradılar. Millet uġrunda ḥāṣıl olan bunca yaralar merhemsiz ḳalmış ve muḥāfaẓa-i vaṭan için gece ve gündüz idāre-i silāḥ eden nice vücūdlar açlıḳdan bī-tāb ve tüvān olmuşdur. Feryādlarını bizden başḳa kim işitsin. Anlar vaṭanımıza elden gelen ḫıdmeti īfā etdiler biz de anlara elimizden gelen muʿāveneti icrā edelim. Ḥamiyyet ve insāniyyet böyle günde belli olur. Biz ʿāciz-nevāzlıḳla dünyāda şān almış bir milletiz lāyıḳ mıdır ki ʿünvān-ı mefḫaretimiz leke-dār olsun" (*Taṣvīr-i Efkār*).

[27] Ve baʿżı daḳāʾyıḳ ve ḥaḳāyıḳı ve nüket ve ḫurdeleri beyān daḫı ḫāliṣet-i efkārdan münbaʿis̱ olup şu nevʿ ḫāliṣetde muḫliṣ ve selīmü'l-ḳalb müverriḫ ve müʾellifleriñ ās̱ārında görülür. *Tārīḫ-i Naʿīmā* ve *Tārīḫ-i Fez̠leke-i ʿOs̱mānī* vesāʾir gibi.

3.7.2. Kelām-ı Muʿtedil

Kelām-ı Muʿtedil: Kelām-ı ʿālī ile kelām-ı ʿādī beyninde bir ṣūret-i ifāde olup birinden az ḳuvvetli ve digerinden az müzeyyendir. Bu nevʿ kelām oḳunurken ʿaẕūbet ve leṭāfet baḫşetdigi gibi semʿīde istilẕāẕ eder.

Miṣāl: "Benī beşeriñ maẓhar oldıġı meṣāʾibi taʿdad ve utanmayaraḳ birṭaḳım müzeḫrafātı kerreten baʿde uḫrā yād ve īrād ediyorsuñ ve niʿmet-i ḥayāta belā ve muṣībet diyorsuñ. Lakin bir kere naẓar-ı imʿān ile baḳ ki tertīb-i eczā-yı ʿālemde ḫayr-i şerr ile ve nefʿī-i żarar ile maḫlūṭ bulabilir. … insānıñ ḥayāt-ı müsteʿārı lā-şeyʾ maḳūlesinden olup taʿalluḳu ancaḳ ḥaḳīḳat-i insāniyyeniñ yaḳıncacıḳda ṣıyrılıp çıḳacaġı şu cisme maḫṣūṣ oldıġını kendiñ daḫı iḳrār ve iʿtirāf eylediñ" (*Pertev - Beḳā-yı Şaḫṣī*).

Kelām-ı muʿtedile münāsebet alır ḫavāṣṣ ve evṣāf, s̱ervet, riḳḳat ve leṭāfet, nezāket ve ẓerāfet, ṭalāvetdir.

S̱ervet

S̱ervet-i Kelām: Efkār-ı münīre ve taḫayyülāt-ı şedīde ve nikāt-ı müʾes̱s̱ireniñ [28] ḥüsn-i imtizācına denir ki bu da kelāmda ittisāʿ ile şeṭāretiñ ittiḥādından ʿibāretdir.

Miṣāl: "Türkçemiz bir lisāndır ki bi'l-ḳuvve şāmil oldıġı muḥassenāta göre dünyāda eñ birinci lisānlardan ʿaddolunmaʿa şāyāndır. Çünkü zemīn-i ifādesi menāḳıb-ı ṭabīʿiyyāt için tertīb olunmuş bir nümūne-ḫāne gibi üç iḳlīm-i cesīmiñ maḥṣūl-i ṭabīʿatını cāmiʿ bulındıġı için derūnunda cilve-sāz-ı tenezzüh olan efkār-ı endīşe ʿArab bādiyeleriniñ es̱mār-ı efkārıyla Rūm ve Īrān çemen-zārlarıñ ezhār-ı ās̱ārını cemʿ ederek gül-deste-i beyānına begendigi gibi zīnet verebilir. Anıñla mütekellim olan ḫalḳ ise rūy-ı arżıñ öyle bir ʿarż-ı iʿtidāli içinde yaşamaḳda der ki āfāḳındaki leṭāfetiñ gökḳubbesinde aṣlā naẓīri olmaz. Megerki deryālarınıñ ʿaks-i māʾīsi ṣabāḥ-ı nev-bahārıñ semāʾī-i cevherden maṣnūʿ bir āyīne-i ābdārı añdıran ebr-i hevāʾisine inʿiṭāf ile ṭabīʿatıñ böyle enfüsī ve āfāḳī iki bedīʿa-i rengīni bir yerde iʾtilāf eyleye. Ya edebiyātımızda böyle üç büyük lisānıñ muḥassenātı mümtezic ve zamānımızıñ fikr-i kemāli mekānımızıñ bikr-i ḫayāliyle müzdevic iken ās̱ārımız ḥüsn-i ṣūretde ne derece fāʾiḳ olmalıdır ki bize göre zāde-i ṭabīʿat denmege lāyıḳ olabilsin (*Taṣvīr-i Efkār*).

Riḳḳat ve Leṭāfet

Riḳḳat ve leṭāfet-i kelām: Ẕihniñ terākīb-i kelāmiyyede icrā olunur bir ṣıfatıdır. Bu da eşyā-yı ʿavāmıñ fevḳinde bir dirāyetle añlamaḳ [29] ḫāṣṣası demek olur. Riḳḳat ya fikirde veyā kelimede olur. Efkārda olan riḳḳat eşyāyı ziyāde ʿamīḳ ve ẓarīf ve daḳīḳ bir görüşden ʿibāretdir.

Mis̱āl: “Müdāhene-i naḳīṣeniñ fażīlete eger ümīddir.

- İbrāz-ı maḥviyyet defʿaten medḥ olunmaġa bir ārzū göstermekdir.

- İstiḥḳāḳ nümāyişleriniñ maẓhar oldıġı mükāfāta pek çoḳ defʿa istiḥḳāḳ-ı ḥaḳīḳi nāʾil olamaz.

- Aġaçlarıñ mīvesi gibi insānlarıñ degeri daḫı bāʿżı mevāsım ve evḳāta maḫṣūṣdur.

- Nisyānından şikāyet eden çoḳ bulunur ise de maḥkeme-i fikriyyesiniñ noḳṣānından baḥs̱eden nādir görülür.”

Kelimede olan riḳḳat māddeniñ bir ṭarafını gösterip digerlerini oluruyla terk etmekdir.

Mis̱āl: “*Ḳraliçe Elizabet*’e başvekiline meclisde ne geçdigini suʾāl eyledikde cevāben:

- Dört sāʿat geçdi, demiş.”

Nezāket ve Ẓerāfet

Nezāket ve ẓerāfet-i kelām: ʿAvāmdan ziyāde efʿāl-i ḥissiyyede mütebeṣṣir bulunmaḳdır ve nezāket görmek olmayıp belki ḥissetmekdir ki bu da istiʿdād ile sürʿat-i ḥissden münbaʿis̱ riḳḳat ve leṭāfet demekdir ve kelāmda mesbūḳ-i mevādd raḳīḳa-i zihniyyeniñ taʿbīr ve ifādesinden ʿibāretdir.

Ẓerāfet-i ḥissiyye: İdāre-i kelāmiyyede olan ḥissiyyātımıza göre birḳaç merātibe taḳsīm olunur. Biri tekdīrde olan ẓerāfetdir ki kelāma bir başḳa ṣūret verilerek tekdīr-i mezkūr taḫfīf edilir.

Mes̱elā: *XIV. Lui* maġlūb olan ceneraliniñ [30] birine maḳām-ı tekdīrde olaraḳ “Bizim yaşımızda bulunan bir ādem mesʿūd olamaz” demiş ve biri tesellīde olan ẓerāfetdir ki idāre-i kelāmiyyede ġumūm ve ekdārı taḫfīf edecek ṭaraflar gösterilir.

Olma dehriñ cefāsına maḥzūn

Gel emr bu ḳata merhūn

Seyyid Vehbī

Ehl-i tecrīdiñ külāhı tāc-ı istiġnāsıdır

Salṭanat didikleri ancaḳ cihān ġavġasıdır

Ḫ˘ace Saʿdeddin

Taṣaddur itse ne ġam rinde cāhil ḫod-bīn

Gehī tefevvuḳ ider baḥre keştī-i ser-gīn

Nābī

Ve biri de medḥde olan ẓerāfetdir. Çünkü ʿādī medḥlerden cevdet-i ẕihniyyesi bulunan ẓerāfet-nefer ederler.

Ṣafā-yı cāvidānīdir neşāṭ lüṭfī aḥbāba

Belā-yı nāgihānīdir ḫayāl etdigi aʿdāya

Nefʿī

Ṭalāvet-i Kelām

Ṭalāvet-i kelām: Sühūlet ve ittisāʿ ile olur ve sürʿat-i inʿiṭāf ve mülāyemet ve maṭbūʿiyyet ve maḳbūliyyet münāsebetiyle tenevvüʿ eder ve ṭalāvet-i kelāmda ḥüsn ü şeṭāret ile ṣırr-ı ümmet ve ḥiddetiñ ictimāʿı demekdir.

Miṡāl: "Ey ʿasākir on beş gün ẓarfında vāḳiʿ olan altı muḥārebede düşmene ġālib olduñuz ve düşmenden otuz bandıra ile elli beş ṭop ve birḳaç ḳalʿa ve on beş biñ esīr alıp on biñ düşmen daḫı iʿdām ve ifnā etdiñiz ve *Sardinya* ülkesiniñ bilād-ı maʿmūresini żabṭ ve tesḫīr etdiñiz. Muḥārebāt-ı meẕkūrede [31] ṭopsuz ibrāz-ı şecāʿat ederek ġalebeye nāʾil olduñuz ve köprüsüz nehirler geçip pā-bürahane yürüdüñüz ve geceyi gündüzü ḫayme ve ḫar-gāhsız geçirip germ ü serd rūzgāra taḥammül etdiñiz ve bir loḳma nāna muḥtāc olup aç ü bī-ilāc imrār-ı leyl ü nehār etdiginiz vaḳitler oldu" (*Napolyon Bonapart - Tārīḫ-i Napolyon*).

3.7.3. Kelām-ı ʿĀlī

Kelām-ı ʿālī ol bir kelāmdır ki kendisinden efkārıñ ve taḫayyülātıñ ve ḥissiyyātıñ ʿaẓameti görülür ve taʿbīrāt-ı metīne ve ṣaḥīḥa ile maḳāṣıd-ı ʿāliyyeden baḥṡeder. Bu nevʿ kelām-ı trajedilere ve riḳḳati tehyīc eder mübāheṡāta ve eşʿār ve tevārīḫe ve cenāb-ı Ḥaḳdan ve insān ve tabīʿatdan baḥṡeden ḥikemiyyāta ve āṡār-ı ḫuṭabāya ve nihāyet belāġat ıṭlāḳına şāyān ṣuver-i kelāmiyyeye sezā ve münāsipdir.

Tehyīc-i riḳḳate misāl: *"Teʿāvenū aʿla'l-birri* [14] fermānına uḫuvvet-i İslāmiyyeniñ ḥāl ve şānına vāḳıf olanlar için bir felākete uġrayan vaṭandaşları ḥaḳḳında elden gelen muʿāmele-i muḥsineyi icrā etmek birinci derecede ferāʾiżden ʿaddolunur. Ecdādımızıñ bu farīża-i ḫayriyyeyi īfāda gösterdigi maʾṡer dillerde dāʾir nice nice dāstān-ı mefāḫir peydā eylemişdir. Ḥatta veḳāyiʿ-i sālifeden añlaşılır ki ḥasenāt uġrunda aḳçe degil naḳd-i ḥayāt bezledecek ḳadar fütüvvet milletimizde ʿādāt-ı cāriyyeden ʿaddolunacaḳ derecede idi. İşte bu civān-merdānıñ aḥfādı olan ʿOsmanlılara [32] ırṡen ve fıṭraten ḥāʾiz oldıḳları ṣıfat-ı seḫāvet bir vaẓīfe-i ʿuzemā taḥmīl eylemişdir ki o da *Girid*'de bulunan ḳardeşlerimize elden gelen muʿāvenetiñ icrāsıdır. Bunlar iḫtilāliñ ẓuhūrundan beri evlād ü ʿiyāl ve sermāye-i ḥayātlarını milletiñ ḥıfẓ u ittiḥādı yoluna fedā ile ʿOsmanlılarıñ seciyye-i mefḫareti olan şān-ı celādeti ḳahramanlıḳ mertebesine iʿlā etdiler. Bu ṣırada bī-çāreleriñ emvāl-i mevcūdesini ehl-i şeḳāvet ve maḥṣüllerini āteş-i ḫasāret ifnā etdigi için şimdiye ḳadar meʾlūf oldıḳları nāz ve naʿīm renc-i elīme taḥavvül ederek maʿīşetleri vaṭandaşlarınıñ iʿānesine ḳalmışdır. Peder ve birāder vesāʾir aḳrabalarınıñ şehādetiyle yürekleri pārelenmiş birṭaḳım eytām ve nisvān kimi aç kimi ʿuryān soḳaḳ ortalarında nālān oldıġı işitiliyor. Anlar da bizim gibi insānlardır" (*Taṣvīr-i Efkār*).

Şiʿire Misāl:

Naḳş göstermek içün ḫāme-i ṣunʿ üstād

Oldı ṣayḳal-zede bu nüh varaḳ-ı kevn ü fesād

---

[14] Kur'an 5/2: İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın.

Nā-mükerrer ṣatılur çārsū-yı ʿālemde
Nev-be-nev emtiʿa-i kār-geh-i sunʿ-ābād

Zārdır ḳabżla basṭıñ dü-ser-engüştünde
Vażʿ-ı ḥikmetle bu bāzīçege best ü güşād
Bestedir birbirine çenber-i dolāb-ı vücūd
Mürtebiṭ birbirine āb ile ḫāk āteş ü bād

[33]
İdüb āmīḫte ḫuşk ü ter ü germ ü serdi
Çār rükn üstüne yapmış bu bināyı üstād

Ṣadme-i ḥikmetle ḫāmları puḫte eder
Terbiyet-ḫāne-i kevn oldu dükkān-ı ḥaddād

Hep serā-pāy-i cihān mezraʿa-i ʿibretdir
Cereyān itmededir ḳāʿide-i zerʿ ü ḥaṣṣād

Lūtf ile ḳahrı biri birinin āyinesidir
Ālemiñ naẓm-ı ḳıyāmına sebebdir eżdād

Ṣāni'-i dād ü sited çārsū-yı imkāna
Eylemiş ḥikmet ile vażʿ-ı terāzū-yı teżād

Telḫ olur ẕāʾiḳa-i naẓm-ı umūr-i ʿālem
Olmasa ser ki fürūşa müteḳābil ḳanād

Dīne vü devlete ṣūretde naẓm olmaz idi
Yimese hāven ẕilletde lett eczā-yı midād

Eyle bāzār-ı cihāna bir alur gözle naẓar
Kimi hem-dest-i revāc ve kimi hem-gerd-i kesād

H̬oş nigāh it bu h̬azān-gāh-ı bahār-ālūde
Kimi bülbül gibi maḥzūn kimi gül gibi küşād

Ne bu tertīb-i ḥikem cümle benī ādem iken
Birisi h̬āne yapar birisi olmuş ırġād

Bu niʿam-h̬āne-i ḥikmetde ʿaceb ḥāletdir
Biri sulṭān-ı cihān biri gedā-yı bī-zād

Nābī

[34] **Trajediye Mis̱āl**

Eylerler ʿibādāt u duʿā Teñriye her ān
Kim devletidir sebḳ-gin-i h̬ilḳat-i ezmān
Bī-hūde ider ḥāmidīn-i iskāt-i ẓalūmān
Olmaz ebeden nāmı anıñ ḳābil-i fıḳdān
Kevn itmededir ḳudret-i şānın kevne tibyān

Lebrīzdir üşkūhu ile cümle-i ekvān
Āheng idelim eyleyelim lüṭfunu iʿlān

Rengīn-i nüḳūşun ider ezhāra ʿināyet

Hem tāliʿ u nāżıc ḳılar eṡmārı nihāyet

Miḳyās ile olmaḳta bütün anlara ḳısmet

Eyyām u leyālīde olan ḥarr u ṭarāvet

Ṣaḥrā daḫı aldıḳça anı eyler ifāżet

Lebrīzdir üşkūhu ile cümle-i ekvān

Āheng idelim eyleyelim lüṭfunu iʿlān

Ḫurşīdi ider ʿālemiñ iḥyāsına meʾmūr

Yek-baḫşişidir dest-i rubūbiyyetiniñ nūr

Ammā ki anıñ şerʿi olup ṭāhir ü mebrūr

Bercestesidir bil bunu ey merdüm-i maġrūr

Ol mevhibeniñ kim beşere eyledi maḳdūr

Lebrīzdir üşkūhu ile cümle-i ekvān

Āheng idelim eyleyelim lüṭfunu iʿlān

Rāsīn - Terceme-i Şināsī

[35] **Tārīḫe miṡāl:** "Vaḳtā ki muḳaddemā iḳlīm-i ʿArabdan münteşir olan farḳ-ı İslāmiyyeniñ pertev-i iḳbāli maşrıḳ ṭaraflarında gird-bād iḫtilāl ile perde-dār olmaḳta ve maġrib cāniblerinde ehl-i ṣalīb-i müteʿaṣṣıblarınıñ ẓulmet-i ẓulmüne ḳarşı gelerek ġurūba ḥażırlanmaḳda idi. *Māverāü'n-nehir*'den seyl gibi… İlḫ" (*Devr-i İstilā*).

Ḥikemiyyāta miṡāl: "Zer-beft-i nigāh-ı ẕevi'l-ebṣārdan ʿarī ve ḫafī ve idrāk-ı māhiyyet ve ḥaḳīḳati ʿuḳūl-i efhām-ı ulu'n-nihāye setīr ve ḫafī bir varḳā-yı ulvī-serīret ki besātīn-i ʿālem-i bālā-yı rūḥānīden berīde ve ʿāḳıbeti lāne-i būm ve ġurāb olan ser-bām-ı beden-i insāna resīdedir. Eşiʿa-i perr ve bāl-i ʿizzeti ve

bāriḳa-i yāl ve bāl-i rifʿati ālāyiş-i āzāde-i çir-kāb-ı ʿalāyıḳ pertev-i āf-tāb ḥaḳīḳatü'l-ḥaḳāyıḳdır" (*Sāmī Paşa - Rumūzü'l-Ḥikem*).

Kelām-ı ʿālīniñ evṣāf ve ḫavāṣṣı şiddet, ḥiddet, iḥtişām ve ʿulviyyet bi'l-ḫāṣṣadır.

Şiddet

Şiddet-i Kelām: Az kelime ile ḥiss ve fikri kemāl-i ḳuvvet ve ḥiddet ile ifāde ve birṭaḳım efkār ve ḥissiñ ḳuvve-i müterākimesini bir iki kelime üzerine münḥaṣır ḳılmaḳdır.

Miṡāl: "*Tedmīr* (İspanya Cenerali) ise İslāmı Afriḳiyyeye reddeylemek sevdāsıyla ʿaskerini ṭoplayıp ḳuvve-i vafīre ile ḳuşatmış iken *Ṭārıḳ* [36] (ser-ʿasker-i mücāhidīn) derḥāl sāḥilde olan safāyinini iḥrāḳ edip ʿaskerine ḫiṭāben:

- Ey ġāziyān-i maġrib-zemīn ve ey şücʿān-ı müslimīn nereye gidersiñiz ve ġāfilāne ḳangı maḥalle firār etmek istersiñiz. Zīrā önüñüz düşmen ve arḳañız deryādır. Size lāzım gelen nuṣret-i mevʿūde-i ilāhiyyeden istimdād ve şecāʿat-i fıṭriyyeñize istinād ve iʿtimād ile ṡābit-ḳadem-i meydān-ı kār-zār olmaḳdır.

- Ey süvārīler ḥareketime taḳlīd eyleyiñiz, demişdir" ve yine *Fransız* ḳrallarından *IV. Henri* muḥārebede ʿaskerine ḫiṭāben:

- Ben siziñ ḳralıñızım ve siz de Fransızsıñız düşmeniñiz ise işte, demişdir."

Ḥiddet

Ḥiddet-i Kelām: Ḥissiyyāt ile taḥrīk olunmuş bir şiddet demekdir ve bunda kelāmdan ziyāde tekellüm ve ḥareketde batş ve ḳuvvet olur.

Miṡāl: "Ḥākim insān degil cenāb-ı Ḥaḳdır. Zīrā yaḳīnen maʿlūmdur ki ḥareketimiñ esbābı ister yollu ister fenā olsun şimāllileriñ ḥükmü dāʾimā ʿaleyhimde olacaḳdır. Āsāyişi ḥayātımdan ziyāde severim. İttiḥāda muḥabbetim daḫı taʿrīf olmaz derecedeydi. Dört seneden beri bu ittiḥādıñ ḥuṣūlüne münteẓır ve ümīd-vār oldum bundan ziyāde beklemek bir ḳabāḥatdir. Āsāyiş ümīdi bütün bütün mahvoldu. İntiẓār-ı ümīdim bī-hūdeymiş cenāb-ı Ḥaḳḳıñ irādesi elbette ẓuhūr eder. Dāʾimā cenūbluları ḥaḳlı buluyorum. *Abraḥam Linḳolī*'niñ riyāsete

intiḫābı cenūblularıñ ḥuḳūḳ ve idāreleri ʿaleyhinde bir iʿlān-ı ḥarbdir. Bir muʿāmele-i tecāvüze [37] ta esīr ve ḫarāb oluncaya ḳadar dayanıñız deniliyor. Bu ne cinnetdir cenūblular dahaʿaḳıllıdır ki iş kendilerine düşünce muḳāvemet ve taḥammül efkārında bulundular. Ey şimālliler ẓalameye ihānet ve serbestlikle ḥaḳḳāniyyete muḥabbet etmek ve müttehemlerle Ḳonstitüsiyunu iḫlāl edenleri urmaḳ ābā ve ecdādımızıñ uṣūlüdür. Tārīḫimiz bu uṣūlü baña iḫṭār eder ve hiçbir vaḳit unutdurmaz. Ḥākim cenāb-ı Ḥaḳdır. Ḥaḳḳāniyeti vaṭanımdan ziyāde severim. Eger ḫaṭāda isem cenāb-ı Ḥaḳ affetsin. Muḥabbetim cenūblulara münḥaṣırdır" (*Mösyö Vilaḳbut - Taṣvīr-i İnkār*).

Mis̱āl: "Reʾīs-i vükelā ḥażretleri ḥaḳḳımızda eks̱eriyā mülāḥaẓasız muʿāmele ediyorsuñuz biz bu maḥkemede pek büyük *Mansterüler* gördük ki fażīletleri ʿālem ʿindinde müsellem idi ve pek ziyāde ḥays̱iyyet-i ẕātiyyeleri var idi. Bunuñla berāber yine bize riʿāyet ederler ve evvelki gün siziñ dedigiñiz gibi (bu teklifiñize herkes güler) demezler idi. Ḥareketimde size taḳlīd etmem çünkü ḥays̱iyyet-i ẕātiyye maẓhar-ı ḥürmet olmaḳda degil īfā-yı ḥürmet etmekdedir. Yalñız şurasını beyān ederim ki herkesiñ gülecegi bir şeyi var ise şu muḥāll olan ıṣlāḥ-ı ẕātü'l-beyn māddesidir" (*Mösyö Tīr - Taṣvīr-i Efkār*).

İḥtişām

İḥtişām-ı Kelām: Kelāmda ʿaẓamet ile zīnetiñ ittiḥād ve ictimāʿı [38] demekdir ki taṣavvurāt-ı ʿazīme ile vücūd bulmuş birṭaḳım efkār-ı ʿāliyyeyi bildirir. İḥtişām-ı kelāmda ġulüvv caʾiz degildir ve ġulüvvüñ menʿ-i vuḳūʿuna çalışmalıdır. Çünkü ġulüvv dağdağalı kelimāt ile yañlış bir fikri ortaya ḳoymaḳdır ki iḥtişāmdan murād o degildir.

Mis̱āl: "Cevher-i insānī ʿavālim-i ʿulviyye-i rūḥāniyyeden güẕer ve ḳābil ṣuver-i cismāniyye olan heyūlāya sefer edip andan terākīb-i eczā-yı ʿunṣūriyyeye intiḳāl ile ṣūret-i beşeriyyet üzere taʿayyun eder ve ṭabīʿat muḳteżāsınca ḳuvā-yı iġtidā ve nümüvv ve tevlīd ve ḥiss ve ḥareket-i iḫtiyāriyye ile mizāc-ı nebāt ve ḥayvāna müşārik olup aḥkām-ı teḳallübāt-ı kevn ve fesāda giriftār olur. Lakin tecellī-i envār-ı kibriyā olan ḳuvvet-i ʿāḳile-i müdrike ile mümtāz ve ṣıfat-ı muḳaddese-i melekiyyetle ser-efrāzdır. Eger çerāġ eşiʿa-i kelimāt-ı insāniyye ile īḳād ve ẓulmet-kede-i ʿālemde aṣl u ḥaḳīkatini istiḳṣā ve istifḳād ederse maẓhar-ı ẓuhūr-nūr-ı tevfīḳ olup ṣıfāt-ı rezīle-i behīmi ve sebviʿīden ḳurtulur ve aḫlāḳ-ı

neyyire-i ilāhiyye ve envār-ı saʿādet-i sermediyye ile ḥāʾiz derecāt-ı kemāl olur” (*Sāmī Paşa - Rumūzü’l-Ḥikem*).

Mis̱āl-i diger: “Aṣıl insān-ı kāmil enhār-ı ʿukūl-i beşeriye baḥr-i muḥīṭ-ẕāt-ı eḥadiyyetden münşaʿib ve dönüp dolaşıp oraya ʿāʾid ve muḥtecib oldığını idrākle taṣavvurāt-ı efkār-ı ẖayriyyeyi ḳulūb-i ʿibādına ilhām ve efʿāl-i seyyiʾeyi nāʾil ve icrāda muʾāẖeẕe ve ithām eden ḥażret-i mālikü'l-mülk [39] ve’l-melekūtuñ ʿizzet ve ʿaẓametine ʿilm ve vuḳūfu muḥīṭ ve şāmil olanlardır” (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

ʿUlviyyet-i H̱uṣūṣiyye

ʿUlviyyet-i ẖuṣūṣiyye: ʿUḳūl-i beşeriyyeniñ yetişebildigi mertebe vüsʿat ve ʿāẓamet ve rifʿat ile ifāde-i kelāma derler. Bu ise bi’ṭ-ṭabʿ nādiren sāniḥa-i zīb-i ṣudūr olur ve ʿulviyyet-i ẖuṣūṣiyye bir kelime bir nükte bir ḥareketden ʿibāret olup teʾs̱īri ise berḳ gibidir ve bu kelāmıñ münşīlere iẖtiṣāṣı olmayıp ʿādī bir ādemden bile ṣudūru cāʾiz ve vāḳiʿdir. Faḳaṭ öyle bir ādem ki ṣaḥīḥen meʾyūs ve münfaʿil ḳalmış veyāẖūd ḳuvve-i rūḥāniyyesi aḳṣā-yı merātibi bulmuş ola. H̱ātunuñ biriniñ s̱emere-i fuʾadı olaraḳ ṭūbī bir evlādı olup o da ḥālet-i nezʿde ve ḥasbe’l-beşeriyye kendisi dād-ẖᵛāhāne cezʿ ve fezʿde iken ḥāżır-ı bi’l-meclis olan ẖᵛace (Siz evlādıñızı cenāb-ı Ḥaḳḳa ḳurbān gönderiyorsuñuz. Nitekim *Ḥażret-i İbrahim* de oğlu *Ḥażret-i İsmāʿil*’i gönderdi idi) diyerek zuʿmunca teselli eder ve mümā-ileyh daẖı cevāben:

- Allah Teʿālā ḥażretleri böyle bir emri hiçbir vaḳitde vālidelere teklīf etmez, der.

Ve cenāb-ı Muʿāviye’niñ zamān-ı salṭanatında sevāḥil-i *Afriḳiyye*’ye meʾmūr ḳılınan zümre-i mücāhidīniñ ser-ʿaskeri *ʿUḳba bin Nāfiʿ*, *Fas* ḥükūmetiniñ cenūb-ı ġarbīsi ve *Sinġanbiya*’nıñ ṭaraf-ı şimāl-pisinde ve *Ḳanarya Adaları*’nıñ [40] ḳarşısında kāʾin ḳadīm *Sus* vilāyetine ve baḥr-i muḥīṭ-i ġarbī sāḥiline ḳadar giderek ve süvār oldığı *Esbi* baḥr-i muḥīṭ-i meẕkūra sürerek:

-Yā Rāb şāhid-i nāẓırsıñ ki işbu deryā-yı ʿummān māniʿ-i mesnā u seyrān olmasaydı ism-i celālini daha ileri götürürdüm, demişdir.

ʿUlviyyet-i ẖuṣūṣiyye; ṣūretde, efḳārda, ḥissiyyātda olur.

ʿUlviyyet-i Taṣavvur

ʿUlviyyet-i ṣuverī: Mūceb-i taḥayyür olacaḳ vechle umūr-ı ʿāliyyeyi şiddetle ṣuver-i ḥaḳīḳīleri üzere taṣvīr etmege derler.

Mis̱āl: "Merḥabā ey ḳabristān-ı muḳaddes, ey ẖarābe-zār-ı tenhāyī, ey dīvār-ı beht ü ḥayret; mürācaʿat-gāhım sensiñ ḥaḳīḳatde saña nigāh eden ʿavām-ı manẓara-i ḥüzn-ālūdunda müẖtefī hevl ve dehşetden giriftār-ı ıżṭırāb olur. Ama ben seni temāşā etdikce göñlüm birçoḳ ḥayāt-ı mestūre ve efkār-ı ʿulviyye ile ẕevḳ-yāb olur… Merḥabā ey sengistān-ı ḥayret, ey maʿmūre-i ẖarābiyyet, ey ʿuzlet-serā-yı vaḥşet, ey dehşet-ābād-ı ʿibret bu fenā kişveriniñ ser-ḥadd-i ẖitā mısıñ bilmem ne cāẕibe-i muḳāvemet-güdāza maẓhar olmuşsuñ ki ebnā-yı beşer her adımını senden firāra yol bulmaḳ için āt̤ārına bī-çāre her ayaḳ atdıḳca saña bir adım daha taḳarrüb eder. Ey cihān-ı sükūnet (*Moliyer*).

Mis̱āl: "Ey ṣāḥib-ibtiṣār! Bu mezārı imāle-i nigāh-ı iʿtibār etmeden güẕār eyleme kim başı ucunda gördügüñ nişān [41] degil fenā-yı ʿāleme bir müteḥaccir mis̱āl-i ḥāʾildir. Derūnunda ġünūde-i sükūt olan merḥūmuñ rūḥunu bir fātiḥa ile şād eyle ki seniñ de ʿāḳıbet-i ḳarār-gāhıñ bu ẖāk-i siyeh-dildir. Dest-i cellād-ı ecelden ne cüvān-ı ḳavī ẖalāṣ olur ne pīr-i zebūn. *İnnā lillāhi ve innā ileyhi rāciʿūn*[15]".

ʿUlviyyet-i Tefekkür

ʿUlviyyet-i tefekkür: Bir fikr-i ʿālīyi kemāl-i iẖtiṣār ile beyān etmekdir.

Mis̱āl: *Kün-fe-yekün*[16] Beşerde dāʾim olan kemāldir, cemāl müteḥavvel olur. Es̱erde ḳāʾim olan maḳāldir, meʾal müntaḳil olur (*Taṣvīr-i Efkār*).

ʿUlviyyet-i Ḥiss

ʿUlviyyet-i ḥiss: Ṭabīʿat-ı beşeriyyeniñ mā-fevḳinde olaraḳ ḳuvve-i ḳāṣıra-i mefṭūre ile ḳudret-i bāliġā-i fāṭıra göstermekdir.

---

[15] Kur'an 2/156: Biz muhakkak ki Allah içiniz (O'na ulaşmak ve teslim olmak için yaratıldık) ve muhakkak O'na döneceğiz (ulaşacağız).
[16] Kur'an 2/117; 3/47; 3/59; 6/73; 16/40; 19/35; 36/82; 40/68: O şeye sadece "Ol!" der. O, hemen olur.

Miṡāl: “Aġlayaraḳ bir ṣadā-yı ḥazīn ile “Kaşki (*Siros*’tan) çıḳmamış olaydım” dedigi anda pederiñiz gözüme ilişdiyse de bilemedim. “Bu kimdir?” dedim, “*Ulis*’im” dedikte cehennem ḳapılarını açılmış gördügümden efzūn dehşetlenip;

-“Ey ġār işitiyorsuñ ve ey şems sen de görüyorsuñ” diyerek meẓālimini taʿdād eyledim” (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

Miṡāl-i diger:

Ber-murād olmayıcaḳ bin yere geçsün ʿālem

Necm-i mihr ü mehi olsun eṡer-pāy-ı ʿādem

ʿĀkif Paşa

[42] **Miṡāl-i diger:**

Yıḳıl ey ṭārem-i sipihr-i berīn

Soyuñ ey şemʿ-i ḳubbe-i zerrīn

Bozul ey imtizāc-ı ʿanāṣır-ı çār

Üzül ey ʿaḳd-i ʿuḳde-i pervīn

Daġıl ey cünd-i bī-şümār-ı nücūm

Doluñ ey māh sürʿat ile hemīn

Aġla ey ebr ḳıl yaşıñ bārān

İñle ey raʿd edip fiġān u enīn

Ey seher-i çāk ḳıl girībānıñ

Ey şefiḳ ile baġrıñı ẖunīn

Bürüñ ey şeb libās-i mātemiñi

Ḳararıp eyle ḫāṭırıñ gam-gīn

Fażlī

Miṡāl-i diger:

Ḥayf ol mest-ḥayāta ḳaydıñ ey sāḳī-i çerḫ

Cām-kāma ḳanmadan dolmuş ecel peymānesi

Ey zemīn ḫoş ṭut nevāziş ile ey rūḥü'l-emīn

Kim bu gevher-pāre bir şāh-ı cihān cānānesi

Fāżıl

3.8. Faṣl-ı S̱āliṡ

3.8.1. Şerāʾiṭ-i Kelām

Şerāʾiṭ-i kelāmiyye iki nevʿdir. Nevʿ-i ūlā lafẓa ve nevʿ-i s̱ānīsi maʿnāya taʿalluḳ eder.

3.8.1.1. Nevʿ-i evvel:

Elfāẓa taʿalluḳ eden şerāʾiṭ beyānındadır.

1- Elfāẓ-ı ġarībe istiʿmālinden ictināb etmelidir.

Miṡāl: "Ḥāṣılı meṣāyid-i ṣayyād, kesā-yı zühhād, ridā-yı taḳvā, ḳınāʿ-ı ġarānīḳ, burḳaʿ-i veraʿ, bernūs-ı cāṡlıḳ, ḳandīl-i cevāmiʿ, ṣavāʿ-ı ġāret, ḳandīl-i ṣavāmiʿ, rifāʿ-i ḫasāret, minber-i mesācid, anbār-ı ʿesācid, abār-ı maʿābid, menār-ı evābid, zebān-ı murtāż, ṡuʿbān-ı tıḳnāż, lisān-ı edīb, ḥüsām-ı ḳaḍīb, şemşīr-i ḫaṭīb [43] tīġ-i *Hülāgu*, sancaḳ-ı sāʾil, rāyet-i Mengü cerrār-ı leşker, leşker-i cerrār, Dādār-ı Dāver, Dāver-i Dādār oldu" (*Şefiḳ-nāme*).

İşte şu terkībdeki lüġatleriñ pek çoġu lüġat-ı ġarībedîr.

2- Lisān-ı evbāşa muḫtaṣṣ olan kelimāt ve taʿbīrāt derc edilmemelidir.

Mis̱āl: …

3- "Ḳalem fużalāsınıñ istiʿmāl ettikleri taʿbīrāt ḳullanılıp fużalā-yı sāʾire ıṣṭılā ḫattıyla yazılmamalıdır. Faḳaṭ bu şarṭ olaraḳ resmiyye içindir yoḳsa ġayr-i resmī olaraḳ mūsiḳī-i ıṣṭılā ḫattı veyāḫūd ṣarf ve hendese taʿbīrātıyla bir ḳaġıd yazılabilir ve belki de bu vādi memdūḥ ve muʿteberdir lakin ibtidāsından beri ʿādī-i zemīn ifāde ile yazılmış bir cümle-i kelāmiyye miyānına hiç mülāyemet veyā ber-vech-i münāsebet gözetilmeyerek öyle ʿale'l-ʿumyā ʿamūd, ḳavs, üsṭüvāne, idġām, lefīf, ecvef veyā bu mis̱illü baʿżı taʿbīrāt-ı ʿilmiyye derc ü īrād ediliyorsa ol vaḳt kelām-ı mez̲kūr maḳdūḥ ve menfūr olur.

Mis̱āl: "Avrupa'ya yayıldı ve zevāyā-yı müs̱elles̱-i vāḳıʿanıñ nisbet-i ṣaḥīḥa ile aʿẓam-ı iżlāʿı olan żilʿ-i s̱āliṡ ʿacībü'l-as̱ār her ne ḳadar ẓıll-efgen şekl-i inkār olsa daḫı mürtesim-i saṭḥ-ı s̱übūt olan miḳyās-ı aḥvāl ʿamūd-ı eṣbaḥ gibi berāhīn-i hendese ile vāṣıl-ı merkez yaḳīn olmaġla aṣḥāb-ı isāʾetiñ ḫebāyā-yı ṣudūr ve ḫafāyā-yı şürūru her ṭarafdan duyuldu (*ʿĀkif Paşa - Tabṣıra*).

4- Baʿżı lüġatlar vardır ki her beldede ṣuver-i telaffuẓiyyesi muḫtelifdir. Bu mis̱illü lüġat fużalā-yı ḳalem nezdinde ne ṣūretle mażbūṭ ise ol vechle [44] istiʿmāl edilmeli ve her kelimeniñ ṣūret-i imlā ve taḥrīri kütüb-i lüġatde merʿī ve mütteḫaz̲-ḳarār ḥadd ve dāʾiresini tecāvüz etmemelidir.

5- Kelāmıñ ṣuver-i terkībiyyesi şu umūr-ı s̱elās̱eden biriyle muttaṣıf olmalı o da selāset-i metānet-i leṭāfetdir.

Selāset-i kelām: Lisān üzere sühūletle kelāmıñ cereyānını iḳtiżā eden keyfiyete derler.

Mis̱āl: "Bu bende-i ṣāfī'ü'l-vedād ki terkīb-i lisān ve cenānım o ḫāneḍānıñ māʾide-i cūd u keremidir. Şu cihetle kisve-i s̱enāları sūzen-i ṭabʿ-ı tīz ve rişte-i can-dūz ile" (*Menāẓirü'l-İnşā*).

Kelāmıñ lisānda ʿadem-i cereyānına yaʿni s̱ıḳletine sebebiyet veren şeyler evvelā ḥa, ḫı, ṣad, ḍaḍ, ayın, ġayın, fe, ḳaf, he ḥarfleriniñ kelime-i vāḥidede cemʿ olması naḫʿ, rażʿ, laʿḳ vesāʾire gibi.

S̱āniyen āḫirinde ḥurūf-ı mez̲kūreden biri bulunan kelimeniñ yine evvelinde ol ḥarfden olan kelime-i diger ile iltiṣāḳ etmesi. Çünkü bu nevʿ ḥarfler

nefesiñ cereyānını māniʿ olup bu da kelāmıñ lisānda vuḳūfunu istilzām eder ve bu vuḳūf ise ʿadem-i selāseti mūceb olur.

S̱ālis̱en bir cinsden olan iki ḥarfiñ gerek kelime-i vāḥidede gerekse iki kelimede cemʿ olması.

Kelime-i vāḥideye mis̱āl: İnciler maʿnāsına olan dürer ve sebeb ve ʿases ve dede ve ḳaḳūm vesāʿire gibi.

Kelimeteyne mis̱āl: Leb-be-leb cām-ı mey ḳış şalvarı, *Ḥalep* balı vesāʿire gibi.

Metānet-i kelām: Kelāmıñ ḥāvī oldıġı kelimelerde cezālet yaʿni [45] rekāketiñ żıddı bulunan feṣāḥatiñ vücūdunu mez̠kūr kelimeleriñ müfraġ ve dökük yaʿni tekellüfden āzāde bulunmasını iḳtiża eden keyfiyyete derler ve kelāmıñ tekellüfden āzādeligi de edevātıñ azlıġına ve inṣıbāb-ı kelāma māniʿ olan edātlarıñ bulunmamasına mütevaḳḳıfdır ve metānet demek femde ʿuz̠ūbet ve semʿde lez̠āz̠et üzerine metīn olmalı demekdir yoḳsa vaḥşiyyet degildir.

Metānet evṣāf-ı ḥurūb ve müşācerede ve ḳavāriʿ-i tehdīd ve taḫvīfde ve buña mümās̱il maḳāmlarda īrād ve istiʿmāl olunur ve elfāẓ-ı cezīle ve metīne mehābet ve vaḳār ṣāḥibi eşḫāṣ gibi taḫayyül olunur ve kelimāt-ı metīneniñ eks̱er ḥurūfu mechūreden ziyāde müstaʿliye ve şedīde olmalıdır. Çünkü metānet-i kelāmda cezālet maṭlūb oldıġından ve ḥurūf-ı müstaʿliye ve şedīdeniñ cezālet-i kelāmda daḫl-i küllīsi bulındıġından o cihetle ḥurūf-ı müstaʿliye ve şedīde en ziyāde bulunmalıdır. Ḥurūf-ı müstaʿliye "ḫı ṣad ḍaḍ ḳaf ṭı ġayın ẓı" ḥarfleri ve ḥurūf-ı şedīde "elif ṭı be ḳaf te cim dal kef" ḥarfleridir.

Mis̱āl: "Vaḳta ki aʿdād-ı eḥibba merreten baʿde uḫra tecārib-i beyān ve muḥārib-i imtiḥānlarında gördüler ki bu ḳalīlü'l-biḍāʿa ve ḳaṣīrü'l-bisāʿanın ḥurūb-ı ibdāʿ ve ḍurūb-ı iḫtirāʿı muʿcize-i *Mūsā* gibi ḳalem ile aṣā-asā ḥussād-i cemād-fuʾād ve ṣaḫre-nihādıñ yenābiʿ-i taḥsīnini mecārī-i lisān üzere cārī etdi ve mānend-i elḥān-ı *Dāvud* ṣadā-yı āferīn-i her-żıdd ve ḥasūd gūş-ı hūş-ı ṣıddīḳ ve ḥuḳūda gitdi" (*Menāzirü'l-İnşā*).

[46] **Leṭāfet-i kelām** şol bir keyfiyyetdir ki kendisinde neşāṭ-ı ḳalbī mūceb maʿnālar bulındıġı gibi kelimeleri de leyyin ve ḫoş ola ve elfāẓ-ı laṭīfe ve raḳīḳa

aḫlāḳı leyyin ve ḫoş-mizāc eşḫāṣ gibi taḫayyül olunur ve leṭāfet-i evṣāf-ı ʿaşḳ u şevḳde ve isticlāb-ı ḥüsn-i naẓar u iḫlāṣda ve istiʿṭāfda müstaʿmeldir.

Leṭāfete mis̱āl: "Anıñ selāmı ki nefḫa-i nesīm-i müsteṭābı sīne-i lāle-i sīr-āba āteş-i ḥasret-ātār ve şemme-i fevāyiḥ bahārı nāf-ı āhūyu tatār-ı müşk-i nāba ḫūn-ı müẕāb ḳatar (*Menāzirü'l-İnşā*).

6- Fıḳra-i s̱āniyye kelimeleri fıḳra-i ūlā kelimātınıñ vezni üzere olmalıdır ve bunuñla berāber eger kelimeleriñ baʿżısı yāḫūd hepsi mütecānisetü'l-ḥurūf olur ise daha güzel olur ve lafẓ-ı ʿArabī muḳābiline ol vezinde lafẓ-ı Farsī getirilir ise münāsibce düşer.

Mes̱elā: Cebīn ile zemīn ḥayrān ile ḫandān vesāʾire gibi ve baʿżen olabilir ki kelimeler vezinde muṭābıḳ bulunur da kes̱ret ḫurūfda olmaz.

Mes̱elā: Ḫˇān ile nān bir vezindedir. Faḳaṭ ḫˇān dört ḥarfli ve nān üç ḥarflidir. İşte böyle mütevāzin olup faḳaṭ ʿaded-i ḥurūfu ziyāde olanları fıḳra-i s̱āniyye etmelidir ve bir de kelimeleri ḫafīf olan fıḳraları muḳaddem ve s̱aḳīlleri s̱ānī etmelidir.

Mes̱elā: Cihān-ı cihāt-ı kerem ve ʿālim-i ʿulüvv-himem gibi ve fıḳra-i s̱āniyye ḳıllet ve kes̱ret-i elfāẓda fıḳra-i ūlāya müsāvī olmalıdır veyāḫūd müsāvī olmaz ise fıḳra-i s̱āniyye fıḳra-i ūlādan aṭvel olmalıdır ve lisān-ı Türkīde fıḳralarıñ ḥāvī [47] oldığı kelimātıñ ikiden sekize ḳadar olması müstaḥsendir ve nihāyet on iki kelimeye ḳadar cāʾizdir. Ziyādesi maḳdūḥdur ve her iki fıḳra-i kelāmiyyeden biriniñ lafẓı selīs ve digeri maʿnā-yı ḫūb olsa o selāset-i lafẓiyyesi bulunanı evvel ve leṭāfet-i maʿneviyyesi olanı fıḳra-i s̱āniyye ʿaddetmelidir.

Mis̱āl: "Geçende dü-dest iftiḫār ile aldığım ve naḳş u nigār maʿānīsine ḥayretde ḳaldığım taḥrīrāt-ı seniyyeleriniñ ḥāvī oldığı taṣvīr-i dil-pezīri ile ve gül-berg-i müfekkirede mürtesem olan ḫayāl-i ʿālīlerini dile alaraḳ bir aña ve bir buña ʿaṭf-ı nigāh-ı iştiyāḳ etdikce ḫayāli ʿayn-i ṭarāvet ve mis̱āli maḥż-ı mekānet bulduğumdan ḫayāliñ mis̱āle muṭābaḳat-ı ʿayniyyesi ḥaḳḳında müsellem olan ḳażiyye-i ḥikemiyyeyi bu ḫuṣūṣda eşkāl-i aḳīme ṣırasında gördüm" (*Leṭāʾif-i İnşā*).

Mis̱āl-i diger: "Lisān-ı ḫāme-i muʿciz-peyāmından yenābīʿ ḥikmet-cārī ve kelām-ı müʾes̱s̱eri mānend-i gül-āb ve redd-i aḥvāl-i ʿāli-mesāri fenn-i ḥikmetde

mesʾele-āmūz loḳmān ve ṣanāyiʿ-i bedīʿiyyede üstād-ı ḫ̬ʷāce cihān olup dürer-i ġurer ıṭnāb u īcāz ve cevāhir ü zevāhir ḥaḳīḳat u mecāzı silk-i mülküne dizmiş bir üstād ḫıred-pīşe ve bir mestūfī-i ṣāḥib-endīşe idi" (*Ṣıdḳī Paşa - Risāle-i Berf ü Bahār*).

7- Terkīblerde edevāt pek az ḳullanılmalı ve olmaġla bulmaġla miṡillü revābıṭ-ı kelāmiyye iḳtiżāsız ityān olunmamalıdır.

[48] **Miṡāl** …

7- Her iki fıḳra arasında ṣanʿat-ı secʿ-i merʿī bulunmalıdır.

Miṡāl: "Merḳūm-ı meẕmūm kendi ḳavli üzere ser-ḥadd-i İslāmda ifnā-yı ʿömr ve tażyīʿ-i evḳāt ve cemʿ-i meʿāyib ve taḥṣīl-i seyyiʾāt eder iken ʿasker-i maʿāṣī ḥıṣn-ı vücūdunu muḥāṣara edip maḥṣūl-i mezāriʿ-i dil ü cānı olan ḫūşe-i ṣelāḥ u īmānı pā-māl oldıġından ġayrı çārsū-yı ḫilḳatde olan erzāḳı daḫı yaġma ve zevāyā-yı dükkānçe-i dimāġında bulunan ẕaḫāyir-i ʿaḳl u idrākı tārāc kerde-i sipāh-ı şeḳā ve hevā olmaġla…" (*Veysī - Leṭāʾif-i İnşā*)

Ve bālāda yazılan miṡālleriñ hepsinde ṣanʿat-ı meẕkūre merʿīdir.

9- Kelimāt-ı mezīdün fih lisān-ı ʿArabda ḳangı maʿnāya istiʿmāl olunur ise orada ḳullanıb ḳāʿide-i ṣarfiyyeye ḳıyās ile sāʾir maḥallde īrād etmemeli.

Meṡelā: İstiḳlāl kelimesi gibi ki ṡülāṡīsi ḳıllet oldıġı cihetle maʿnāsı ḳılleti ṭaleb demek olur ḥālbuki kelime-i meẕkūre beyne'n-nās bu maʿnāda īrād ve istiʿmāl olunmaz.

10- Aḳlām ve elsine-i cühhālde şāyiʿ birṭaḳım elfāẓı taḳrīr ve taḥrīrde münşī olan kimesne īrād ve istiʿmāl etmemelidir.

Meṡelā: Bir lafẓ olabilir ki cemʿi müstaʿmel ve meşhūrdur lakin müfredi istiʿmāl olunmaz. Ḳıyās ve ḳāʿideye ḳalḳışıb da anıñ müfredini ḳullanmamalı. Eṭrāf maʿnāsına olan ircā kelimesi gibi ki müfredi nā-müstaʿmeldir ve bunuñ ʿaksi ṭayf (uyḳuda ḫayāl görmek) [49] kelimesi gibi ki müfreddir cemʿi müstaʿmel değildir bunu süyūf ve żuyūf kelimelerine taṭbīḳ edip de cemʿ etmemeli ve münşī olan kimesne ʿibāresi ḫalelden maṣūn olmaḳ için lāyıḳıyla tetebbuʿ-i aḥvāl etdikden ṣoñra istiʿmāl-i elfāẓ etmeli.

Meselā: Ṭayr kelimesi ki ṭāʾiriñ cemʿidir. Ḥālbuki herkes anı müfred ẓannedip o maḳāmda istiʿmāl ederler ve ṭuyūr ile eṭyār-ı ṭayrıñ cemʿidir derler ki anlar ise cemʿü'l-cemʿdir ve baʿżı lafẓ vardır ki cemʿ olaraḳ ḳullanılır ve o lafẓdan müfredi yoḳdur.

Meselā: Oḳ maʿnāsına olan nebl kelimesi ki anıñ müfredi belki sehmdir ve cemʿü'l-cemʿi nibāl ve enbāl gelir ve ke-ẕālik ḳadınlar maʿnāsına olan nisā kelimesi ki müfredi emriʾedir.

11- Kelimeleriñ ḥarekāt ve sekenātı kütüb ve lüġate muvāfıḳ vechle olmalıdır.

Meselā: Kihāne kāfıñ kesriyledir faḳaṭ ekseriyā fetḥ-i kāf ile söylenir ve ḳındīl kesr-i kāf ile ve filāḥet kesr-i fā ile oldığı ḥālde ikisi de fetḥa ile ẕikrolunur ve żamm-ı cim ile cumāẕiyye'l-evveli ve cumāẕiyye'l-āḫiri denmek lāzım iken fetḥ-i cim ile cumāẕiyye'l-evvel ve cumāẕiyye'l-āḫir denilir.

12- Evvelinde ḥarf-i vav olan lafẓıñ ibtidāsına vav-ı ʿāṭıfa getirmemelidir. ʿĀlem-i serāʾir ve vāḳıf-ı żamāʾir gibi.

3.8.1.2. Nevʿ-i S̱ānī

Maʿnāya taʿalluḳ eden şerāʾiṭ beyānındadır.

1) Maḳṣad ve murādı dāʾimā selīs ve açıḳ taʿbīrāt ile beyān ve ifāde etmeli ve merām ve maṭlabıñ añlaşılmasını taṣʿīb [50] veyā iḫlāl eder ṣūret-i ifādeleri iltizāmdan tevaḳḳi eylemelidir.

Mis̱āl: "Şu zamānda muḥārebe sefāhatleriñ eñ mażarratlısıdır demek isrāf-ı kelāmdır" (*Münīf - Mecmūʿa-i Fünūn*).

Beyt:

Ḳapuñda ḫaste göñül müncez̠ib hemīşe meger

O keh-rübādır işiniñ ṭaşı geh gāh ḳapar

Nergisī

İşbu iki mis̱ālde merām ve maṭlabıñ añlaşılması taṣʿīb ve taʿḳīd ḳılınmışdır.

2) Elfāẓı maʿānīye tābiʿ ḳılmalı. Çünkü kelām maʿnānıñ ifādesini ġayr-i müsevviḳ olur ise ṭabīʿatıyla o maʿnāda rekāket ve delāletinde ḫafā ḥādis̱ olur.

Mis̱āl: …

3) Ḳaleme alınacaḳ şey murād ve merāmdan ʿibāret olup ḫāric ez-maḳṣad birṭaḳım terşiḥāt ile imlā-yı süṭūr etmemelidir.

Mis̱āl: …

4) Elfāẓ-ı müştereke ḳullanıldığı vaḳitde maʿnā-yı maḳṣūd her ne ise anı beyān eder ḳarīne getirmeli.

Mes̱elā: Kaʿāb kelimesi ki bir recül maʿnāsına olan ḳiʿabıñ ve bir de kaʿbeniñ cemʿidir ve rāḥ kelimesi bir ḫamr maʿnāsına ve bir de keff (el ayası) maʿnāsına [51] gelen rāḥeniñ cemʿidir. ʿUḳāb ke-ẕālik cezā maʿnāsına ve bir de ʿaḳabeniñ cemʿi olaraḳ gelir ve Türkçede daḫı ḳul, ḳır, gedik ve uçmaḳ kelimeleri ke-ẕālik elfāẓ-ı müşterekedendirler ve ikişer maʿnāya gelirler. İşte kelimāt-ı meẕkūre siyāḳ-ı kelāmda īrād olunduḳlarında maʿnā-yı maṭlūb ḳanġısı ise aña delālet eder ḳarīneler daḫı berāberce ẕikrolunmalıdır.

Beyt:

Zāhid o deñlü s̱ıḳlet-i tāc u ḳabā ile

Uçmaḳ ümīdin etmez idi ebleh olmasa

Nergisī

Beyt-i meẕkūredeki uçmaḳ kelimesi ki cennet ve bir de ṭayerān etmek maʿnāsına gelir. Ẓāhiren maʿnā-yı maḳṣūd s̱ıḳlet ḳarīnesiyle ṭayerān demek oluyor. Lakin diḳḳat olunur ise cennet maʿnāsınıñ taḳdīri de cāʾiz ve hem de mażmūn-ı beyte şeṭāret veren cevāz-ı meẕkūrdur. Demek ki elfāẓ-ı müşterekede böyle ḳarīneniñ vücūdu da muhtemeldir ve ātiü'ẕ-ẕikr ḳıṭʿada bulunan naṣūḥ kelimesi ki yine böyle iḥtimāleyni şāmildir.

Ḳıṭʿa:

Bülend-mertebe yaʿni Naṣūḥ Paşa kim
Kemine himmeti ıẓhār-ı ṣad-fütūḥ etdi
Görünce ḥadd-i şerīʿatda saʿy-ı mevfūrın
Şeḳāyā ehl-i hevā tevbe-i naṣūḥ etdi

Nefʿī

[52] ki biri ʿalem-i maḫṣūṣ olan naṣūḥ ve digeri maʿzūf tövbe-i naṣūḥdur.

5) Selāset ve metānet-i lafẓiyye maʿnā-yı cemīle maḳrūn olmalı. Eger yalñız ṣuver-i lafẓiyyeye münḥaṣır ve muḫtaṣṣ olur ise mā-bihi'l-iltizām olan ḥüsn ü şeṭāret bulunmaz ve ḥüsn-i maʿnā ḥüsn-i kelāmıñ matbūʿı olacaḳ iken tābiʿi bulunmaḳ lāzım gelir.

Mis̱āl: "Ḥatta ḳuvve-i ġālibānemiz berren gāh *Almanya* ve gāh *Yemen* ṣaḥrālarında milletiñ iʿlām-ı ḥaşmetini iʿlā ve baḥren gāh *İspanya* ve gāh *ʿAden* deryālarında devletiñ aḥkām-ı saṭvetini icrā etdigi zamānlarda bile salṭanat-ı seniyye mücāvirlerinden hiçbiriniñ bilā-sebeb ḥuḳūḳuna taʿarruż etmemişdir ki ḳahramanlar ḫaṣāʾilinden olan böyle bir ṣıfat-ı fütüvvet ecdādımızıñ eñ büyük bir medīḥa-i iftiḫārı ʿaddolunabilir. …[17] Faḳaṭ ne çāre ki çiçek ʿilleti gibi devletiñ bünye-i vücūdunu raḫne-dār eden lāle sefāhatiniñ aʿṣāb-ı iḳtidārımıza verdigi żaʿf-ı küllī cihetiyle *İbrahim Paşa* devrinden ṣoñra silāḥ-ı saṭveti lāyıḳıyla idāre etmek için milletde iḳtiżā eden zūr-ı bāzu ḳalmamış idi. …[18] Nāʾire-i fesād ki bir ḳavmiñ derūnunda iltihāb ide āb-ı şemşīr olmadıḳca ḥüsn-i tedbīr anı naṣıl iṭfā eylesin. Ḥummā-yı muḥriḳe bir vücūduñ ʿurūḳ ve aʿżāsını istiʿāb ide ḳan aḳıdılmadıḳca aña tedāvi neylesin" (*Taṣvīr-i Efkār*).

İşte münşī olan kimesne şerāʾiṭ-i mebsūṭaya riʿāyetle berāber büleġā [53] ve fuṣaḥānıñ terākībini tetebbuʿ ederek naẓm u nes̱rde merātib-i süḫana vuḳūf kesb etmeli ve kendisinde fikr-i ḳavīm ve ṭabʿ-ı müstaḳīm ve sürʿat-i intiḳāl gibi ḫavāṣṣ-ı mümtāze-i beşeriyye bulunmalıdır.

[17] Metinde bu kısım boş bırakılmıştır.
[18] Metinde bu kısım boş bırakılmıştır.

3.9. Faṣl-ı Rābiʿ

3.9.1. Ḥaḳīḳat ü Mecāz ve Kināye vü Teşbīh

3.9.1.1. Ḥaḳīḳat ve Mecāz:

Ḥaḳīḳat, maʿānī-i mevżūʿada müstaʿmel elfāẓa derler. Arslan denip maʿhūd yırtıcı ḥayvān murād olındığı gibi.

Mecāz, bir maʿnāyı vażʿ olındığı lafẓdan lafẓ-ı āḫiriñ medlūlü olan maʿnā-yı digere naḳletmege derler ki maʿnā-yı mā-vażʿun lehiñ ʿadem-i irāḍesi ḳarīnesiniñ vücūdu da şarṭdır. Ay deyip de bir güzel yüz murād olındığı gibi.

Al cāme ile o meh-pāre ḳaçan kim ṣalınur

Ṭutuşur ḫalḳ-ı cihān şehre bir āteş ṣalınur

ʿĀlī Paşa

Ve ḥaḳīḳatden mecāza da kelāmda tevessuʿ ḥāṣıl etmek için ʿudūl olunur.

Mıṣraʿ: Bir iki ġonçe-sız ḳopmaz yirinden verd-i ḫandānım (*Nergisī*)

Beyt:

Pertev-endāz olıcaḳ bezme didim ʿuşşāḳa

Āf-tābım yire inmiş hele māşāallāh

Pertev Paşa

İşte bu iki mis̱ālde verd ve āf-tāb kelimeleri maʿnā-yı mecāzīleri demek olan maḥbūb veyā maḥbūbede müstaʿmeldir. Faḳaṭ kelimeyi maʿnā-yı ḥaḳīḳīden maʿnā-yı mecāzīye naḳl için iki maʿnā arasında münāsebet ve ʿalāḳa bulunması şarṭ olup eger ʿalāḳa-i mezkūre [54] bulunmaz ise aña mecāz ıṭlāḳı ṣaḥīḥ olmaz demek ki maʿnā-yı ḥaḳīḳīniñ maʿnā-yı mecāzīde istiʿmāli için birṭaḳım ʿalāḳaların̄ mevcūdiyyeti şarṭdır. Eger ol ʿalāḳa teşbīhiñ ġayri olur ise mecāz-ı mürsel demekdir.

3.9.1.2. Mecāz-ı Mürsel

Mecāz-ı mürsel oldur ki maʿnā-yı mecāzī ile ḥaḳīḳī arasında vech-i şibh ve müşābehet olmaḳsızın ʿalāḳa tamām ola. Bu ʿālāḳanıñ envāʿı çoḳ ise de biz yalñız lisānımızda kes̱īrü'l-istiʿmāl olanlarını ẕikr ile iktifā ederiz.

1) Ẕikr-i küll, irāde-i cüzʾidir. Yaʿni maʿnā-yı küllīye mevżūʿ bir kelimeyi ẕikredip de ol kelimeniñ müştemil oldığı maʿnā-yı cüzʾīyi maṭlūb etmekdir.

Mes̱elā: *Ḥicāz'*dan gelirim deyib de *Mekke'*den geldigini murād etmek gibi.

Şeyḫ Efendi de Ḥicāzdan gelür

Dergeh-i Ḥaḳḳa niyāzdan gelür

Ḥüṣnī

2) Ẕikr-i cüzʾ irāde-i külldür. Yaʿni maʿnā-yı cüzʾīye mevżūʿ bir kelimeyi ẕikredip de ol kelimeniñ müteʿallıḳ oldığı maʿnā-yı küllīyi maṭlūb etmekdir.

Mes̱elā: *Napolyon Bonapart'*a bozuldu deyib de andan *Fransa* ordusunuñ münhezim oldığını murād etmek gibi ki *Napolyon* ordusunuñ bir cüzʾīdir.

Bonaparta pīş ez in yan çizdi kāfir gördi kim

Öñü aṣḥāb-ı cihād vü ardı erbāb-ı ġazā

Serverī

[55]

Hüner erbābı görse ser fedā eyler bu tārīḫe

Morayı ceng ile aldı ʿAli Paşa-yı bī-hem-tā

ʿİzzet-i Ḳadīm

3) ʿAlāḳa-i maṣdariyyetdir. ʿAlāḳa-i maṣdariyyet; bir ismi ẕikredip de o ismiñ maṣdar-ı fiʿilīsini murād etmekdir.

Mes̱elā: Fülan ādemiñ eli var deyib de o işte ol ādemiñ daḫl ü ḳudreti bulındığını murād etmek gibi.

Egerçi fitnede ol sīm-sāʿidiñ eli var

Bülende ḫançer ser-tīziniñde medḫali var

Rāġıb Paşa

Eger ḫazīne-i sīm ü zere yetişmez ise

Hele ḫazāne-i maʿnāya bārī el yetişür

Nābī

Boşadı rūzgār anı çoḳdan

Gördi her fitnede eli görinür

Nefʿī - Sihām-ı Ḳażā

4) Ẕikr-i sebeb irāde-i müsebbibdir. Şu dükkān veyā şu vapurlar iyi para ḳazandı gibi.

Ḫayli para ḳazandı bu dükkān

Müşterisi idi bütün iḫvān

Ḥüsnī

5) Ẕikr-i müsebbib irāde-i sebebdir. Raḥmet gelir deyib de andan yaġmur yaġdıġını murād eylemek gibi ki yaġmur cenāb-ı Ḥaḳḳıñ ḳullarına [56] mebẕūl ʿaṭāyā-yı bī-pāyānına sebeb ve vesīle oldıġından raḥmet ıṭlāḳına şāyāndır.

Baş açub didi ki raḥmet geliyor

Ebr-i nīsān-ı ʿināyet geliyor

Ḥüsnī

6) Ẕikr-i ḥāl irāde-i maḥalldir. Ava gitdim, nişāna gitdim, seyre gitdim gibi.

Genc iken evde tenhā oturduñ mu bī-sebeb

Gitdi ʿaraba ile ḳonu ḳomşu seyre heb

Vāṣıf

7) Ẕikr-i maḥall irāde-i ḥāldir. Nevāḥī-i ʿāṣiye ve çeşme aḳıyor gibi ki ʿāṣī olan nāḥiye degil ahālī ve aḳan çeşme degil ṣudur.

Beyt:

Kilk-i terden aḳdı ṣu gibi tārīḫ-i tām

Ṣadr-ı devrān eyledi icrā bu dil-cū çeşmeyi

Pertev Paşa

8) İsnād ʿalāḳasıdır. Fülan ādem bir çeşme yapdı veyā bir cāmiʿ yapdı denildigi gibi ki çeşmeyi aṣıl iʿmāl eden ʿamele ve dülger olup ol ādeme ḥaml-i ʿalāḳa isnād ḳabīlindendir. **Beyt:**

Ol şehriyār-ı zer-nis̱ār beẕl itdi naḳd-i bī-şümār

Yapdı sebīl-i çeşme-sār meʾcūr ola rūz-ı cezā

Vehbī-i Keçecizāde

[57] **Beyt:**

Zihī sedd yapdı ḥaḳḳa ḫān Aḥmed mecmaʿ-māye

Aḳan ṣular ṭurur bu bend-i bālā ṭaḳ-ı zībāya

Vehbī-i Ḳadīm

9) ʿAlāḳa-i mażīdir. Fülan ḳatil öldürüldü gibi ki ḥālbuki tārīḫ-i meẕkūre ol daḫı maḳtüldür. **Beyt:**

Ḳaṭırcı ḳatili karbansarāy-ı dūzaḫa göçdi

Ṭanīn-i kūs-ı ʿudvān-ı es̱er ḳoydı bu illerde

Ḥüsnī

10) ʿAlāḳa-i istiḳbāldir. Fülan evde şarap ṣıḳıyorlar denildigi gibi ḥālbuki ṣıḳtıḳları üzüm olup ileride şarap ḥāline girecekdir.

Beyt:

Bir ağızdan olup terāne-perdāz

Şarab ṣıḳardı birḳaç duḫter-i nāz

Ḥüsnī

11) ʿAlāḳa-i āliyyedir.

Mes̱elā: Sāʿat ḳaç diye suʾāl edip de andan vaḳt murād etmek gibi ki sāʿat vaḳtiñ taʿbīrine āletdir.

Beyt:

Şeb-i yeldāyı müneccimle muvaḳḳit ne bilür

Mübtelā-yı ġama ṣor kim giceler ḳaç sāʿat

S̱ābit

[58]

12)ʿAlāḳa-i ḥaẕfiyyetdir.

Mes̱elā: O maṣlaḥatı fülan köyden taḥḳīḳ ediñiz derler ki köy ḳābil-i ḫiṭāb olmadığı cihetle murād ahālidir.

Mıṣraʿ: Geçdi ḳılıcdan fiten-i rūzgār

İstiʿāre: Maʿnā-yı ḥaḳīḳī ile maʿnā-yı mecāzī arasında vücūduna iḥtiyāc görünen ʿalāḳa müşābehet ḳabīlinden olur ise aña istiʿāre derler. Yaʿni istiʿāre demek teşbīh-i mużmerü'l-edāt demekdir gibi mis̱illü, nitekim, gibi edāt-ı teşbīh ile olur ise aña teşbīh denir ki ātīde gelecekdir.

Erḳān-ı istiʿāre de üçdür: Bir müsteʿār, bir müsteʿārün-minh bir de müsteʿarün-lehdir. Yaʿni müşebbehün-bihiñ lafẓına müsteʿār ve maʿnā-yı müşebbehün-bihe müsteʿārün-minh ve maʿnā-yı müşebbehe müsteʿārün-leh denir.

Mes̱elā: Bir cesur kimesneye arslan dedigimiz vaḳtde ol yırtıcı ḥayvan müşebbehün bih oldığı için müsteʿārün minh ve ol şaḫṣ-ı cesūr müşebbeh oldığı

için müsteʿarün-leh ve arslan lafẓı daḫı şu ḥālde müsteʿār olur ve bu lafẓıñ ḳāʾiline de müsteʿīr derler.

İstiʿāre lüġatde egreti bir şey almaḳ demek olup ʿāriyet bir şeyde muṭlaḳa muʿārefe ve münāsebeti olan kimesneden alınabileceginden bunuñ için müsteʿārün-minh ile müsteʿārün-leh beyninde ʿalāḳa ve rābıṭā-i maʿneviyyeniñ vücūdu şarṭdır. İstiʿāreyi ʿulemā-yı fenn birçoḳ aḳsāma taḳsīm eylemişler ise de biz burada taṭvīlden mücānebet ederek dört ḳısım üzere taḳsīm ederiz. [59]

3.10. İstiʿāre-i Muṣarraḥa:

İstiʿāre-i muṣarraḥa oldur ki müsteʿārün-minh ẕikrolunub ḳarīne-i māniʿa delāletiyle müsteʿārün-leh murād oluna.

Mıṣraʿ: İltifāt etmez güẕār eyler ḫırāmān-ı şīr-i ner (*Nergisī*)

İşte mıṣraʿ-ı meẕkūrda iltifāṭ ḳarīne-i māniʿası delāletiyle şīr-i nerden murād maʿhūd yırtıcı ḥayvan olmayıb bir merd-i şecīʿ idigi añlaşılır. İstiʿāre-i muṣarraḥa-i meẕkūrede muṭlaḳa ve mücerrede ve muraşşaḥa iʿtibāriyle üç nevʿe münḳasımdır.

3.10.1. İstiʿāre-i muṭlaḳa

Eger istiʿāre-i müsteʿārün-leh ve müsteʿārün-minhe mülāyim bir şeyʾe muḳārin olmaz ise aña muṭlaḳa derler fiʿliñ ekula ve tilkiniñ ḥilekāra ve arslanıñ şecīʿe ve öküzüñ aḥmaḳa ve eşegiñ cāhil-i bī-iẕʿāna isnādı gibi.

Sen yine eski ḫar ve eski palan

Ḳaçan ādem olacaḳsın ḥayvān

Kānī

3.10.2. İstiʿāre-i mücerrede

Eger istiʿāre-i müsteʿārün-lehe mülāyim bir şeyʾe muḳārin olur ise aña mücerrede derler şu öküz de birṭaḳım münāsebetsiz münāsebetsiz söylendi gitdi dendigi gibi ki burada müsteʿār olan şaḫṣıñ mülāyimi söylenmek ẕikrolunuyor.

Ġarażım cehlini taḥḳīḳdir anıñ yoḳsa

Sen ḳadar ḫar olayım kendim ögersem a köpek

Saña nisbetle ḫar ender ḫar iken Veysī yine

Yaraşır dense ḫar ʿĪsā-yı Meryem a köpek

Sen ḳadar ḫar da olur mu ʿacaba dünyāda

Ḫarsıñ amma ḫar-i Deccālle tevʾem a köpek

Nefʿī - Sihām-ı Ḳażā

[60]

İtdiler fāʾidesiz müşterīyanı taʿẕīb

ʿAḳıbet ḳalmadı ol mehde bu evżāʿa şekīb

Belīğ - Keşfger-nāme

İşte burada müsteʿārün-minh olan mehiñ hiçbir mülāyimi zikrolunmayıp ancaḳ müsteʿārün-leh olan ṣabr u şekīb gibi ḫaṣīṣa-i beşeriyyesi īrād olunmuşdur.

3.10.3. İstiʿāre-i müreşşaḥa

Eger istiʿāre-i müsteʿārün-minhe mülāyim bir şeyʾe muḳārin olur ise aña da müreşşaḥa derler.

Mes̱elā: Birisine ḫiṭāben artıḳ senin ṭazı tüyü ṭusu dökmüş denilib de bir şaḫṣ-ı maʿhūd murād olunduḳda müsteʿārün-minh bulunan ṭazınıñ mülāyimi olan tüy, tūs kelimeleriniñ ẕikredildigi gibi.

Ṣarılub fuṭayı müşgīn beline vefḳ-i merām

Münḫasif oldı yine nıṣfına dek māh-ı tamām

Belīğ - Ḥamāmnāme

Beytinde müsteʿārün-minh olan māhıñ mülāyimi olan ẖusūfuñ yād u īrād olındığı gibi ve istiʿāreleriñ memdūḥu bu müreşşaḥa ḳısmıdır.

3.11. İstiʿāre-i Mekniyye

İstiʿāre-i mekniyye müşebbehden ġayri erkān-ı istiʿāreden hiçbir şeyi taṣriʿ olunmaḳsızın nefsde mużmer olan teşbīhe delālet etmek üzere müşebbehün-bihiñ ẖavāṣṣından biriniñ müşebbehe iżāfeti şarṭıyla bir şeyʾiñ şeyʾ-i āẖere'n-nefsde teşbīhine derler.

[61] Ecel pençesi denildigi gibi ki burada ecel müşebbehdir ve yırtıcı ḥayvāna teşbīh olunmuşdur ve ḥayvān-ı mez̠kūr da müşebbehün-bihdir. İşte ecel pençesi dedigimiz vaḳtde müşebbeh ve müsteʿārün-leh olan ecelden başḳa erkān-ı istiʿāreden hiçbir şey z̠ikrolunmamış ve nefsde mużmer olan teşbīh ki ihlākdır aña delālet eden ve müşebbehün-bihiñ ẖavāṣṣından bulunan pençe-i lafẓīde getirilib ecele mużāf ḳılınmışdır.

Beyt:

Ki henüz ġonce-i ne-şüküfte iken

Anı dest-i ecel itdi pā-māl

Fāżıl

Beyt-i mez̠kūrda ecel bir şaẖṣ-ı ziyān-kāra teşbīh olunmuş ve şaẖṣ-ı ziyān-kār müşebbehün-bih olmuşdur.

3.12. İstiʿāre-i Taẖyīliyye

İstiʿāre-i taẖyīliyye, müşebbehün-bihe muẖtaṣṣ olan emri müşebbehe is̠bāt eylemege derler.

Mes̠elā: İstiʿāre-i mekniyyede getirdigimiz mis̠ālde ecel pençesi dedigimiz vaḳtde eceliñ yırtıcı ḥayvāna teşbīhine istiʿāre-i mekniyye dedikleri gibi ecele pençe is̠bātına da istiʿāre-i taẖyīliyye derler.

Beyt:

Bād-ı ecel zemīne nihāl vücūdını

Ṣaldı şikest eyledi ol serv ḳāmeti

Nābī

[62] İşte beyt-i meẕkūrda ecele bād is̱bātı istiʿāre-i taḫyīliyyedir.

3.13. İstiʿāre-i Tems̱īliyye

İstiʿāre-i tems̱īliyye mevādd-ı ʿadīdeniñ ṣūretlerini alıp teşbīh ṭarīḳiyle ṣūret-i āḫere istiʿāre etmege derler.

Mes̱elā: Bir ādem için ṣaman altından ṣu yürütdü dedigimiz vaḳtde ol ẕātıñ kimesneye duyurmaḳsızın bir iş yapdığı añlaşılıb bu ṣaman altından ṣu yürütme ḥālinden alınan ṣūreti gizlice iş yapma ṣūretine naḳleylemiş olur ve istiʿāre-i tems̱īliyye yapmış bulunuruz.

Beyt:

Aṣlı yoḳdur bilürüm vaʿde-i vaṣl-ı deheniñ

Nāfile bal çalub aġzıma yalandırdı beni

Vāṣıf

Ke-ẕālik beyt-i meẕkūrda daḫı aġza bal çalınma māddesi istiʿāre-i tems̱īliyye ṭarīḳiyle īrād olunmuşdur.

3.14. Kināye

Kināye: Lafẓıñ maʿnā-yı ḥaḳīḳīsiniñ levāzımından birini murād edip faḳaṭ maʿnā-yı ḥaḳīḳīniñ irādesi daḫı cāʾiz olmaġa derler.

Mes̱elā: Fülan ādemiñ ḳapısı açıḳdır demekle ol ādemiñ cūd ü saḫāvetini murād etdigimiz gibi ḫānesi ḳapısınıñ ṣaḥīḥen açıḳ oldığını da murād etsek bir beʾis yokdur. Faḳaṭ bālāda da söyledigimiz vechle mecāz böyle degildir ve kendisinden maʿnā-yı ḥaḳīḳī murād olunamaz.

Meşelā: Arslanımı bugün ḥamamda gördüm yıḳanıyordu deyib andan bir recül-i şücāʿ murād olındığı gibi maʿnā-yı ḥaḳīḳīsi [63] bulunan aṣıl arslanıñ ḥamama girib de yıḳanma maʿnāsı da irāde ve tecvīz olunamaz.

Beyt:

Kişi yorġana göre lāzım uzatmaḳ ayaġın
Beli dest baẖlen geh uzanur geh ḳısalur

Beyt-i mezkūrda daẖı ayaġıñ yorġana göre uzanması kināye demek olur.

3.15. Teşbīh

Teşbīh: Bir şeyʾiñ başḳa bir şeyʾe bir maʿnāda müşāreket etmek üzere delālet etmesine derler ki ol delālet kināye ṭarīḳiyle olmamalıdır.

Meşelā: Şu ādem arslandır denildigi vaḳtde arslan ile maʿnā-yı şecāʿatde ve ke-żālik fülan yere gidecek ādemiñ gözü kör kulaġı ṣaġır olmalı denildigi vaḳtde kör ile maʿnā-yı ʿamāda ve ṣaġır ile maʿnā-yı eṣammiyyetde iştirāk maḳṣūddur yoḳsa ṣaḥīḥen arslan kör ṣaġır olmaḳ maṭlūb degildir.

3.15.1. Erkān-ı Teşbīh

Erkān-ı teşbīh dörtdür.

1- Müşebbeh

2- Müşebbehü'n-bih

3- Vech-i şibh

4- Teşbīh edatı

Meşelā: Yuḳarıki mişālde fülan ādem müşebbeh ve arslan müşebbehü'n-bih ve şecāʿat vech-i şibhdir. Teşbīhiñ envāʿ-ı ʿadīdesi vārid ya müşebbeh ile müşebbehü'n-bihiñ ikisi daẖı ḥissī olur. Yanaġın güle ve ḳoḳunuñ ʿanbere ve yumuşaḳ bir vücūduñ pamuġa teşbīhi gibi çünkü yanaḳ-gül, ḳoḳu-ʿanber, yumuşaḳlıḳ-pamuḳ hepsi ḥavāss-ı iʿānesiyle maḫṣūṣdurlar. **Beyt:**

Baġda zülf ü ruḫuñ añdıḳca bu kimdir diyü

Sünbül ü gül biri birinden su᾽āl eyler beni

Nedīm

[64]

Bir gülüş var anda kim ḫavf eylerim ey ḫāl-i yār

Başdırır bir gün ḫaṭṭ-ı müşgīn-i ʿānber-būsunı

ʿİzzet Molla

Yāḫūd müşebbeh ile müşebbehü'n-bihiñ ikisi de ʿaḳlī olur. ʿİlmiñ ḥayāta ve cehliñ mevte teşbīhi gibi.

ʿİlm bir lücce-i bī-sāḥildir

Anda ʿālim geçinen cāhildir

Cehle Ḥaḳ mevt didi ʿilme ḥayāt

Olma hem-ḥāl gürūh-ı emvāt

Olma maḥrūm ḥayāt-ı ebedī

ʿİlmle farḳ ide gör nīk ü bed

Ḫayriyye-i Nābī

Yāḫūd ṭarafeyniñ biri ʿaḳlī ve digeri ḥissī olur. Ecel pençesi dedigimiz vaḳtde eceliñ arslana teşbīhi gibi zīrā mevt ʿāḳlī ve arslan ḥissīdir veyāḫūd ʿıṭrıñ ḫulḳ-ı kerīme teşbīhi gibi ki ʿıṭr maḥsūsātdan ve ḫulḳ-ı kerīm maʿḳūlātdandır.

Beyt:

Behre-yāb olsa ṣabā nükhet-i ḫulḳından eder

Ṭable-i rīze-i müşk uġradıġı ṣaḥrāyı

Nefʿī

Yāẖūd bir ṭarafı ẖayālī ve diger ṭarafı ḥissī olur.

Miṣāl: "Cāme-i dırāẖtān dükkān-ı ḥallācda atılmış penbe gibi [65] maḥlūc ve her biri tār u pūd-ı ṣelc ü maṭar ile mensūc dervişāne birer ẖırḳa-i sefīde muḥtāc ve sīneleri ẖadeng-i cān-sitān-ı yaẖ fürūş-āne āmāc olmuş olur (*Ṣıdḳī Paşa - Berf ü Bahār*).

Miṣāl-i mezkūrda münderic cāme, dıraẖt, dükkân, ṣelc, maṭar, ẖırḳa-i sefīd, ẖadeng, yaẖ vesāʾire maḥsūs iseler de vażʿ ve isnād olunduḳları maʿānī degil maḥsūs belki ẖayālīdir. Çünkü dıraẖta cāme ṣelc ü maṭara, tār ü pūd, isnād-ı ṣaḥīḥ ve ḥaḳīḳī olmayıb belki ḳuvve-i muẖayyile anı böyle taẖyīl eylemişdir.

Degildir lāle yer yer ẓāhir oldı andan āteşler

Zamāne ṭutdı çerẖ-i āf-tāba tīġ-i küh-sārı

Döner gird-āb-ı baḥr-i ẖūna her gül lāle-zār içre

Dolaşdırmaḳda keştī-i ḳarār bülbül-i zārı

Nefʿī

Yāẖūd bir ṭarafı ḥissī olur. Ġulyabānī gelir denib de bir mera-i muẖavvef murād olındığı gibi. Çünkü ġulyabānīniñ ẖāricde vücūdu olmayıb belki anı ḳuvve-i vāhime kendiliginden iẖtirāʿ eylemişdir.

Beyt:

O ḳudretden mükaḥḥal çeşmiñe dil-beste āhūlar

Nigāhından oḳurlar nüsẖa-i efsūnı cādūlar

Vāṣıf

Vehm ile ẖayāliñ farḳı odur ki ḥayālī ḳuvve-i müteẖayyile ḥavāṣṣ-ı ẓāhire ile idrāk eyledigi umūrdan terkīb eder, vehmī ḳuvve-i vāhime kendi nefsinden ibdāʿ ve iẖtirāʿ eder. Ḥālbuki ikisi de maʿdūmdur. [66] Erkān-ı teşbīhden biri de vech-i şibhdir.

Vech-i şibh: Taḫayyül veyā taḥḳīḳ cihetiyle ṭarafeyne ziyāde-i iḫtiṣāṣı olan emr-i müştereke derler. Faḳaṭ vech-i şibhde ṭarafeyne olacaḳ iştirākıñ ḳaṣdı şarṭdır. Vech-i şibh ḥissī, ʿaḳlī, ḫayālī, vehmī olur.

1- Vech-i şibh-i ḥissī: Dişiñ inciye ve ḳāmeti mevżūn bir civānıñ serve teşbīhi gibi ki birinde vech-i şibh ṣāfiyyet ve berrāḳlıḳ ve digerinde doġruluḳdur ki ikisi de ḥissīdir.

Beyt:

Dişleri ṣāf idi hem seyrek idi
Rişte-i dāne-i dürrden yeg idi

Şöyle efrāṭla berḳ eyler idi
Meclisi maṭlaʿ-i şarḳ eyler idi
Dişleri iki dizi incü-miṣāl
Laʿline vermiş idi ḥüsn-i cemāl

Ḫāḳānī - Şemāʾil-i Nebevī

Güzeller içre mümtāz-cihān serv-i bülend misin
Müsellem ṭarz u ṭavrı dilber-i ʿālem-pesend misin
Gönül ḥāliñ bilür şūḫ-ı ẓarīf ü şeh-levendimsin
Benimsin nūr-ı çeşm ü dil-sitānımsın efendimsin

Sāmī

2- Vech-i şibh-i ʿaḳlī: Gözüñ dürbüne teşbīhi gibi ki vech-i şibh rüʾyetdir ve ʿāḳlīdir.

Miṣāl: "Nergis-i dūr-bīnlerin baġçe-i ḫıred-fersā-yı āsmāna dikmiş" (*Siyer-i Veysī*).

[67] **3- Vech-i şibh-i ḫayālī:** Cehliñ ẓulmete teşbīhi gibi ki taḫyīlidir. Çünkü ẓulmet ile cehl kerāhetde ve ʿadem-i ihtidāda müşterekdir ve cehliñ ʿadem-i ihtidāya iżāfe ve isnādı taḫyīlidir.

Beyt:

Cehldir māye-i şerm ü ḫaclet

Cehldir mūriṡ-i ẕıll ü nekbet

Cehldir ādeme zindān-ı belā

Ki düşenler göremez rūy-ı rehā

Ḫayriyye-i Nābī

4- Vech-i şibh-i vehmī: Bu da umūr-ı mütevehhimeden münteziʿ olandır. Hümā ve simurġ ve ʿanḳā ve kūh-ı kāf ve ahimeleri gibi ki bunlar da yükseklikde veyā sāʾir bir umūrda cihet-i müşāreket isnād etmekdir.

Beyt:

O murġum kim hemīşe kākül-i dilber-mekānımdır

Hümā-pervāz-ı aşḳım evc-i fitne āşiyānımdır

Rāġıb Paşa

Şimdi beyt-i mezkūrda şāʿir müşāirü'n-ileyh kendisini hümā ḳuşuna emr-i ṭayerānda teşbīh eylemiş. Çünkü hümā ḳuşu ġayet yüksekden uçar imiş ve gölgesi her kimiñ başına düşer ise o padişah olur imiş ve yuvası gökde imiş. Böyle ġāyet yüksekden uçar ve gökyüzünde yuva yapar bir hümā taṣavvuru vehmī oldıġı ḥasebiyle cihet-i müşāreket ʿaddedilen ṭayerān daḫı vehmīdir.

[68] **Beyt:**

Nola evc-i felekde āşiyān etse hümā-āsā

Benim ol nāzenīnim şimdiden mehpārelenmişdir

Rāġıb Paşa

Serīr-i devletine ʿarş-ı rifʿat nerdibān-pāye
Külāh-ı cāhına bāl-i hümā-yı salṭanat şeh-per

Nefʿī

Bī-vücūd olmaḳ gibi yoḳdur cihānıñ rāḥatı
Gör ki simurġuñ ne damı var ne de ṣayyādı var

Rāġıb Paşa

Ḳalmasa ger bir şāhin-i ḫayālinde mecāl
Tār-endīşe ile dāma çeker ʿanḳāyı

Nefʿī

Ḳażā-yı ḳāf dilde şeh-per-i ʿanḳā-yı ʿuzletdir
ʿAcāyib gūşe-i ẕīşāndır ebrū-yı istiġnā

Rıżā

Ḳāf-ı iḳbālde ʿanḳā iken āh
Avlıyor şimdi seng yāresi yoḳ

Ṣafvet

Erkān-ı teşbīhden biri de ādāt-ı teşbīhdir. O da lisānımızda gibi ve mis̱illü ve nitekim kelimeleridir ki bażʿı maḥallerde īrād ve istiʿmālini ḳāʾide-i belāġat istiḥsān eder. Faḳaṭ ol maḥalleriñ taʿyīni buraca kābil olmayıb siyāḳ u sibāḳ yinesi şāʿir ü münşīyi oraya sevḳ eyler. [69]

Beyt:

Mütekebbirlere kibr itme taṣadduḳ ṣayılur

Ẓālime cevr ü eẕā ḳılma ʿibādet gibidir

Nāʾilī

Merdüm āzārı nevāziş-i siteme raġbetdir

Ẓālime merḥamet efʿi-yi ṣiyānet gibidir

Kāẓım

Fehm ider neşʾesini encümen-ārā-yı ġazā

Ḫūn- rengīn ü ʿadū bāde-i misket gibidir

Ṣafvet

Ve teşbīhden ġaraż müşebbehiñ ʿāʾidātını beyān olup o da müşebbehe bir şeyʾin imkānını bildirir. Şāʿir-i meşhūr *Ebu't-Ṭayyib*'iñ beyt-i meşhūrunda oldığı gibi meʾal-i beyt her ne ḳadar sen nāsa tefevvuḳ ettiñ ise de yine anlardansın çünkü miskde ġazālın ḳanında baʿżdır. İşte burada müşebbehi olan muḫāṭabı miske teşbīh eyledi ve kendisiniñ ḫalḳdan maʿdūd oldığına miskin de ġazālın deminden baʿż bulındığınu delīl getirerek vücūh-ı imkān gösterdi.

ʿIşḳ dursun ḳo mecāzī ise de ḳalbiñde

Āb-ı engūr ḫum içre ṭuraraḳ bāde olur

Rāġıb Paşa

Sīnede olsa nola cezbe-i ʿışḳ-ı ḫūbān

Ḥürrem cāmʿi olur şuʿbede gāh-ı ṣıbyān

Neşʾet

[70]

İtmez kibāra mā-melekin ṣarf iden żarar

Yirden sipihr şebnem alursa maṭar virür

Nābī

Veyāḫūd müşebbehiñ ḥālini beyān u ṣıfatlardan ḳangı ṣıfat üzere oldığını ʿayān eder. **Mes̱elā:** ʿArab yavrusuna dönmüşsün denildigi gibi ki siyahlıḳ ṣıfatından cihet-i müşāreket beyān etme demek olur.

Ḳıl naẓar ḥāline eşkini revān eyleyeniñ

Dem olur affolunur ṣuçları ḳan eyleyeniñ

Lā-edrī

Nām-āver itdi ker ü fer erbāb-ı ẓāhiri

Semmūruñ iştihārına bāʿis̱ derisidir

Neşāt

Meẕkūr beyitlerde daḫı eşk ḳāna ve semmūr erbāb-ı ẓāhire teşbīh edilmişdir veyāḫūd müşebbehiñ ḥālini sāmiʿiñ nefsinden muḳarrer ḳılmaḳ nefs-i sāmiʿa taḳviyet vermek içindir bī-hūde çalışan ādem için buz üstünde yazı yazar denildigi gibi.

Benimçün mümteniʿdir çarḫa refʿ-i riḳʿa-i ümīd

Çi-nāḳʿar-ı yāb-ı yeʾsden bālāya ses çıḳmaz

Münīf

Nāḳış olmaz feyż-i ẕātı telḫī-i eyyāmdan

Bāde telḫ oldıḳca artar neşʾesi ḳutlanur

[71]

Lāl olur elbet zebān-ı ḫāme-i pīçīde mūy

Ḳılcaġımdan ṭabʿ-ı erbāb-ı süḫan ʿilletlenür

Rāġıb Paşa

Veyāḫūd müşebbehi ʿayn-ı sāmiʿada tezyīn için olur. Vech-i cemīliñ nūra teşbīhi gibi.

Ey güher-i lücce-i bahr-i kemāl

Ḫāzin-i genciniyye-i ḥüsn ü cemāl

Burc-i leṭāfetde ruḫ-i āfitāb

Dürc-i melāḥatde lebi laʿl-i nāb

Serv ü ḳaddi naḫl-i behişt-i çemen

Laʿl-i lebi reşk-i ʿaḳīḳ-i Yemen

Gülşen-i ḥüsnüñ gül-i nev-restesi

Ġamzesiniñ ḫalḳ-i cihān ḫastesi

Azerī

Veyāḫūd müşebbehi taḳbīḫ için olur. Bir düşkün kimesne için ḳuzgunu ḳulağı düşürmüş denildigi gibi.

Zāhid şehriñi cübbeler itmiş peydā

Eşkinden çulı yeg eski mes̱eldir gūyā

Nābī

İḳtirān itmiş raḳīb-i naḥs o nāzik-meşrebe

Seyr iderken uġramış ḫurşīd burc-i ʿaḳrebe

Vāṣıf

Ve teşbīh demek bir emre mübālaġa getirme demek olup bu da müşebbehiñ medḥi murād olunduḳda andan aḥsenine ve ḳubḥı murād olunduḳda andan aḳbeḥine ve īżāḥı murād olunduḳda andan evżaḥına tems̱īl ile olur ve ḳāʿide-i ʿumūmiyye de budur. [72]

3.16. Faṣl-ı H̱āmis

3.16.1. Feṣāḥat ve Belāġat ve ʿİlm-i Kelām

3.16.2. Feṣāḥat

Bī-ḥasebi't-terkīb lafẓ ve maʿnāda olan ḥüsne ve belāġat-ı kelāmı naẓm eden maʿnā-yı müfīde derler ki birincisi ʿāmm ikincisi ẖāṣṣdır. Feṣāḥat kelāmda da olur müfredde de. Kelāmda feṣāḥat ol kelāmıñ żaʿf-ı teʾlīfden ve tenāfür-i kelimātdan ve taʿḳīd-i lafẓī vü maʿnevīden ẖāliṣ olmasıdır. Müfredde feṣāḥat ol müfrediñ tenāfür-i ḥurūfdan ve ġarābetden ve ḳıyāṣdan ẖāliṣ olmasıdır.

Kelām-ı faṣīḥiñ ʿibārātı açıḳ ve ẓāhir ve elfāẓ-ı mündericesi meʾlūfetü'l-istiʿmāl ve kelāmda da dāʾir olmalı ve bunuñla berāberan elfāẓ-ı mez̠kūrede ḥüsn ü şeṭāret de bulunmalıdır. Çünkü lafẓ meziyyet-i ẓāhiredir ve elfāẓıñ ḳanġısı semʿi istilẕāẕ eder ve meyl ve inhimā ki cālib olur ise o ḥüsn ve ḳanġısından tabīʿat istikrāh ü teneffür eder ise o da ḳabīḥdir ve kelāmda efḍāl olan ẖavāṣṣ-ı kelām-ı mez̠būruñ fażlını ʿārif ve ʿavām daẖı maʿnāsını fāhim olmalı. Zīrā feṣāḥat ẓuhūr ve beyāndır. Yoḳsa ġumūż ü ẖafā degildir ve bi-ḥasebi't-terkīb maʿnāda mevcūdiyyetini şarṭ ḳıldıġımız ḥüsn-i kelāmda iknāʿ ve ilhām ve iḥsās ẖāṣṣalarınıñ mevcūdiyyetiyle olabilir ve belki feṣāḥat demek muẖāṭabı iknāʿ ve ilhām ve iḥsās demekdir ve mādem ki böyledir öyle ise bu feṣāḥatiñ muṭlaḳ kelāmda bulunması da lāzım gelmez belki sükūtda bile feṣāḥat vardır. Ḥarekātda ve naẓarda ve sīmāda da bulunur daha doġrusu nerede bir heyecān-i bāliñ āsārı görülür ve ḳuvā-yı ḥavāsımızı taʿṭīl ve iẖlāl ile bizi müteḥayyir [73] ḳılaraḳ ve idāre-i fikriyyemizi aẖẕ ve ġaṣb veyāẖūd emniyyetimizi nef ve selb eyleyerek rūḥumuzu ḳabż ve tażyīḳ eder müʾes̠s̠irāt-ı ʿaẓīme bulunur ise işte orada feṣāḥat mevcūd demekdir. Faḳaṭ bunuñla berāber feṣāḥat-ı kelāmıñ başlıca ās̠ārından oldıġı ve ḳuvā-yı ʿaḳliyyeniñ bir taʿbīr-i dil-pez̠īr-i rūḥānīsi maḳāmında bulındıġı cihetle kendisini lāyıḳlıca tevżīḥ ve taʿrīf için yine kelāmıñ teʾs̠īrine ḥaṣr ve ḳaṣr eder de deriz ki feṣāḥat-ı kelām ile ʿaḳla ve ḳalbe ve irādeye teʾs̠īr etmek kuvvetidir ve ḳalbe olan teʾs̠īri ṣanʿat-ı tehyīc irādeye olan teʾs̠īri ṣanʿat-ı cez̠b ʿaḳla olan teʾs̠īri de ṣanʿat-ı taʿlīm yaʿni ḳavāʿid ve aḳyisedir.

Şu ṣanāyiʿ-i s̠elis̠eniñ imtizāc ve ictimāʿından ṣanʿat-ı iḳnāʿ ki feṣāḥat ḥāṣıl olur ve feṣāḥatiñ de iki nevʿi vardır. Biri feṣāḥat-i şifāhiyye ve digeri feṣāḥat-i taḥrīriyye.

Feṣāḥat-i şifāḥiyye; feṣāḥat-i ḫitābiyye ve politiḳiyye, feṣāḥat-i ʿaskeriyye nevʿlerine ve feṣāḥat-i taḥrīriyye daḫı feṣāḥat-i tārīḫiyye, feṣāḥat-i ādāb, feṣāḥat-i mektūbāt ve feṣāḥat-i şiʿiriyye nevʿlerine münḳasım olur.

3.17. ʿİlm-i Kelām

ʿİlm-i kelām: Feṣāḥatle söylemek ve yazmaḳ için lāzım gelen ḳavāʿid-i cāmiʿ olup ʿilm-i meẕkūr ḫāṭıra sāniḥ olan merām ve maḳṣadı belīġāne ʿarż ve inhā ve ġāyet rengīn ve ṭarab-āmīz ʿibārāt ile ifādeyi tezyīn ve edā eylemekligin uṣūlünü bildirir ve gerek mükāleme ve mürāselede ve gerekse müstedʿiyāt-ı vesāʾirede beyne'l-üdebā taḥrīr ve tekellüm ḳavāʿidini ögretir bir fenn-i celīldir. [74] Fenn-i meẕkūruñ uṣūlüne ḫiṭābet ve ehline ḫāṭib veyā ḫaṭīb denir. Maḳṣadı feṣāḥati tavżīḫ ve irāʾe ve tertībdir ve feṣāḥat ile beynlerinde naẓariyātıñ ʿameliyāta olan nisbeti rāddesinde bir farḳ vardır.

Mes̱elā: Ṣanʿat-ı iḳnāʿdan ʿibāret olan feṣāḥat-i meẕkūre ṭabīʿi ve dāll ve sāʾiḳi bulunan ʿilm-i meẕkūr taʿlīmīdir. Biri uṣūlü gösterir ve digeri anı icrā eder. Biri lāzım gelen vesāʾiṭi taʿlīm eder digeri anı istiʿmāl eder.

3.18. ʿİlm-i Kelāmıñ Aḳsāmı

ʿİlm-i kelām: Ḫaṭībiñ icrā edecegi ḫıdmet ve vaẓīfeye göre taḳsīm olunmuşdur. Ḫaṭīb söyleyecegi şeyʾi bulmaḳ ve ne mādde üzerine taḳrīr edecegini taṣarlamaḳ iḳtiżā eder ki işte bu buluşa vicdān u ḳarīha denir.

Baʿdehu söyleyecegi kelāma bir niẓām verme lāzım gelir ki buña da ḥüsn-i tertīb taʿbīr olunur.

Ṣoñra o denilecek laḳırtıya bir ṭarz ve üṣlūb ittiḫāẕı lāzımdır ki aña da ṣūret-i takrīr ıṭlāḳ edilir ve nihāyet bir nevʿ ṣıra ve ḥareket ile ifāde-i kelām iḳtiżā eder ki aña da ḥāl ve ṭarz tesmiyye ḳılınır.

3.19. Bāb-ı Evvel - Vicdān

Vicḍān: İḳnā veyāḫūd tehyīc için iḳtiżā eden vāsıṭayı bulmaḳ demekdir. Vesāʾiṭ-i iḳnāʿiyye üçdür. Telḳīn ve taʿlīm, merġūbiyyet, tehyīc ve taḥrīk-i riḳḳat.

Telḳīn ve taʿlīm söylenilen şeyʾiñ ḥaḳīḳatini beyān ile merġūbiyyet [75] sāmiʿīniñ riʿāyet ve emniyyetini celb ile tehyīc-i maḳṣada muvāfıḳ olan ḥissiyyāt-ı

sāmiʿīne ilhām ve iḥsās ile ḥāṣıl olur ve taʿlīme aḳyise ve edille ve merġūbiyyetse ḥüsn-i aẖlāḳ ve tehyīce infiʿālāt-ı nefsāniyyeniñ vücūdu şarṭdır.

A- Aḳyise ve Edille: H̱aṭībiñ ḥaḳīḳāti is̱bāt için isnāt etdigi noḳṭalara ḳıyās ve delīl denir. Ehl-i kelām edille ve aḳyiseyi daẖı bulunması cihetinden ikiye taḳsīm edip birine aḳyise-i ẖuṣūṣiyye ve digerine aḳyise-i ʿumūmiyye derler.

Aḳyise-i ẖuṣūṣiyye birṭaḳım eşkāldir ki netīceye vuṣūl için eşkāl-i mez̠kūre ile ṣuver-i muẖtelife tertīb ve terkīb olunur ve başlıca terkīb üçdür.

1) Ḳıyās-ı ḥamlī: Ḳıyās-ı ḥamlī, cümel-i s̱elās̱eden bir ḳıyāsdır ki üçüncüsü cümleteyn-i evveleyniñ netīcesi ola.

Mis̱āl: "Bizi tesʿīd eden ẖuṣūṣātı sevmelidir mādem ki fażīlet bizi tesʿīd eder imdi fażīleti sevmelidir." İki evvelki cümleleriñ birincisine kübrā ve ikincisine ṣuġrā ve ikisine birden muḳaddime ve cümle-i s̱ālis̱eye netīce derler.

2) Ḳıyās-ı matvī: Ḳıyās-ı maṭvī, evvelkiniñ ʿaynı olup ṣuġrā veyā kübrādan biri nāḳıṣ ola ve faḳaṭ yerine īrādı da mümkün ü eshel buluna.

Mis̱āl: "Fażīlet bizi tesʿīd eder. İmdi fażīleti sevmelidir." Terākīb-i kelāmiyye arasında şu beyān olunan iki nevʿ ḳıyāsları [76] oldıḳları gibi böyle mücerred bir ḥālde bıraḳmayıb tevsīʿ ve tezyīn ederek heyʾetlerini tebdīl ve ḳuvvetlerini tezyīd etmelidir.

Mes̱elā: Şu evvelki mis̱ālimizi ṣūret-i ātīye taḥvīl etsek teʾsīrini tezyīd etmiş oluruz. Mesʿūd olmaḳ isterseñiz fażīleti seviniz ve daha ḳuvvetli olaraḳ şöylece de denilebilir. Mesʿūd olmaḳ istiyorsuñuz da niçin fażīleti sevmiyorsuñuz?

3) Ḳıyās-ı muḳassem: Ḳıyās-ı muḳassem, birinci nevʿ ḳıyāsdan iki tānesiniñ ittiḥādıdır.

Mes̱elā: Mevḳiʿ-i muḥārebede bulındıġı ḳordonuñ dāẖiline naṣılsa düşmeni geçirmiş bir neferiñ dīvān-ı ḥarb mażbaṭası tanẓīm olunmaḳ üzere istinṭaḳına meʾmūr żābıṭ şöylece nefer-i merḳūma suʾal eylemiş olsa: "Sen ya mevḳiʿiñdeydiñ ya degildiñ eger mevḳiʿiñdeydiyseñ bir ẖāʾin gibi ḥareket etdiñ.

Eger mevḳiʿñde degildiyseñ niẓāma muġāyir iş ṭutduñ. İmdi cezā-yı iʿdāma müsteḥaḳsıñ."

İşte bu ḳıyās, ḳıyās-ı muḳassem olur.

Aḳyise-i ʿumūmiyye birṭaḳım meʾḫaẕlardır ki maḳaṣıd-ı müteʿaddide için lāzım gelen delīller kendisinde bulunur.

Netīce, bir maḳṣadıñ ya kendisinden istiḫrāc olunur veyā ḫāricinden istidlāl olunaraḳ alınır ki birincisine ḳıyās-ı ʿumūmī-i dāḫilī ve ikincisine ḳıyās-ı ʿumūmī-i ḫāricī derler.

Ḳıyās-ı ʿumūmī-i dāḫilīniñ başlıcaları taʿrīf, taṭbīḳ, eczā-yı kelām ve ḳıyās-ı ʿumūmī-i ḫāricīniñ daḫı şerʿ ve ḳānūn, ḥüccet-i yemin-i şehādetdir.

3.20. Merġūbiyyet

Ḫaṭīb olan kimesne ʿilm ü fażlıyla berāber ṣāḥib-i ḥüsn-i aḫlāḳ [77] olmalı ve ifāde-i merāmda ḥāẕıḳ bulunmalıdır ve aḳvāli şāyān semʿ ve ḳabūl olan ol bir ẕātdır ki kelāmıñı ifāde-i fikr için ḫıdmet etdirir ve fikrini de ḥaḳīḳat ve fażilet için istiʿmāl eder. Vücūdunu şarṭ ḳıldıġımız ḥüsn-i aḫlāḳ ise elbet ḫulḳī ve ẕātī olmaḳ lāzım gelir. Çünkü kendisinde bulunmayan birṭaḳım feẓāʾili taḳlīd edenler kāẕib ü mürāʾī kimseler demek olup anlarıñ müteḫalliḳ oldıḳları şu ḫaṣīṣa-i ẕemīmeleri ise naṣıl olsa bir sebeble ẓāhire çıḳar ve ḫiṭābetiñ şarṭ-ı aʿẓamı ki iḳnāʿa çalışdıġı şey ile kendisinin ʿāmil bulunması ḳażiyyesidir. O da müntefī olur hele bir ḫaṭīb söyledigi kelāmıñ muḳteżāsına ḥarekāt ve muʿāmelātını tevfīḳ etmezse elbet maḳālāt-ı mesrūdesiniñ bir teʾs̱īrini göremez.

Mes̱elā: ʿAyyāşīnden biri şarab-ı ḫamrıñ mażarratı ve menʿ-i istiʿmāli ḥaḳḳında bir nuṭḳ söylemek istese şüphe yoḳ ki ʿabes̱e iştiġāl etmiş bulunur. Zīrā kendisi muḳteżā-yı nuṭḳuñ ḫilāfıyla ʿāmil oldıġından ilḳā atını teʾs̱īr etdiremez. Ve'l-ḥāṣıl ḫaṭībiñ muttaṣıf oldıġı aḫlāḳ ḫalḳıñ ḥüsn-i ẓann ve riʿāyetini kendisine celb ve imāle ederek ıṣlāḥ-ı efkāra iʿāne ve vesāṭet eylemelidir ve söylenilecek nuṭḳ daḫı sāmiʿīniñ derece-i telaḳḳi ve terbiyelerine ve maʿlūmāt-ı ḥāʾizelerine göre olmalıdır.

Mes̱elā: Köylülere ḫiṭāben īrād olunan bir nuṭuḳda muġlaḳ ve maṣnūʿ kelimāt ve taʿbīrāt ile ḥavṣala-i ḳābiliyetlerine ṣıġışmayacaḳ ifādāt-ı belīġānede

bulunmaḳ ne derecede mūceb-i ḍaḥk ve temesḫur olur ise bir cemʿiyyet-i ʿilmiyye aʿżāsına köylülerle muḫāṭaba olunurcasına īrād-ı nuṭḳ ve kelām [78] ol mertebede müstelzem ṭaʿn ve nefrīñ bulunur. Bunuñ için ḫaṭīb olan ẕāt muḫāṭablarınıñ derece-i terbiyye ve maʿlūmātını ve bundan başḳa da sinlerini ve infiʿālāt-ı noḳsāniyyeleriniñ cihāt-ı ʿāʾidelerini ve bulunduḳları aḥvāl ile aḫlāḳ ve ādāb ve ʿāḍātını bilmeli ve anlarıñ ḥal ve şānına mülāyim kelimāt-ı muḳniʿa serd ve istiʿmāl etmelidir ve söylenilecek nuṭuḳda ātiü'ẕ-ẕikr ḫaṣāʾiṣde bulunmalıdır ki o da doġruluḳ, edeb, tedbīr, ḫayr-ḫ̌āhlıḳdır. İşte *Ḥażret-i Ebā Bekr* raḍıyallāhu ʿanhıñ mesned-i ḫilāfete icmāʿ-ı aṣḥāb-ı güzīn ile intiḫābları günü minbere ṣuʿūd ederek īrād buyurdıḳları nuṭḳ-ı celīl ki ḫülāṣa-i vechle bir ṣūreti *Taḳvīm-i Vaḳāyiʿ*de yazılmış idi. Şürūṭ-ı meẕkūreyi cāmiʿ bir güzel mis̱āl olabildiginden ber-vech-i ātī derc edilmişdir.

"İşte siziñ zimām-ı idāreñiz baña iḥāle olundu. Eger iyilik eylersem muʿāvenet ediñiz. Eger fenālıḳ edersem taṣḥīḥ ve iḫtār eyleyiñiz. ʿİnān-ı ḥükūmet mevdūʿ yedd-i ḳudreti olana ḥaḳīḳat ḥāli ifāde etmek es̱er-i ṣadıḳ ve ṭaviyyet ve ketm ve iḫfā eylemek ihānetdir. Naẓarımda żuʿafā ve aḳviyā müsāvīdirler. Herkes ḥaḳḳında icrā-yı ʿaḍālet etmek isterim ve teşeyyüd-i ʿinān-ı ʿubūdiyyetiñiz benim aḥkām-ı ḫayriyyet encām-ı şerīʿat-ı muṭahharaya ittibāʿıma menūṭdur."

Ve ke-ẕālik şūrā-yı devlet-güşādında īrād buyrulan nuṭḳ-ı ʿālī-cenāb-ı mülūkāne daḫı ḫaṣāʾis̱-i mesrūdeyi ḥāʾiz bir mis̱āl-i celīldir. "Çünkü bir ḥükūmetiñ vaẓīfesi her bir aḥvālde ahālisiniñ [79] ḥuḳūḳ-ı ḥürriyyetini muḥāfaẓa emrinde ʿayāret olup ve ahālīsi ḥaḳḳında olan idāresi daḫı cebr ü taġallüb ṣūretiyle olmaḳ lāzımdır ve ṣūret-i cebr ü taġallübde olan idāre ise ḥükūmetiñ ḥuḳūḳunuñ ḫāricinde bir fażla ẓulm ve taʿaddī demek olacaġından bu cāʾiz ve münāsib olmadıġı gibi ahāliniñ ḥürriyyetlerinden fażla olaraḳ daha müsāʿidāt-ı iʿṭāsına daḫı iḥtiyāç yoḳdur ẓannındayım ve ẕikrolunan ḥürriyyetden daḫı murād herkes keyfe mā-yeşā fiʿilinde muḫtār olaraḳ ḥükūmet aṣla müdāḫale etmesin maʿnāsı olmayıb zīrā böyle olsa elbette bir şaḫṣıñ menāfiʿ-i lācerem āḫiriniñ ḫilāfında olacaġından artıḳ ḥayvānātıñ taʿayyüşü gibi yek-digerini yemek iḳtiżā eder. Vāḳıʿada biri müstefīd olur ise de anıñ istifādesi için o biriniñ ḥayātı fedā olunmaḳ lāzım gelir. Bināʾen ʿaleyh ẕāta taʿalluḳ ve iḫtiṣāṣı olan bir menfaʿat-i cüzʾiyyeniñ istiḥṣāli elbette sāʾire mużarr olacaġı umūr-ı żarūriyyeden oldıġı gibi herkes menāfiʿ-i ẕātiyye ve maḫṣūṣasını ʿumūma ʿāʾid ve iştimāli olan bir menāfiʿ-i külliye ve müştereke dāḫilinde aramaḳ muvāfıḳ-ı inṣāf ve ḥaḳḳāniyyetdir. Ḥāṣılı idāreniñ her ne ḳadar uṣūl ve fürūʿundan ḳavānīn ve nizāmātı muḥiḳḳ ve müstaḳīm ve ʿadālete

muḳārin ise ol ḳadar veẓāyifini icrā etmiş olur. Zīrā kāffe-i ʿāciz ve maẓlūmīniñ merciʿ ve ẓahīri ve medār-ı istinādı olan maḥall ancaḳ bāb-ı maʿdeletdir. Yoḫsa yalñız bāb-ı ḥükūmet degildir ve bu bābda eñ ziyāde elzem olan ḥükūmetiñ bir derece ḳuvvetidir ki ḥatta idāresinde mevcūd olan bi'l-cümle ahālisiniñ ḥuḳūḳunu tamāmıyla muḥāfaẓaya [80] muḳtedir ola. Bu daḫı ahālīsiniñ s̱erveti ve memleketiñ maʿmūriyyetiyle ḥāṣıldır. S̱ervet-i ahālī ve iʿmār-ı memleket ḳażiyyesi ise ahālīniñ ḥuḳūḳ-ı ẕātiyye ve şaḫṣiyyesi ve kāffe-i emvāl ve emlākı her bir mefāsid ve meẓālimden biri olan bir idāre-i muntaẓama ve müstaḳīme vāsıṭasıyla ḥıfẓ olunmaġla olur. Ancaḳ idāre-i memlekete müteʿalliḳ olan her bir uṣūl ve ḳavānīniñ meşrūʿiyyeti mine'l-ḳadīm menāfiʿ-i memleket ve ahālī żımnında vażʿ olunmuş bir ḳāʿide-i muʿtebere ve muʿtediledir. Yoḳsa ḥuḳūḳ-ı şaḫṣiyye ve taṣarrufiyye cihetleriyle ʿālemiñ nāʾil oldıġı müsāʿidāta muġāyeret ve muḫālefeti istilzām eden bir emriñ uṣūl-i meşrūʿiyyetini bilmeyerek ḥükmetmek ve efrād-ı ahālīsiniñ taṣarrufāt ve emlākına şu vechle taṣaddī ve müdāḫale olunmaḳ ḳaṭʿan lāyıḳ ve münāsib degildir ve aʿṣār-ı sālifede menāfiʿ-i ahālī ve memleket żımnında yayılmış olan şeylerden ʿaṣrımızda egerçi istifāde ḳābil degildir. Lakin sābıḳda mevżūʿ olan uṣūl ve ḳānūnuñ daḫı kifāyeti memleket ve ahālīmiziñ iḥtiyācātı derecesinde olmuş olaydı şu vaḳitde *Avrupa*nıñ eñ mütemeddin ve muntaẓım ḥükūmetleri ṣırasında olmamız iḳtiżā ederdi. Ke-ẕālik bir memleket ḫarābiyyetini ve ahālīsiniñ faḳr ve żarūretiñi müʾeddī olan ḥālātıñ en başlıca ʿillet-i tāmme ve fāʿiliyyesi beyne'l-ahālī mevcūd olan teżād ve tebāyün ve teḫālif-i efkār ve ʿadem-i emniyyet ḫuṣūṣlarıdır ki şu ḫuṣūṣāt-ı meẕkūreniñ devāmıyla maʿan mültezem olan tevsīʿ-i muʿāmelāt-ı ticāret ve teraḳḳiyāt s̱ervet ve ahālī ve memleket cihetleri bir vechle mutaṣavver degildir. İşte şu emriñ teʾlīf ve ıṣlāḥı [81] ve bu menāʿatıñ indifāʿ ve izālesi niyetiyle ve mücerred teʾmīn-i ḥuḳūḳ tebaʿa ve ahālīmiz için aʿżāsı bilā-istis̱nā her ṣınıf tebaʿadan olaraḳ şūrā-yı devlet nāmıyla mücerred ve muntaẓam bir meclis tertīb ve teşkīl olunmuşdur ve bir de emr-i muʿtenā-yı muḥākemāt ki ḥuḳūḳ-ı ʿibādī yaʿni emniyyet-i cān ve ʿırż ve māl-ı mevādd-ı mühimmesini miḥver lāyıḳında idāre etmek emeliyle ve dīvān-ı aḥkām-ı ʿadliyye nāmıyla bir meclis-i müstaḳil daha īcād olunaraḳ anıñla daḫı ḥükūmet-i şerʿiyye ve ḳānūniyyeniñ ḥükūmet-i icrāʾiyyeden tefrīḳi esāsı vażʿ edilmişdir. Ve bu bābda aʿżāya daḫı lāzımdır ki her nevʿ tebaʿamızdan müʾellef olan heyʾet-i müctemiʿa-i devletimizi vücūd-ı vāḥid ḥükmünde bilip devletimiziñ mażarrāt ve menfaʿatinde ve kāffe-i aḥvālinde ḫāliṣāne ve müttefiḳāne çalışmalıdırlar tā ki maḳṣūd olan istikmāl-i refāh-ı ahālī ve ʿumrāniyyet-i bilād ve teraḳḳi-i ʿulūm ve maʿārif ḳażiyyeleri tamāmıyla ḥāṣıl ola ve daḫı umūr-ı dīniyye

ve mez̲hebiyye baḥs̲lerine gelince herkes dīniyle muʿteḳid ve mütedeyyin olur. Bu bābda andan baḥs̲ yokdur şu ḳadar ki ḳanġı dīnde ve ne mez̲hepde olur ise olsun mādem ki muḫteliṭ ve mütteḥid olaraḳ bir vaṭan ahālīsi olmuş olurlar şu ḥālde taʿaṣṣubāt ve mübāyenet-i dīniyye nāmıyla taʿabbüdāta müteʿalliḳ olan maʿneviyyātı vesīle ederek yek-digerini taḥḳīr ve ḫuṣūmet etmemeleri lāzımdır. Ḫulāṣaten z̲āt-ı maṣlaḥatı muḳteżā ve ḥükm-i zamāna muvāfıḳ uṣūl ve niẓāmātıñ taʿṭīli bir emr-i żarūrī oldıġı gibi el-yevm *Avrupa* ahālīsiniñ daḫı derece-i iḳtidār ve teraḳḳileri şu daʿvāya bir delīl-i iḳnāʿidir. Hele şu yuḳarıdan beri z̲ikrolunan tafṣīlāttan ġaraż ancaḳ [82] livechi'llāh ḥuḳūḳ-ı ʿibādī taʿyīn ve şu yapılmış olan niẓāmātıñ važʿiyyeti ne esās üzerine mübtenī oldıġını beyāndan ʿibāretdir. Hemān venāb-ı Ḥaḳ cümleyi muvaffaḳ buyursun."

3.21. Tehyīc ve Taḥrīk-i Riḳḳat

Tehyīc ve taḥrīk-i riḳḳat infiʿālāt-ı nefsāniyye ile olur demişdik. İnfiʿālāt-ı nefsāniyye beyne'l-felāsife ruḥuñ ol heyecānına ıṭlāḳ olunur ki heyecān-ı mez̲kūr ya bir şeyʾe muḳārenet ve şiddet-i inhimāka veyāḫūd ol şeyden mübāʿadet ve teneffüre sebebiyet verir ve ʿilm-i kelāmda ise infiʿālāt-ı nefsāniyye diye maḳṣad ve merāmıñ nehc-i tabīʿisinden duyulan ve vāsıṭa-i nuṭḳ ile ilḳā olunan ḥissiyyāta denir ki işte bu ḥissiyyāt ile feṣāḥatiñ teʾs̲īri iḳdār ve tez̲yīd olunur. Her kim de ez̲hānı vāsıṭa-i nuṭḳ ile istedigi gibi tehyīc edecek ve ṭabāyiʿi diledigi gibi ḳullanaraḳ kederden sürūra ġażabdan merḥamete bürūdetden meftūniyyete ḳalb ve taḥvīl eyleyecek derecede kifāyet ve iḳtidār bulunacaḳ olursa şübhe yoḳ ki ol ādem ḫaṭīb-i faṣīḥdir. Her bir infiʿālāt-ı nefsāniyyeniñ menbaʿ-i müşterekīde ya muḥabbet veyā buġżdur. Bunlar da şiddet ve teʾs̲īrlerine ve mülāyimi oldıḳları maḳāṣıda göre tebdīl-i ʿunvān ederler.

Mes̲elā: Muḥabbet īcābına göre nerm-rūluḳ, riʿāyet, ḥüsn-i telaḳḳi, ḥayret-i meftūniyyet ve buġż da ġayẓ, ġażab, intiḳām, ıżṭırāb, ḫayf taʿbīrlerini alabilir muḥabbet maḳṣadı bir ṣūret-i cemīle ve merġūbede göstererek ve menāfiʿini maʿraż [83] taḳdīr ve istiḥsāna ḳoyaraḳ tehyīc olunur ve buġż maḳṣada kerāhet ve meżarr isnādıyla taḥrīk edilir ve sāmiʿīni tehyīc için istiʿmāl olunan vesāʾiṭden birincisi evvelā kendini tehyīc edebilmekdir.

Mes̲elā: Ḫaṭīb olan z̲āt sāmiʿīni aġlatmaḳ isterse evvelā kendi aġlamalıdır ve infiʿālāt-ı nefsāniyyeniñ ḥarekāt ve ḥālāt-ı muḫtelifesine yaḳīn ḥāṣıl etmek için infiʿālāt-ı mez̲kūreyi kendi nefsinden taʿlīm ve taḥṣīl etmelidir. Yaʿni kendisini

sāmiʿīniñ yerine ḳoymalıdır bu taḥṣīl ise ḳuvā-yı s̱elās̱e-i ātiü'ẕ-ẕikriñ fiḳdānı ḥālinde biraz nāḳış olmaḳ lāzım gelir ki ḳuvā-yı mezḳūre de ḳuvve-i muḫayyile, ḳuvve-i ḥaṣṣa, ḳuvve-i mümeyyizedir.

Ḳuvve-i muḫayyile: Rūḥuñ bir ḳuvviyyetidir ki bi'l-cümle mevāddı sezā-vār-ı naẓar ve diḳḳat olan ḥālāt ile fikirde taṣvīr eder ve birṭaḳım müʾellifāt miyānında teṣādüf etdigimiz müʾeddī-i tehyīc kelāmlar hep ḳuvve-i muḫayyileniñ teʾs̱īrātındandır.

Mis̱āl: "Birāderler Hemşīreler,

Ḥālā iki muʿaẓẓam milletleriñ efrādı miyānında seyl ḳadar ḳanlar dökülmekdedir. Sebep nedir? Sebep, erbāb-ı ḥükūmetiñ ḥırṣ ve ṭamaʿıdır. Bir *Napolyon* ve bir *Bismarḳ* uğruna biñlerce vālideler ve zevceler ve hemşīreler ve kerīmeler ḳanlı yaşlar dökerek ḳaralara ġarḳ oldular. Bu ne sefālet bu ne mez̠ellet bu ne perīşānī ve ḫarābiyyet! Evet bir *Napolyon* ile bir *Bismarḳ* [84] kendi nefsāniyyetleri için vālideler ve zevceler ḳucağında evlād ve zevcelerini cebren ayırıp maḳtele gönderiyorlar. Ötede vālideler zevcleriniñ ʿavdetine müteraḳḳıb oluyorlar. Cigerleri yaralanıyor, yetimleriñ boyunları egriliyor. İki büyük ḥāssa yaʿni şefḳat ile muḥabbet tepeleniyor. Bu ne vaḥşet! Vālideler size ḫiṭāb ederim. Bu meṣāʾibiñ aṣıl bādī ve bāʿis̱i biz olduk. Çünkü evlādımıza ṣulḥa meyl ve muḥabbeti taʿrīfte ḳuṣūr etdik zīrā birinci vaẓīfemiz bu idi. Mösyöler ḫātūnlarıñ ḥuḳūḳunu tepeliyorsuñuz niçin ḫātūnlar umūr-ı mülkiyyeye müdāḫale etmesin vaḥşet erlere maḫṣūṣdur. Ḫātūnlar ise şefḳat ve muḥabbet ve mülāyemet ile muttaṣıfdır. Herḥālde ḫātūnlarıñ reʾyi suʾāl olunmalı. Çünkü ġavġalarda boġazlananlar bu ḫātūnlarıñ evlād ve zevcleri ve birāder ve pederleridir. Ḥāṣılı cigerleri pāreleridir. Artıḳ bu ḥaḳsızlıġa bir nihāyet verilmelidir, ḫātūnlar erlere müsāvī ṭutulmalıdır. İdāre-i vaṭan ḥuḳūḳundan ḫāric ṭutulmamalıdır. Nizāʿ ẓuhūrunda reʾy ve müṭālaʿaları suʾāl olunmalıdır. Ḫātūnlar ḥaḳḳımızı arayalım. Āvāzemizi refʿ edelim. Erleriñ tasalluṭundan raḳabemizi ḫalāṣ eyleyelim. Niceye degin ḫātūnlar erleriñ köleleri ve ḫıdmetkārları ʿaddolunacaḳ. Ḫātūnlar idāre-i vaṭan ḥuḳūḳ-ı ṣarīḥasını edinebilecek olurlar ise de artıḳ muḥārebe olmayacaḳ ve maḥāsin-i medeniyyet taḳarrür edip ve saʿādet-i milel tezāyüd eyleyecekdir. Ṣanāyiʿ ve ʿulūm ve maʿārif [85] derece-i nihāyeye īṣāl olunacaḳ ve Benī ādem arasında hiç nizāʿ ẓuhūr etmeyib ve dīn ve mez̠heb ve milliyyet tefrīk olunmayıb cümlesi muḥabbetli ḳarındaş olacaḳdır.

Hemşīreler: Bu niʿmet-i ʿuẓemāya nāʾil oluncaya degin meh-mā-emken vaẓīfemizi īfāda ḳuṣūr etmeyelim. Bu ʿālemde sākin olan ḫātūnlarıñ cümlesini mecrūḥeyn ve meftūleyniñ ṭūl u yetīmleri için iʿāne-i ʿumūmiyyeye daʿvet ederim. *Avrupa* ve *Şarḳ* ve *Amerika* ve *Ġarb* ḫātūnları ittiḥād-ı efḳār ve ġayret ile iʿāneler ṭoplasın, cemʿiyyetler teşkīl etsin. Meydān-ı muḥārebeye ḳomiteler göndersin ve yaralılara merhem getirsin. Zīb ve zīneti terk eylesin. Sefāhatiñ maṣarrafını iyilige ḥaṣretsin ve efkār-ı ʿāliyye ṣāḥibi oldıḳlarını göstersin. Yapma ve düzme zīnetler ayaḳ altında tepelensin. Vaḳtimiz süse ḳurbān olmayıb maʿārif ve ṣanāyiʿ taḥṣīline ṣarf olunsun. Ḫātūnlar erlerden daha ʿālī-cenāb maḫlūḳāt-ı maḳbūledir (*Madam Mari Ġoç - Mümeyyiz*).

Ḳuvve-i ḫāssa: Ḳalbiñ sürūr ü keder ve merḥamet gibi ḥissiyyāt-ı müteḫālife ve mütenevviʿaya fıṭraten güşāde bulunmasıdır. Ḳuvā-yı ḥāssaya mālik bulunmayan bir ḫaṭīb veyā kātib aṣlā faṣīḥ olamaz. Vāḳıʿā serd eyledigi edille ve berāhīn ṣaḥīḥ ve muḳniʿ olur lakin ne çāre ki bürūdetle telaḳḳi olındıġından ḥissiyyātı taḥrīk ve tehyīc edemez.

Mes̱elā: Ṣaḥīḥen ḥüzn ü kederi daʿī olmaḳ lāzım gelen bir nuṭuḳda muḫāṭablarına [86] gözyaşı döktüremez. Belki ṣunʿī olaraḳ kendisi aġlar ama yalñız aġlar bütün nuṭḳu ʿādī bir īfā-yı merāmdan başḳa hiçbir şey ifāde etmez. Ḥaḳīḳaten ḳalb-i muḳarrer feṣāḥat ıṭlāḳına sezādır.

Ḳuvve-i mümeyyize: Ḥissiyyātıñ ṭabāyiʿ ve evṣāfını teşḫīṣe kesb-i iḳtidār ile mülāyim ve lāyıḳ olan kelāmı bilmek ve ḥissiyyāt-ı mezkūreyi taḥrīk için lāzım gelen vesāʾiṭ ve ālātı bulmaḳdır. İşte bir ḫaṭībde şu ḳuvā-yı s̱elās̱e bulunmaz ise ṭabīʿatiyle anıñ infiʿālāt-ı nefsāniyyesi olamayacaġı ve bu ḥālde vesāʾiṭ-i iḳnāʿiyyeniñ üçüncüsü olan tehyīc ve taḥrīk riḳḳat-i şerīṭası bulunamayacaġı bedīhīdir.

3.22. Bāb-ı S̱ānī - Ḥüsn-i Tertīb

Vicdānıñ istiḥżār eyledigi vesāʾiṭ-i iḳnāʿiyye bir ṣūret-i muntaẓamaya vażʿ ve idḫāl etmege ḥüsn-i tertīb derler ki ʿilm-i kelāmıñ bu da bir cüzʾüdür. Ḥüsn-i tertīb evvelā nuṭḳuñ ḥāvī oldıġı eczā ile ṣūret-i tanẓīminden ve s̱āniyen uṣūl ve ḫavāṣṣ-ı mühimmesinden baḥs̱eder.

Nuṭḳuñ ṣūret-i tanẓīmi ile ḥāvī oldıġı eczā

Nuṭḳuñ siyāḳ ve nesaḳını bilmege bize delālet-i ʿaḳliyye kifāyet eder. Ḥāvī oldıġı eczāda şu ṣūret-i atiyye üzere inḳisām ve taʿaddüd eder. Evvel emrde ḫaṭīb olan kimesne sāmiʿīniñ meyline vuḳūf kesbetmelidir ki söyleyecegi nuṭḳ dil-ḫ̌āhlarına nā-muvāfıḳ ise [87] anıñ siyāḳ ve nesaḳını tebdīl etme lüzūmuna teyaḳḳun ḥāṣıl etsin. İşte muḫāṭablarınıñ meyelānına kesb-i ıṭṭılāʿ etmek ve mevżūʿ-baḥs̱ olan mesʾeleniñ ne yolda ṣūret-i ḳābul görecegini istiknāh ve istimzāc eylemek için evvelā bir nebẕe kelām ṣarf ve īrād olunur ki aña nuṭḳuñ muḳaddimesi derler. Bu muḳaddimeyi īrāddan ṣoñra vużūḥ-ı ifāde ḥāṣıl etmek ve lāyıḳıyla tefhīm eylemek için maḳṣadıñ aḥvāl-i müteʿailliḳasından baḥs̱ediliyor ki buña da beyān ve ṣūret-i ifāde derler. Bu beyān daḫı edille ve berāhīn ile teʾyīd olunmalıdır ve bir kimesne o berāhīne muʿteriż bulunur ise edille-i mesrūdemiz anıñ ḥükmünü cāriḥ olmalıdır. Şu ḥālde nuṭḳ için iki cüzʾ ḥāṣıl olur ki biri ḳabūl ve digeri de reddir. Ḥāṣılı nuṭḳa sāmiʿīni iknāʿ edecek mertebe bir nihāyet vermelidir ki aña da netīce derler.

İşte nuṭḳuñ şu inḳisāmāt-ı ṭabīʿiyyesi altı cüzʾe teferruḳunu istilzām eder ki eczā-yı mezḳūre bunlardır:

1- Muḳaddime

2- Beyān

3- Ṣūret-i ifade

4- Ḳabūl

5- Redd

6- Netīce

1- Muḳaddime: Nuṭḳuñ mebdeʾ ve iʿlānıdır ve maḳṣadı daḫı söylenilecek nuṭuḳdan maʿlūmāt vererek muḫāṭablarını istimāʿa ḥażırlamaḳ ve diḳḳat ve ḫoşnūdiyyetlerini celb ve istimzāc ve belki taḥrīk etmekdir. Celb-i diḳḳat nuṭḳuñ bidāyet-i tefevvühünde edindigi maʿlūmāt-ı ẕātī ile īrād-ı nuṭuḳca olan maḳṣadından muḫāṭablara bir fikr-i ṣaḥīḥ [88] vermekle ḥāṣıl edilir. Celb-i ḫoşnūdī ise ḥüsn-i ifāde ile olur. Yaʿni söylenecek kelāmda bir ṭavr ve ḥalāvet olmalı ve ḥaḳīḳat ve teʾeddüb bulunmalıdır.

Ḫaṭīb olan kimesne eger maḳṣadını ḥaḳīḳate muḳārin bir noḳṭa-i nāfiʿada taṣavvur edemez veyāḫūd ne söyleyeceginde tereddüd ederek maḳṣad ve merāmını lāyıḳıyla mevḳiʿ-i beyāna ḳoyamaz ise muḫāṭabları kendisini pek bī-ḳāyd olaraḳ diñlerler.

Muḳaddime iki cihetle düşünülebilir biri meʾḫaẕī ve digeri nevʿī cihetiyle meʾḫaẕī maḳṣadı ve idāre-i efkār olunacaḳ niḳāṭ ve cihātıdır. Lakin mukaddime de aṣıl maḳṣadından meʾḫūẕ bulunmalıdır. Çünkü muḳaddime sāmiʿīni maḳṣadıñ ḥüsn-i telaḳḳisine ḥażırlamaḳ içindi andan meʾḫūẕ olmadığı taḳdīrde merām ve ārzūmuzuñ ḫilāfına gitmiş oluruz. Nevʿi daḫı bunlardır.

a) Muḳaddime-i ʿādiyye

b) Muḳaddime-i ḫādiʿa

c) Muḳaddime-i muḥteşeme

d) Muḳaddime-i müheyyice

a) Muḳaddime-i ʿādiyye: Maḳṣadı ṣanāyiʿ-i kelāmiyye ṣarf edilmeksizin açıḳça ve ḳıṣaca ʿibāre ile beyān eder. Bu da müstenid oldığı fevāʾidiñ azlığı ve medlūlü bulındığı mebḥaṣıñ vāżıḥiyyeti cihetiyle muḳaddemāt-ı sāʾire ile teʾyīde ḥācet görülmeyen yerlerde ve ḫuṣūṣiyle sāmiʿīniñ efkārına ol ḳadar nā-müsāʿid bulunmaması cihetiyle suʾ-i teʾs̱īrinden ḳorḳulmayan maḥallerde istiʿmāl olunur.

Mis̱āl: "Velī-i niʿmet-i bī-minnetimiz pādişāhımız efendimiziñ ibtidā taḫt-ı salṭanat-ı [89] seniyyelerine rev-naḳ verdikleri yevm-i mesʿūd ki lehü'l-ḥamd devlet ve mülkde teraḳḳisi görülmekde olan ḳuvvet ve maʿmūriyyetiñ ve ʿālemiñ nāʾil oldığı saʿādet ve emniyyetiñ mebdeʾi mübarekīdir. İşte ol günde pādişāhımız bāb-ı ʿadāleti teyemmünen açmışlar ve maḥāmid-i aḫlāḳ-ı seniyyeleriniñ bürhān-ı bāhirini göstermişlerdi. Ṣoñra insāna inṣanlığı bildirecek ve herkesi dünyā ve āḫiretde saʿādet ve selāmete erdirecek ʿulūm ve maʿārifiñ intişārını daḫı bir ṭarīḳ-i sühūlet açaraḳ cenāb-ı Ḥaḳḳa şükürler olsun. Az vaḳt içinde s̱emere-i nāfiʿasını ve ʿirfān-ı ḥaḳīḳi-i şāhāneleriniñ delīl-i ḳavīsini gösterdiler. İşte bunuñ tedābīr-i mütimmesinden olmaḳ üzere bu encümen-i dānişiñ teşkīlini… İlḫ" (*Muṣṭafa Reşīd Paşa*).

b) Muḳaddime-i ḫādiʿa: Sāmiʿīne cālib nefret olacağını bilerek beyāndan ḫavf ile dil-ḫᵛāhları olan vāṣıl-ı māddeye münāsebeti bulunan bir diger māddeniñ beyānıyla bilā-ḥiss efkār-ı maʿneviyye ve mużmerresini ʿarż ve iʿlām eylemek ve muḫāṭablarına intiḳāl etdirmekdir ve muḳaddime-i ḫādiʿada ḥayli şerʿiyye ve bir dereceye ḳadar baʿżı daḳāyıḳ-i māddiyye ṣūret-i ḳabūl görür ise de yine ḥaḳīḳate muġayir olan şeyʾler ḥüsn-i telaḳki bulmaz.

Mis̱āl: "Ey iḫvān-ı müʾminīn! İşbu devlet-i ʿaliyye-i müʾeyyede taḥṣīl-i rıżā-yı vācibü'l-vücūd ve kes̱ret-i ḫazāʾin ve nuḳūd ve vefret-i cünūd-ı şecāʿat-alūd ile "eddīni yaʿlu velā yaʿli ʿaleyhi" tebşīrince bidāyet-i salṭanatından berī idi. Ḳrāl dedikleri aʿdā zebūn-ı [90] ejder-i heft-ser-i ḳahr ve ġalebesiyken bi-ḥikmetihi subḥanehu biraz zamāndır ki esteʿiz̄ü bi'l-lāh *İnne tenṣaru vallāhü yenṣuruküm*[19] şarṭ-ı şerīfine riʿāyet olunmadığından yaʿni evāmir-i ilāhiyyeye imtis̱āl ve nevāhīden ictināb ve naṣ-ı ḳāṭıʿü'l-mefādd *Eṭiʿullāhe ve aṭīʿur-resūle ve uli'l-emri minkum*[20] īcābına ser-dāde-i inḳıyād birle bāb-ı rıżā-yı müsebbibü'l-esbāba intisāb ḳılınmadığından şeʾāmet-i ʿiṣyān ile emr-i ġazāda ʿaskeriñ teşettüt ve fütūrları ve evliyā-i umūruñ daḫı idārelerinde ʿacz ve ḳuṣūrları nümāyān olup vuḳūʿ bulan muḥārebelerde bu ḳadar ḫazāʾin-i mühimmāt telef ve İslāmiyān dū-çār-ı çār mevc-i deryā-yı esef oldığı cümleniñ manẓūr-ı çeşm-i şühūdu ve ʿale'l-ḫuṣūṣ reʿāyā maḳūlesi olan eşḳiyā-yı *Rūm* ki seyl-i ḳūh-efgen-i celādet-i ehl-i İslāma nisbetle ḫaṣṣ ve ḫāşāk ḳabīlinden iken bu vaḳte ḳadar şerāre-i şekāvetleri inṭifā-pez̄īr olmadığı ʿāmmeniñ meşhūdudur. Ṣadr-ı evvelde sebḳat eden sīne-ṣāfān ehl-i īmān dīn-i mübīn-i Muḥammedī uğrunda mālen ve bedenen ne vechle ṣaf-beste-i meydān-ı ġayret ve ne derecelerde s̱ābitü'l-iḳdām dāʾire-i ḥamiyyet oldıḳları kütüb ve esfār-ı tevārīḫde muḥarrer ve merḳūm ve siyemā-piyāde ʿaskeriniñ iṭāʿat ve şecāʿatleri cümleye maʿlūmdur. İşte ʿasākir-i merḳūmeniñ fi'l-ḳadīm bu vechle yararlıḳları der-kār iken aralıḳ aralıḳ miyānlarına bed-aṣl eşḫāṣ-ı mechūle düḫūlüyle niẓām-ı ḳadīmleri efrādı gibi nā-yāb ve bünyān-ı ḳānūnları ḫarāb-ender-ḫarāb olup el-an defter-i pādişāhī yeñiçeri esāmīsiyle lebrīz ise de ceng eri arandıḳda nādir ve ʿazīz bulunur ve bu ḥāl ile sefere orṭa ṭaʿyīn olunduḳca żābıṭ ağālarıñ [91] bir ḳuru yoldaş adıyla cemʿ etdikleri ecnās-ı muḫtelife ḥarb ve ḍarb erbābı olmadıḳlarından māʿadā rişte-i ḥüsn-i niẓām merbūṭ ve ẓābıṭa-i taḥt-ı

---

[19] Kur'an 47/7: Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.

[20] Kur'an 4/59: Allah'a ve Resûl'e ve sizden olan idarecilere (emir verme yetkisinin sahiplerine) itaat edin.

inḳıyādda mażbūṭ olmamalarıyla içlerine cāsūs-ı bī-nāmūs ḳarışıb ve be-taḫṣīṣ girdār ve eṭvārı murdār olan *Rūm* ṭāʾifesi ki merkūz-ı ṭabīʿatleri olan cināyeti icrāda mecbūr ve cānib-i maṣūnü'l-cevānib-i İslāma olan ʿadāvetleri ḥükmünü īfāda meslūbü'ş-şuʿūr olaraḳ ḥacı ve ḫˇāce ḳıyāfetine girib sebük-maġzān-ı yeñiçeriyānı gūn-ā-gūn iġvā-yı cān-ḫırāş ve rengārenk-evhām-ı dil-tırāş ilḳāsıyla taḥrīk ve ıżlāl ederler. Ol bī-dimāġān daḫı evvelen bunlarıñ cāsūs ve kefereden oldıḳlarını bilmeyib ve ḥaḳ ve bāṭılı temyīze ʿaḳılları daḫı ermediginden cevāsīs-i kefereniñ kelimāt-ı … ve muḳaddemāt-ı nā-müveccehelerini tamāmen ṣayıb gāh seferleriñ aṣlı yoġimiş ġaraż yeñiçeriyi ḳırdırmaḳ imiş ve gāh vükelā-yı devlet güyā memleketleri aḳçe ile ṣatarlar imiş yollu ve daha buña beñzer biñ türlü ekāẕīb-vār cevfe işāʿasıyla iḥdās̱-ı fitne ve şūr ederek kendileri şunda ṭursun ʿasākir-i sāʾireniñ sāʿid-i ġayretlerine fütūr verdikleri ġanī-i ʿani'l-beyāndır. Ḥālbuki hiçbir devlet kendi dest ve pāyi mes̱ābesinde olan ʿaskerini ḫaṣma ḳırdırmaḳ ḳaṣdıyla ṣarf-ı sīm ve zer ederek sefer açıb memālikini pāy-māl-i düşmen ve muḥaṭṭ-i ricāl-i miḥen eder mi? Bu zuʿmuñ bāṭıl oldığı bedīhī ve celī ve ṣaḥīḥ iʿtiḳād etmek ḥaḳ-ı ḳavī olmaz mı? Ḫulāṣaten işbu perīşānlıġıñ aṣlı ʿasker-i İslām evvelen żarūriyyāt-ı dīniyyesini ve fażīlet-i cihād ve ulu'l-emriñ emr-i dinde ve es̱nā-yı ḥarbde [92] irādesine iṭāʿat farż oldığını öğrenmemek ve baʿdehu ʿulemā-yı ʿiẓāmıñ reʾy ve iftāsıyla tertīb olunmuş ḳavānīn-i ʿaskeriyyeye riʿāyet etmemek şıḳlarından ʿibāret olup maʿa-haẕā fātiḥa-i devlet-i sermediyye-i ʿOs̱māniyye ḫuṣūṣan ʿahd-i salṭanat-ı Süleymāniyyede pīrāye-i silk-i süṭūr-ı tanẓīm olan yeñiçeri ocağı ḳānūn-nāmelerine naẓar olunsa el-yevm ocaġıñ aḥvāli ẕikrolunan ḳānūn-nāmelere muṭābıḳ ve ḥareket ve sükūnları üslūb-ı ḳadīme muvāfıḳ mıdır maʿlūm olur. Zamān-ı pādişāhī-i Ḫüdāvendigār-ı müşārün-ileyhde ʿaṣrınıñ iḳtiżāsından yaʿni ol vaḳitdeki aʿdānıñ ḳullandıḳları eṭvār-ı ḥarb ve peykāra muḳābele bi'l-mis̱l lāzımesinden olan taʿlīm-i ālāt-ı ḥarb ḫuṣūṣu beher günü ḳışlalarda icrā olunmadı mı ve yeñiçeri zümresi aḥād-ı nāstan mümtāz olaraḳ ṣayfen ve şitāʾen ve leylen ve nehāren odalarında mevcūt degiller miydi? Eger żābiṭān ve neferāteñ şimdiki veẓāʾif ve taʿyīnāt-ı muḳarrereleri taʿayyüşlerine kāfī ve dād-ı üstādlarına vāfī olmayıb da medār-ı taʿallül ve bādī-i tekāsülleri yalñız bu ise ne māniʿ-i beyān olunsun. Allāhü'l-ḥāmddır genc-i şāygān pādişāh-ı sipāh-ġayret-i dest-gāh için güşāde fevḳa'l-ḥadd mā-lezime vaʿdeleri āmāde olmaġla iḳtiżāsına baḳılır. El-ḥāletü haẕihi aʿdā-yı dīniñ hāli nice oldığı vāreste-i ḳayd-ı taḥrīr ve yeñiçeriyānıñ perīşānlıġı ise lüknet-i āver-zebān-ı taḳrīr olmaġla artıḳ kard-ı ṣanceret ser-tīz-i üstüḫˇān-i ġayret-i cāna dayandı. Baʿd-ez-īn zümre-i muvaḥḥidīne sezā-vār olan ḥareket her ne ise Allāh ʿazze ve celle ve … işbu

mecliste der-miyān olup [93] eşḳiyā ve aʿdānıñ ünūf-i tekebbürlerini irġām ve aḫẕ-ṣār ve intiḳām için ne yapmamız lāzım gelir ve ḳangı ṣūret-i muḳteżā olursa şerʿan beyān buyrulsun. El-minnetü lillāhi teʿālā başımız ḥabl-i metin kitāb ve sünnete bağlı olmaġla biz daḫı bi'l-ittiḥād-ı mūceb ve muḳteẕāsıyla ʿamel ve ḳaṭʿ mesāfe-i emel edelim… Öyle ise ibtidā-i aʿdād ve ḳuvvet-i ġalebe-i aʿdā yaʿni yeñiçeri zümresiniñ perīşān-i üslūb olan aḥvāli ber-vech-i şerʿī bir ḥüsn-i ṣūretle intiẓām-ārā bu taḳrīble cümlesi maẓhar-ı ʿavārif bī-intihā olmaḳ maṭlūb-ı ṣavāb-ı maṣḥūb ḫilāfet-penāhī oldıġını āmir-i şeref-pīrāyı ṣaḥīfe-i ṣudūr olan ḫaṭṭ-ı hümāyūn füyūżāt-nümūn-ı pādişāh-ı rābiʿ-meskūn baʿde'n-niẓām ʿasker emrinde muvāfıḳ şerʿ ve ʿaḳl olarak ocaḳ ḫalḳı ḥaḳḳında maḥżā-niʿmet ve bāliġā-i mā-beliġ iḥsān ve ʿināyetden ʿibāret olan ḥüsn-i niẓāmı mübeyyen olup bend bend terḳīm olunan levāyiḥ-i istiḥsān makrūn-ı ḳırāʾat olunsun... İlḫ" (*Meḥmed Selīm Paşa - Üss-i Ẓafer*)

c) Muḳaddime-i muhteşeme: Mevżūʿ- ı baḥṣi ġayet parlaḳ bir nuṭḳu diñlemek emniyyesiyle sāmiʿīniñ tecemmuʿ ve taḥaşşüd etdikleri vaḳitde müstaʿmeldir ve bu nevʿ muḳaddimeniñ tā bedʾinde feṣāḥatce mümkün olan iḥtişām ve s̱erveti beẕl ve irāʾe cāʾizdir.

Mis̱āl: "Eyyühe'n-nās bu maʿnā-yı ṣavāb-intimā cilve-ger-i ḫāṭır-ı sedād āşinā̃ñız ola ki şīryān-ı ʿadüvvü bed-nihādda ḫūn-i taʿaddī ġaleyān edip derūn-ı ruʿūnet-meşḥūnlarında cāy-gīr olan mādde-i kibr ve naḫvet ve aḫlāḳ-i fāside-i şūrūr-i żınnet-i mālīḫulyā-yı ṭamʿlarınıñ rüsūḫ ve iştidādını [94] ve ḥarāret-i ḥümā-yı muḥriḳa-i ḥırṣ ve āzlarınıñ buḥrān ve izdiyādını mūceb olmuşdur ve bād-ı ḫāne-i dimāġ-ı pür-şūrları havāyı taġallüb-i istilā ile dolmuşdur. Nīşter-i ḫançer ser-tīz ile faṣd-ı ekḥel cānlarında bir müddet ihmāliñiz sebebiyle ziyāde key-i dimāʾ fāside-i cürʾetleri ol siyeh-rūyān-ı ḫāk-sārānī-i mübtelā-yı seyf ve sinān-ı intiḳām edip nīrū-yı bāzūlarına ġurūrlarıyla pençe-zen-i dāmen-i şūrūr kılmışdır ve bu bābda vārid olan o emr ve ahkām-ı ileyhe tefāṣīli reṣīde-i gūş-ı hūşuñuz iken terġīm-i ünūf ve kesr-i cibāhları māddesinde bāzū-yı İslāmiyyeniñ meşt-i çehre-fersā-yı izdirāları memnūʿ ve laṭma-i efkār-sāz ḳahr ve cefāları merfūʿ oldıġı müstelzem-i ʿināyet-i ḳahhāri ve ṭaraf-ı maḫlūḳdan müstevcib-i teẕlīl ve ḫˇāridir. Ḥālā muḳteżā-yı ʿulüvv-i himmet merdāne ve dāʿiye-i ḥamīt ʿālem-gīrānem bu ḥāli mukteżīdir ki ser-māye-i vesʿ ve ḳudretim ol ṭāʾife-i ḫāʾifeniñ teẕlīl ve taḥḳīrine maṣrūf olup bir ḥamle-i Rüstem-āne ile cümlesin fütāde-i ḫandeḳ te-nā-bedīd helāk ve bevār ve ṣarṣar-ı cünbüş ḫuyūl-i düşmen-şikārān sütürde-kār ile tūde-i ḫāşāk cemʿiyyetlerin tār-mār edelim. Ḫuṣūṣan taḫt-nişīn-i ḥıṣn-ı ḥaṣīn

Ḳonsṭanṭiniye … tāc-ı laʿlīn pür-zīverini ser-bī-sāmānına bir ṭās-ı āteşīn pür-aḫker ve istīṣāl-i mülk ve mālından ṣoñra taḫtını tābūt-ı muḥaḳḳar ve kāḫ-ı mümerredini ḥufre-i nīrāna berāber ḳılmaḳ ehemm-i derūndur. Müẕellil-i gerden-keşān-ı ʿanūd ve muḫrib eyvān ʿād ve s̱emūd celle celālühū elṭāfından ümīd-vār-ı müsāʿideyim ki bu mültemis-i cāna dest-res bulub irādet-i ʿaliyyesi ol fitne-i pür-sīneniñ ḫizlānına müteʿalliḳ olmaġla rızıḳ ve málları [95] vāye-i siyeh ve ehl ve ʿiyālleri tuḥfe-i pīş-gāh oldıġı ʿan-ḳarīb-i müşāhede ve maḥsūs-i bār-gāh ola. İşte sizleri bu maḥalde cemʿ ve tertībden murādım iḳtidār-ı beʾs ve necdet ve ferṭ-i cürʾet ve celādetiñize vüsūḳum olmaġla fetḥ-i memālik düşmenān-ı dīn ve ḳahr ve kīn gürūh-ı müşrikīne taʿyīn ve irsāldir. İttibāʿ-i fermān-ı ḫüdāvendī ki farīża-i her-müslimdir. Kemā-hūve ḥaḳḳıhi müʾeddā ḳılmaḳ melḥūẓ-i ḫāṭır-ı himmetiñiz ise lāzımdır ki bu defʿa ḥaḳḳ-ı ḫüdā ve resūle ḳıyām edip … zemīme-i kaffār aḫẕ-i liʾāmdan intiḳāmda der-kār olasız” (*Ḫamse-i Nergisī - Ḫulefā-yı Emeviyyeden ʿAbdü’l-melik*).

d) Muḳaddime-i müheyyice: Ezhānı meşġūl ḳılan mevādd ve maḳāṣıdda ve heyecānı teksīn için olmayıb bi’l-ʿakis teşdīd için īcāb eden maḥallerde müstaʿmeldir ve bu da hemān birdenbire maḳṣada girişilerek sāmiʿīniñ meyelānını celb ile ve nuṭḳuñ bidāyetinde ḥarekāt-ı münfaʿilāneye başlamaḳ ile olur ve muḳaddime-i müheyyice ekseriyā infiʿālāt-ı nefsāniyye iẓhārına sebebiyet verir. Eşʿār ve trajedyālarda müstaʿmeldir.

Mis̱āl: “Pādişāhım! Birḳaç gün ve belki birḳaç sāʿatden ziyāde ʿömrüm yoḳdur. Bu ḳalan müddeti de büyük ve muḳaddes bir vaẓīfeniñ īfāsına ḥaṣretmek ve ṣoñ efkārımı yaʿni müddet-i medīde-i ḥıdmet-i ʿācizānemiñ es̱mār-ı merrü’l-meẕāḳını zīr-i pāy-i sipihr-i iʿtilā-yı mülūkānelerine vażʿ eylemek isterim. Raḳīmem pīş-i naẓar-ı hümāyūnlarına ḳonulduġu ṣırada ḳuluñuz bu dār-ı fenādan el çekmiş bulunacaġımdan [96] artıḳ bu kerecik ifādātıma ḥavāle-i semʿ-i iʿtibār buyurulabilir. Derīçe-i laḥdden çıḳan āvāz-ı ṣıdḳ ve ṣavābdan dem-sāz olagelmişdir…” (*Fuʾad Paşa - Teraḳḳi*)

Mis̱āl-i diger: “Ey iḫvān-ı dīn çeşm-i baṣīretiñizi açıñız da naẓar-ı ʿibretle baḳıñız ve nevm-i ġafletden ḳalḳıñız ve öyle biliñiz ki rāḥat ve kesel ṭaleb ve ārzūsu tekye ve medrese köşelerine mülāzemete sevḳ etdigi şu bir iki ʿaṣra ḳadar millet-i İslāmiyye milel-i mevcūdeniñ ḥays̱iyyet ve rütbe cihetiyle eʿazzen ve ḳadran ecelli ve feṭānet ve dirāyet ve ferāset ḥasebiyle eks̱erī ve mücāhede için eşeddī ve saʿy ve ġayretce eblaġı idi. Şimdi ise envār-ı maḥāsin-i munṭamas ve

iʿlām-ı maʿārifi münderes olmaġa ve şümūs-ı iḳbāli küsūfa ve devr-i iclāli ḫusūfa meyletmege başladı ve ḥattā millet-i muḥtereme-i mezbūreden baʿżılarına birṭaḳım aḳvām-ı taġallüb ederek ʿadem-i intibāh ve baṭāletleri ve ḳıllet-i ictihād ve dirāyetleri sebeb ve sāʾiḳasıyla s̱evb-i ẕillet ve ḥaḳāreti ilbās ve ʿazīz ve muḥteremlerini eẕell-i nās ḳıldılar. Eger şu beyān etdigim ḫuṣūṣda reyb ü gümānda oluyor iseñiz *Buḫārā* ve ḥavālīsinde bulunan bilād-ı şarḳiyye ahālīsiniñ ḥāline naẓar ediñiz… ” (*Cemāleddīn Efġānī*)

Beyān: Māddeniñ açıḳ ve doġru olaraḳ vażʿ ve dercidir. Bu ise mesʾeleniñ ḥālini iʿlāma ḫıdmet eder. Beyānıñ iki nevʿi vardır. Biri basīṭ digeri mürekkebdir. Eger beyānda bir şeyʾiñ is̱bātı lāzım gelir ise aña basīṭ ve birḳaç şeyʾiñ lāzım gelir ise aña da mürekkeb derler. Ne vaḳt beyān-ı mürekkeb olur veyāḫūd basīṭ [97] olup da vesāʾiṭ-i is̱bātiyyesi birḳaç nevʿ bulunmaḳ lāzım gelir ise ol vaḳt beyān inḳisām eder. İmdi bu inḳisām ḫaṭībiñ bir taḳsīmidir ki anı tanẓīm etdigi nesaḳ ile pey-der-pey beyān eder. Bu taḳsīmiñ her biri daḫı mündericāt-ı teferruʿiyyesine göre tekrar tekrar taḳsīm olunabilir.

Ṣūret-i ifāde: Maḳṣadıñ infihāmına ve vāḳıʿa muvāfaḳat ve muṭabāḳatına ve sebebiniñ ḫāliṣet ve infirādına göre vuḳūʿ ḥāli beyān etmekdir. Müverriḫ ve ḫaṭīb ikisi de mürettib-i kelām iseler de birincisiniñ maḳṣadı yalñız ḥaḳīḳat-i ḥāli ifāde olmaġla eşyāyı her naṣıl bulur ise öylece beyān eder ve ikincisi ise yine ḥaḳīkate riʿāyet ederek aṣıl maḳṣadını da unutmaz ve bunuñla ṣūret-i ifādesinde kāẕib de olamaz. Çünkü vuḳūʿātıñ aṣlına ḫalel vermeyerek kendisine müsāʿid olacaḳ ṣūretde beyān-ı keyfiyyet eder ve efkārına müsāʿid bulunanları teʾyīd ile nā-müsāʿidlerini ḫafīfce geçer ve baʿżen sükūt bile eder.

Mis̱āl: "Millete taḳdīm buyurmuş oldıġımuz mesʾeleye cevāben ḳabūlü ḥāvī yedi milyon üç yüz elli biñ reʾyiñ ḥużūr-ı imparāṭorīlerine taḳdīmiyle millet meclisi kesb-i faḫr eyler. *Fransa* on sekiz sene muḳaddem inḳılābāttan uṣanıp beḳā-yı āsāyiş ārzūsuyla ẕāt-ı ḥaşmet-simātlarınıñ ẕekā ve semāḥat-i imparāṭorīlerine ve ḫānedānıñıza emniyyet-i imparāṭorluḳ tācı ve imparāṭorluġa muḳteżā ḳurret ve ṣalāḥiyyeti siziñ yedd-i istiḳlāliñize teslīm eylemiş idi. Milletiñ bu bābda olan emeli el-yevm ne zāʾil ve ne de mütebeddil olmadıġından niẓām ve āsāyiş iʿāde ve müddet-i ḳalīle ẓarfında pek büyük şeyler icrā ḳılındı. [98] Her ṣınıf ahālīniñ saʿādet-i ḥāli tezāyüd ve zirāʿat ve ticāret ve ṣınāʿat mis̱li görülmemiş ṣūretde teraḳḳi edip s̱ervet ve ḳuvvet-i dāḫiliyye ile berāber *Fransa*'nıñ nüfūẕ-ı ḫāricīsi daḫı kesb-i ʿaẓamet eyledi. Tā bidāyet-i emrde bile ẕāt-

ı ḥaşmet-meʾabları işbu ṣalāḥiyyetiñ bir rāddeye ḳadar tekṡīri memleketiñ teʾmīn-i ḥālinden ṣoñra ārzū-yı ʿumūmīye tevāfuḳ etmeyecegini derk ve cemʿiyyāt-ı ḥāżıranıñ teraḳḳiyātını ḥissederek iʿṭā-yı ḥürriyyeti taʿahhüd buyurmuş idiñiz. Bināʾen ʿaleyh *Fransa*'yı serbest milletler arasında daḫı birinci etmek teşebbüşāt-ı cemīlesini icrā buyurduñuz. Millet yedi milyondan ziyāde reʾy ile imparāṭorluġuñ uṣūl-i cedīdesini ve kendi menfaʿat ve ʿaẓametini teyaḳḳun birle ẕāt-ı ḥükümdārīleriyle birleşip terāḳḳiyāt yolunda devām ve maṭlūb olan serbestligi ḳānūn u niẓāma riʿāyet üzerine teʾsīs etmeñizi teşvīḳ ve ricā eder ve ḥürriyyeti ḫānedān-ı imparāṭorīleri ile devletiñ mecālis-i kebīresiniñ cenāḥ-ı ḥimāyesi taḥtına bıraḳır" (*Mösyö Şınāyder - Teraḳḳi*).

Ḳabūl veyā İṡbāt: Nuṭḳuñ beyānda işʿār olunan mündericātını müʾeyyid bir cüzʾüdür. İṡbāt hele nuṭḳ-ı muḥākemātda eczā-yı aṣliyye ve lāzimedendir. Zīrā ṣanʿat-ı iḳnāʿıñ birinci kāʿidesi ḳabūle ḥaḳīḳati iżāfe ve isnād ve reddiyātdan ḥaḳīḳati selb etmekdir. Ne vaḳit iṡbāt ve īrād olunan delāʾil żaʿīf ve ḳuvvetsiz olur ve delāʾil-i meẕkūreniñ basṭ u ityānına da lüzūm-ı taʿayyün eder ise [99] o ḥālde anları birbirine iʿāne etdirecek ṣūretde icmāʿ etmelidir. Tā ki hepsiniñ heyʾet-i ictimāʿiyyeleri cālib-i iʿtinā bir ḳuvvet ḥāṣıl etsin ve edille-i ʿaẓīme ve ḳāṭıʿa birer birer ibrāz olunmalı ve ayrı ayrı tavżīḥ ve tevsīʿ ḳılınmalıdır. Tā ki birbirine ḳarışmayaraḳ her biri ḳıymet-i ḥaḳīḳalarını ḥıfẓedebilsin. Bir delīli teʾyīd ve ḳuvvetini kāmilen ibrāz ve ḥāʾizi bulındıġı ḳıymetden intifāʿ için anı ṣuver-i muḫtelife ve vücūh-ı ʿadīde ile birḳaç kere beyān etmelidir ve şu nevʿ ifādeye ıṭnāb-ı ḫiṭābī denir ve işte bu nevʿ ıṭnāb-ı beyān olunan şeyler müʾeyyed bulındıġı için eẕhānı tehyīc eder ve iḳnāʿı ḥuṣūle getirir. Iṭnāb bir fikri fāʾidesiz kelimeler ile terkīb ve imlā degildir. Belki buña taṭvīl derler ki ikisiniñ de tafṣīlātı ṣanāyiʿ-i maʿneviyye baḥṡinde gelecekdir. Redd-i vesāʾiṭ-i iḳnāʿiyyemize teḫālüf eden şeyler cerḥdir ve bundan başḳa baʿżen uġluṭa ve safsaṭalarda cerḥ edilir. Uġluṭa ve safsaṭa baʿżı delāʾil-i maḫṣūṣadır ki her ne ḳadar ḫaṭāsı ḥissolunur ise de cerḥinde ṣuʿūbet görünür.

Miṡāl: "Ey ahālī-i *Mıṣır* benim için iḥtimāldir size dīn düşmeni ve dīni ibṭāl etmek için gelir diyecekler ṣaḳın inanmayıñ ben siziñ iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳıñız ve ẓulm ü cevrden ḫalāṣıñız için geliyorum. Benim cenāb-ı Vācibü'l-vücūda ve Peyġamber-i ẕīşānına ve kitābu'llāha kölemenlerden ziyāde ḥürmet ve riʿāyetim var. Kölemenleriñ sizlere olan ẓulm [100] ü ġadrı ve cevr ü iʿtisāfı ʿacabā ḫāṭırıñızdan çıḳabilir mi? Nerede bir ṣulaḳ mezraʿa veyā arāżī-i münbite var ise cebren elleriñizden almadılar mı? Hiç yedd-i temellüküñüzde bir güzel köle veyā

bir dilber cāriye veyāẖūd bir küheylān at bıraḳtılar mı? Eger *Mıṣır* memāliki ṭaraf-ı Rabbānīden kendilerine temlīk olunmuş mālikāne ise senedlerini ibrāz etsinler. Lakin Allāhu ʿaẓīmü'ş-şān ḥażretleri ʿādil ve raḥīmdir. ʿİbād-ı maẓlūmunuñ böyle pāzede-i istiḥḳār oluşuna rıżā-yı şerīfi müteʿallıḳ degildir. İşte ġayretullāh ẓuhūra geldi bunlar artıḳ mücāzāt-ı müterettibelerini yaḳında bularaḳ ḥükümetleri kendileriyle birlikte maḥvolacaḳdır. Ḳaḍılar, şeyẖler, imāmlar, çorbacılar bizler daẖı siziñ gibi ʿaynı dīn ile mütedeyyīniz yaʿni İslāmız ahālīñize ẖayr veriñ. *Avrupa*da size düşmen olanlar ile ceng edip maḳhūr eden biz degil miyiz? Millet-i İslāmiyyeye musallaṭ olan *Malṭa* ḳavālırlarınıñ ism ü cismlerini ortadan ḳaldıran biz olmadıḳ mı? Ne şeref ve ṭāliʿ bizim ile berāber olanlara evlād u ʿıyāl ve māl u menālleri yedd-i taʿarrużdan meʾmūn ve maṣūn ve ḥāʾizi bulunduḳları mesned günden güne müteraḳḳī ve efzūn olacaḳdır. Ne baẖt ve saʿādet bī-ṭaraf olanlara zīrā bunlar da müddet-i ḳalīle ẓarfında bizi görüp ve ṭanıyıp ʿalem-i muẓafferimiz sāye-i ḥimāyetine geçecekdir. Ancaḳ ḥayf u esef. Bize düşmen olanlarıñ ḥāl-i ẖüsrān encāmına hele pek yazıḳ! Kölemenler ile ittifāḳ edip de ʿaleyhimize teşhīr-i silāḥ edeceklere bunlar için rūy-ı zemīnde ümīd-necāt-ı mefḳūd ve ḥaḳlarında bāb-ı merḥamet [101] daẖı mesdūd oldığından cihāndan ẕillet ve ẖᵛorī ile maḥv u nā-būd olacaḳlardır" (*Birinci Napolyon - Tārīẖ-i Napolyon*).

Netīce: Nuṭḳuñ mebnī'un-ʿaleyhī ve istifāde olunacaḳ cüzʾüdür. Zīrā cüzʾī-i mezkūr eẕhānı tesvīḳ ve taḥrīk eder ve sāmiʿīne inhimāk ve meyelān verdirir ve irāde ve iẖtiyārı taḳarrür etdirir. Netīceniñ iki maḳṣadı vardır. Birincisi serd olunan delāʾiliñ başlıcalarını ḳaṣr ve iẖtiṣār ederek ifādātını ikmāl ve bu vāsıṭa ile muẖāṭablarını iḳnāʿ etmek ve ikincisi baʿżı eṭvār ve ḥarekāt-ı ẖiṭābiyye ile tehyīc-i eẕhān eylemek.

Edille-i reʾsiyeniñ iẖtiṣārında daẖı birinci şarṭ ẖaṭīb olan kimesne mücemmeliyyet ile tesrīʿ-i ifādeyi iltizām eylemeli ve ikinci şarṭ da nuṭḳa netīcede heyecān vermek için revābıṭ-ı kelāmiyyeyi ḥaẕf edip yaʿni cümle-i revābıṭı ber-ṭaraf edip yalñız nuṭḳuñ niḳāṭ-ı mühimmesini bir yere cemʿ etmelidir.

3.23. Nuṭḳuñ Uṣūl ve Ḫavāṣṣ-ı Mühimmesi

Maḳṣadıñ ifāde etdigii fikri tanẓīm ve tensīḳ ile taḳsīme veyāẖūd taʿbīr-i āẖir ile maḳṣadıñ ḥāvī oldığı ṭabīʿat ve nesaḳ ve niḳāṭa uṣūl ve ẖavāṣṣ-ı nuṭḳ denir. Nuṭḳuñ uṣūl ve vādisinde ḥüsn ü ṭarāvet bulunmaḳ için ḥaḳīḳat, açıḳlıḳ, ʿādīlik, ibẕār ve basiṭlik bulunmalıdır. Şu ḳadar ki ẖavāṣṣ-ı meẕkūreniñ hepsiniñ bir

nuṭuḳda vücūdu taṣavvur u iltizām olunamaz. Hele politiḳa nuṭuḳlarında söylenilecek kelāmıñ tensīḳ ve tanẓīmine ẕāten vaḳit nā-müsāʿid olacağı gibi ḫaṭīb [102] maʿraż-ı beyāna ḳoyacağı mesʾeleyi de her bir daḳāyıḳıyla evvelce bi'ṭ-ṭabʿ taṣvīr edemeyeceginden şu ḥālde nuṭḳuñ emr-i tertībi ḫaṭīb-i mūmā-ileyhiñ vicdān ve ḳarīḥasınıñ ḥükmüne muḥavvel ḳalır.

Īrād Olunmuş Bir Nuṭḳuñ Eczā-yı Mürekkebesi

Üss

Dīniñ ḥaḳḳ ve nefsü'l-emre munṭabıḳ bulındığınu müʾeyyed nice berāhīn-i ḳāṭıʿa var ise de yine baʿżı ādemler ḳabūlden ictināb ederler.

Beyān: O ādemlere is̱bāt edilmege ḥaḳīḳat-ı dīniyye nā-ḳābil iʿtirāżdır.

Taḳsīm: Ḥaḳīḳat-ı mez̠kūre dīn-i İslāmı temyīz ve tavṣīf eden esās-ı s̱elās̱e üzerine teʾsīs etmişdir. Evvelā ʿaḳla yaḳındır. S̱āniyen ʿālīdir. S̱ālisen elzemdir.

Taṣdīḳ-i Cüzʾ-i Evvel: Dīn-i İslām ʿaḳla yaḳındır.

Taḳsīm-i Mükerrer: Şundan ki evvelā kürre-i ʿarżda mevcūd ẕevāt-ı muʿtebere ve ʿaẓīmeniñ eşhādı ile müʾeyyid. S̱āniyen vicdāna ve cemʿiyyet-i beşeriyyeye muṭābıḳ ve ʿadālet ve müsāvāta müsāʿid ve Ḥaḳḳ Teʿāla ḥażretlerinden bir fikr-i ṣaḥīḥ almaġa muvāfıḳdır. S̱ālisen eñ münkir olan ẕihinleri bile birṭaḳım esbāb-ı muṭlaḳa ve ḳāṭıʿa delāletiyle iḳnāʿ etmişdir.

Taḳsīm-i Mükerreriñ Cüzʾ-i Evveli: Dīn-i metīn-i Muḥammedī biñ iki yüz bu ḳadar seneden beri pāy-dār [103] ve ila-āḫiri'l-ḳıyāme bāḳī bir mez̠heb-i celīlü'ş-şiʿārdır. Şu bulındığımuz āna ḳadar erkān-ı ʿaliyyesine ḫalel ʿārıż olmadığı gibi bundan böyle daḫı zevālden berī ḳalacağı metānet-i aḥkām ile müdelleldir. İşte edyān-ı mevcūde içinde ḫaṣāʾiṣ-i mümtāze-i mezbūreyi ancaḳ dīn-i metīn-i Muḥammedī cāmiʿdir.

Taḳsīm-i Mükerreriñ Cüzʾ-i S̱ānīsi: Evvelā dīn-i Muḥammedī Ḥaḳḳ Teʿāla ḥażretlerine lāyıḳ olan fikri verir. S̱āniyen insānlara ṭabīʿat ve veẓāʾifini bildirir. S̱āliṣen nevʿ-i beşeriñ müşābihine olan vecāʾibini mez̠āhib-i sāʾireden ziyāde taʿyīn eder.

Taḳsīm-i Mükerreriñ Cüzʾ-i S̱ālis̱i: Ḥaḳḳında lāzım gelen īmān ve teslīmiyyeti teʾyīd eder mevādd evvelen keyfiyet-i ẓuhūr-ı nübüvvet. S̱āniyen inẕār-ı ʿāmmeye vażʿ olunan bunca muʿcizāt-ı şerīfe. S̱ālis̱en bütün ḫalḳıñ īmān ve şehādetidir.

Cüzʾ-i Evveliñ Netīcesi: Şu cihetlerle dīn-i Muḥammedī ʿaḳla yaḳındır.

Cüzʾ-i S̱ānī: Dīn-i Muḥammedī ʿālīdir. Müʾmin bulunanlar istiḳbāl için birṭaḳım mevāʿid ile mübeşşerdir ve dāʾimā emniyyet-i bāl ve saʿādet-i ḥāl üzere bulunurlar. Enbiyā-yı ʿiẓām ve aṣḥāb-ı kirām ḥażerātınıñ es̱er-i şerīflerine iḳtifā ve tebaʿiyyetle meʾmūrlardır.

[104] **Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ānīniñ Cüzʾ-i Evveli:** Mevāʿīd-i meẕkūre nevʿ-i beşere maḫṣūṣ yer ʿaṭiyye-i celīle-i sübḥāniyye olup andan istifādeye kesb-i istiʿdād eden efrād-ı insān saʿādet-i ebedīye mālik ve nāʾildir.

Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ānīniñ Cüzʾ-i S̱ānīs̱i: Dīn-i Mübīn-i Muḥammediyyeniñ şeref-i ḳadr ve iclāli ve āf-tāb-ı cihān-efrūz-ı Aḥmedīniñ ġabrā-yı zemīni ne yolda ẓulmet-i şirk ve ves̱eniyyetden ṣabāḥü'l-ḫayr hidāyete vāsıṭa-i īṣāl oldıġı maʿlūm ve bedī-dār ve böyle bir dīn ile mütedeyyin bulunan ümmet-i merḥūmeniñ Nezd-i Ḫüdā-yı Müteʿālde iḥrāz edecegi derece-i ḳadr ve ʿulviyyet ise vāreste-i şühūd ve istidlāldir.

Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ānīniñ Cüzʾ-i S̱ālis̱i: Bi'l-cümle enbiyā-yı ʿiẓām ve ṣaḥābe-i kirām ḥażerātınıñ es̱erine iḳtifā ve anlarıñ terk etdikleri feżāʾil-i celīleye imtis̱āl ile mükellefdirler.

Netīce-i Cüzʾ-i S̱ānī: Şu sebeplerle dīn-i Muḥammedī ʿālīdir.

Cüzʾ-i S̱ālis̱: Dīn-i Muḥammedī elzemdir.

Taḳsīm-i Mükerrer: Çünkü ʿuḳūl-i beşeriyye żaʿīfdir. İʿāne ister. Fāsiddir. Iṣlāḥ ister. Müteḥavvildir. S̱übūt ve temekkün ister.

Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ālis̱iñ Cüzʾ-i Evveli: İnsānı iḥāṭa eden ġışā-i ẓulümātı tenvīr ve iżāʿe ederek ṭarīḳ-i [105] selāmete bedreḳa-i hidāyet olacaḳ dīn-i Muḥammedīdir.

Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ālisiñ Cüzʾ-i S̱ānīsi: İfsādāt-ı nefsāniyyeniñ ḫaṭīʾat ve mehālikin göstererek insānı ıṣlāḥ ve terbiye edecek dīn-i Muḥammedīdir.

Taḳsīm-i Mükerrer-i S̱ālis̱iñ Cüzʾ-i S̱ālis̱i: ʿUḳūl-i beşeriyyeyi bir ḳāʿide-i muntaẓamaya rabṭ ile s̱ābit ve mütemekkin ḳılan ve s̱ebātsızlıḳ ve taġayyür ü televvün isāʾetinden ḳurtaran dīn-i Muḥammedīdir.

Netīce-i Cüzʾ-i S̱ālis̱: İşte bunuñ için dīn-i Muḥammedī elzemdir.

Nuṭḳuñ Netīce-i ʿUmūmiyyesi: Mādem ki dīn-i Muḥammedī ḥaḳdır onuñ aḥkām-ı celīlesine tevessül ve ittibāʿ daḫı farż ve lāzımdır.

3.24. Bāb-ı S̱ālis̱: Ṣūret-i Taḳrīr

Ṣūret-i taḳrīr: Feṣāḥatiñ bir cüzʾüdür ki efkārı vāsıṭa-i nuṭḳ ile saḥā-i ẓuhūra çıḳarmanıñ uṣūl ve ḳāʿidesinden baḥs̱eder. Taḳrīriñ feṣāḥate nisbeti renkleriñ resme olan farḳ ve nisbeti gibidir. Ressāmıñ ḳuvve-i muḫayyilesi ibtidā resmiñ ḫuṣūṣāt-ı esāsiyyesini iḫtirāʿ eder. Baʿdehu vāsıṭa-i ḥükm ile her birini maḥalline vażʿ ve tersīm eder. Lakin resm-i mezbūru teşaḫḫuṣu ḳābil ṣūretde taṣvīr ve irāʾe etmek ve heyʾet-i müktesebesine bir ḥüsn ve cilā vermek için aña renk ve levn taʿyīnine iḥtiyāc ḳalır. Bunuñ gibi feṣāḥatde de vāḳıʿan nuṭḳuñ esāsı fikirdedir ve o fikriñ tanẓīm ve taḳsīmi beyān etdigimiz resmi gösterir. Lakin [106] maḳṣada ḳuvvet ve leṭāfet veyāḫūd bir rūḥ ve heyʾet vermek için taḳrīriñ vücūduna lüzūm görünür. Īrād-ı nuṭuḳdan bekledigimiz fażīlet ve netīce-i muḳābeleyi hemen eñ ziyāde taḳrīrden alabiliriz. Çünkü taḳrīr fikre revnaḳ ve şeṭāret ve ḥissiyyāta ḳuvvet ve ḥarekāta şiddet verir. Taḳrīr ile ḫaṭīb sāmiʿīni müteḥayyir ḳılar. İġfāl eder, celbeder, sevḳeder. El-ḥāṣıl taḳrīr feṣāḥat ve belāġatiñ mükemmel ve mütemmemīdir. İşte ṣanʿat ḫiṭābetiñ bu cüzʾünü edinmek için ḫaṭīb olan kimesne evvelen maḳṣadı güzelce düşünmek ve her bir teferruʿāt ve müştemelātını naẓar-ı ḥiss ve tedḳīḳe almaḳ lāzımdır. Ṣoñra da hiçbir ḥaşviyyāt ḳarışdırmaḳsızın ṭıpḳı düşündügü ve ḥissetdigi vech üzere yazmalıdır ve ne mecāz ve istiʿārātı sūʾ-i istimāl etmeli ve ne de anları bilā-mūcib ṣarf eylemelidir. Belki bunlar esās maḳṣaddan taḥaṣṣul etmeli. Şu ḳadar ki mürekkez-i intişārı ḫaṭībiñ ḳalb ve ḳarīḥası olmalıdır ve bir de sāmiʿīne telaḳḳide nefʿ ve fāʾide mutaṣavver olmayan efkār-ı ʿaḳīmeyi aṣla lisān ve ḳāle almamalıdır.

3.25. Bāb-ı Rābiʿ - Ḥāl ve Ṭarz

Ḥāl ve ṭarz: Māddiyyāt-ı cismānī ile ʿarż ve irāʾe olunabilen işārāt ve ihāmāt-ı belīġāne demek olur. Bu da heyecān-ı rūḥuñ inʿikāsıyla vücūdda müteḥaṣṣıl ḥarekāt-ı muḫtelife-i ʿumūmiyyeden ʿibāretdir. Ḥāl ve ṭarzıñ iki cüzʾü müteferriḳi vardır. Birinci ṣadā yāḫūd telaffuẓ ve ikincisi ḥareketdir. Telaffuẓ cihetinden ḫaṭīb için iki şeyʾe diḳkat lāzımdır. Biri sāmiʿīne tamāmıyla ve süһūletle [107] işitdirecek vechle söylemek digeri de muḫāṭablarını tehyīc ve müteḥayyer ḳılacaḳ ṣūretde leṭāfet ü metānet ve ḥüsn-i eṭvār ile ifāde-i merām eylemekdir. Sühūletle ve tamāmıyla işitdirmek için de dört şarṭ vardır.

Evvelen ṣadānıñ derece-i maṭlūbede ḳuvveti olmalı.

S̱āniyen ḫaṭīb olan kimesne kelimātı birbirinden farḳ ettirmeli.

S̱ālis̱en lāzım gelecek vechle aġır söylemeli.

Rābiʿan kelāmıñ vaḳıflarınca olacaḳ mülāyemet ve münāsebetini gözeterek oña göre telaffuẓ edebilmelidir.

Telaffuẓ olunan şeyʾi ḥissetdirmege **telḳīn-i ḫiṭābī** derler. Doġru ve tane tane telaffuẓ ile gerçi nefs-i kelām anlatılır ise de lakin ṣadā tebdīl edilir. Yaʿni sürʿat-i beṭāʾeti ve riḳḳat ü şiddeti ve tīz ya pestligi īcābına göre degiştirilir ise kelām-ı mezbūr ḳalbe iḥsās ve tefhīm ḳılınmış olur. Telḳīn; kelāmıñ ṭabīʿatine göredir.

Mes̱elā: İẓhār-ı küdūret-i ibrāz ḫarṣ ve şiddet gibi ʿaynı ṣavt ile ifāde olunmaz. Cevāpta istifhām süsü ḳullanılmaz ve īcābına göre lāzım gelen ṣavtıñ istiʿmālini ise degil taʿlīm illa sevḳi't-ṭabīʿiyye bize beyān eder. Nihāyet telḳīn tebeddülāt-ı kelāmiyyeniñ ṣavta taḳlīdidir ki ḫaberimiz olmadan ṣadā oñu icrā eder ve telḳīn-i ḥaḳīḳī ve lāyıḳlı olmak için kendisinde şu ātiü'ẕ-ẕikr ḫaṣāʾiṣ-i s̱elās̱e bulunmalıdır. İstinād, vaḳf, ṭarz-ı ṣavt.

İstinād-ı ṣavt: Ḳuvvetli ve dolgun bir ṣadādır ki naẓar-ı ehemmiyete alınacak kelimeleriñ hecelerini tefrīḳ ederek beyān eyler ve o kelimeleriñ müteʿalliḳ [108] oldıġı cümlede vāḳiʿ aḳsām-ı sāʾire ile münāsebeti gösterir ve ẕikrolunan kelime kendisine taḫaṣṣüṣ etmiş bir ṣadā ve ḥareket ile beyān olunmalıdır. Böyle olmaz ise nuṭḳ bārid oldıḳdan başḳa meʾal de eksik ḳalır.

Maʿraż-ı beyāna ḳonulacaḳ fikr veyā ḥisse ise ḫalḳıñ tamāmıyla kesb-i ıṭṭılāʿ etmesi lāzımdır. Gerçi buña ḥużżārıñ sürʿat-i intiḳāl ve farḳ ve temyīz ṣāḥibi olmaları da meşrūṭ ise de faḳaṭ tebdīl-i ṣadā ile de öyle bir kābiliyyet ve istiʿdād vermelidir ki ʿaynı vaḳitde sāmiʿīne teʾs̱īr edebilsin. Telḳīni ḥüsn-i ṣūretde icrā yalñız ṣavtıñ istinādını maḥallerine vażʿ ile ḥāṣıl olamayıp gerek nefes almaḳ ve gerek nuṭḳuñ eczā-yı muḫtelifesini farḳ ve temyīz etmek için īcābında vaḳf da etmelidir.

Vakfıñ iki nevʿi vardır. Biri ḥavāssıñ tefrīḳ ve temyīzine ḫıdmet ve iʿāne eder ki bu nevʿ vaḳf efkār-ı mühimme ʿaḳībinde edilerek sāmiʿīniñ bir müddet diḳḳat ve baṣīreti fikr-i mez̠kūr üzerine celb ve ḥasr etdirilir. Digeri ise bir fikr-i maḫṣūṣdan baḥs̱eden kelāmıñ insicām ve selāsetine lüknet ve rekāket gelmeksizin eczā-yı muḫtelifesiniñ ḳaṭʿ olunmasıdır ki bunuñ mevḳiʿini de sāʾiḳā-i ṭabīʿat taʿyīn eder.

Ṭarz-ı ṣavt: Ṣadānıñ muḫtelif noṭalarda tebeddülü demekdir ki bu da baḥs̱iñ īcābātına naẓaran degişir yaʿni terākīb-i kelāmiyyeniñ tenevvüʿ ve iḫtilāfı nisbetinde refʿ-i ṣavt olunur ve ṣadānın tīz veyā pestligi maḳām ve maḥalline göre uydurulur.

[109] **Ḥareket,** vücūduñ ḥarekāt ve eṭvār-ı muḫtelifesi ile efkārıñ ve ḥissiyyātıñ beyānı demekdir ve hiçbir ḥiss yoḳdur ki aña maḫṣūṣ ḥareket olmasın. Demek ki es̱nā-yı nuṭuḳda ḥissiyyāta taḫṣīṣ etmiş ḥarekāt-ı bedeniyyeniñ de ibrāz ve istiʿmāli lāzimedendir.

3.26. Feṣāḥat

3.26.1. Nevʿ-i Evvel – Feṣāḥat-i Şifāhiyye

3.26.1.1. Bāb-ı Evvel – Feṣāḥat-i Politiḳiyye veyā Ḫuṭbevī

Ḫuṭbe: ʿAḳılların meydān mübarezesidir ve bu nevʿ feṣāḥatden ʿālī ve cemīl hiçbir şey olamaz.

Feṣāḥat: Politiḳiyye veyā feṣāḥat-i şūrā-yı devleti ḥükmedecek ādemleriñ aḥvāl-i politiḳiyyeye dāʾir söyledigi nuṭuḳlardır. Öyle nuṭuḳlar ki teʾs̱īri mültezem ve ehemmdir. İşte o nuṭuḳlar meḥāsin-i ʿaẓīmeye ḥükmeder. Ḥükūmeti istiḳbālinden īḳāẓ eder. Umūr-ı māliyyeyi tanẓīm eyler. Ḥarb veyā ṣulḥü

ḥükmeder. Milletleriñ aḥvāline ḳarār verir. Devletleri ḥükmeder. Ḳānūn yapar ve cemʿiyyet-i beşeriyyeniñ teşyīd-i rābıṭa-i ittiḥādı için ḳavāʿid-i ictimāʿiyyeyi beyān eder. Ebnā-yı cinsiniñ meẕellet ü sefāletinden müstefīd birṭaḳım edānīye ḳarşı gelir. Muḳāvemet eder. Vaṭanı muḥāfaẓa eyler. Maġdūrīniñ intiḳāmını alır. Lakin bunuñla berāber binā etdigi teʾsīsāt-ı ḫayriyyeyi hedm ve taḫrībde muḳtedirdir. Ġaddārlara muḫālefet etdigi gibi muḥāfaẓa da eder. Cumhūriyetler yaptığı gibi ḳraliyetler de dağıtır. Ahālīyi īḳāẓ etdigi gibi cemʿiyyet-i fesādiyyeler de tertīb eder. Ḥāṣılı maḳṣadı iyilik ise de eks̱eriyā ās̱ārı fenālıḳdır. [110] Yuḳarıda feṣāḥat iḳnāʿ ve tehyīcden ʿibāret dedik idi. Lakin ḫuṭebāya daḫı inanılmaġla tehyīc mümkünmüş demek oluyor. Bunuñ için taʿrīf-i āḫerle diyebiliriz ki feṣāḥat ḥaḳīḳat ile ẕihne emniyyet-i tāmme ve fażīletle ḳalbe heyecān-ı şedīde ilkāsından ʿibāretdir ve ne vaḳit ki insānlar iḳnāʿa çalışılacaḳdır. O ḥālde ḳuvā-yı ḥissiyyeleriñe müʾes̱s̱er bulunmaġa ve anlarıñ istiḥṣāl-i emniyyetlerini noḳṭa-i nazar-ı iʿtināya almalıdır. Faḳaṭ ḫaṭīb olan kimesne başkasını iḳnāʿa çalıştığı şeyʾe evvelā kendisi ḳāniʿ bulunmalıdır.

Mes̱elā: Mebhūṣün-ʿanh olan mesʾeleye ṣaḥīḥ ve doğru ve naẓar etmedigi cihāt ve edilleyi aṣlā derc ve idḫāl etmemelidir ve kendi efkār ve vicdānınıñ ve ḥissiyyātınıñ ḫilāfında ṣarf-ı kelām edenler faṣīḥiñ maʿnā-yı mevżūʿuna hiçbir vaḳit mā-ṣadaḳ olamazlar. Lisān emniyet ve heyecān ve iḳnāʿ dedigimiz sāde doġrudan doġruya ḳalpden nebeʿān ve intişār eden teʾs̱īrāt-ı maʿneviyyedir. Bu sebepden ḫalḳı iġfāl için kendisiniñ muṭmaʾini olmadığı birṭaḳım mevāddı maʿrıż-ı beyāna ḳoyup da ṣoñra da ʿumūmuñ emniyet ve heyecān ve iḳnāʿını istiḥṣāl sevdāsında gezinmek ṣırf ʿabes̱e iştiġāldir. Mübāḥas̱āt-ı politiḳiyyede īrād olunacaḳ nuṭuḳlarıñ evvelce iḥżārı pek de mümkün degildir. Çünkü serd olunacaḳ bürhānlar mübāḥas̱eniñ īcābına göredir. O mübāḥas̱eniñ ne ṣūret ve ḳıyāfet kesb edecegi ibtidā-yı emrde ṭabīʿatıyla maʿlūm olamayacağından ḫaṭīb eger aḳdemce ḳaleme aldığı nuṭḳ üzerine mesʾeleyi müstenid ḳılar ve aña da ibnā eder ise nuṭḳuñ mevżūʿuna ḫıdmet etmemiş ve maḳṣaddan ḫārice çıḳmış [111] bulunur. Ḥāṣılı feṣāḥatiñ mertebe-i kemāle vuṣūlünü dāll olan evṣāf-ı mümeyyize ḫaṭībiñ nuṭḳunda ṭabīʿü'ṣ-ṣudūr olan ḥalāvet ve ḥarāret ve efkārından mütevellide ḥissiyyātında görülen baṭş u şiddet ve rūḥuna ʿālī bir şeyʾiñ inʿikās manẓarasıyla veyā saʿādet-i ʿāmmeniñ ārzū-yı muḳaddesiyle mülhemiyyeti nümāyān olan heyecān ve sevrettir. Taḳrīr ve ṣūret-i ifāde ṭabīʿi ve sāde bulunmalı ve kelimātıñ intiḫābına diḳḳat edilmeli ve siyāḳ-ı kelām metīn ve ifādāt ise rengīn ve parlaḳ olmalıdır. Faḳaṭ bu parlaḳlıḳ tezyīnāt veyā istiʿārāt-ı muvaşşaḥa īrād ve istiʿmāli

degildir. Belki infiʿālāt-ı nefsāniyyeniñ sühūletle bulabildigi taḫayyülāt-ı bī-fütūrāne ve mütecāsirānedir. Bu taḳdīrde liyāḳat ve ḳudret iḥrāz için lisānca ḥāmili bulındığı maʿlūmat-ı ẕātīsine iktisābāt-ı ʿilmiyyesini daḫı żamm ve ʿilāve etmelidir ve lüġat-ı ġayr-i menūse ile birṭaḳım cümel-i sāḳıṭa istiʿmālinden pek muḥteriz bulunmalıdır. Zīrā cüzʾī bir yañlışlıḳ sāmiʿīniñ ḫande-i istiḥḳārını dāʿi oldığı gibi ḳāʾiliniñ de şerm ve ḫacāletini intāc eder.

3.26.2. Bāb-ı S̱ānī - Feṣāḥat-i ʿAskeriyye:

Feṣāḥat-i ʿaskeriyye ordunuñ ġarḳ-ı şecāʿat ve ġayretini taḥrīk veyā ibḳā ṣadediyle ḳumandanlar ṭarafından söylenilen nuṭuḳlardan ʿibāretdir. Bu beyne'l-İslām kes̱īrü'l-istiʿmāl idi. Ḥatta ḫulefā-yı rāşidīn ve Emeviye zamānlarında īrād olunan nuṭuḳlar kütüb-i tevāriḫde ṣaḥīfe-pīrā-yı s̱ebūtdur.

[112] Üç ḳısım nuṭḳ-ı ʿaskerī vardır.

Birinci fi'l-ḥaḳīḳa söylenmiş ve bi'ẕ-ẕāt veyāḫūd vesāʾiṭ-i tevātür ile vāṣıl-ı ṣımāḫ telaḳḳimiz olmuşdur.

İkincisi muḳārin-i ḥaḳīḳat bulunanlardır.

Üçüncüsü ḫilāf-ı vāḳiʿ tevātürāt ve fesānedir.

Mis̱āl: "Ey nās! Cenāb-ı Vācibü'l-Vücūd ḥażretleri cihādı ehl-i İslām üzerine farż ḳıldı. Bundan ḥāṣıl edilecek ecr ve mes̱ūbāt ʿin-dir-rābbanīsinde ġāyet ecell ve ʿaẓīmdir. Öyle ise niyetiñizi ḥüsniyāta imāle ediñiz ve Rabbiñiziñ farīżasını edāya ve peyġamberiñiziñ sünnetini icrā ve īfāya müsāraʿat eyleyiñiz. Bunuñ netīcesi şu iki ḥaseneniñ biridir ki o da ya şehādet veyā ġazāvatdır. Her kim bu uġurda fedā-yı nefs eder veyā terk-i cāme-i ḥayāt eyler ise ṭaraf-ı Rabbānīden anıñ için ecr-i ʿaẓīm vardır" (*Ḥażret-i Ebā Bekr Raḍıyāllāhu ʿanh - Terceme-i Fütūḥu'ş-Şām*).

Mis̱āl: "Ey aṣḥāb-ı Resūlullāh! Bu *ʿArabistan* ancaḳ siziñ atlarıñıza arpa yetiştirebilir ve burada gerek dünyevī ve gerek uḫrevī olabilecek saʿādet işte bu ḳadardır. Allāhu Teʿāla ḥażretleri ise ümmet-i Muḥammediyyeye bu yeryüzünüñ her ṭarafında yer ve memleket verecegini ḥabībine vaʿad etmişdir. Ḳanı bu mevʿūd olan memāliki żabṭ ile dünyāda bunca ġanīmete ve āḫiretde ġazā yāḫūd şehādet rütbesine nāʾil olmak isteyen erler ve nerde dīn uġruna cān [113] ve baş fedā

edecek ve vaṭanlarından çıḳıp aʿdā üzerine gidecek ġāzīler" (*Ḥażret-i ʿÖmer Raḍıya'llāhu ʿanh - Maʿlūmāt-ı Nāfiʿa*).

Mis̱āl: "Ey maʿāşir-i Müslimīn! Allāhu Teʿāla ḥażretleri vaʿdinde incāz ve mevāṭın-ı kes̱īrede sizi ʿavn u nuṣreti ile teʾyīd ederek ḳadriñizi iʿlā ve iʿzāzdan ṣoñra imtiḥānıñız için bir belā-yı ḥasenle de ibtilā eyledi. Baña ḫaber verdiler ve siziñ de maʿlūmātıñız olsun ki *Heraḳl* bilād-ı küffārıñ küberā ve ʿużemāsından istinṣār u istiʿāne etmişdi. Şimdi bir cemʿ-i kes̱īr ile geldiler ve ḫayli zād ve silāḥ getirdiler. Murādları ise nūr-ı İslāmiyyeti iṭfādır. Hem de üzeriñize ṭurūḳ-ı muḫtelifeden geldiler ve cünūd-ı ḫāsirelerini ḳıtāl için işte muḳābeleñize çıḳardılar. Faḳaṭ cenāb-ı Ḥaḳḳıñ ʿavn u nuṣreti siziñle berāberdir ve hiçbir vaḳitde ʿındallāh maḫẕūl olan kes̱īr ve ʿināyet-i Rabbāniyye ẓahīr ve muʿīni bulunan ḳalīl degildir" (*Ebū ʿUbeydetü'l-Cerrāḥī Raḍıyallāhu ʿanh – Terceme-i Fütūḥü'ş-Şām*).

Mis̱āl: "Ey nās! Bugün *Anadolu* dāḫiline rāyet-i muẓafferiñiziñ girdigi bir gündür ve birlikte bulunamayan iḫvānıñız size bu bābda ġıbta-keşdir. Biliñiz ki dünyā dār-ı memerr ve āḫiret dār-ı maḳarrdır. Peyġamberimiz ʿaleyhi ekmelü't-teḥaya efendimiz "El-cennetü taḥte ẓülālü's-süyūf" buyurdular. Kendi ḳılletiñize ve düşmenleriñiziñ kes̱retine baḳmayıñız çünkü Vācib Teʿāla [114] ḥażretleri "Kem fiʾetü ḳalīletü ġalebetü kes̱īrah" buyurdular. ʿAvn u ʿināyet-i Rabbāniyye ṣabr u s̱ebāt ile berāberdir (*Meysere-i Raḍıyallāhuʿanh – Terceme-i Fütūḥu'ş-Şām*).

Mis̱āl: "Ey nās! Allāh Teʿāla ḥażretlerinden ittiḳā ediñiz ki maṣīr ve merciʿñizdir ve biliñiz ki o ittiḳā siziñ teʾyīd ve nuṣretiñizi ve bundan aḳdem cüyūş-ı Müslimīne olunan ʿaṭāyāya nāʾiliyyet ve müşāreketiñizi mütekeffildir ve sizden evvel *Şam*'ı fetḥ ü żabṭ eyleyen ġuzāt-ı Müslimīniñ ās̱ār-ı besālet-şiʿārına iḳtidā ve ittibāʿ ediñ. Her kim ḥarpden iʿrāż ederse maḳarr ve meʾvāsı nār ve kendisi maġżūb-ı Rabb Cebbārdır. Biliñiz ki Allāhu Teʿāla ḥażretleri cihādı ve ʿanede-i küffār ile ḳıtālı size farż etdi ve Nezd-i Ḫudā-yı Müteʿālde iki ḳaṭre eñ ziyāde merġūb ve maḥbūbdur ki anıñ biri fī's-sebīlillāh cereyān etmiş ḳaṭre-i dem ve digeri de ḫaşyetullāhdan isāle edilmiş ḳaṭre-i demʿdir. Bugün ol bir gündür ki lā-yuʿadd velā yuḥṣā ecr ve mes̱ūbāt vardır. Ey ʿubbād Allāh Teʿāla ḥażretlerinden ḥaẕer ve ittiḳā ediñ ve mevāṭın-i kes̱īrede oldıġı gibi burada daḫı s̱ebāt ve metānet iẓhār ediñ ve Nebī-i Ziṣānıñızıñ sünnet ve şerīʿatını icrāya ḳıyām

eyleyiñ.” *İnnallāhe maʿaṣ-ṣābirīn*[21] velā yeuḍdü ʿecrā’l-muḥsinīn. “İşte ben iḫvānıñızdan bir cemāʿat ile ayrılıyor ve şu ḳavmiñ ṣalībine doğru gidiyorum ve anları mużmaḥill ve perīşān etmeksizin geri dönücülerden degilim.” Ve ke-enne ḥaḳḳā ʿaleynā naṣru’l-müʿminīn siz de ṣalībiñ yere düştügünü gördügüñüzle ḥamle ve hücūm ediñiz ve imhāl etmeyiñiz. Ey fırḳa-i müntaḫabe! [115] Ṣalībiñ oldıġı yeri gördüñüz haydi ḥamle ediñiz nuṣret-i ilāhiyye siziñledir” (*Ḫālid Bin Velīd Raḍıyallāhu ʿAnh - Terceme-i Fütūḥu’ş-Şam*).

Mis̱āl: “Ey nās! Ṣabr u s̱ebāt iki ʿaskerdir ki anlara ġalebe mümkün ve mutaṣavver dgğildir. Bu bir ḥayf u esef günüdür. Aṣḥāb-ı Resūlullāh yed-i aʿdāya terk etdikden ṣoñra veḳār ve nahvetiñizden ve mürüvvet ve ʿāṭıfetiñizden ve ġayret-i dīniyyeñizden kendiñizde ne görebilirsiñiz. Öyle ise anları taḫlīṣe saʿy ediñiz Vallāhu Teʿāla ḥażretlerinden ḥaẕer ediñiz ki maṣīr ve merciʿñizdir. Bunu böyle biliñiz ki eşyā-yı nefīseyi terk ancaḳ enfes-i ḫabīs̱eye lāyıḳ ve sezādır. Sizce taḥaḳḳuḳ etmedi mi ki dünyā zāʾil ve fānī ve āḫiret dārü’n-naʿīm ve bāḳīdir. Bilmez misiñiz ki nice ervāḥ ve eşbāḥ bu dünyā-yı sāḥireden dār-ı āḫirete intiḳāl etdi. Elbette bir gün olacaḳdır ki terk-i māsivā edilecekdir. Dünyānın müddeti ġāyet azdır öyle ise meʿāşir-i ervāḥı tezyīde saʿy ediñiz. Çünkü āvān-ı rıḥlet taḳarrüb etdi ve siziñ seferiñiz vāḳıʿan sefer şāḳḳ ve muḥtāc ẕād u rifāḳdır. Her ne ise taḥammül ve müṣāberet eyleyiñ *İnnallāhe maʿa’ṣ-ṣābirīn*[22] (*ʿİyāż İbn-i Ġanim - Terceme-i Fütūḥu’ş-Şam*).

Mis̱āl: “ʿAskerler! Eger siz er ve erkek olmuş olsa idiñiz size [116] silāḥlarıñız ile ḥużūruma gelmege ruḫṣat verirdim. Çünkü silāḥ ṭaşımaḳ ancak secīʿ ve cesūr erkek ādemlere yaḳışır. Lakin siz şimdiye ḳadar silāḥıñızıñ ḥaḳḳını veremediñiz ve silāḥ ṭaşımaġa liyāḳatsız birṭaḳım ʿavratdan ḳorḳaḳ ve żaʿīf ve muḥannes̱ ādemler oldıġıñızı ḥarekāt-ı vāḳıʿañız is̱bāt eyledi. Siz bu cezīreye yanaştıġıñızda düşmenimizi ādem yerine ḳoymayıp kendileriñizden ḳorḳaḳ ẓanneylediñiz. Māaʿhaẕā bunlarıñ cesūr ve bir düşmen-i ʿaḳūr oldıḳlarını bilerek ben bu ġavġaya başlamışdım. Yazıḳlar olsun! Eger eṭrāfıñız deñiz ile iḥāṭa olunmamış ve ḳaçmaġa bir yol bulunabilmiş olsa idi. Ẓannederim ki şimdiye ḳadar çoḳdan firār ederdiñiz. İşte sizi teʾdīb ve ems̱āliñizi terhīb edecek vechle cezā-yı mā-yelaḳıñızı icrā edeyim de ḥāliñizi görüñüz” (*Sulṭān Süleymān - Desāyis-i Ḥarbiyye*).

---

[21] Kur’an 2/153: Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.
[22] Kur’an 2/153: Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

Mis̱āl: "Arḳadaşlar! Bu ṭabyaları almaġa ve yürüyüşden yüz çevirmemege niyetiñiz var mıdır? Eger ṣaḥīḥ böyle bir niyetiñiz var ise bu maḳṣad öyle uzaḳdan ṭabanca ve tüfeng atmaġla ḥāṣıl olamaz. Bu murāda ancaḳ ḳılıçlarımızı ve bıçaḳlarımızı düşmenleriñ ḳafasına erişdirmek ile nāʾil olabiliriz. Anıñ için işte ben tüfengin de ṭabancanıñ da ṭaşlarını atdım ve ḳılıcımı da çekdim. Siz de baña taḳlīd eyleyiñiz (*Arnavut Veys ve Esyār Aġa - Desāyis-i Ḥarbiyye*).

[117] **Mis̱āl:** " ʿAskerler! Bilirim şimdi şırtıñız çıplaḳ ve ḳarnıñız açdır. Size ḥükūmet-i cumhuriyyeniñ pek çoḳ vācibe-i ẕimmeti var ise de hiçbiriniñ edāsına muḳtedir olamıyor. Şu yalçın ḳayalar arasında ibrāz etdigiñiz ḥamiyyet ve cesāret ve sizden meşhūd olan taḥammül ve müṣāberet ṣaḥīḥen ḥayret-efzā-yı ʿukūldür. Lakin ne çāre ki irtiḳā-yı şān u şerefiñize şu āna dek daha bir daḫl ve iʿāneti olamadı. Şimdi işte sizi cihānıñ eñ münbit ṣaḥrālarına götürüyorum. Yed-i temellüküñüze zengīn ve māl-dār eyāletler büyük ve metīn beldeler geçecekdir. Şān u şöhret ve s̱erveti oralarda bulacaḳsıñız…" (*Birinci Napolyon – Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*)

Mis̱āl: " ʿAskerler! On beş gün ẓarfında bir muḥārebe-i ʿaẓīmeye ḫitām ve nihāyet vererek ser-menzil-i merām u maḳṣada kemāl-i iḳbāl ve muẓafferiyetle vāṣıl oldıḳ. *Avusturya* ʿaskerini *Bavyerā* memālikinden ṭard ve ibʿād ve müttefiḳ ḫāṣṣımız olan ḥükümdārını sendelī-i ḥükūmetine iclās-ı vāḳıʿā ve iḳʿād ile ḥudūdumuza gelmege hamāḳat ve cebāneti māniʿ olan şu düşmeni külliyen münhezim ve perīşān eyledik. Lakin çi-fāʾide *İngilizler* daḫı murādlarına vāṣıl ve *Avusturya* devletiniñ ḫıyānet ve isāʾetinden onlar için istifāde ḥāṣıl olaraḳ *Polonya* seferiniñ ḥaḳlarında intāc edecegi meṣāʾibden bi'l-vesīle ḫalāṣ oldular. *Avusturya*'nıñ yüz biñ ʿaskerinden altmış biñi ve kāffe-i cenerālleri dest-i ġālibānemize [118] esīr düşdü. Gidip siziñ *Fransa* daḫlinde ne tarlalarıñızda bād-ı hevā rençberlik etmege mecbūr olacaḳlardır. ʿAskerler. Gerçi bir büyük muḥārebeye daʿvet etmişdim. Lakin düşmeniñ cebānet ve ḥamāḳatı sizi bu şereften maḥrūm etdim ve ceng ve ḳıtāle ḥācet ḳalmayaraḳ murādımız kāmilen ḥāṣıl oldu. Hem tevārīḫ-i cihānda mis̱li nā-mesbūḳ şu muẓafferiyyet biñ beş yüz nefer telefini bile mūceb olmadı.

ʿAskerler! Muvaffaḳiyyet-i ʿaẓīme imparaṭoruñuza olan emniyyet-i kāmileñiz ve meşāḳḳ-ı seferiyyece meşhūd-ı muṣāberet ve taḥammülüñüz ve meydān-ı maʿrekede ibrāz eyledigiñiz cān-sipārāne ṣalvet ve gayretiñizle vücūda gelmişdir. Ancaḳ bu ġayret ve şecāʿatiñizi meks̱ etmege daḫı tecvīz edemem.

İngiliz altını ile dünyānıñ bir ucundan *Almanya* memālikini çignemege gelen *Rusya* ʿaskeri de *Avusturyalılar* gibi yaḳında girdāb-ı hezīmet ve perīşānīye giriftār olacakdır ve bu yeñi muḥārebe ḥasebü'l-mevḳiʿ eñ ziyāde piyāde ʿaskeriniñ cehd ve iḳdāmıyla netīce-i muẓafferiyyet bulacaḳdır. *Fransız*ıñ piyāde ʿaskeri bütün dünyānıñ piyāde ʿaskerine fāʾiḳ midir degil midir bu mesʾele ẕāten *Filemenk*'te ve *İsviçre*'de ḥallolmuş ise de bu defʿa *Viyana* ḳapılarında daḫı taṣdīḳ olunacaḳdır. Üzerimize gelen *Rusya* ʿaskeriniñ cenāralleri miyānında buña muḳābele ederek şerefimiñ tezāyüdüne ḫıdmet edecek hiçbir kimse yokdur. İşte bu muḥārebe de yine siziñ ġayret ve şecāʿat ve dilīr-āne ṣavletiñizle başa çıḳacağından ve cümleñiz evlādım maḳāmında oldığıñızdan [119] mümkün oldığı ḳadar az cān ve ḳān telefiyle iḫtitāmı için elden geleni de bir vechle dirīġ etmeyecek midir" (*Birinci Napolyon - Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*).

Miṡāl: " ʿAskerler! Şecāʿat-i fıṭriyyeñizi *Österliç* cenginde daḫı fevḳa'l-ʿāde bir ṣūretde ibrāz etmiş oldığımız cihetle ʿarż-ı lāzıme-i memnūniyyete yeñiden borçlu oldum. Ḳara ḳuşlarıñızı bir şeref-i müʾebbed ile tezyīn eylediñiz. Bi'ẕ-ẕāt *Avusturya* ve *Rusya* imparaṭorları ḳumandasında olan yüz biñ neferlik bir ordu dört sāʿate ḳalmadı tār-mār ve perīşān oldu ve saṭvet-i silāḥıñızdan ḳaçıp ḳurtulanlar da yine ṣulara ve bataḳlıḳlara ġarḳ olaraḳ semt-i necāt ve selāmet bulamadılar. Ḳırḳ bayraḳ *Rusya* ḫāṣṣa ʿaskeriniñ işleme sancaḳları yüz yirmi cenerāl otuz biñ esīr. İle'l-ān nām-dār olacaḳ bu yevm-i mesʿūduñ āṡār-ı fütūḥatıdır. Düşmenlerimiziñ bunca temeddüḥ ve tefaḫḫur ile size ḳarşı çıḳardıḳları piyāde ʿaskeri ḍarb-ı şemşīr-i ṣarāmetiñize bir ufaḳ vaḳt için bile dayanmayıp tār-mār oldu gitti ve önüñüzde düşmen eṡeri ḳalmadı. İşte bu üç māh ẓarfında ʿaleyhimize olan şu üçüncü ḳıyām ve ittifāḳ daḫı fesḫ ve maḥv oldu ve ebvāb-ı muṣālaḥa yine açıldı. Şimdi *Reno*'nun beri ṭarafında ahālī-i *Fransa*'ya etdigim vaʿdi incāz eyleyerek bize emniyyet ḥāṣıl edecek ve müttefiḳlerimize mükāfāt olacaḳ bir muṣālaḥa vuḳūʿa gelecekdir. ʿAskerler. Vaṭanımız olan *Fransa*'nıñ saʿādet ve şerefini mūceb olacaḳ her bir muṣāliḥi tesviyeden ṣoñra sizi *Fransa*'ya [120] götürecek ve āṡār-ı teveccüh-i imparaṭorānemi ḥaḳḳıñızda dāʿi-i mübāhāt olacaḳ ṣūretde ibrāz edecegimdir. Ahālī-i *Fransa*'da sizleri farṭ-ı mesārr ve iftiḫār ile der-āġūş edecek ve yalñız (ben de *Österliç* muḥārebesinde bulundu idim) demeñizle işte bir ceng-āver yiğit daha diye sizleri birbirine parmaḳla gösterecekdir" (*Birinci Napolyon - Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*).

Miṡāl: " ʿAskerler! On beş gün ẓarfında altı defʿa manṣūr ve muẓaffer olaraḳ düşmenden yirmi bir sancaḳ elli beş pāre ṭop birçoḳ ḳalʿalar ve

Piyemonite'niñ eñ metīn ve eñ münbit maḥallerini fetḥ ü żabṭ ettdñiz. Bunlardan māaʿadā on beş biñ esīr alıp on biñden ziyāde daḫı meydān-ı ḥarbde fevt ve mecrūḥ bıraḳdırdıñız. Bu āna dek ḳuru ḳayalar arasında cenkleşerek şeref-i şecāʿatiñiz ās̱ār-ı pertevini bī-hūde ṣaçmış ve vaṭanıñıza bir menfaʿat ḥāṣıl edememişdiñiz. Bugünkü gün işbu ḫıdmetiñizle ötede ẓafer-yāb olan *Reno* ve *Flemenk* ordularınıñ ḳazandığı şān u şerefe kesb-i iştirāk ve istiḥḳāḳ ettiñiz. Her bir şeyʿe muḥtāc idiñiz. Lakin bu iḥtiyācāt hiç gözüñüze gözükmedi şu cenkleri bütün ṭopsuz ḳazandıñız. Çayları köprüsüz geçtiñiz. Bu uzun yolları çarıḳsız yürüdüñüz. Baʿżen daḫı aç ve bī-ʿilāç açıḳda geceler geçirdiñiz siziñ çekdigiñiz miḥnete taḥammül etdigiñiz meşaḳḳate dayanmaḳ için mücerred sizler gibi böyle cumhūr-ı leşkeri ve serbestī [121] ʿaskeri olmaḳ īcāb edermiş. Teşekkür ederim sizden ʿaskerler. Vaṭanımız bu iḳbāl-i cedīdini s̱emere-i himmetiñizden aldı ve size borçlu oldığı şükrāniyyeti ibrāz edecekdir. Ṭolun nuṣreti es̱eri zāʾil olmayacaḳ o doḳsan üç senesi fütūḥātına muḳaddime oldığı mis̱illü bu şimdiki ās̱ār-ı ẓaferiñiz daḫı ileride daha cesīm ve mūceb-i iştihār-ı fevz ve nuṣrete bedreḳa-i ihtidā olacaḳdır. Bilā-pervā üzeriñize hücūm ve iḳtiḥām eden iki ordu şimdi giriftār-ı dehşet ve ıżṭırāb olaraḳ önüñüzden ḳaçmağı düşünüyorlar. Sizi istiḥḳāra segirden ve düşmenleriñiziñ ġalebesine soyunan ehl-i fesād şimdi pīç-tāb-ı şerm ve ḫacālet altında tiril tiril titriyorlar. Bu cümle ile ʿaskerler bī-pervā söylerim. Daha hiçbir şeyi yapmadıñız. Çünkü önüñüzde yapacaḳ şeyler çoḳ. Henüz *Torino* ve meyelānī *Milāno* intiḳāmını alamadıñız. ʿAskerler. Seferiñ ibtidāsında her şeye muḥtāc idiñiz şimdi her cihetle vüsʿat ve refāhıñız vardır. Düşmenden aldığıñız anbarlar ṣayısızdır. Muḥāṣara ve sürʿat ṭoplarıñız geldi yetişdi. ʿAskerler. Artıḳ vaṭanıñızıñ sizden büyük büyük fütūḥāt beklemege ḥaḳḳı yoḳ mu? Bu ümīdi boşa çıḳarabilir misiñiz? Vāḳıʿan eñ büyük müşkilāta ġalebe etdiñiz lakin daha nice nice cenglere girip nice memleketler alacaḳ ve birçoḳ çaylar geçeceksiñiz. Var mı içiñizde ġayret ve cesāretine fütūr getiren? Var mı *Epnen* ve *İlba* dağlarına çıḳdıḳdan ṣoñra esīrimiz demek olan şu [122] düşmen-i maġlūbuñ ḥaḳāretine taḥammül ve rıżā göstermek isteyen? Ḥāşā monte nonte mille zimū veġū mondüv fātiḥlerinde böyle bir nā-merd bulunamaz. Cümleñiz *Fransa* şöhretini daha uzaḳlara götürmek nāʾire-i şevḳile sine-sūz-ı ṣalābetsiñiz bilirim. Cümleñiz sizi taḫt-ı zencir-i esāretde ṭutmaḳ isteyen o maġrūr ḳralları tez̠līl ve taḥḳīre heveskārsıñız. Cümleñiz şān u şerefi mūceb vaṭanıñızıñ bunca fedākārāne maṣārifātınıñ teʾdiyesine tekābül edecek ṣūretde düşmene bir muṣālaḥa teklīfine ġayret-keşsiñiz. Cümleñiz memleketleriñize gitdigiñiz ḥālde kemāl-i iftiḫār ile (ben de *İtalya* fātiḥi olan

ʿaskerden biriydim.) diyebilmelisiñiz" (*Birinci Napolyon - Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*).

Miṡāl: " ʿAskerler! Ölümde perīşān olan *Avusturya* ʿaskeriniñ intiḳāmını almaḳ üzere şimdi de üzeriñize *Rusya* ʿaskeri geliyor. Bunlar *Holiron* ḳaṣabasında vurup dağıtdığıñız ve şurada burada taʿḳīb edip durduğuñuz o maʿhūd ʿaskerlerdir. Siziñ taḥt-ı żabṭıñızda bulunan mevāḳiʿ düşmeniñ istirdādı mutaṣavver degildir. Düşmen aşağı inip ṣaġ ḳolumuzuñ üstünü kesecek oldığı ḥālde biz daḫı ḥasbe'l-mevḳiʿ kendisini yandan vururuz. ʿAskerler. Ṭaburlarıñıza ben kendim ḳumanda edecegim müteḫallıḳ oldığıñız şecāʿat ve metānetle düşmen ṭaburlarını münhezim ve perīşān [123] etdigiñiz ḥālde uzaḳda duracağım ẓafer ve fütūḥātıñız bir daḳīḳa şüphede ḳalırsa imparaṭoruñuzu eñ şedīd āteş içinde göreceksiñiz. Şu gün *Fransız* piyādeleriniñ nāmusuna ve nāmına müteʿalliḳ bir gün olup bu ise bütün milletiñ nāmusu demekdir. Fütūḥātıñ teʿeḫḫür ve tedāḫülünü hiçbir vechle tecvīz etmem. Yaralıları ṭaşımaḳ vesīlesiyle ṣaḳın kimse ṣaff-ı ḥarbden dışarı çıkmasın ve her nefer *İngiltere* aḳçesiyle üzerimize ḳıyām eden ve vaṭan ve milletimize ḫaṣm-ı dāʾimī olan düşmenleriñ maḳhūr ve berbād olacaḳları günüñ bugün oldığını der-ḫaṭır etsin. İşte şu fütūḥātla ümīd ederim ki sefer daḫı ḫitām bularaḳ bizler de ḳışlalarımıza çekiliriz ve *Fransa*'dan gelen cedīd ve tāze ʿaskerle birleşip milletimize şān u şerefimize sezā bir muṣālaḥa ḥażır edebiliriz" (*Birinci Napolyon -Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*).

Miṡāl: " ʿAskerler. *Almanya*'dan *Fransa*'ya ʿavdet emrini almış ve birḳaç ḳonaḳ daḫı ilerleyerek *Paris*'e vürūduñuzu tebrīk için cesīm olaylar ve şenliklerde tertīb edilmiş iken düşmenlerimiziñ niḳāb-ı münāfıḳānesi altında ʿaleyhimize tertīb etdikleri fesād ve ḫuṣūmet ẓāhire çıkdı ve *Berlin*'de ḥarb ṣadāları işidildi. *Fransa*'nıñ hengām-ı ẓafer-kārisini bundan on dört sene aḳdem iḫtilāl dāḫilimiz ṣırasında vaṭanımıza duḫūl etdikleri eyyāma ḳıyās ederek üzerimize ḥarbe ḳıyām etdiler. Vāḳıʿan murādları evvelki gibi *Paris*'i [124] fetḥ ile esāsından hedm ve taḫrīb degilse de lakin sancaḳlarını müttefiḳlerimiz pāy-i taḫtlarına naṣbederek meydān-ı maʿrekede ḳazandığımız nişāne-i muẓafferiyyet olan o defneleri başımızdan ḳoparmaḳ aḳṣā-yı emelleridir. Kendi gözleri öñünde bizim muẓaffer alaylarımızıñ *Fransa*'ya çekilmesini murād ediyorlar. ʿAskerler. Şeref caddesinden başḳa bir ṭarīḳle ḳangıñız *Fransa*'ya ʿavdeti ārzū eder. Ḳangıñız ṭāḳ-ı saʿādet-niṭāḳ-ı muẓafferiyyet altından geçmeksizin vaṭanına geri dönmegi emel eyler. Ḳış deñiz meşaḳkatlerine taḥammül ederek ʿaleyhimize ḳıyām eden *Avrupa*'yı birḳaç defʿa fetḥ eylememiz müttefiḳlerimizi terk ederek ḳaçaḳ gibi *Fransa*'ya ʿavdet

etmek ve *Fransa* ḳara ḳuşları *Prusya* ḳara ḳuşları ḥużūrunda ḳorḳup ḳanatların indirdi dedirtmek için mi idi? Ḥāşā ʿacabā bizi ʿaleyhlerine taḥrīk edenleriñ ḥāli ḫüsrān-meʾali nereye varacaḳdır. *Prusyalılar* bundan on dört sene aḳdem dū-çār oldıḳları girdāba tekrār düşeceklerdir. Ögrensinler öyle ise bu büyük millet ile ittifāḳları kendilerine ne derece mūceb-i saʿādet ise şimdi yine o milletiñ ḫuṣūmeti ḥaḳlarında baḥr-i oḳyanusuñ fırtınalarından ziyāde mūriṡ-i dehşet olacaḳdır" (*Birinci Napolyon - Terceme-i Tārīḫ-i Napolyon*).

Bu nuṭḳ-ı ʿaskeriyye ordulara neşr ve isṭār olunan iʿlānāt daḫı inżimām ve telāḥuḳ eder ve bunlarıñ her naṣıl olur ise olsun iḫtiṣār ve şiddeti cāmiʿ olmaları şāyān-ı diḳḳat-i umūrdandır.

[125] **Miṡāl:** " ʿArḳadaşlar! Sāye-i muvaffaḳiyyet-vāye-i ḥażret-i velī-i niʿmetde āṡār-ı saʿy u ġayretiñizle *Girid Adası*'nıñ ıṣlāḥātı ḥāṣıl olmuş ve cism-i iḫtilāl dest-i muẓafferiyyetiñizde büsbütün cān vermiş iken bunu yeñiden canlandırmaḳ ve bizi yormaḳ üzere birṭaḳım eşḳiyā devletimiziñ *Atina*'daki sefāret-ḫānesi öñünden rezālet bayraġını açaraḳ ve ḥadd ü edebden ḫāric birçoḳ heẕeyānlar ṣaçaraḳ geçip on gün evvel cezīreye gelmişlerdi. Bunlarıñ ayaḳ baṣdıḳları günden iʿtibāren *Ḳandiye*'niñ *Malviz Daġları*'ndan bedʾan ile adanıñ ḳarlı ve yüksek daġlarında ve *Ameriyā* ve *Ayvasil*'iñ derīñ derelerinde depeleye depeleye ḳolaylıḳla baṣılmaz ve az ḳuvvetle girilmez ve ḳış mevsiminde gezilmez. Şöhretiyle meşhūr olan *İsfakiya*'nıñ ḳar ile ḳapanmış daġlarına ṭıḳıp ve siz de düz ovaya girer gibi arḳaları ṣıra girip evvel ü aḫir eşḳiyānıñ bir ṡülüṡünü telef ve ḫaylisini daḫı ḥarben der-dest etdikden ṣoñra baḳiyyesi olan biñ bu ḳadar neferini reʾisleri bulunan *Petro Polaki* vesāʾir daha baʿżılarıyla berāber istimāna mecbūr ederek saṭvet-i ġalibeñiz altına aldıñız ve bunuñla berāber deḫālet edenleri incitmemek ve düşenleri esirgemek aḫlāḳ-ı ḥasenesiyle mevṣūf olan ʿOṡmanlılıḳ şīmesini daḫı iṡbāt ile ḥaḳlarında muʿāmelāt-ı insāniyyet-kārāne daḫı ibrāz eylediñiz ve böyle bir ġayret ve besālet-i fevḳa'l-ādeñizle hem cezīreniñ ḳarışıḳlıġını bitirmiş ve hem de nāmūs-ı devlet ve milleti yerine getirmiş oldıñız. [126] Arḳadaşıñız bulundıġım ṣıfatla bunlardan ḥiṣṣeme iṣābet eden şeref ve mefḫaret ve memnūniyyet ve meserretiñ teşekküründe ʿaczimi iʿtirāf ederekden ḥasebü'l-imkān īfāsına bu recülü bulundıġım veẓāʾif-i teşekkür-kārānemiñ ibrāzıyla berāber şu muvaffaḳiyyet-i fevḳa'l-ʿādeniñ imdād-ı Ḥaḳḳ ve yāverī-i rūḥāniyyet-i ḥażret-i Resūl-i Rabbü'l-felaḳ ile maḥżan ṭāliʿ-i fer-ḫunde meṭāliʿ-i ḥażret-i pādişāhī āṡār-ı müstaḳillesi oldıġını beyān ṣırasında bi's-sühūle şu muvaffaḳiyyetiñiziñ esbāb-ı ẓāhiresinden de sizi āgāh etmegi ḳumandanlıḳ

vaẓāʾifinden ʿaddeyledim. Şöyle ki *Girid* mesʾelesiniñ başlandığı günden tā bu vaḳte gelinceye ḳadar eşḳiyanıñ taʿḳīb ve tenkīli yolunda *Girid*'iñ cümle dağlarını aşmış ve ḳarlar ve yağmurlar ve ṣoğuḳlar yemiş ve her türlü ġayret ve besālet göstermiş iseñiz de cezīreniñ her ṭarafı açıḳ oldığından eşḳiyā ḥareket-i şecīʿāneñizi uzaḳdan işitir işitmez yerden yere ve dağdan dağa ḳaçaraḳ ve yaḳın yerlerde bir gūne noḳṭa-i istinādıñız ve erzāḳ alacaḳ anbarlarıñız olmadığından ḥareketiñiz ağır ve külfetli bir ḳafla istiṣḥābına muḥtāc olaraḳ ḥaydutluḳ ḥālinde dolaşan eşḳiyānıñ taʿḳībiyle netāyic-i maṭlūbeye dest-res olamadığıñız cümlece maʿlūmdur. Şimdi ise lillāhi'l-ḥamd ve ve'l-mine velī-i niʿmet-i bī-minnetimiz pādişāhımız efendimiziñ sāye-i ḳudret-vāye-i şāhānelerinde dest-i ġayretiñiz ile açtığıñız yollar ve miʿmārī-i iḳdām ve ġayretiñizle yaptığıñız ḳalʿalar cezīreniñ mis̱ālsiz olan cibāl-i şāhiḳasını düz ova ve her yerini siziñ için barınıp rāḥat edebilecek bir yurd ve yuva [127] heyʾetine ḳoyup eşḳiyānıñ cevelān-gāhı dar ve ḥareketiñiz kesb-i sühūletle her yer dest-i muḥāfaẓañıza geçip fırḳa-i ʿāṣiyye tār-mār olmasıyla yirmi beş senede feth̲ olunmuş olan *Girid Adası* dest-i fātiḥāneñizde yeñiden feth̲ olunmuş oldığından ve muḳaddimen yol ve ḳalʿalarda çekmiş oldığıñız emekler ise bugünkü günde on gün içinde böyle bir muẓafferiyyeti teshīl eylediginden "Ekmeyince biçilmez" mes̱el-i meşhūru burada dah̲ı meydāna çıḳdı. Bunu ifādeden murād-ı ʿācizānem şu muvaffaḳiyyetiñize bāʿis̱ olan ve bidāyetde şāyed ki ʿabes̱ ẓannolunan eski emekleri yād ile himmet ve ġayret-i sābıḳa ve lāḥiḳañızı taḳdīr ve taḥsīn etmekdir. Bu h̲ıdemāt-ı meşkūre ve mesāʿi-i mebrūreñiz velī-i niʿmetimiz pādişāhımız efendimiz ḥażretleriniñ nezd-i hümāyūn-ı mülūkānelerinde rehīn-i maḥẓūẓiyyet buyrulmaḳda idigi her vaḳt ṭarafıma tebşīr olunmaḳda olmasıyla bu mefh̲aret-i cihān-ḳıymetden ve h̲uṣūṣiyle şu muvaffaḳiyyet-i cedīdeden dolayı sizi ve o ṣırada şeref-i refāḳatiñiz nisbetiyle kendimi tesʿīd ve tebrīk ederek şerʿan ve diyāneten medār-ı saʿādet-dārın bildigimiz rıżā-yı feyż irtiżā-yı ḥażret-i velī-i niʿmetiyye muvāfıḳ ve ʿOs̱manlı ʿaskerligi şān ve şerefine lāyıḳ daha nice h̲ıdemāt-ı meşkūre ibrāzına muvaffaḳiyyetimiz temenniyātını tez̠kār ve cümleñize ʿale'l-infirād selām ve duʿāyı maḫṣūṣ-ı ʿācizānemle berāber teşekkürāt-ı bī-gānemi tekrār ederim. Ḥażret-i Vāhibü'l-Āmāl sāye-i mükāfāt-vāye-i ḥażret-i pādişāhīde her biriñizi murād ve maḳṣadına nāʾil ve maẓhar ve sancağıñızı dāʾimen manṣūr u muẓaffer [128] buyursun. Ey ceng-āverler metāʿib-i ʿaskeriyye ne ḳadar güç ise şeref ve meziyyeti o ḳadar büyükdür. Velī-i niʿmet-i bī-minnet pādişāhımız efendimiz ʿasker ḳullarını merḥamete evlād nāmıyla yād buyurması ve millet-i muḥteremimiz dah̲ı bizler her ḥālde mümtāz ve muḥterem ṭutması uğūr-ı feyż-

nüşūr-ı devlet ve milletde ibrāz-ı ḫıdemāt-ı meşkūre için canımızı fedā edebilecegimizden neşʾet eden bir mefḫaret-i ʿuẓma oldığından bu neden böyle de her ḥāl ve maḥallde bunuñ ḳıymet-i cihān-bahāsını fiʿlen taḳdīr ve duʿā-yı bi'l-ḫayr-ı ḥażret-i velī-i niʿmetīyi gece ve gündüz zīver-i zebān-ı ṣadāḳat-semīr etmeliyiz" (*Ḥüseyin ʿAvni Paşa*).

Muḳārin-i ḥaḳīḳat olan nuṭuḳlar fütūḥātı naḳlolunan bir fātiḥe veyā bir ḳumandana ʿaṭf ve isnād ederek müverriḫīniñ yazdıḳlarıdır. Yalan ve ḫilāf-ı vāḳiʿ nuṭuḳlar ise baʿżı şuʿarānıñ ve erbāb-ı ḳalemiñ mes̱el-gūne yazdıḳları ve şuña buña isnād etdikleri nuṭuḳlardır.

3.27. Nevʿ-i S̱ānī – Feṣāḥat-i Taḥrīriyye

3.27.1. Bāb-ı Evvel – Feṣāḥat-i Üdebā veyāḫūd Feṣāḥat-i Ādāb

Feṣāḥat-i Ādāb: Diyānet ve ḥikemiyyāta müteʿalliḳ mübāḥis̱ demek olur. Mübāḥis̱-i meẕkūre ʿayn-i ḥaḳīḳat bulundığı cihetle vesāʾiṭ-i iḳnā kendisinde mevcūtdur.

3.28. Bāb-ı S̱ānī - Feṣāḥat-i Tārīḫiyye

(Tārīḫe dāʾir ṣūret-i ʿumūmiyye ve anıñ feṣāḥati)

Tārīḫ-i vuḳūʿāt-ı ḥaḳīḳiyyeniñ hikāyesidir, şāhid-i zamandır, [129] żiyā-yı faziletdir, ḥayāt-ı zihindir, sāʿī-i zamān-ı ḳadīmdir. Şiʿiriñ maḳṣadı tesḫīr ve teftīn. Feṣāḥatiñ maḳṣadı iḳnāʿ ve tehyīc felsefeniñ maḳṣadı ṭabāyiʿ-i eşyā ve ḥaḳīḳat aḥvālī taḥarrī ve teftīş oldığı gibi tārīḫiñ maḳṣad ve mevżūʿu daḫı vaḳāyiʿ-i ḥaḳīkiyyeyi tebyīndir.

İşte bu cihetle müverriḫe başlıca doġruluḳ ve rāst-gūyluḳ ḫāṣṣa-i cemīlesiniñ vücūdu şarṭdır. Ḥaḳīḳat-i māddeye vuḳūf içinde müverriḫ olan kimesne birṭaḳım ḫurde ve faḳaṭ cālib-i diḳḳat nüket ve vuḳūʿātı bī-maḥābā taḥarrī etmeli ve ḥikāye edilmiş olan ʿaynı vakʿayı müʾellefāt-ı muḫtelifeden aramalı kütüpḫāneleri ḳarıştırmalı. Kütükleri yoḳlamalı. Ḥāṣılı vaḳʿanıñ menbaʿ-i aṣlīsini ve esās ve mebnāsını bulmalıdır. İşte eczā-yı lāzıme bu vech üzere cemʿ ve istiḥżār oldıḳda anlarıñ birbirinden ḥaḳīḳat ve emniyyetini de farḳ ve temyīz etmelidir. Zīrā baʿżıları oldıḳca muḳārin-i ḥaḳīḳat görünür ve baʿżıları da bir ġaraż taḥtında yazılmış bulunur ve birṭaḳımları da yañlış ḫaber alınmış olmaġla

ḥaḳīḳatden ʿāṭıl ḳalır. İşte müverriḫ olan kimesne öyle bir ḳuvve-i mümeyyizeye mālik ve istinbāṭ-ı aḥkāma muḳtedir bulunmalıdır ki ḥaḳīḳaṭ ḥāli eks̱eriyā ekāẕīb ile ḳarışmış olan ḫaṭālardan tefrīḳ edebilsin. Müverriḫ yalñız ḥaḳīḳati söylemek ile de iktifā etmeyip anı tamāmıyla ve esbābıyla da beyān etmelidir. Bunuñ için müverriḫiñ diger bir ḫaṣīṣası da bī-ṭaraflıḳ bulunmalıdır. [130] Müverriḫ vuḳūʿātı tanẓīm ġarażıyla ne ḥāl-i ṭabīʿisinden çıḳarmalı ve ne de herkese rāciʿ olan medḥ ve ẕemmden geri durmalıdır. Faḳaṭ o bī-ṭaraflıḳ da öyle ʿalāḳasızlıḳ gibi ṣoġuḳluġa mübeddel olmamalıdır.

Maḳṣadıñ terkīb ve tanẓīminde müverriḫiñ birinci diḳḳati yazacaġı şeyʾi mümkün mertebe siyāḳ-ı vāḥidde ṭutmaġa maṣrūf olmalı yaʿni bundan murādımız yazdığı tārīḫ birbirine rabṭ ve ʿalāḳasız şeylerden mürekkeb olmayıp fikr-i kāmili īrāḍ eder bir kāʿide-i külliyeye merbūṭ ve müstenid bulunmalıdır ve bu müverriḫ vuḳūʿāt-ı muḫtelifeyi ʿaynı vaḳitde vuḳūʿ buldu diyerek muṭlaḳa bir maḥalle derc etmek hevesine ve tertīb-i sinīne riʿāyet sevdāsına da düşmemelidir. Belki vakāyiʿiñ ṭaḳım ṭaḳım tertībiyle birbirlerine ḥüsn-i ṣūretle rabṭını gözetmelidir.

Bunuñla berāber yazılan tārīḫden intiẓār olunan nefʿ ve istifāde müverriḫde şu iki ḫāṣṣanıñ hemān vücūduna muʿallaḳ gibidir ki biri ṭabīʿatden maʿlūmāt-ı tāmmesi olmaḳ ve digeri aḳvām-ı mevcūdeniñ ve ḥükūmetleriñ aḥvāl ve ṭabāyiʿne vuḳūf-ı kāmili bulunmaḳdır. Tabīʿatden maʿlūmāt-ı tāmmesi olmalıdır ki eşḫāṣıñ ḥareḳāt ve aḥvālinden bir fikr-i ṣāʾib alsın. Aḳvām-ı mevcūdeniñ ve ḥükūmetleriñ mişvār ve ṭabāyiʿne vuḳūf-ı kāmili bulunmalıdır ki anıñla ḥükūmetleriñ dū-çār oldığı inḳilābāt ve tebeddülātı ve ḥālāt-ı sāʾire-i politiḳiyyeyi ḥaḳḳıyla muḥākeme ederek kendi için bir derk ḥāṣıl etsin ve vaḳāyiʿñ esbāb-ı mūcibesini ẓāhire çıḳarabilsin [131] ve tārīḫ ʿādetā insānlarıñ teyaḳḳuẓ ve intibāhı ve taʿlīm ü tedrīsi için açılmış bir ders demek olmaġla mebḥūs̱ü'n-ʿanhı dāʾimā nefsü'l-emrde müstaḥsen birṭaḳım mevādd-ı aḫlāḳiyyeden ʿibāret olmalıdır. Gerek tavṣīf ve taʿrīf-i mevādda ve gerek ḥikāye-i vaḳāyiʿde müverriḫ şübhesiz ḥāmiʿ-i fażīlet bulunmalıdır.

Ḳaleme alınan tārīḫiñ ifādātı metīn ve medlūlü gerek ʿālī ve gerek ʿālī olsun bi'l-cümle tezyīnāt ve tevşīḥātdan da ʿārī bulunmalıdır ve taʿbīrātıñ maḳām-ı maḫṣūṣunda īrād ve istiʿmāli ve cümleleriñ baʿżen uzun ve baʿżen ḳıṣa olaraḳ ityānıyla dāʾimā ṣuver-i muḫtelife üzere bulundurulması da lāzimedendir ve tezyīnāt-ı kelāmiyye bi'l-bedāhe ẓuhūra gelir ise o da terk olunmayıp lakin taḥarrīsinden ictināb edilmelidir. Zīrā müverriḫiñ maḳṣadı birṭaḳım taʿbīrāt-ı

müzeyyene ile āsārını müṭālaʿa edenleri eglendirmek olmayıp belki ḫalḳa sebaḳ-āmūz-ı nefʿ ve mażārr bulunmaḳ ve teşḫīṣ-i nīkī ve bedīye bir misāl vererek hem-cinsini taʿlīm ve ihdā etmek olacaḳdır.

Feṣāḥat ve belāġat müverriḫiñ rivāyātına ʿilāve etdigi baʿżı lafẓlarda ve vaḳāyiʿ-i ʿādiyeye müteferriʿ-i ityān ve īrādına lüzūm gördügü ufaḳ tefek ḥikāyātda ve ḥasebü'l-münāsebe istiʿmāline ḥācet görülen taḫyīlāt ve taṣvīrātda bulunabilir.

Kitābet-i tārīḫiyye ḥükümlü ve nāfiẕ olmaḳ ve raġbet-i ʿāmmeye maẓhar bulunmaḳ için müverriḫ taḥkiyye-i veḳāʾide-i meḥāsin-i ādāb ve aḫlāḳdan münşaʿib bir fikr ü meslege ḫıdmet etmeli ve anı kendine minhāc ve pīşvā edinmelidir [132] ve bu yolda yazılan tevārīḫiñ tederrüsü ʿālī ve ilḳā etdigi ḫāṭırada bāḳī olur ve bir tārīḫiñ feṣāḥatine ḳalbe getirdigi iḳnāʿ ve emniyyet delālet eder.

Misāl: "Vaḳtā ki muḳaddemen iḳlīm-i ʿArabdan ẓuhūr ile az müddet içinde nūr-ı seḥer gibi āfāḳa münteşir olan farḳ-ı İslāmiyyeniñ pertev-i iḳbāli maşrıḳ ṭaraflarında gird-bād-ı iḫtilāl ile perde-dār olmaḳda ve maġrib cāniblerinde ehl-i ṣalīb müteʿaṣṣıblarınıñ ẓulmet-i ẓulmüne ḳarşı gelerek ġurūba ḥażırlanmaḳda idi. *Māverāü'n-nehir*'den seyl-i belā gibi ṭuġyān ile *Fırat* ṣuyunuñ beri ṭaraflarına ḳadar yayılaraḳ öñüne gelen maʿmūreleri zīr ü zeber eden *Cengiz* beliyyesiniñ sāʾiḳā-i tasalluṭuyla ḫanmānından cüdā olan Āl-i ʿOsmān birḳaç biñ tevābiʿyle sükūt-ı nevāḥīsini maḳarr eylemişdir. Şu gördügümüz mebnā-yı ʿaẓīm-i salṭanat ki altı yüz seneden beri inḳilābāt-ı ʿālemiñ eñ şedīd ṣadmelerine ugramış iken ḥālā maḳāmında ḳāʾimdir. Böyle bir ḳuvve-i cüzʾiyyeniñ tedmīr-i ḫaṣm ile taʿmīr-i mülke maṣrūf olan iḳdām ve ictihādı sāyesinde teʾessüs eyledi. Vāḳıʿan bu ḳuvvet cüzʾīdir. Faḳaṭ ne bir ṭarafından Āl-i Selçuḳ ḫarābeleriniñ enḳāżı üzerine teşkīl-i devlet eden ṭavāʾif-i mülūkta silāḥ-ı pertevi ve düşmen ḳanıyla neşv ü nemā ḥālinde olan ḫānedān-ı ʿOsmānī gibi bir şecere-i ʿāliyyeniñ tażyīḳ-i ittisāʿına muḳāvemet edecek ḳudret mevcūd idi. Ne diger…" (*Risāle-i Devr-i İstilā*)

[133] 3.29. Taḳsīm-i Tārīḫ

Tārīḫ-i reʾsen üçe taḳsīm olunabilip biri tārīḫ-i siyāsī veyā medenī digeri tārīḫ-i ʿulūm ü ādāb ve öbürü de tārīḫ-i tabīʿidir.

1- Tārīḫ-i Siyāsī: Kürre-i arżda bulunan ahālī ve ḥükūmetlerde ẓuhūra gelmiş olan vaḳāʿyi-i bāḥis̱dir. Bu da tārīḫ-i ʿālem, tārīḫ-i ʿumūmī, tārīḫ-i ḫuṣūṣī iʿtibāriyle üçe inḳisām eder.

A- Tārīḫ-i ʿālem: Cümle milel ü aḳvām ve ḥükūmetleriñ teşekkülünden yaʿni ibtidā-yı ḫılḳetden ve devr-i Ādem ʿaleyhi's-selāmdan veyāḫūd *Mıṣırlılar*dan ve *Süryānîler*den ve *Fürs* u *Yunan* ve *Romalılar*dan veyā Faḫr-i Kāʾināt Efendimiziñ biʿs̱et ve ẓuhūrlarından bedʾan ile bulındığımuz zamāna ve güne gelinceye ḳadar güẕerān eden bi'l-cümle vaḳāyiʿden baḥs̱eder. Tārīḫ-i ʿālem de tārīḫ-i ḳadīm, tārīḫ-i ḳurūn-ı üsṭüā, tārīḫ-i cedīd veyā ḳarn-ı aḫīr iʿtibāriyle üçe taḳsīm olunur.

a) Tārīḫ-i ḳadīm: Ḫilḳat-i Ḥażret-i Ādemden Faḫr-i Kāʾināt Efendimiziñ biʿs̱et ü ẓuhūrlarına ve ibtidā-yı hicrete ḳadar.

b) Tārīḫ-i ḳurūn-ı üsṭüā: İbtidā-yı hicretden ẓuhūr-ı devlet-i ʿOs̱māniyyeye ḳadar.

c) Tārīḫ-i cedīd: İbtidā-yı ẓuhūr-ı devlet-i ʿaliyyeden Ḫaḳān-ı Firdevs-Āşiyān-ı Sulṭān Maḥmūd Ḫān-ı S̱ānī ḥażretleriniñ niẓām-ı cedīdi iḥdās̱ ve yeñiçeriligi ilġa etdigi zamāna ḳadar mümtedd olup ondan ṣoñrasına yaʿni ibtidā-yı teşkīl-i niẓāmdan şu güne dek mürūr eden zamāna da tārīḫ-i ʿaṣr denir.

Tārīḫ-i ʿālem ḳaleme almaḳ ḥaḳīḳaten bir emr-i ṣaʿbdir ve belki bir ādemiñ iktidārınıñ mā-fevḳindedir. Zīrā tārīḫ-i meẕbūre cümle aḳvām-ı mevcūde tevārīḫiniñ tafṣīlāt-ı esāsiyyesi yazılmalıdır. [134] Bunuñ için müverriḫ olan kimse ḳalemi eline almazdan evvel devlet ve milletleriñ vaḳāyiʿni ve onlarıñ verdigi netāyic ve ās̱ārı s̱ebt ü cemʿ ile ḥaḳīḳat-i māddiyyelerine kesb-i ıṭṭılāʿ ve emniyyet etmek ve mā-vażʿun-lehlerine ve nefsü'l-emre muṭābaḳat eder ṣūretde bilmek ve ögrenmek lāzımdır.

B- Tārīḫ-i ʿUmūmī: Bir vaḳtiñ bi't-tamām vuḳūʿātını veyāḫūd bir milletiñ ve devletiñ bāḳī oldığı müddetce aḥvālini beyān eder.

Mes̱elā: *Devlet-i ʿAliyye Tārīḫi*, *Roma Tārīḫi* gibi. ʿArabīde *Tārīḫī İbn-i Es̱īr* ve lisān-ı Türkīde *Ḫayrullāh Efendi Tārīḫi* ve lisān-ı Yunānīde *Heredotuñ Tārīḫi* ve Romalılarıñ *Tītliyo* ile *Tasīd* ve İngilizlerde *Linġarıñ Tārīḫi*, tārīḫ-i ʿumūmī demekdirler.

Bir milletiñ tārīḫini tamām ve güzel yazmaḳ için o milletiñ tā ibtidā-yı ẓuhūrundan başlayaraḳ ne yolda kesb-i teraḳḳi ve cesāmet etdigini bir bir beyān ve mütteḫāẕı olan uṣūl-i politiḳiyyeyi tefrīk ve ʿayān etmeli ve aḫlāḳ ve evṣāf u aḥvālini ve derece-i ḳābiliyyet ve istiʿdādını ve cihet-i meyelānını ve mütemessik oldığı dīn ü meẕhebi ve efrādınıñ veyā heyʾet-i ḥükūmetiniñ derece-i yesār ve s̱ervetini ve mevḳiʿ-i ḥuṣūle getirmiş oldığı inḳılābāt-ı ʿaẓīmeyi ve ṣābıḳa-i aḥvālini ve inḳirāż veyā kesb-i cesāmetleriniñ esbāb-ı ḥaḳīkiyyesini īżāḥ ve tebyīn ederek mutażammını oldığı vaḳāyiʿ-i ḫaṭve ḫaṭve ve derece derece tā inḳirāż kāmiline veyāḫūd meşhūd olan saʿādet-i ḥāl ve eyyām-ı ḥaşmet ve iḳbāline ḳadar tavṣīl ve tekmīl eylemelidir.

[135] **C- Tārīḫ-i Ḫuṣūṣī:** Bir vaḳʿa-i ʿaẓīme veyāḫūd bir işiñ icrāsına taḫaṣṣuṣ etmiş zamān-ı maʿlūmuñ ḥāl ve şānından baḥs̱eder. *Ehl-i Ṣālib Tārīḫi, Fransa İḫtilāli Tārīḫi, Selim-nāme, Süleymān-nāme, Efġan Tārīḫi, Ḳaterina Tārīḫi, Napolyon Tārīḫi* vesāʾire gibi.

Eger bir milletiñ tārīḫ-i iḫtilāli yazılmaḳ murād olunur ise ẕikrinde nefʿ-i mutaṣavver olmayan vuḳūʿātı kilk-i sükūt ile geçip taḥkiyye ḳullananlara da ḥüsn-i ṣūretle rābıṭa vermeli ve bu mis̱illü iḫtilāl tārīḫleriniñ kitābetinde riḳḳat ve leṭāfet ve nezāket ile berāber şiddet ve sevret ve ḥaşmet ve zīnet bulundurmalıdır ve o ṣırada bir vaḳʿa-i mühimmeniñ taḥkiyesi ārzū edilirse bir muḳaddime ityānıyla erbāb-ı müṭālaʿayı vaḳt ü maḥallden ve ahālīniñ eṭvār u aḫlāḳından ḫabīr etmeli ve baʿdehu taḥkiyye olunacaḳ vaḳʿanıñ mebdeʾini ve esbāb-ı ẓuhūrunu aḥvāl-i müteʿalliḳasıyla berāber meydana ḳoymalıdır. Egerçi bir ādeme müteʿalliḳ aḥvālden baḥs̱edilir ise oña terceme-i ḥāl denilir. Bunda müverriḫ taḥkiyye-i aḥvāline ḳalḳışdığı kimesneniñ vaḳāyiʿne müteʿalliḳ ḥālāt-ı ʿumūmiyyeden baḥs̱eder ve ḫuṣūṣiyle o ādemiñ müddet-i ḥayātına dāʾir mevādd ve vukūʿāt üzerine ḥaṣr-ı ḳalem edip müteşebbis̱i bulundığı efʿāliñ esbāb-ı mūcibesini açıḳ ve mufaṣṣal ṣūretde beyān eyler. İşte müverriḫ-i merḳūm böylece ol ādemiñ naḳāyiṣ ve feżāʾilini cemʿ ederek ve aña ʿāʾid mesāʾili taṣvīr ve terkīb eyleyerek müstaḥżarātını keşīde-i silk-i süṭūr edip ve şaḫṣ-ı merḳūm [136] üzerine olan mülāḥaẓāt ve muṭālaʿāt-ı ẕātīsini ise pek nādir ve hem de maḥallinde ṣarf etmelidir.

Terceme-i ḥāl ile sergüẕeştiñ beyninde farḳ-ı küllī vardır. Terceme-i ḥālde ol ādemiñ ʿumūma taʿalluḳ eden vaḳāyiʿ ve muʿāmelātı vuḳūʿāt ve ʿāʾidāt-ı

şaḫṣiyyesinden ziyāde mevḳiʿ-i naẓar ve iʿtināya alınır. Sergüẕeştde ise ʿale'l-ʿamyā gerek ʿumūma ve gerek şaḫṣına dāʾir mevādd-ı kevniyyeden baḥs̱olunur.

Mes̱elā: Bir ser-ʿaskeriñ veyāḫūd ordu ḳumandanınıñ terceme-i ḥālinde bulundığı muḥārebelerde ittiḫāẕ etmiş oldığı meslek ile gösterdigi manevra ve ḥarekāt-ı ḥarbiyyesinden ve bunlara merbūṭ vakāyiʿden baḥs̱edilerek kendisiniñ şaḫṣına müteʿalliḳ ḫuṣūṣāt ḫafifçe basṭ ve ḥikāye olunur ve eger ḳumandan müşārü'n-ileyhiñ sergüẕeşti yazılacaḳ olur ise vaḳāyiʿ-i ḥarbiyyesiyle berāber umūr-i ẕātiyye ve ʿāʾidāt-ı şaḫṣiyyesi daḫı temhīd ve beyān ḳılınır ve birṭaḳım ẕevāt-ı meşhūreniñ sergüẕeştlerini müṭālaʿa meslek ve mişvārları ḥaḳḳında bize ıṭṭılāʿ-i tām verecegi cihetle anlarıñ feżāʾil ve ḥiṣṣiyyāt ve teʾs̱īrāt-ı ḳalbiyyeleriniñ derecāt-ı mütefāvetesine kesb ü ḳavf ṣahīhā-mūceb istifāde olur ve tārīḫ ẕāten insanları yine kendi müşābehleri ile taʿlīm ve terbiyeye ḫıdmet eder bir fenn-i celīl oldığından fenn-i meẕkūruñ mevżūʿuna sāʾir aḳsām-ı tārīḫiyyeye naẓaran eñ ziyāde bu rādde riʿāyet edilmiş bulunur.

Muḫtaṣar tārīḫler, güzel yazılmış oldıḳları ḥālde fāʾideleri kes̱īrdir. Mübtedīler andan maʿlūmāt-ı ʿumūmiyye aḫẕ eder ve müntehīler ise [137] unutduḳları şeyʾi onda bulurlar. *Nuḫbetü't-Tevārīḫ, Taḳvīmü't-Tevārīḫ ve Devr-i İstilā* risāleleri gibi.

Bu nevʿ teʾlīfāt ne ziyāde tafṣīlātı ve ne de ol ḳadar tezyīnātı ḳābil ve müteḥammildir. Maʿmāfih müverriḫ olan ẕāt lüzūmlu bulunan niḳāṭ ve mevāddı yine ḥaẕf ü terk etmeyerek tafṣīlāt-ı muḳteżiyyeyi iʿṭā etmelidir. Lakin muḫtaṣar tārīḫlerde az kelime ile çoḳ maʿnā ifāde olunmalı ve hem de terkībde ġāyet açıḳlıḳ bulunmalıdır ki bu da fenn-i celīl-i kitābetde aḳṣā-yı kemāle vuṣūl ile olur. İşte *Devr-i İstilā* risālesi bu yolda bir es̱er-i muʿteberdir.

Kütük: Tertīb-i senevī ile tanẓīm olunmuş birṭaḳım ʿaẓīm-i mecelledir ki tārīḫ yazacaḳ ādemler anları meʾḫaẕ-ittiḫāẕ ederek iʿāne ve vesāṭatları s̱übüt ve tanẓīm-i vaḳāyiʿ ederler. Kütükler için birinci şarṭ doġru ve mükemmel olmaḳdır.

Teẕkire: Öyle bir muḥarrerāt-ı tārīḫiyyedir ki müʾellif anıñla bulundığı ʿaṣrıñ vakāyiʿi üzerine maʿlūmāt-ı tāmme vermek ġarażında olmayıp belki bi'ẕ-ẕāt meşhūdātını veyā daḫli bulundığı bir māddeye veyāḫūd müntaḫabı olan bir vakʿayı basṭ u ḥikāye eder. Bu cihetle teẕkire yazan bir müʾellifden tārīḫ yazan ḳadr-ı daḳāyıḳ ve taḥarriyāt ve birṭaḳım ziyāde maʿlūmāt beklememelidir ve

müverriḫler vādisinde öyle bir siyāḳ ve meslek ṭutmaġa da mecbūr degildir. Serbestāne her bir şeyʾi söyleyebilir ve arada ʿādī bir ḥikāyeyi de naḳledebilir. Ancaḳ andan maṭlūb olan yazacaġı şeyʾiñ nāfiʿ ve rūḥlu olması ve mūceb-i istifāde [138] ve tuḥaf vaḳāʿyiden ʿibāret bulunması ve'l-ḥāṣıl beyān ve ḥikāye edeceği māddede velevse cüzʾī olsun bir fāʾide taṣavvur olunabilmesidir.

2- Tārīḫ-i ʿulūm: ʿUlūm ü fünūn ve ṣanāyiʿ ü kitābetiñ keyfiyyet-i ẓuhūr ve iḫtirāʿından ve teraḳḳi ve kemāliyle tedennī ve inḥiṭāṭından veyā teceddüd ü tevessüʿünden baḥs̱eder ve bunlarla berāber ḳurūn-ı muḫtelifeye olan teʾs̱īrātını taṣvīr ve irāʾe eyler.

Bu gürūhdan bulunan müverriḫīn her bir müʾellifiñ mümārese-i ʿilmiyyesini temyīz ve anları birbiriyle muḳāyese ve muḥākeme ederek ve müʾellifātını naẓar-ı imʿāndan geçirerek maʿlūmāt ve liyāḳāt mükteṣibelerini ẓāhire iḫrāc ve taṣvīr etmeli ve hem de gerek kendilerinden ve gerekse teʾlīfleriniñ mebḥas̱ ve mevżūʿundan maʿlūmāt-ı tāmme vermelidir. Bu vecībeniñ tamāmī-i icrāsı için müʾellif olan kimesne ḥiddet-i ẕihniyye ve vüsʿat-i fikriyye ve rast-gūluḳla berāber ḳuvve-i mümeyyizeye mālik ve ṣāḥib olmalı ve maʿmāfīh baḥs̱inde gezindigi ās̱ār-ı ʿilmiyyeden de büḥūr bulunmalıdır. Müʾellifāt-ı meẕkūreyi bī-ṭarafāne ve müdeḳḳikāne bi'l-müṭālaʿa müʾellifleriniñ yazdıḳları vaḳti ve yaşadıḳları memāliki ve aḫlāḳ u ādābını ve diyānet ü meẕheblerini ve o ʿaṣrıñ temāyülātını da der-ḫāṭır etmelidir.

Mes̱elā: Kütüb-i ḥikemiyyeden ḳāḍī-i mīr-ḳarn-ı sābıḳda taḥsīn olunup dururken ʿaṣrımızda mebḥūs̱ü'n-ʿanhı bulunan mübāḥis̱-i ḥikemiyye ṣūret-i āḫir kesb ederek anıñ aḥkām-ı mündericesi naḳż ve ibṭāl olunmuş ve nisbet-i ḳabūl etmez derecede fenn-i celīl-i meẕkūr teraḳḳi bulmuş idiginden şimdiki ḥālde kitāb-ı meẕkūr ʿādetā naẓar ve iʿtibārdan sāḳıṭ olmuşdur.

[139] **3- Tārīḫ-i ṭabīʿī:** Sākini bulunduġımız işbu seyyāre-i arżı tezyīn ve tenvīr eden ecrām-ı semāviyye ve bedāyiʿ-i ṣanāyiʿü'l-ileyhden ve keyfiyyet-i ḫalḳ ve temāşāsı ḥayret-baḫş ulü'l-ebṣār olur. Envāʿ-ı maḫlūḳāt ve maḥṣūlāt-ı arżiyyeden ve ṭabaḳāt-ı kürre-i zemīnde münḫafıż ve maḥfūẓ bi'l-cümle mevādd-ı muḫtelifeden baḥs̱eder ki bunlarıñ cümlesi eczā-yı tārīḫ-i ṭabīʿīdir.

Tārīḫ-i ṭabīʿī-i meẕkūr ḥayvānāt-ı muḫtelifeniñ ṣūret-i taʿayyüşüyle ṭabāyiʿ ve evṣāfından ve vech-i tevellüd ve … keyfiyyet-i ḥayātiyyelerinden

baḫşeden mevlid-i ḥayvānātı ve zirve-i cibāl ile süṭūḥ-ı zemīnde evdiye ve ormanlarda tenebbüt eden mevlid-i nebātātı ve kürre-i arżı teşkīl eden maʿādin-i muḫtelifeyi yaʿni mevlid-i maʿdeniyyātı bāḥiṡ ve cāmiʿdir. İşte bunuñ için ʿilm-i tārīḫiñ bu ḳısmında müverriḫ bulunacaḳ kimse hem farṭ-ı istiʿdād aṣḥābından ve hem de erbāb-ı naẓar ve imʿāndan bulunmalıdır. İyice müşāhede için fikr ü beṣāret ve çoḳ vaḳit müşāhede içinde ġāyetle ṣabr ve mekānet lāzım olup her şeyʾiñ ʿumḳiyyātına tamāmī-i vuḳūf için ḳuvve midir ki ve eşyā-yı mevcūdeniñ yek-digerinden tefrīḳ ve teşḫīṣi için ḳuvve-i mümeyyizeye mālik olmalıdır.

3.30. Faṣl-ı Sādis – Terkīb

Terkīb: Efkārı cemʿ ve tanẓīm ve lāyıḳı olan ṣuver-i kelāmiyye ile tebyīn etmeniñ uṣūlüdür. Bu maṭlabıñ ḥuṣūlü için de dört şeyʾ lāzımdır. Evvelā maḳṣadı derīn ve müteʿalliḳātıyla düşünmek ṡāniyen fikre tebādür eden şeyʾi ifāte-i vaḳt etmeksizin yazmaḳ [140] ṡāliṡen yazılan şeyʾi kendi kendine taṣḥīḥ etmek rābiʿan anı da bir münşī-i kāmiliñ naẓar-ı tedḳīḳine terk etmek.

Bir kātib ne ḳadar maḳṣad beyān edebilir ise terkībinde o ḳadar nevʿi vardır. Faḳaṭ biz burada tavṣīf, rivāyāt, mekātīb iʿtibāriyle üçe taḳsīm edecegiz. Muʿallim olan kimesne bunlardan her ḳangı birine müteʿalliḳ ḳaleme aldıracağı mādde için evvelā ṭalebeye meʾal vermeli ve ḥatta uṣūlünü ve fezlekesini bile taḫtaya yazmalıdır. Lakin fezlekede vużūḥ olmaz ise ṭalebe için istifāde taʿassür eder. Ṣoñra da anlarıñ āṡār-ı ḳalemiyyesini birer birer dīde-i imʿāndan geçirmelidir.

3.31. Bāb-ı Evvel – Tavṣīf

Tavṣīf: Eşyāyı tecessüm ettirir ṣūretde taṣvīr demekdir ve buña verilecek reng ve ṣūret ol derece şedīd ve teġayyürden berī ve ol derece ṣaḥīḥ ve ṡābit ve ol derece ṭabīʿī ve taṣvīrāt ol mertebe cānlı olmalı ki sāmiʿan anı işitmek veyā oḳumağla görmek derecesinden ziyāde maʿlūmāt-ı yaḳīniyye gele.

Miṡāl: “Bu ġār bir büyük ḳayanıñ bağrında oyulmuş ve ẕeheb ü fuḍḍa ve ʿamūd u heykel ve mermer yerine derūnu ṣadef ve emṡāli şeyʾlerle dolmuş ve mefrūşātı eṭrāfına uzamış ve ṣarılmış olan aṣma dallarından ʿibāret bulunmuş olup ḥarāret-i şemse muḳābil hubūb-ı bād-ı ṣabādan teceddüd eden ṭarāvet-i laṭīfe-i dāʾime üzerine cevānibinde tebeʿān eyleyen ṭatlı ṣadālı pıñārlar ṣuyunuñ miyān ve kenār-ı ḫıyābān ve benefşe-zārda maḥal-be-maḥal teşkīl eyledigi pāk ve berrāḳ

ḥavużlarıñ [141] ḥavālīsinde ḳalem-i mīnā-kārī-i ḳudretle tezyīn-i çemen-istān eyleyen envāʿı ezhār-ı bahārdan revāyiḥ-i ṭayyibe münteşir ṭaḳ-ber-ṭaḳ eşcār-ı mülteffetü's-sāḳıñ sāye-i leṭāfet-vāyeleri derūnuna ḥulūle şuʿāʿ-ı şems-i münīr ġayr-ı muḳtedir olup naġamāt-ı ecnās-ı ṭuyūr ḥayret-baḫş-ı zevāyā-yı şuʿūr ve bā-ḫuṣūṣ bālā-yı cebelden kef-efşān ve serīʿü'l-cereyān ve çayır içinde muḫtefī ve nihān olan enhārıñ seyr ve temāşāsı bādī-i izdiyād-ı sürūr olmasıyla berāber vāḳiʿ oldıġı tepeden her cānibe naẓar olunsa bir türlü görünerek şöyle ki baʿżen rūy-ı deryā āyīne-āsā sāf ve hem-vār ve baʿżen daġlar gibi dalgalar taşlara çarpar görünüp, taraf-ı digerden ser-be-seḥāb çınar ve kavak ve köknār ve emṡāli eşcārdan müteşekkil olan daġlar içindeki müteʿaddid ırmaḳlar biri biri ardınca cereyān ve deverān ederek baʿżısı kemāl-i sürʿatle dāʾir ve baʿżısı yavaş yavaş dolaşa dolaşa sanki tārik ve fāriġ olamadıġı menbaʿ-ı kadīmi semtine sāʾil ü sāʾir olup cihet-i āḫerden görünen cibāl ü tilāl naẓarıñ ārzū eyledigi ṣūretde bir ḥalāvetli ufuḳ irāʾesiyle cibāl-i karībe salḳımları yapraḳları aralarından nümāyān olur bāġlar ve sāʾir incīr ve zeytin ve fıstıḳ gibi maḥṣūl-dār aġaçlar ile müzeyyen ve maʿmūr dīde-i erbāb-ı temāşāya bir bāġ-ı cesīm-i ṣabā-muḳīm görünürdü" (*Yūsuf Kāmil Paşa- Terceme-i Telemaḳ*).

Tavṣīfde naẓar-ı diḳḳate alınacaḳ altı noḳṭa vardır.

1- Tavṣīf olunacaḳ şey

2- Ḥuṣūle getirmek murād olunan eṡere mülāyim ü müsāʿid cihet

3- Mādde ḳābil-i [142] taḥavvül ise tavṣīfe münāsebet alır vaḳt-i müsāʿid.

4- Vaṣfolunacaḳ şeyʾiñ ḳabiliyyet-i ittisāʿiyyesi.

5- Naẓar-ı ihtimāma alınacaḳ aḥvāl.

6- Vaṣfa şeṭāret veren taʿbīrāt-ı müteżadde.

1- Tavṣīf olunacaḳ şeyʾiñ intiḫābı: Maḳṣadıñ intiḫābı, kātibiñ niyetine göre tenevvüʿ eder. Niyet baʿżen ıżṭırāb ve żucret veyā inbisāṭ ve şeṭāret verici ve baʿżen de maḥẓūẓiyyeti veyā maġmūmiyyeti mūceb olucu şeyʾlere ḥaṣredilir. Ḥāṣılı intiḫāb ve taḫṣīṣ olunan mevḳiʿe ve istenilen eṡere göre olur.

2- Ḥuṣūle getirilmek murād olunan es̱ere mülāyim ve müsāʿid cihetler: Bu cihetler de merāma göre intiḫāb olunur ve tavṣīfe ne ḳadar müsāʿid iseler ḥuṣūle getirilmek istenilen es̱ere de ol derece mülāyim olmalıdırlar ve mes̱elā medḥolunacaḳ bir ẕātıñ mūceb medḥi olur cihātınıñ gösterilmesine ḥaṣr-ı diḳḳat edilmelidir.

3- Eger mādde ḳābil-i taḥavvül ise tavṣīfi eñ ziyāde müsāʿid maḥall ve vaḳte terk etmelidir.

4- Tavṣīfiñ derece-i ittisāʿı: Bu ittisāʿ da māddeniñ ṣalāḥiyyet-i mevḳiʿiyyesine göre olur.

Mes̱elā: Tārīḫde ḥikāyeniñ rūşeni bozmayaraḳ oḳuyanıñ ẕihnine uracaḳ baʿżı taʿbīrāt-ı şedīde ve ʿāliyye taḥrīr etmeli. Ḫuṭbe az daha tafṣīlāta müsāʿiddir. Faḳaṭ yine ḫaṭīb muḫāṭablarına telḳīn-i merām edebildigini añladığıyla vaṣfına ḫitām vermelidir. Şāʿiriñ ise bu ḫuṣūṣda vüsʿati daha ziyādedir. [143] Çünkü ḳārʾileriniñ taḫayyülātına söyler. Ḥāṣılı īcābāt-ı maḥalliyyeye göre vüsʿatlendirmelidir.

5- Tavṣīfi teşḳīl eden mevāḳiʿ ve aḥvāliñ intiḫābı: Bu da ḫurde-i tafṣīlātıñ reddiyle olur. Çünkü tavṣīf birṭaḳım ḫurde vaḳāyiʿi s̱ebt ve taḥrīr demek olmayıp belki diḳḳate şāyān mevāddı almaḳdır.

Teżād: Teżād ile olan tavṣīf ṣūret-i ifādeye ayrıca ḥüsn ve şeṭāret verir. ʿĀdetā ṭabʿ ve rengde muḫālif bulunan iki taṣvīr birbirini iżāʾe etdigi veyāḫūd bir taṣvīrde ẓıll ile żiyānıñ muḳārenet ve iḫtilāṭı tecessümüne bāʿis̱ oldığı gibi teżādda ifādeniñ revnaḳ-ı ẕātīsine başḳa bir lemeʿān getirir.

Tavṣīf altı türlü olabilir:

1- Baḥs̱-i vaḳt: O da tafṣīlātı verilecek bir vaḳʿanıñ geçdigi vaḳti beyān demekdir.

Mis̱āl: “Lakin fecr-i gögüñ ḳapılarını güneşe açmaġa gelmekle bize bir güzel gün ʿilān etti. Maşrıḳ āteş içinde ve yıldızlar bir vaḳt verā-yı tesettürde ḳaldı” (*Yūsuf Kāmil Paşa –Terceme-i Telemaḳ*).

Mis̱āl-i diger: "Her ne ḥāl ise baḥr-i mevvāc, şiddet-i ġażab ve ḥiddetden mertebe-i cinnete gelip de āheste āheste taʿdīl-i mizāc eden şaḫṣ-ı leccāc gibi sükûnet-yāb ve bālā-ḫāne-i zīnet-sarāy-ı āsumān, dest-i bevvāb-ı şafaḳ-ı nūr-niṣāb ile vech-i münīr-i āfitāb-ı cihan-tāba güşāde-ebvāb olunca uzaḳdan ḫayāl meyāl ḳarayı seçtik (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemāḳ*).

2- Baḥs̱-i mevḳiʿ ve maḥall: Bir maḥall veyā bir mevḳiʿ veyā bir cāy-i muḳaddes veyā bir sarāy veyā bir şehriñ vaṣfıdır.

[144] **Mis̱āl:** "Miyāne-i emvāc-ı āb ve verā-yı seḥābdan cibāl-i āliye-i cezīre-i *Girid* ve ez-cümle *İda Dağı* sāʾir dağlarıñ üstünde yavruları ardınca ormān içinde gezinir ġāyet iḫtiyār gāv-ı beyābānī-vār bedīd olup…" (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*)

Mis̱āl-i diger: Dağıñ ʿaks-i ṣadāsı civār olan ormānları taḥrīk eden rūzgārıñ çatırtısını ve ḳayalarıñ üzerine çarpan dalġalarıñ patırtısını tekrār eder. Kulübeleriñ yanında ise artıḳ hiç bir ses işitilmez ve orada insān eṭrāfı divār ile muḥāṭ gibi yalçın ḳayalardan başḳa bir şey göremez ve bu ḳayalarıñ dibinde ve yarıḳlarında ve tā tepelerinde bile ṭop ṭop aġaçlar biter ve buluṭlar o tepelerde ḳalır. Yine o tepelere yaġan yaġmurlar eks̱eriyā yeşil ve buġdayī renklerle ʿalāʾimü's-semā taṣvīr ederler ve ḳayalarıñ ayaġında bulunan ufaḳ gülleri tevlīd ederler ki onlardan (lā nā-bend) nā-mende bir küçük nehir teşekkül eder. Sükūnet-i mevḳiʿiyye her şeyʾe ġālib olup havā ve ṣu ve żiyā ġāyetle laṭīf ve ḥüsn-engīzdir. Ancaḳ ʿaks-i ṣadā dağıñ yüksek bayırlarında biten ḫurma aġaçlarınıñ ḫışıltısını tekrār ve rūzgār ise o aġaçlarıñ uzun uzun dallarını taḥrīk ve bī-ḳarār eder. Bir ḥalāvetli żiyā bu ḥavżıñ derūnunu tenvīr eyler şems-i münīr ancaḳ ögle vaḳti derūnuna ḥulūl edebilir. Lakin ḥīn-i ṭulūʿda şiʿāʿ-yı ḥavżıñ tepesine tāc-ı muraṣṣaʿ giydirircesine bir reng ve nümāyiş baḫşeder ve ḳayalarıñ zirveleri dağıñ gölgesi üzerine [145] yükselerek mez̠heb ve laʿl-i reng bir manzara verir.

4- Keyfiyyet-i vuḳūʿ-ı ḥādis̱e: Muḥārebe ve buḥrān gibi bir vaḳʿanıñ göz öñünde vuḳūʿ bulur gibice tavṣīf ve beyānıdır.

Mis̱āl: "Ḳalantiñ fırkası üzerine ʿale'l-ġafle hücum ile çadırlar āteş-endāz ḫavf ve hirās ve birdenbire ʿulüvvler muḳaʿar felek birine mümās olmaġla bulunduḳları yerde s̱ebātı iltizam müʾeddā-yı ḳatl-i ʿāmm olacagını ḥesāb ve terk mevḳiʿe şitāb eylediler. Ḫıyām ve mühimmāt-ı mevcūde bir eski orman gibi her

ṭarafdan tutuşup *Adraset* destinde şemşīr-bürrān ve ażvā-i meşāʾil-i āteş-nīrān-ı nişān ile sū-be-sū esb-rān olarak ʿaskerīniñ şiddetli şu işlerinden ve bārān-ı belā-āsā yağdırdıkları *Ṣapan Daglari*'ndan Ḳalantiñ fırkası derūnuna arslan ve ḳaplan girmiş sürü gibi perākende ve birāderi ẖāk-i fenāya figende olmasıyla merg-i-zerd-rūyāne-i görmekden viyāre ve bir de şaşırıp bīm-i ẖelecān ve nīm-i cān ile istimdadı ẖaber geldi" (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

Baḥs̱-i sīmā ve şemāʾil: Bir ẕāt-ı ẕīḳderiñ veyā her ḳangı bir insān veyāẖūd ẖayvānıñ lehçe ve eṭvār ve ḥārekātınıñ tavṣīfidir.

Mis̱āl:

İttifāḳ idüb bu maʿnāda ümem

Ezherü'l-levn idi faẖr-i ʿālem

[146]

Yüzünüñ ẖāliṣ idi ağı ḳatı

Ruẖları ṣāf idi ṣāfī ṣıfatı

Reng-i rūyı gül ile yek-dil idi

Gül gibi ḳırmızıya māʾil idi

Ḳaplamışdı yüzünü nūr-ı sürūr

Sūre-i nūr idi ya maṭlaʿ-i nūr

Muṣḥaf-ı ḥüsn idi ol vech-i cemīl

H̱aṭṭ-ı ruẖ-sāresi naḳl-i tenzīl

Gün yüzünden utanıp āb-ı ḥayāt

Meskenin etdi verā-yı ẓulümāt

Vech-i berrāḳına aṣḥāb-ı ṣafā
Ḥürmeti ġālib idi deyr-i ḥattı

Gökte olmuşdu o rūy-ı rengīn
Şemʿ-i cemʿ ḥarem-i ʿilliyyīn

Aña vermişdi kemāl-i zīnet
Kātib-i çehre güşā-yı fıṭrat

ʿAraḳ-ālūd olıcaḳ ol sulṭān
Gül pür-jāleye beñzerdi hemān

Hem demişlerdir eşrāf ancaḳ
ʿĀrıż-ı pākī ʿaraḳ-nāk olıcak

Dāne-i dürr gibi rūyunda diri
Ḫoş-nümā eyler idi ol güheri

Şemʿ-i ruḫsārı dönerdi māha
İki ḳandīl idi ʿarş-ı İlāhi

[147] ʿIṭr-ı ḫūyuyla per olurdu meşāmm
Būy-ı müşk idi yāḫūd ʿanber-fām

Dirilse ol gül gül-zār-ı sürūr
Cūş ederdi ṣana sīn-i ḳulzüm-i nūr

Olup envār-ı ruẖu iki ʿulüvv
Dürr ü dīvāre ṣalardı Pertev

Berg-i gül gibi ururdu nīki
Dirildigince olurdu ẖoş-bū

Gördü kevs̱er-i ʿaraḳ-ı gül-būyun
Nice aḳıtmasın aġzı ṣuyu

Ruẖ-ı sīmā-yı şerīfinde anıñ
Bilinirdi ġarażı ol cānıñ

Nūr idi āyine-i vech-i Nebī
Ẓāhir olurdu rıżāsı ġażabı

Kendi nefsi için ol pāk-ı neseb
Etmedi kimseye ʿömründe ġażab

Olmadı hergiz o laʿl-i nā-yāb
Hiç kimseyle cihānda şükr-āb

Ḫāḳānī - Şemāʾil-i Şerīf

5- Baẖs̱-i ādāb: Bir şaẖṣıñ fežāʾil ve nekāyiżiniñ ve meziyyet veyā sū-i ẖulḳunuñ tavṣīfidir. Bu nevʿ tavṣīf tārīẖlere maẖṣūṣ gibidir. Zīrā tārīẖler rivāyātında vužūḥ ve ifāde bulunmaḳ için eks̱eriyā vaḳʿa çeh-z̠ī medẖal görünen z̠evātı aṣḥāb-ı muṭālaʿaya ṭanıtmaḳ isterler. [148] Bir māddeniñ taṣvīri ḥaḳīḳat ve ẖayālıñ taṣvīri ḥaḳīḳate muḳārenet ile olur ve gerek māddī gerekse ẖayālī olsun her ikisinde de ṣanʿat ve kiyāset ve ẓerāfetle berāber sevret ve şiddet daẖı bulunmalıdır ve birbirine muḳārenet ve mülāyemeti olan aḥvāl ve mevāddı ḥüsn-i

edā ile bir yere cemʿ ve telfīḳ eñ ziyāde tavṣīfi tefrīʿ ve tavżīḥ eylediginden aḥsen-i mesālikdir ve ʿādetā bir resimde olan gölgeler resmiñ sāʾir ṭarafına parlaḳlıḳ verdigi gibi bu da māddeniñ tecessüm ve teşaḫḫuṣuna iʿāne ederek ṣūret-i ifādeye revnaḳ ve şeṭāret getirir.

Mis̱āl: "Nevbet-i salṭanat andan ṣoñra *Sulṭān Süleymān*'a gelmişdir ki imtidād-sin ve izdiyād-cāh ile mülūk-i ʿOs̱māniyyeniñ eñ baḫtiyārı idi. Devrinde seyf ü ḳalem pek büyük es̱erler bıraḳmış ve zamānī-i devlet-i ʿOs̱māniyyeniñ müntehā-yı kemāli olmuşdur. Mihr-i cihān-dār gibi kevkebe-i iclāl ile gāh şimāle gāh şarḳa gider ve her ʿazminde bir mülk-i ʿaẓīm fetḥ ederdi. Şimāle birçoḳ seferler edip her birinde Avrupa'nıñ ḳuvā-yı müctemiʿasını tefrīḳ ile *Macaristan* ve *Erdel* vesāʾir nice memāliki rāyet istilā altına almışdır ve birḳaç defʿa daḫı şarḳ cānibine gidip şiʿiyyet ḳuvvetiyle *Fırat*'tan *Ceyhun*'a ḳadar tevsiʿ eden ḫāndān Ṣafevīye ḫaṭṭ-ı ḥadd-i vīni taʿyīn ile *Van* u *Baġdad* ve *Revān* u *Şirvān* ve Tevābiʿi zīr-dest-i ġālibiyyetinde ḳalmışdır. Kendi şimālde bir ḳuvve-i külliyye ile *Avusturya*'nıñ pāy-i taḫtını muḥāṣara etdi. ʿAskeri cenūbda bir himmet-i cüzʾiyye ile *Yemen* iḳlīmini żabṭ eyledi. Donanmasınıñ meşhūr *Ḫayre'd-dīn Paşa* idāresinde olan şuʿbesi gāh *İtalya*'yı ġāret ve *Venedik* [149] cumhūru elinde olan *Cezāyir* ve sevāḥili żabṭ ederek ve gāh müttefiḳin aʿdā-yı donanmasını ḥarḳ u ġarḳ eyleyerek *Aḳdeñiz* ṣularında gezerken *Seydi ʿAli* riyāseti altında bulunan fırḳa-i *Portekiz* donanmasıyla *Hint* deñizlerinde āheng-i ceng ederdi. Dükeli yalñız mülūk-i İslām birḳaç Avrupa ḥükümdārı bile sāye-i tīg ẓaferinde āsūde-nişīn-i āmān olmuşdur.

Maḥṣūl-i ġanāyim-ı ġazavātı olan bunca ʿibniyye-i ʿāliyyeniñ her kemeri medeniyyet efkārınıñ devrinde nāʾil oldıġı ġalebāt-ı müteʿaddideye bir ṭāḳ-ı ẓaferdir. Es̱er-i mekārim iltifātı bulunan nice müʾellefāt-ı nāfiʿanıñ her ṣaḥīfesi maʿlūmāt-ı ārzūlarınıñ ʿaṣrında gösterdigi teraḳḳiyāt-ı kāmileye bir tārīḫ-i muʿteberdir.

İşte bu zamāna ḳadar mülūk-i ʿOs̱māniyyeden hiçbiri yoḳdur ki rāḥat döşeginde teslīm-i rūḥ etmiş olsun. Efrād ise ḳahramānlıḳ ḫaṣāʾiline diyānet ve mekārim-i aḫlāḳ feżāʾilini ʿilāve ederek dünyānıñ eñ ḳuvvetli milleti oldıġı gibi maʿārifce daḫı ʿaṣırlarında eñ maʿlūmātlı olan aḳvāmıñ biri idi. Bu zamān teraḳḳiniñ intihāsı ve belki iḳbal-i devletde ṣoñraları ẓuhūra gelen tedennīniñ ibtidāsı ʿaṣr-ı Süleymānīdir. Çünkü *Sulṭān Selīm* evveliñ müntehā-yı eyyāmına ḳadar ḥālde es̱er-i iḳbāl-i eẓhārından ziyāde istiḳbālde esbāb-ı saʿādet-ḥāl

istiḥżārına çalışılırdı. *Sulṭān Süleymān* devriniñ ise muẓafferiyyet-i ʿāliyye ve maʿmūriyyet [150] ḥāliyyesinde görülen kemāl-i dūr-endīşlik cihetinde meşhūd olamaz. Egerçi idāreniñ her şuʿbesine bir ḳānūn-ı muntaẓam vażʿ olundu. Faḳaṭ ekser ḥareketler ḳānūn-ı ṭabīʿatıñ ḫilāfında bulundu. Pādişāhıñ iḥtişāmı taḥammül-i zamānıñ fevḳinde idi. Şehzādelerde verās̱et-i Süleymānīye istiḥḳāḳı olanlar birer ṣūretle itlāf edildi. Milletiñ eczā-yı aṣliyyesi olan İslām memālikine doġru tevsiʿ-i maṭlabına lüzūmu ḳadar ehemmiyet verilmedi. Yeñiçeri evlādı ocaġa ḳabūl olunaraḳ millet-i ḥākimeniñ bir menbaʿ-i tezāyüdü olan devşirme uṣūlüne ḫalel getirildi.

Mülāzemet-i ḳāʿidesiniñ ẓuhūruyla ḳadem-i istiḥḳāḳa taḳaddüm ederek ṭarīḳ-i ʿulemā vażʿ-ı ṭabīʿisinden çıḳarıldı. Selāṭīn-i sālifeniñ birḳaç mis̱li olmaḳ üzere taʿyīn edilen ḫāṣṣlar vaḳfedilmege başlanılaraḳ ḫazīne-i devlet bir mevrid-i ʿaẓīminden maḥrūm edildi. Ẓerāfet-i istiḳāmete ġālib gelerek aḫlāḳ-ı ʿumūmiyyede küllī taġāyyür ḥāṣıl oldu” (*Risāle-i Devr-i İstilā*).

Ḫayālī taṣvīrler *Telemaḳ* mündericātı gibidir ki tārīḫden alınmış gibi görünür ise de bī-esāsdır.

Muvāzāt: İki ādemiñ birbirine müşāhebet ve ʿadem-i müşābehetiniñ muḳāyesesidir ki o da tavṣīfden bir nevʿdir.

Mis̱āl: “*Sulṭān Selīm* zamānında maḳām-ı meşīḫata şeref veren bir ʿārif. Pādişāh ḥużūrunda *İnnehu lā-yuḥibbu’ẓ-ẓālimīn*[23] naẓm-ı kerīmini fātiḥā-i kelām ederdi. [151] *Sulṭān Süleymān* ʿahdinde yine o mesnedle şeref-yāb olan bir ẓarīf-i salṭanat meclisinde:

“Her kār ki Ḫüsrev begend şīrīn-set” naẓm-ı saḳīmini ḫātime-i merām ederdi (*Risāle-i Devr-i İstilā*).

2- Bir işiñ veyāḫūd bir ḥāliñ veyā bir emr-i nefsānīniñ tavṣīfidir ki aḥvāl-i mühimmesi şedīd ṣūretle beyān olunur.

Mis̱āl: “Öyle bir livā-yı salṭanat ki heyʾetine baḳılsa hālede hilāl gibi āfāḳ-ı ḥavādis̱e düşecek taġayyürāt-ı ʿaẓīmeye dāll ve belki milletiñ seyf-i şecāʿati ḫūn-

[23] Kur’an 42/ 40: Muhakkak ki O (Allah), zalimleri sevmez.

ı düşmen içinde bāriḳa-i nis̱ār olacağına berāʿat-i istihlāl olurdu" (*Risāle-i Devr-i İstilā*).

Mis̱āl: "Yā Emire'l-Müʾminīn! Nīrān-ı taʿṭiş şebistān-ı vücūduma iḥtirāḳ-ı tezelzül bıraḳmaḳdadır ve nāʾire-i ḳaḥṭ-ı āb canıma ḳaṣdedip cigerim yaḳmaḳdadır. Her nice ki sāḳī-i devrānden teskīn-i ḥarāret ḳılmağa bir ḳaṭre ṣu isterim. Teskīn-i ḥarāreti gāh gözümden aḳan seylāb-ı eşk-i revāna ḥavāle ḳılıp ve gāh zaḫmlardan revān olan çeşme çeşme ḳana işāret eyler ve gāh zülāl-i tīğ-i aʿdāya rücūʿ eder. Āyā bu ne ḥikmetdir" (*Fużūlī - Ḥadīḳatü's-Süʿedā*).

"Ol gün ʿarūṣ-ı ḫalvet-serā-yı ufuḳ mātem-kede-i dünyāya … rūy ve perişān mūy çıḳdı ve pīr-i sipihr-i ḫamīde-ḳāmet ṭarīḳ-i taʿziyet ṭutup dāmen-i libās-ı nīl-gūne çāklar bıraḳdı ve ebkār-ı encüm tāb-ı nez̤z̤āre-i mesāʾib-i ḫavāṭīn-i ḥarem-serā-yı nübüvvet getiremeyip [152] perde-i ḥicāba girdi ve nesīm-i seḥer-i şühedā için dem-ā-dem āh-ı serd çekip mizāc-ı kāʾināta küdūret yetirdi ve rıḍvān-ı riyāż-ı cennete zīnet verdi ki rūḥ-ı şühedāyı kerbelā-yı mihmān olur ve ḥūr-ı dīde-i iştiyāḳ açıp müteraṣṣıd oldu ki nūr-ı dīde-i zehrā gelir" (*Fużūlī - Ḥadīḳatü's-Süʿedā*).

3.32. Bāb-ı S̱ānī – Rivāyet

Rivāyet: Fenn-i kitābetiñ eñ ecmel ḳısmıdır ve kendisini herkes bu ḫaṣīṣaya mālik ve ṣāḥib z̤anneder ve ṣuver-i icrāʾiyyesine ki taḥkiye ve terviyesine demekdir. Ḳalḳışırsa da ṭalāḳat ve ḥüsn-i müʾeddānıñ ʿumūm için bedāhet-i taʿaz̠z̠ürü ṭabiʿī olacağından z̤ann-ı mezbūr bir dereceye ḳadar yaʿni ās̱ār-ı mütefāvete-i vāḳıʿa nisbetinde taḫṭıʾe olunabilir. Bunuñla berāber telez̠z̠üz̠ veyā bir ṣūretle istifāde edecegi şeyʾi insān oḳur veyā diñler ise şeyʾ-i mez̠būruñ nefsü'l-emrde diñlemege ve oḳumağa şāyān olması da lāzım gelmez ve merviyāt ʿale'l-ʿumūm ḥaz̤z̤ ve istifāde olunur ṣūretde menḳūlātdan ʿibāret bulunmalıdır.

3.33. Rivāyātıñ Ṣūret-i ʿUmūmiyyesi

Rivāyet: Ḥaḳīḳī ve ġayr-i ḥaḳīḳī bir vaḳʿayı ibtidāsından nihāyetine ḳadar naḳletmekdir ve gerek mevādd-ı ʿādiyye ve ṣağīreyi ve gerekse vaḳāyiʿ-i mühimme ve cesīmeyi ḥāvī bulunsun dāʾimā bir meslek-i maḫṣūṣ ittiḫāz̠ı rāvī için aḳdem-i umūrdandır. Çünkü merviyātda mesleksizlik diḳḳatiñ mevādd-ı muḫtelife üzerine ʿaṭf ve teferruḳunu istilzām eder. [153] Lakin siyāḳ-ı vāḥidde mütevellide bir fikr-i müstaḳīm alaraḳ ve rivāyetiñ mūceb-i intibāh olacaḳ teferruʿātına iltifāt

etmeyerek kelām ve ifādeniñ ḫuşūnet ve yübūseti iltizām olunmamalıdır. Belki bi'l-ʿakis teferruʿāt-ı mez̠kūre aḥsen-i ṣūretle intiḫāb edilmelidir ki rivāyet için iltizām olunan ṣabāḥat-i müʾeddā bulunsun ve rivāyetiñ menşeʾi ve mebdeʾi bilinmeli ve vuḳūʿunu istiḥżār eden muḳaddimāta ʿilme'l-yaḳīn ḥāṣıl olmalıdır ki şāhid-i ifāde ḥicāb-ı ẓulmetde mütevārī ḳalmasın. Faḳaṭ bu muḳaddime īrādı lüzūmuñ fevḳinde istiknāh derecelerine de varmamalıdır. Çünkü eks̠erī z̠evāt birṭaḳım muḳaddimāt-ı vāhiye ile imlā-yı ṣaḥāyif ederek esās vaḳāyiʿe müteʿalliḳ tafṣīlāt-verā-yı tutuḳ-ı nisyānda ḳalır.

Mes̠elā: *ʿĀli Tārīḫi* gibi ki muḳaddimesiniñ eks̠erī yerini birṭaḳım bī-lüzūm ḫurāfāt ile doldurmuşdur ve bi'l-ʿakis birdenbire maḳṣada da girişivermemelidir. Hiç olmaz ise o rivāyeti fehmine medār ve iʿānesi olur baʿżı muḳaddimāt ile temhīd etmelidir.

Mis̠āl: "*Teʿāvenū aʿla'l-birri*[24] fermānına ve uḫuvvet-i İslāmiyyeniñ ḥāl ü şānına vāḳıf olanlar için bir felākete uġrayan vaṭandaşları ḥaḳḳında elinden gelen muʿāmele-i muḥsineyi icrā etmek birinci derecede ferāʾiżden ʿaddolunur. Ecdādımızıñ bu farīża-i ḫayriyyeyi īfāda gösterdigi müʾes̠s̠ir ise dillerde dāʾir nice nice dāstān-ı mefāḫir peydā eylemişdir. [154] Ḥattā vaḳāyiʿ-i sālifeden añlaşılır ki ḥasenāt uġrunda aḳçe degil naḳd-i ḥayāt bez̠l edecek ḳadar fütüvvet-i milletimizde ʿādāt-ı cāriyeden addolunacaḳ derecede idi" (*Taṣvīr-i Efkār*).

Ve rivāyet ṣūret-i mükemmelede olmalı. Yaʿni ez̠hānıñ taṣvīr ve muḥākeme edemedigi nükte ve daḳīḳalar tamāmī-i ıṭṭılāʿ verecek ṣūretde naḳl ve taḥkiye ḳılınmalıdır. Eger burası naẓar-ı mürāʿāta alınmaz ise maḳṣadıñ ḫilāfına gidilmiş ve istifāde-i ʿumūmiyyeye ḫıdmet ki aṣıl mā-bihi'l-iltizāmdır andan da ʿudūl ve iʿrāż edilmiş demek olur.

Rivāyet; meʾḫaz̠ ve esās, tanẓīm-i vaḳāyiʿ, tanẓīm-i ḥikāye denilen vāridāt-ı z̠ihniyyeden terekküb ve teşekkül eder.

Eger esās tevārīḫ ve tevātürātdan meʾḫūz̠ ise anlara tevfīḳ-i meslek ederek efkār ve ʿaḳāʾid-i ʿāmmeniñ ḫilāfına z̠ehābı iḫtiyār etmemelidir. Faḳaṭ baʿżı da ḥaḳīḳatiñ daḫl ve taʿallüḳü olmayaraḳ yeñiden teʾlīf ve iḫtirāʿ olunmuş aḥvāl ve esmāʾ istiḥāḍı ve cereyānī-i vaḳʿa ancaḳ taṣavvur-ı maḫṣūṣa ḫıdmet için keşīde-i silk-i süṭūr ḳılınmış rivāyāt vardır ki (mes̠elā romanlar gibi) anlara istenilen şey

[24] Kur'an 5/ 2: Birr ve takva üzerine yardımlaşın.

derc olunabilir. Şu ḳadar ki ḥākī intiḫābından mesʾūldür. Ḥaḳīḳate muḳārin bir māddeyi taḫayyül edebilmek pek ḳolaydır. Faḳaṭ evvelā bir maḳṣad bulmalı ki hem müfīd olsun hem de ẕihne güzel görünsün.

Bir ahālī üzerine bir şey rivāyet ve ḥikāyet olunacaḳ ise evvelā ahālī-i merḳūmeniñ ādāb [155] ve aḫlāḳını ve efrād-ı mürekkibesiniñ meyelānī-i bāllerini ve terbiyesini ve vuḳūʿātıñ nehc ve rūşeni ve aḥvāl-i müteʿalliḳasına mülāyim nikāt ve şīve ile ḳābiliyyet-i ṭabīʿiyyesini bilmeli.

 S̱āniyen de ḫuṣūṣāt-ı mervīyece ẕī-medḫal bulunan ẕevātıñ aḥvāline dāʾir ḫurde-i taḳṣīlāta kesb-i vuḳūf etmeli ve tafṣīlāt-ı meẕbūreye ʿāʾid ḫaṣāʾiṣi tefrīḳ ve temyīz ile berāber ẕevāt-ı mūmā-ileyhimiñ ādāb ve aḫlāḳca bulunduḳları dereceyi de mīzān-ı tedḳīḳe urmalıdır. İşte bunlarsız terkīb hem ḥaḳīḳatden ve hem de fāʾide ve zīnetden ʿāṭıldır.

Tanẓīm-i vuḳūʿāt: Bir rivāyeti istifāḍe olunur ṣūretde beyān ve tensīḳdir. Çünkü rivāyet-i mezbūreniñ mebnā bulundıġı maḳṣadı aḥvāl-i müteferriʿasıyla bulmaḳ mertebe-i kifāyede degildir.

Tanẓīm ve ḥikāye ve merviyāt. Esāsı māddeye müteʿalliḳ istiṭlāʿ olunan maʿlūmātı maḳṣadıñ irāʾe edecegi menfaʿate ve ḥikāyeniñ ḥāl ve nesaḳ-ı ṭabīʿīsine tevfīḳ etmekdir. Mebdeʾ ve esās taʿyīnine ḥiddet-i ẕihn īcāb etdigi gibi tanẓīm-i ḥikāyeye de ḥükm-i tedbīr lāzımdır. Tanẓīm-i ḥikāyede üç eczāyı ḥāvīdir.

1- Esyāḳ: İfādedir ki ẕihni gelecek şeylere ḥażırlar ve fikri ẕikr-i ātīye bıraḳılmış vāridāt-ı kelāmiyye için tehyiʾe eder ve anı ḥüsn-i telaḳḳiye istiʿdād verir. İşte ifādede bu vechle siyāḳ bulunmaḳ için ḥikāyeniñ vuḳūʿ bulduġı maḥall ve zamānı ve rivāyetde ẕī-medḫal bulunan ẕevātı ve naḳl olunan keyfiyyetiñ ibtidā ātını [156] güzelce taʿrīf ve tavżīḥ etmelidir. Bu siyāḳ-ı ifāde eks̱eriyā basīṭ ve ʿādī bulunabildigi gibi baʿżen de şedīd ve müʾes̱s̱er ṭarz ve vādīde olur. Lakin her iki ṣūretde de ifādeniñ muvażżaḥ olması şarṭ olup öyle maḳṣada intiḳāl bahānesiyle birṭaḳım ḥaşviyyāt-ı bī-fāʾide ile imlā-yı ṣaḥāyife cevāz yoḳdur. Çünkü eks̱er erbāb-ı ḳalem maḳṣada intiḳāl olunacaḳ yere yaʿni mevḳiʿ-i taḫallüṣe geldiklerinde yolunu şaşırmış bir seyyāḥ gibi ötede beride ve idāre-yi kelāmiyyeniñ ḫāricinde dolaşıp dururlar. Bu müşḳilāta müṣādif olmamaḳ için de siyāḳı maḳṣadıñ mebnī oldıġı esās-ı ifādeden almalı ve orayı maṣdar-ı kelām ve vālid-i merām bilmelidir. Yoḳsa bir gülünc fıḳra veyā vaḳʿa söyleyecegini vaʿad

eder de ṣoñra herkesiñ maʿlūmu bir şeyʾle sözüne ḫitām verir birṭaḳım tecrübesiz ḥākīler gibi ıṭṭırād-ı ifāḍeyi bozar idāresizlikde bulunmamalıdır.

Siyāḳ-ı ifāde baʿżen daha ziyāde şedīd ve müʾessir bulunmaḳ için maḳṣad-ı sāmiʿīniñ maʿlūmları gibi ṭanılaraḳ birdenbire vaḳʿanıñ ortasından yaʿni muḳaddimesizce basiṭ maḳāle ḳalḳışılır ve bu uṣūle mücerred merāḳı tehyīc için tevessül olunur.

Vaḳʿā-i sāmiʿīne maʿlūmları ẓannetdikleri şeyʾe noḳṣānī-i vuḳūfları ve belki ʿadem-i ıṭṭılāʿları telḳīn olunduḳda ṭabīʿatle maʿlūmāt-ı cedīde aḫẕine mecbūr olacaḳları ve bu da birṭaḳım heyecān [157] ve ḫelecān-bālī istilzām edecegi bedīhīdir. Lakin siyāḳ-ı meẕkūr ġāyet belīġāne ve sanʿat-dār olmalıdır. Çünkü ʿāʾid oldığı idāre-i kelāmiyyede vuḳūʿundan teġāfül olunan cüzʾī bir ḫaṭīʾa eñ büyük bir sūʾ-i netīceyi dāʿī olur.

2- Sebk ve rabṭ ki kendisinden rivāyet olunan ẕevātı ve vuḳūʿātı münāsebāt gözeterek birbirine rabṭ ve tevs̱īḳ demekdir. Bu da ancaḳ reviş-i ifādeyi bozan tafṣīlātı ṭayy ve ḥaẕf ile olur ve rivāyāt ve menḳūlāt bir nisbet üzere cemʿ ve tanẓīm edilmiş olmazlar ise andan intifāʿ ve istifāde biraz taʿassür eder ve netīce ki siyāḳ ve revişiñ müstenid olacağı noḳṭadır aña da birṭaḳım muḳaddimāt-ı yaḳīniyye ile erbāb-ı muṭālaʿayı ḫabersizce hażırlamalıdır ve bu ḥażırlayış da rivāyāt-ı vaḳʿayı o ṣūretle tanẓīm etmekle ḥāṣıl olur ve netīce-i teʾlīf-i kelām eden ẕātıñ vaʿdine veyā ārzūsuna tevāfuḳ etmek veyā aña muḳābil bulunmaḳ lāzım oldığı gibi vaḳtinde ḫitām bulmalıdır. Çünkü verilecek maʿlūmāta evvelce vuḳūf ḥāṣıl etdirilir ise artıḳ tafṣilāt-ı sāʾireden erbāb-ı muṭālaʿa hem müstaġnī ḳalır ve hem de teneffür ve teberrī eder.

3- Rivāyeti tezyīn ve tavşīḥ etmek: Bu da ḫavāṣṣ-ı kelām baḥs̱inde ẕikri sebḳat eden ḳavāʿide riʿāyet ve ittibāʿ ile ve ḥaẕfı taḳdīrinde ancaḳ kelāmı sekte-dār etmez ise de bulundığı ḥālde de revnaḳ ve şeṭāret getirir birṭaḳım taʿbīrāt ve ifādāt istiʿmāl ve derc ile ḥāṣıl olur ve böyle fāʾide taḥtında taṭvīl edilmiş uzun ḥikāye şübhe yoḳ ki ḳıṣa ḥikāyeden de ḳısadır. [158] Zīrā zīnet-i ifādeden ʿāṭıl olan rivāyāt-ı ṭabīʿat ile rūḥa ṣıḳıntı verecegi cihetle anlarıñ tamāmī-i müṭālaʿası herkes için pek de mümkün olamaz. Ḥüsn-i mevādda ve şeṭāret-edā ile yazılmış bir es̱er müṭālaʿası ʿādetā eṭrāfı envāʿ-i ezhār ve eşcār ile tezyīn edilmiş bir cādde-i dil-güşāde yürümege beñzer ki ne ḳadar uzun olsa yine ṣarp ve ḳayalıḳ arasından geçen bir yola nisbetle insāna ḳıṣa görünür.

ʿAle'l-ʿumūm merviyāt: İḫtiṣār, açıḳlıḳ, ʿādīlik, fāʾide ve ḫāṣṣalarını cāmiʿ ve muḥtevī bulunmalıdır. Faḳaṭ rivāyātda vücūdu şarṭ ḳılınan iḫtiṣārdan maṭlūb ḳıṣalıḳ olmayıp belki ġayr-i müfīd olan şeyleriñ terk ve ḥaẕfıdır ve rivāyet de rivāyāt-ı tārīḫiyye, rivāyāt-ı ems̱āl ve eşʿār, rivāyāt-ı esāṭīr ve efsāne, rivāyāt-ı ḫuṭbe iʿtibāriyle dörde inḳisām ve tenevvüʿ eder.

Rivāyāt-ı tārīḫiyye: Bir vaḳʿanıñ ṣaḥt ve ḥaḳīḳat üzere taʿbīr ve ifādesidir. Yaʿni taḥkiye ḳılınan ḥādis̱eniñ el-ḥāletü haẕihi vuḳūʿ buluyor gibi taṣvīr ve irāʾesidir. Rivāyāt-ı tārīḫiyyeniñ maḳṣadı ḥaḳīḳatdir. Vuḳūʿatı ḥaḳ ve tamāmıyla beyān ve her bir teferruʿātını inṣāfāne ʿarż ve ʿayān eder ve ḥükmünde ʿadālet ve iṣābet bulunur. Tārīḫte zīnet eger maḳṣad-ı müsāʿid bulunur ise olabilir. Müverriḫiñ kelāmında mehābet ve vecāhet ve sürʿat ve cereyān bulunmalı ve ḥikāye olunan şey daḫı ehemmiyeti nisbetinde ʿālī veyā ʿādī olmalıdır. *Naʿimā Tārīḫi* oldıḳca şu şerāʾiṭ-i mebsūṭayı ḥāvī bir tārīḫdir [159] ve taʿbīrātıñ ḫuṣūṣiyyeti ve cümleleriñ tenevvüʿü ise müverriḫ için bir miʿyār-ı meziyyet demekdir. *ʿĀkif Paşa* merḥūmuñ *Tabṣıra*sı işte bu yolda bir es̱er-i celīldir.

Rivāyāt-ı ems̱āl ü eşʿār farż olunmuş ḥaḳīḳate muḳārin bir vaḳʿanıñ beyānı veyā nefsü'l-emrde muḳārin-i ḥaḳīḳat olan vuḳūʿātıñ inanılacaḳ vechle uṣūl-i ifādesidir.

Rivāyāt-ı tārīḫiyye ile rivāyāt-ı ems̱āliñ farkı; rivāyāt-ı tārīḫiyyeniñ mevżūʿı ḥaḳīḳat ve öbürünüñ ise ḫayālātdır. Faḳaṭ rivāyāt-ı ems̱āl yine bir dereceye ḳadar ḥaḳīḳat ve imkān ile memzūc ve maḥdūd olmalıdır.

Rivāyāṭ-ı şiʿiriyyeniñ melekāt-ı ʿaḳliyye ile berāber ḫayāl ve ḳalbe daḫı taʿalluḳ ve teʾs̱īri vardır. ʿĀdetā ḥavāṣṣı taʿṭīl ve rūḥu taḥrīk eder ve rivāyāt-ı şiʿiriyye tertībāt-ı kelāmiyyeniñ cümlesini ḳābil ve müsāʿiddir. Faḳaṭ şu ḳadar ki bir uṣūle tābiʿ bulunmalıdır. Rivāyāt-ı esāṭīr ve efsāne bunda maḳṣad ya maḥżā eglendirmek veyāḫūd bunuñla berāber ʿibret ve intibāh göstermekdir. Böyle efsāne ve maṣāllarda esās-ı lāşī olup maṭlūb olan nümāyişdir ve gözetilecek cihet ufaḳ ve ʿādī şeyleriñ müzeyyen ve maʿḳūl gösterilmesidir ve böyle maṣāl ve efsāneler ehemmiyetsizce ve kelām-ı ʿādī ile beyān olunmalıdır ve eger bi'l-bedāhe ḫāṭıra gelen ufaḳ nüktelerle tezyīn edilir ise ṣūret-i ifādeye daha ziyāde revnaḳ ve şeṭāret verilmiş olur. Rivāyāt-ı ḫuṭbe feṣāḥat baḥs̱inde mafṣalan ẕikrolunmuşdur. [160]

3.34. Bāb-ı S̱ālis̱ – Mekātīb

Mektūb: Eglence maḳāmında bulunan ḥikāyāt ve eşʿār-ı vesāʾire ile tārīḫ ve felsefe gibi ḥaḳāyıḳıñ vasaṭında bir ṣūret-i ifādedir. Uṣūl-i mektūb birçoḳ maḳāṣıd-ı vesīʿayı ḥāmil ve kāfil gibi görünür. Zīrā hiçbir maḳṣad bulunmaz ki anda mektūb ṣūretiyle temhīd-i efkār mümkünsüz olsun. Hele birçoḳ müʾellifīn uṣūl-i mektūb ile mübāḥis̱-i dīniyye ve felsefiyye yazmışlardır. Faḳaṭ bunuñla teʾlīfāt-ı mez̠kūreniñ ṣuver-i ifādātı kelām-ı mektūb rāddesindedir denemez.

Mes̱elā: ʿÜnvānı bir müddet-nāme iken biraz muḳaddimātdan ṣoñra müʾellif bulunan ẕāt-ı muḥibbile olan muḫāṭabayı ṭaraf ederek ʿāmmeye beyān-ı efkār etmege başlar ḥatta saʿādetli *Nüzhet Efendi*'niñ *Muġni'l-Küttāb*'ı işte bu yolda tertīb olunmuşdur. Baʿżen mektūb bir maḳṣad-ı muʿayyenden baḥs̱eder. Bu ḥālde kātib ṣuver-i kelāmiyyeniñ ḳangı şıḳḳıyla olur ise olsun tebyīn-i meʾal edebilir. ʿĀdī olur,ʿālī olur her ne ṣūretle ister ise. Lakin bu güne mektūblar ḥaḳīḳaten bir mektūb maḳāmında ṭutulamaz. Belki anlar muḫāṭabıñ bulundıġı mevḳiʿe göre birer nuṭuḳ demekdir.

3.35. Faṣl - Sābiʿ

Uṣūl-i Mükātebāt ve Erkān-ı Kitābet ve Şerāʾiṭ-i Müteferriʿa-i Sāʾire Beyānındadır.

Mektūb: Mesāfe ile ayrılmış iki ẕāt beyninde yazı ile olan mükāmeledir. Bināberīn ifādāt-ı vāḳıʿası ʿayn-ı mükāleme gibi olmalıdır. Mükāleme de ʿādī olur. Ṭabīʿī olur. Teklifsizce olur. Lakin iki dost beyninde olan mükātebāt-ı edībāne ve ecnebī veyāḫūd [161] rütbece mā-dūnī bulunanlarla ẓarīfāne ve kendiniñ fevḳinde bulunan ekābir ile de mütevāżıʿāne olmalıdır ve eñ ziyāde maḥremī ve teklifsiz ṭanıdıġı aḥbābına bile yazar iken gerek maḳṣada ve gerek siyāḳ-ı kelāma ḥaṣr-ı diḳḳat lāzımdır ve iki ṭarafdan yaʿni mürsel ve mürselü'n-ileyh ṭarafından da bu daḳīḳaya riʿāyet vācibe-i maṣlaḥatdır.

Zīrā yazılan şeyde vuḳūʿa getirilen ihtimāmsızlıḳ bi'l-āḫire muḫāṭabına olan noḳṣānī-i mecbūriyyetini işrāb eder ve bir ādem ne ḳadar ṭalāḳat-i lisān ṣāḥibi ve mīr-i kelām olur ise olsun mekātibesini ʿaynı mükālemesine tevfīḳi de iltizām etmeyip yine söylediginden daha güzel yazmaġa ġayret etmelidir.

Hem mektūb-ı taḥrīrī mükāleme gibi olmayıp cümle-i kelāmiyyeleri birbirine rabṭ ve tevs̱īḳa vaḳtde müsāʿiddir ve mekātībde diḳḳat ve ihtimām gerçi mültezim ise de bunu ciyādet-i maʿnā ve metānet müʾeddā cihetine ṣarf edip tezyīnāt-ı lafẓiyye vādilerine aṣlā sapmamalıdır. Çünkü mektūbda farṭ-i zīnet ḳāriʾe, müʾeddā, kelāl ve bī-hūde mūceb iştiġāl olur. Anıñ için ʿale'l-ʿumūm mekātīb bu mis̱illü teklifātdan müstaġnī ve ʿārī bulunmalıdır.

Mektūbda aṣıl maṭlūb ve mültezem olan ṣūret-i ifādeniñ fikre muṭābaḳatı. Kelāmıñ ḫaṭādan selāmeti ve ʿibāreniñ safsaṭa ve bī-lüzūm tezyīnātdan berāʾetidir. Kelimāt ve taʿbīrātıñ intiḫābına daḫı diḳḳat ve ihtimām lāzımedendir. Faḳaṭ bundan maḳṣad elfāẓ-ı müseccaʿa ve müterādife īrād ve istiʿmāli degildir. [162] Yaʿni öyle kelimāt derc ve intiḫāb olunmalıdır ki verecekleri ifādeniñ ḫayāl-i vebālimize ʿalāḳa ve teʾs̱īri bulunsun ve kelām rūḥlu ve nüket-i elfāẓ ve mezāyā-yı ifādeyi cāmiʿ bulunmalıdır ve bu da ancaḳ vāridāt ve sünūḥāt ile olur. Saʿy ve taʿlīm ile bu şīve-i müʾeddā ḥāṣıl edilmez. Kelāmda sanʿat ve mażmūn aranılmamalı belki tevellüd etmeli ve teklifsizce tevārüd eylemelidir.

Çünkü mezāyā-yı saḫn-ı baḫt-ı taʿbīr olunan ḫayāl-i ṭayyāre beñzer ki arḳasından ḳoşmayana kendisini taḳdīm eder ve anı taʿḳīb edenden ise ḳaçar. Nükte ve mażmūn baʿżı ber-ṭıbāḳ-ı cedīd īrādıyla ve baʿżen kināye-i nāz ki vażʿ ve derc ile ve gāh kelimeniñ bir ṭarafını göstererek diger ṭarafını żımnen añlatmaḳ yaʿni īhām-ı tenāsüb ṭarīḳiyle ve gāhice de iki fikr-i ʿālīyi nāzikāne birbirine tavṣīl ve taḳrīb için tenāsüb ve tevfīḳe riʿāyet edebilmekle ḥāṣıl edilir. Ve'l-ḥāṣıl öyle bir tefaḫḫuṣ-i maʿānīdir ki ibtidā-i dāll olacağı maḳṣada dāʾir emāre bulunmayıp ṣoñradan tevellüd etmege başlar ve anıñla istiṣḥāb olunan fikriñ nıṣfı serd ve beyān olunur ise de nıṣf-ı digerine lüġat ve muʿammā ṭarzı verilerek ḥall-i intiḳāl-i ẕihnīye bıraḳılır.

Mis̱āl: "Her ḥarf-i mekārim ẓarfı mevṣil-i sürūr-i ġayr-i maḥṣūr ve meʾal-i meḥāsin iştimāli mürselü'r-riyāḥ ārām ve ḥużūr olan iḥsān-nāme-i maʿālī-mevfūr ve ināyet-i nüşūrları [163] bu kere şeref-res-i rāḥe-i vuṣūl ve ẓuhūr olup bi-ḥamdi'llāh el-melikü'l-ġafūr ḥalebü'ş-şehbā ḳudūm-i mebrūk-i ʿālīleriyle dārü's-sürūr ve farḳ-ı bende-gānemde teveccühāt-i seniyyeleri kemā-kān-i müstaḳarr ve mütemādīü'ṣ-ṣudūr oldığı müfād-ı ʿālīsinden istifāde ve istibşār olunaraḳ aḥḳar-ı ez-mūr olan bu ʿāciz-i ṣādıḳları ḥaḳḳında bu vechle daḫı mebẕūl ve mebẕūr olan iltifāt-ı ʿaliyye-i Süleymānīleri bende-i kemīnelerini ḥāʾiz niṣāb-i mefḫaret ve ḥubūr etmekle Süleymān-ṭabʿ-ı maḥāsin-i nebʿ-i kirāmīleri dāʾimā mahrem-i

ḥarem-serā-yı Belḳıs-ı ṣafā ve ḥüdhüd-i āmāl ve iḳbāl iṣfāneleri ān-be-ān pervāz-nümā-yı sebā-yı intiẓām olması edʿiye-i mefrūżası her daḳīḳa ve zamān bi-ḫulūṣi'l-cenān īṣāl-i ḳabūl-gāh cenāb-ı Ḫālıḳu'l-ins ü cān ḳılınmaḳdadır (*Yūsuf Kāmil Paşa*).

Miṡāl: "Māye-i maḥāsin-vāye-i devletlerinde mevdūʿ-i dest-i ḳudret ve tebaḥḥur-ı büt-gerde-i erbāb-ı baṣīret olan cevāhir-i ḫavāṭır-efrūz-i bende-nevāzī bu kere resīde-i dest-i iḫlāṣ-ı peyvest olan iḥsān-nāme-i iṣfāneleri muṭālaʿa ve mezāyā-yı sāmiyyesinde bāhirü'l-lemeʿān ve her ḥarf-i leṭāʾif ẓarfında münderic bulunan maʿānī-i daḳīḳa-şāyān-i naẓar-i imʿān ve iʿtibār oldığına bināʿen teveccühāt-ı sābıḳa ve lāḥiḳa-i ʿaliyyelerini birer birer tefekkür-i sebeb, tekerrür-i teşekkür olmaġla teşekkür eylerim ve iḥsān-nāme-i ʿālīñiziñ emṡāli gibi cevāpsız ḳalmaması ṣadedine gelince [164] şimdiye ḳadar ṣavb-i kem-terāneme germ-nāme-i āsfāneleri gelmiş ise cevābı yazılmışdır. Cevābını veririm. Her ne ise cenāb-ı ʿAle'l-Elḳāb devletleri naẓīr ve meṡīli nā-būd-i ber-vücūd memdūḥ ve maḥmūd oldıḳlarından ṡenā vü duʿā-yı devletlerinde tecvīz-i ḳuṣūr olunmadığı maʿlūm-i sāmīleri oldukta ol bābda… (*Yūsuf Kāmil Paşa*)

Diger. "İdāre-i mühimmede mahāreti maʿlūm-i ʿālemiyān ve her manṣıba liyāḳat u kifāyeti dünden bugüne ʿayān olan ẕāt-ı sütūde-simāt-ı devletleriniñ çoktan beri müstaḥaḳḳ ve nezd-i erbāb-ı baṣīret ve taḳdīrde cedīr ve lāyıḳ oldıḳları rütbe-i sāmiyye-i vüzerātı iḥrāz ve düşmeniñ cānına şiş urmaḳ için *Niş*'e gidip ehliyyet-i ẕātiyye-i destūrīlerini ibrāz buyurdıḳlarını müşʿir ve mübşir olan iki ḳıṭʿa iḥsān-nāme-i müşīrāneleri mütālaʿa ve feḥāvī-i mażāmīn ḥāvīsinden ḥuṣūle gelen meserret ve mefḫaretiniñ beyānı lisān-ı ḫāme-i iḳtidāra ve ḳırṭās-ı taṭvīl ve iḫtiṣāra ṣığmayacağından burasını şehādet-i ḳalbiyye-i devletlerine ḥavāle ile daʿvet-i muvaffaḳiyyet-i ʿaliyyyeleri tekrār ḳılındığı maʿlūm-ı ʿālīleri buyruldıḳda ol bābda… (*Yūsuf Kāmil Paşa*)

Muḥarrerāt-ı vārideye verilecek cevāplar maḳām ve iḳtiżāya göre tebeddül edecek ve elḳāb ve taʿbīrāt daḫı o nisbetde tenevvüʿ ve teferruḳ eyleyecek oldığından gerek bunlardan ve gerekse istidʿā ve istiʿfā ve tavṣiyye ve tebrīk ve teşekkür ve tesliyye ve taʿziyye ve mevādd u muṣālaḥa dāʾir mekātibātla fürūʿāt-i māddiyyesinden baḥṡetmeyerek şu vaẓīfeyi [165] *Taḳvīmü'l-İnşā* nām kitāba ḥaml ile yalñız baʿżı ḳavāʿide īcābiyyeyi söyleyecegizdir ki o da ātiü'ẕ-ẕikr erkān-ı kelām ve şerāʾiṭ-i mekātibātdan ʿibāretdir.

3.36. Erkān-ı Kelām

Kelām için dört rükn iʿtibār olunabilir ki birincisi ibtidā ikincisi taḫallüṣ üçüncüsü intihādır.

1- İbtidā: Beyān ve ifādeniñ mezāyāsına vuḳūf-ı ḥāṣıl etdirecek elfāẓ ve maʿānīnin birinci cümlesi ve kelāmıñ matlaʿı demek oldığı cihetle maʿnā-yı maḳṣūda dāll ve selīs ve faṣīḥ ve muvażżaḥü'l-meʾal olmalı ve taʿḳīd-i lafẓī ve maʿneviyle rekāketden ve hem de birṭaḳım ḥaşviyyāt ile feṣāḥat ve belāġati maḫall-i kelimāt ve maʿānīden sālim bulunmalıdır. İşte bu birinci cümle ne ḳadar cezīl olur ise ol ḳadar revnaḳ-dār ve ḥüsn-dār olur.

Vesāʾir cümlelere de ḥaṣr-ı naẓarı mūceb bulunur ve kelāmdan en evvel semʿe gelen bu oldığı için eger anda ʿuẕūbet-i lafẓ ve ḥüsn-i sebük ve vużūḥ-ı maʿnā olur ise istimāʿına ārzū ġalebe edecegi ve sāmiʿīni īḳāẓ eyleyecegi cihetle o kelām-ı maḳbūl ve ʿaksi taḳdīrde iʿrāż ḥāṣıl olur ve gelecek ʿibāreniñ siyāḳınıñ baʿżı işārāt-i ḫafiyye ve ḥāl ü maḳṣada müteʿalliḳ kelimāt-ı delālet ile belīġāne bir taʿbīr ile edā olunmasına berāʿat-i istihlāl denir ki maḳṣūda münāsib oldığı cihetle aḥsen-i ibtidā ātdır.

2- Taḫallüṣ: Kelāmı tezyīn eder taʿbīrāt-ı ḥasene ile teşbībden veyā sāʾireden münāsebāta riʿāyet ederek maḳṣūda intiḳāl etmege derler. [166] Bunda ibtidā ile ḥüsn-i iltiyām ve irtibāṭıñ vücūdu şarṭ oldığı gibi maʿānīniñ birbirini ṭutması ve beynlerinde ʿalāḳa-i sebebiyyetiñ bulunması ve kelāmıñ cümlesinin nesaḳ ve aḥad üzere mefraġ olması lāzımdır. O da nās̱ir ve şāʿiriñ ḥaẕāḳat ve ḳuvve-i taṣarrufiyyesi ve ḥasen-i ṭabīʿati ve ittisāʿ-i ḳarīḥası nisbetinde olabilir. Çünkü sāmiʿ teşbīb veyā sāʾireden maḳṣūda intiḳāl olunacaġı vaḳitde ṭarafeyniñ … ḥüsn bulur ise neşāṭı taḥarrük ederek māʿbedîni ışġā eder ve ʿaksi taḳdīrinde iḥāle-i semʿ-i diḳḳat etmez ve bu taḫallüṣe girīz-gāh daḫı taʿbīr olunur.

İḳtiżāb: Bir de iḳtiżāb vardır ki bu taḫallüṣüñ żıddıdır. Yaʿni bunda encām gözetilmeyerek kelām-ı fayṣal bulur ve evveliñ s̱ānīye ʿalāḳası olmayaraḳ kelām-ı āḫir ile istīnāf olunur ve mülāyim aranılmaz. Faḳaṭ bu eşʿār ve kitābet ʿArabiyyede müstaʿmeldir. Lisān-ı Türkīde ḳullanılmaz.

Faṣlü'l-ḫiṭāb: Bir de faṣlü'l-ḫiṭāb vardır ki mütekellim-i kelāma iftitāḥ edip müʾeḫḫeran ġaraż-ı … çıḳmaḳ murād eyledigi vaḳitde bir ʿalāḳa ile kelām-ı āḫire

intiḳāl eder. Elḥamdülillāhdan ṣoñra ammā baʿdehu demek gibi ki bunda da … gözetilmez.

Ṭaleb: Bir de ṭaleb vardır o da māfi'ż-żamīri ilḥāḥ ve ibrāmdan ḫālī ve mevḳiʿe mülāyim ve incāḥ-ı maḳṣadı dāʿī ve müteżammın-ı elfāẓ-ı nāz ki ve taʿẓīmāt ve tavsilātı cāmiʿ-i maʿānī-i cemīle ile edā ve beyān etmege derler. Bu ṭaleb-i istirḥām ve istiʿṭāf münḥaṣır olmayıp belki ʿarż olunan bir māddeniñ ḳarīn-i ḳabūl olması için ḥüsniyyāt veyā ḳubḥiyyātını veyāḫūd teshīlāt veyā taṣʿībātını müstelzem olacaḳ vesāʾil ve delāʾil [167] burada serd ve ityān olunur ve bu cihetden ḳaleme alınan māddeniñ rūḥu şu mevẓiʿ-i ṭaleb demek olup eñ ziyāde diḳḳat ü ihtimām buraya ṣarf edilmelidir.

3- İntihā: O da kelāmıñ nihāyeti demek olup orada sükūt ve tevaḳḳuf olınacağı ve artıḳ başḳa bir şey yazılamayacağı cihetle kemāl-i ṭalāḳat ile berāber maʿnā-yı maṭlūbuñ istinād-gāhı olacaḳ netīce-i kāmile bir ṣūret-i mülāyime ile edā ve īrād olunmalıdır. Çünkü muḫāṭab maʿlūmāt-ı müstaḥżırasını netīce-i meẕkūre üzerine binā ḳılacağından mevāżıʿ-ı s̱ülüs̱e her ne ḳadar elfāẓ ve maʿānī-i melīḥayı cāmiʿ olsa intihāda lāzım gelen feṣāḥat ve belāġat edā olınamayacağı taḳdīrde anlarıñ da ḥüsnleri bī-teʾs̱īr ḳalır hem de semʿiñ eñ … telaḳḳi etdigi yer olup o münāsebetle nefsde mürtesem ḳalacağından burası begenilir ise mā-ḳabli ḳuṣūrlu da olsa unutulur ve bi'l-ʿakis begenilmez ise mā-ḳabliniñ maḥāsini de olsa yine ḫāṭıra getirilmez. O cihetle şu intihāya da ḥaṣr-ı iʿtinā lāzım ve lā-büdddür. Bu mevāżiʿiñ erkānına riʿāyet ile berāber yazılacaḳ şeyʾiñ sebk ve rabṭına ve ḥüsn-i insicāmına daḫı ziyādesiyle diḳḳat ve hele revābıṭ-ı kelāmiyyeniñ vücūduna pek aşırı ṣarf-ı iʿtinā etmelidir. Bu revābıṭ-ı kelāmiyye de iki türlüdür.

Birincisi fıḳarāt-ı kelāmiyye arasına seciʿ getirerek ve oldığından ve buldığından ve olmağın ve bulınmağın ve olınmış ve bulınmış gibi revābıṭ-ı maʿlūme ve meşhūre īrād olunaraḳ bir kelāmıñ ibtidāsından girilip bilā-inḳıṭāʿ nihāyetine ḳadar gidilmek ve maḳṣūd her ne ise anı bir cümleye derc [168] eylemekdir ki bu da vādī-i ʿatīḳ ve uṣūl-i ḳadīmdir.

İkincisi fıḳarātıñ birbirine tavṣīl ve iltiṣāḳı gözetilmeyerek münāsebet geldikce ve bir mādde veyā eczā-yı māddeniñ inḳıṭāʿını ṭabīʿat-ı tecvīz ettikce kelāma fāṣıla vererek ʿibāreniñ revābıṭ-ı lafẓiyyesinden ṣarf-ı naẓarla yalñız maʿnā-i rābıṭanıñ vücūdunu iltizām etmekdir ki işte bu da vādī-i cedīddir. İşbu uṣūlleriñ ikisinde de maʿnāca ḳuvvet ve metānet şarṭ oldığı ve böyle ḳaviyy ü

metīn olaraḳ biri uṣūl-i cedīd ve digeri vādī-i ʿatīḳ üzere yazılmış her iki ās̱ār-ı kelāmiyyeden arada fevāṣıl ve ḳavāṭıʿı bulunan muḫāṭāba daha vāżıḥ bir ṣūret-i ifāde verecegi ve muḥassenāt-ı sāʾiresiniñ daḫı bedāheti cihetiyle ʿatīḳiñ terkiyle baʿde-mā cedīdiñ iltizāmı lāzımeden ise de faḳaṭ şu uṣūlüñ taʿmīmi her şeyden ziyāde revābıṭ-ı maʿneviyye bilmege ve bellemege ve o da fıḳarāt-ı kelāmiyyeyi ḳavāʿid-i manṭıḳīyye üzere ibnā ve īrād etmege mevḳūf ve bundan fażla da rüsūḫ ve meleke-i kāmile edinilmege menūṭdur.

3.37. Baʿżı Şerāʾiṭ Beyānındadır

1- Mektūbü'n-ileyh olan ẕāt kendinden rütbe ve ḥays̱iyyetce bālā-ter bulunur ise intihāda irsāl ve tesyīr gibi taʿbīrāt ḳullanılmayıp belki ʿarż ve taḳdīm veyāḫūd daha bu gibi kelimāt-ı tevāżuʿ-kārāne īrād edilmelidir.

2- Mektūbü'n-ileyh ile kātibiñ rütbesi mülāḥaẓa olunaraḳ aña göre taʿbīrāt ve elḳāb-ı istiʿmāl olunmalıdır.

3- Mektūbü'n-ileyhü'l-aʿlā ve kātib-i ednā bulunur ise kelimāt-ı [169] iḫlāṣ-kārāne ve maḳām-ı ṭalebde taʿbīrāt-ı mütevāżıʿāne ityān olunmalıdır.

4- Mektūbü'n-ileyhe ṣıġa-i ḫiṭāb ve kātibe ṣıġa-i mütekellim-i nisbet olunmamalıdır ve dāʾimā ṣıġa-i ġāʾib ile ẕikredilmelidir ve fermān ve menşūrlardan başḳa yerde ise emr-i ḥāżır hiç ḳullanılmamalıdır.

5- Mektūbü'n-ileyh lafẓ-ı müfred ile ẕikr ve īrād olunmayıp dāʾimā cemʿ olaraḳ yazılmalıdır. Faḳaṭ aʿlādan ednāya yazılanlar da müfred yazılsa da beʾis yoḳdur.

6- Şarṭ-ı ifādeniñ tamāmiyyetiyle berāber getirilen fıḳarāt-ı kelāmiyye muḫtaṣar ve müfīd olmalı ve bī-hūde taṭvīl-i maḳāl edilmemelidir.

7- Tamāmiyyet-i ifāde için kātib dāʾimā muḫāṭabı kendine muʿārıż ve muʿteriż farż ederek esʾile-i muḳaddereye münāsebet buldurup cevāblar īrād ve kelāmıñ ḥüsn-i teʾlīfine saʿy ve ictihād eylemelidir.

8- Ahālīyi bir maṣlaḥata iġrā ve teşvīḳ için veyā meserrete dāʾir iʿlān olunan bir şeyʾiñ ḳulūb-ı nāsa şeṭāret vermesi için ve bir de ṭaraf-ı ḥükūmetden verilecek o emr ve veṣāyānıñ eẕhān-ı ahālīye güzelce yerleşmesi için vāżıḥ ve açıḳ

olaraḳ yazılmaḳ lāzım ise de yine ḳāʿide-i ıṭnāb dāʾiresinde ḳalınıp taṭvīl-i kelām etmemeli.

9- İstidʿā ve mezkūrelerde mütekellim bulunan ẕāt-ı emekdārlığından ve liyāḳat ve ehliyetinden baḥsle daʿvā-yı istiḥḳāḳ yolunda şeyler yazmayıp dāʾimā mütemennī oldıġı ḫuṣūṣu muḫāṭabıñ şīme-i ʿāṭıfet [170] ve mürüvvetine isnād ederek ve tervīc-i maṭlabı muḳaddimātını da arada bi'l-münāsebe ṣoḳuşturaraḳ kelimāt-ı taʿẓīmiyye ve taʿbīrāt-ı müstaḥsene ile ifāde-i ḥāl etmelidir.

10- Evrāḳ-ı resmiyyede ṣanāyiʿ-i lafẓiyye ve maʿneviyye istiʿmāli ḳaṭʿa cāʾiz olmayıp yalñız elfāẓıñ ceyādet ve metāneti ve maʿānīniñ daḫı ḥükm ü ḳuvveti iltizām olunmalı ve dāʾimā elfāẓ ile maʿānī-i ḳuvvetce mevāzin ve müsāvī bulunmalıdır.

3.38. Maḳale-i Ūlā: Ṣanāyiʿ-i Lafẓiyye

Ṣınāʿat-ı teʾlīf-i elfāẓ envāʿı müteʿaddideye münḳasımdır.

3.38.1. Nevʿ-i Evvel - Seciʿ ve Taṣrīʿ

Seciʿ-i kelām menşūrda iki faṣlıñ āḫirleriniñ ḥarf-i vāhid üzere gelmesine derler. Seciʿden maḳṣūd teḳāṭuʿ-ı kelāmda iʿtidāl ḥāṣıl etmekdir ki ṭabīʿat de aña māʾildir. Lakin bu iʿtidāl-i seciʿde vuḳūf ve ḥarf-i vāhid üzere tevāṭū-i fevāṣıl ile de ḥāṣıl olamayıp belki semʿinde ḥalāvet ve telaffuẓunda ḥiddet ve ifādesinde ṣīt ve şöhret bulunan birṭaḳım elfāẓı tescīʿ ile edinilir ve nefsde muṣavver bir maʿnā-yı elfāẓ-ı müseccaʿaya ıṣāġa murād olunup da aña şeyʾi āḫir iżāfe veyāḫūd maʿnā-yı mużmerden tenḳīṣ olunmaḳsızın īrād mümkün ise ve ġayr-i mütekellif olaraḳ ḥaml-i ṭabīʿatle ityān olunabilir ise o kelāmda ḥüsn ve şeṭāret ve bi'l-ʿakis seciʿ-i ḫāṭırası için tezyīn veyā tenḳīṣ-i elfāẓ ve maʿānīye ḳalḳışılaraḳ tekellüf ve taʿassüf-i iḫtiyār ḳılınır ise kelām-ı mezbūrda ḳubḥ ve hücnet [171] bulunur ve żaʿf-ı terkībe de sebebiyyet vermiş olur ve seciʿiñ rabṭ-ı kelāma da daḫl-i ʿaẓīmi vardır. O cihetle şerāʾiṭ ve aḳṣāmını beyān ederiz. Şöyle ki seciʿiñ başlıca yedi şarṭı vardır.

Birincisi elfāẓ-ı müferredeniñ ʿuẕūbet ve selāseti.

İkincisi tertīb ve terkībi ṭabʿ-ı selīmi maḳbūl görünmek için rekāketden ve iḫtiyār-ı tekellüfden selāmeti.

Üçüncüsü maʿānī-i elfāẓa tābiʿ olmayıp her ḥālde elfāẓıñ maʿānīye tabiʿiyyeti.

Dördüncüsü her fıḳranıñ diger fıḳrada olan maʿānīye ʿadem-i delāleti.

Beşincisi fevāṣıl-ı müseccaʿanıñ mümkün oldıġı mertebe az ḥarfden Türkī ile fıḳraların taḳṣīri.

Altıncısı āḫir fıḳraya medār-ı seciʿ olaraḳ getirilen kelime kes̱ret-i istiʿmāl ile herkes beyninde tedāvül edenlerden olmayıp belki fuẓalā ve ṭabʿ-ı selīm ṣāḥibleri olan ezkiyānıñ kelimāt-ı müstaʿmelesinden olması.

Mes̱elā: Maṣūn ile maḳrūn ve memlū ile metlū kelimeleri gibi ki bunlarıñ seciʿ-i müstaḥsen ve firāvān ile bī-pāyān kelimeleriniñ ise mesāmiʿ ve eẕhānda ḳadr ü iʿtibārı müstehcendir.

Yedincisi revābıṭ-ı kelāmiyye ḥükmünü giymiş birṭaḳım efʿāl ile edevātıñ maḳām-ı seciʿde ol ḳadar īrād ve istiʿmāl olunmaması.

Mis̱āl: "Laṭma-i emvāc-ı baḥr-i heremine ṭarz-ı cāblūsu ve pāy-būsu ile hedm-i esās-i vücūdını ādem ve ʿārıża-i seylāb vehn ve fütūr ne ṭavr-ı zemīn-gīrī-i serīʿü's-seyelān ile ber-kende-i bīḫ-i binā-yı şuʿūr [172] etdiginiñ mācerāsını ve bu taʿaddiyāt nā-be-hencārıñ terāḫī-i vazīfe-i meʾmūrīne der-kār olan müdāḫale-i cān-fersāsını ḫāme-i bī-maġz-ı cerīü'r-raḳam şerḫ ve beyān edip ḥużūr-ı mekkār-i menşūr-ı ḫıdīvīlerine ʿarż etmiş ve iʿtiẕār-ı ʿācizānem rehīn-i ḳabūl-i āsafīleri buyrulup maẓhar-ı ʿafv u kerem buyrılmış oldıġım ḫaber verilmiş olmaġla taḥrīr-i teşekkül ḳaydına düşüp istinbāṭ-ı ḳarīḥa-i mażāmīn emeliyle çāh-i siyeh-miyāh-ı maḥbere-i efkārıñ kaʿrīne dek gitdim ve kūh-ken-i kilk-i hezār-fenn-i tāreten cūy-bār-ı maʿnā-i ḥafrına yetişe ve tāreten mīzāb-i yenābīʿ-i ḫayāl ve endīşe etdim ve dem-ā-dem enhār-i nüket-i ġāmızā icrāsına ve kūs-i ʿibārāt-ı fāyiże imlāsına araḳ-rīz-i renc ve ʿanā olunca iʿtinādan ġınā gelmeyerek verzişler eyledim ise de reşş-i zemīn şükr ve maḥmidet etmege lāyıḳ bir ġadīr-i ʿaẕb-i furāt rāʾiḳ-i kenārına lāḥıḳ olamayıp felek-i emel medd ü ces̱r ḳulzüm-i taṣavvur ṣademātında gāh dū-çār-ı iltişāḳ ve ḥall ve ḥayret ve gāh tezāḥüm-i emvāc-ı pey-ā-pey vürūduyla pā-zede-i ḫüsrān ve ḫaybet olarak üftāde-i gird-āb-ı yeʾs ve giriftār-ı ıżṭırāb-ı şiddet-i beʾs oldum. Ne çāre ḥıyāż-ı mütekeddire-i eẕhānda cüst ü cū-yı kevs̱er ve ẓulümāt-ı ḫayālde ārzū-yı māü'l-ḥayāt-ı cān-perver peyrevī-i ḥırṣ-ı İskenderdir. Lā-büdd ve küllü enne be-māfihī yenḍeḥu ḳażiyye-i müsellemesine naẓaran çāh-i maḥbere-i

mevṣūfuñ inficārı ve ḳarīḥasınıñ mā-ḥāṣal-ı imtiṭārı *ke ẓulümātun baʿḍuhum fevḳa baʿḍī*[25] olup tesvīd-i ṣaḥīfe-i teşekküre muvāfıḳ-ı midād fāʾiḳ degildir. Pes sevdāyı taḥrīr ve taḥrīfden geçip ḥarāʾid-nis̱ār-ı beyān ve belāġat bir oḳyanus-ı feyyāż-ı maʿrifet meclisi [173] vālāsına ḥużūr ile iġtirāf-ı zülāl ʿafv ve ʿāṭıfet etmekden başḳa selāmet olamaz. İşte Allāhü'l-ḥamd *Çamlıca*'nıñ āb u hevāsından feyz-yāb-ı ṣıḥḥat ü ʿāfiyet olup *İstanbul*'a geldim. İnşā'llāhu teʿālā bir iki gün mürūrundan ṣoñra h̬āk-pāy-i h̬ıdīvīlerine rū-māl olup zemzeme-i cerī mācerā-yı münāvelesiyle istiʿfā-yı ḳusūra ictirā eylerim" (*Sāmī Paşa*).

İşte mis̱āl-i mesbūḳda şerāʾiṭ-i mebsūṭaya riʿāyet olunmuşdur. Bu şarṭlar ile berāber seciʿ üç ḳısma münḳasımdır. Muvāzī, muṭarraf, mütevāzin.

Seciʿ-i muvāzī: Her iki fāṣılanıñ vezinde ve ʿaded-i ḥurūfda ve ḥarf-i revīde muvāfaḳat etmesidir.

Mis̱āl: "Münşā-i deryāyı fażl u ʿirfān ve mebnaʿ-i ʿummān ʿilm ve īḳān bidde-i vāḳıfān rumūz-i daḳāyıḳ ve ʿumde-i sākinān-ı künūz-ı ḥaḳāyıḳ ḥażretleriniñ āf-tāb-ı ʿizz ü devleti meşārıḳ-i iḳbāl ve saʿādetden ṭāliʿ ve rah̬şān ve māh-tāb-ı mecd ve rifʿati meṭāliʿ-i iclāl ve siyādetden sāṭıʿ ve dırah̬şān olan ḳavāfil-i ḳabāyil-i ḳudsiyyūn ve revāḥil-i zümre-i ʿilliyyūn ile şerāyif-i daʿavāt-ı ṣāfiyyāt-ı miskiyyetü'n-nesemāt ve leṭāyif-i h̬ıdemāt-ı vāfiyāt-ı verdiyyetü'l-feveḥāt ṣayhaʾ ve mesāʾ ve bükret ve ʿaşāʾ-i mutḥef ve mehdī ḳılınır" (*Bālī - Risāle-i Mükātebāt*).

Seciʿ-i muṭarraf: Her iki fāṣılanıñ yalñız ḥarf-i revīde muvāfaḳat etmesidir. [174]

Mis̱āl: "Biḥār-ı server muḳaʿar-ı māġa ṣuʿūd ve kesb-i ruṭūbet ile rāh-ı çeşmden vürūd edip …" (*Nābī*)

Mis̱āl-i Diger: "Cenāb-ı terbiyyet-bah̬ş nāmiyye-i bahār ve ḳuvvetde efser … ḥadāyıḳ ve eşcār-ı teʿālā künh-i ẕāta ʿan-iḥāṭatü'l-efkār…"

Mis̱āl-i Diger: Muḳaddime-i mevtī olan maraż-ı hāʾile mübtelā ve tīr-dān-ı ecelden berīde olan nāvek-i ḳażāya ḥavāle-i hedef-i rıżā olup terk-i cān-ı cihāniyān ve muʿtekif-i zevāyā-i h̬āmūşān oldu" (*Rıfʿat Paşa – Gül-bün-i İnşā*).

[25] Kur'an 24/40: Veya derin denizdeki karanlıklar gibidir. Onun üstünü, dalga üstüne dalga kaplar. Onun üzerinde de bulutlar vardır.

Mis̱āl-i Diger: Enṣāf-ı inṣāfıña mekānet-i zülfā-yı destūriyyetiñe aḳṣā-yı maḳāṣıd-ı iḳbāl ve rütbe-i seniyye-i vüzerātıña müsāʿid cāh ve celāldir. Bir rütbe-i ismī ve bir derece-i aʿlādır ki faḳaṭ rütbe-i ʿuẓemā-yı salṭanat ve zirve-i küberā-yı ḫilāfetden ġayri medāric-i ʿālem üzere müteʿāle ve kevkebe-i nāmūs-i rifʿati kālbüddür beynü'l-encüm-i mütelālīdir" (*Münşeʿat-ı Nābī*).

Seciʿ-i Mütevāzin: Her iki fāṣılanıñ vezinde tevāfuḳ etmesidir.

Mis̱āl: "Muḥzin-i beḏāyiʿ-i maḥāmid evṣāf ve muṣaddar yenābīʿ-i mekārim-i aḫlāḳ olan…" (*Münşeʿat-ı Nābī*)

Mis̱āl-i Diger: "Şol duʿā ve s̱enā ki uṣūl ve fuṣūl-i kelimātından fürūg-i fürūʿ mużāfāt-i münşaʿib ve zülāl-i ʿibāret-i kevs̱er-i selāseti teşne-gān-ı temmūz-i hicrānıñ teskīn-i … aḥzān için yenābīʿ-i vāridāt-ı ezeliyyeden münfecir ve münbaʿis̱ ola" (*Oḳçu-zāde Meḥmed Şah*).

[175] Faḳaṭ bu seciʿ-i mütevāzī-i kelām ʿArabda dāʾir ve müstaʿmel ise de lisān-ı Türkīde ol ḳadar seciʿ ıṭlāḳına şāyān degildir.

Seciʿ; cihet-i āḫerle de yine üç ḳısma münḳasım olur.

Birincisi: Fāṣılalarıñ mütesāviye olup biriniñ digeri üzerine ziyāde bulunmaması.

Mis̱āl: "Zīver-i efzā-yı ridā-yı risālet-i revnak-ārā-yı ḳabā-yı nübüvvet, maẓhar, sitāyiş, ḫiṭāb, levlāk, pīrāye-i mesned ve mā erselnāke fermān-fermā-yı ḫıṭṭa-i nāsūt cilve-peymā-yı zīnet-serā-yı melekūt…" (*Rıfʿat Paşa – Gül-bün-i İnşā*)

İkincisi: Faṣl-ı s̱ānīniñ faṣl-ı evvelden iʿtidāli tecāvüz etmeyecek derecede aṭvel olması.

Mis̱āl: "Kendisi mānend-i felāṭūn ḫum-ḫāne-i ḥikmetde mütevārī ve belki şīşede nihān-perī gibi cām-ı muṣaffādan ġayrı cāmeden ʿārī fāma ki emr ve fermānı şu gibi her maḥalle cārī ve ḥattī ʿurūḳ ve aʿṣāba daḫı sārī olarak ismi duḫter ammā ḥükmü merdāne ve ṣūretde āb ammā maʿnīde āteş-i ser-keşden nişāne olup ol āfet-i devr ve zamānıñ ʿaşḳına giriftār olan bir daḫı cihāna baḳmaḳ

maḥāll ve bir kere ḥarem-i vuṣlatına duḫūl eden kendine yād ḳılmaḳ ʿadīmü'l-iḥtimāl idigi…" (*ʿĀkif Paşa – Sahbānāme*)

Üçüncüsü: Fıḳra-i ūlānıñ ṭavīl ve s̱āniyyeniñ ḳaṣīr bulunması ki bu ʿayb-ı fāḥişdir. Faḳaṭ fıḳra-i ūlā ṭavīl olup da fıḳra-i s̱āniyye aña ʿillet veyā ṣaffet veyā anı müfessir olaraḳ getirilir ve iki üç kelimeden ʿibāret bulunur ise seciʿ-i mez̲būr müstaḥsendir.

[176] "Merdümek-i çeşm efendimiz ḫayli zamāndır rū-mālī-i ḫak-pāy-ı ḫıdīvīlerinden mehcūrum. Çünkü maʿz̲ūrum. ʿArż-ı maʿz̲eret-i emrinde daḫı ḥayret-zede-i ʿaḳl u şuʿūrum hele bī-ḥużūrum. Vehn-i ḳuvā-yı herem-i es̱er ve serdī-i sermā-yı cān-güz̲er-i ḥāciz ṭayy-i mesafe-i seferdir. Göñül ammā bī-ḫaberdir. Tecdīd-i cevdet-i ʿāfiyet ve ircāʿ-i nīrū-yı civānı ve şebābet emeliyle peyġūle-güzīn-i müdāvāt olup iḳdār-ı ḥavāss ve müşāʿare māʾildir. Ne ʿaceb ġāfildir…" (*Sāmī Paşa*)

Eger fıḳra-i ūlā iki üç kelimeden ʿibāret fıḳra-i s̱āniyye on sekiz yirmi kelimeyi ḥāvī bulunursa seciʿ-i mezbūr müstehcen ṣayılır.

Mis̱āl: "Vāḳıʿan dünyā ʿayn-ı rüʾyā ve perde-i ḫayāl evride-i çeşm-i insānīden gūn-ā-gūn libās-ı buḳalemun-nümūn ile ṣūret-i bend-i ẓuhūr olan nuḳūş ve temās̱īl-i eşkāl-i mücesseme-i evḫām ve ḫulyā oldıġından…" (*Terceme-i Junadiv*)

Elfāẓ-ı ḳalīleden müʾellif-i escāʿa ḳaṣīr ve kes̱īreden müʾellif bulunana ṭavīl denir ise de ḳaṣīriñ ḥadd-i aṣġarīsi ikiden dūn ve ṭavīliniñ derece-i aʿẓamīsi daḫı yirmi kelimeden efzūn olmamalıdır ve bir de fevāṣıl-ı müseccaʿayı bir cümle-i tāmme ṣūretine vażʿ ederek seciʿden maḳṣūd olan irtibāṭı da ḥāṣıl etmek için edevāt-ı rābıṭa ol vechle īrād edilmelidir ki cümle-i muʿteriże ḥālinde bulunan fevāṣıl-ı müseccaʿadan her ḳangı biriniñ diger fāṣılaya ḳayd ü taʿallüḳü olmaḳsızın revābıṭ-ı mezbūreye ḥamli mümkün olsun ve o ḥālde tamāmiyyet-i maʿnāda bulunsun.

[177] **Mis̱āl:** "S̱üreyyā mażāmīn ve şāyān-ı taʿbīr nev-zemīn olup bundan aḳdem dest-ārā-yı tekrīm ve iḥtirām olan iḥsān-nāme-i ıṣfānelerine ʿarīża-i cevābiyye teraḳḳīmine ʿazīmet-i ḥicāziye ḥāciz ve duʿā-yı ʿālī-i devrāneleriyle iktifā cāʾiz oldıġı ḥālde necm-i ṭāliʿ-i ḫıdīvāneleri āf-tāb-ı tevecühāt-ı cihān-bānīden lemʿa-dār ve *Edirne* eyāleti şeref-i vilayet-i devletlerinden maḥṣūd her-

diyār oldıġı diger ʿināyet-nāme-i çāker perv ve irānelerinde bilinerek bu ṣūretde maẓhar-ı feyz-i teveccüh-i ʿālī ve birbiri ardınca pāy-i taḫtdan vālī olmaları mukārenet-i tevfīḳāt-i ṣamedānīye delīl-i cedīd ve duʿā-i resmī-i ḫulüvv-ṣiper-sitān-i zamāneden istiġnāsı bedīd olmaġla devr ve dırāz taṣaddīʿden iḥtirāz ve iḫtiyār ḳāʿide-i īcāz ḳılındı" (*Yūsuf Kāmil Paşa*).

Miṣāl-i mezbūrda mażāmīn ve nev-zemīn (olup) ve ḥāciz ile cāʾiz (oldıġı ḥālde) olmaġa dār ile her-diyār (oldıġı) ādāt-ı rābıṭalarına merbūṭ ve bunlarıñ cümlesi (bilinerek) fiʿiline maḥmūl oldıġı gibi ʿālī ile vālī (olmaları) ve cedīd ile bedīd (olmaġla) ye vavda iḥtirāz ile īcāza ḥaml olunaraḳ cümlesi (ḳılındı) kelimesine rabṭ ve isnād edilmişdir. Şimdi escāʿ-i mezbūreden mażāmīni (olup) ve cāʾizi (oldıġı ḥālde) ye olmaġa dārī (oldıġı) ye ve ʿālīyi (olmaları) ye ve cedīdi (olmaġla) ye ve iḥtirāzī (olunaraḳ) he rabṭ ve taḳrīb etsiñ ve nev-zemīn ve cāʾiz ve her-diyār ve vālī ve bedīd ve īcāz fevāṣıl-ı mecmūʿasını da kāmilen ṭayy ve imḥā eylemiş olsaḳ yine tamāmiyyet-i ifāde vāḳiʿ ve ṣıḥḥat-i müʾeddā ḥāṣıldır. [178]

3.39. Taṣrīʿ:

Mıṣraʿlamaḳ demek olup bu da şiʿirde seciʿ-i münzelesindendir. Taṣriʿ, lisān-ı Türkīde beş mertebeye münḳasım olur.

Birincisi taṣrīʿ-i kāmil olup anda her bir mıṣraʿ maʿnā-yı müstaḳille delālet eder ve evveliñ müʾeddāsına ıṭṭılāʿ ve vuḳūf için mıṣrāʿ-i s̱ānīniñ fehmine iḥtiyāc ḳalmaz.

Miṣāl:

Ādem esīr-i dest-i meşiyyet degil midir

ʿĀlem zebūn-ı pençe-i ḳudret degil midir

Nābī

Miṣāl-i mezkūrda her mıṣraʿ bi-nefsihī bir maʿnāya delālet etmişdir.

Mis̱āl-i diger:

İzā-i dükkān ḳayd-i emel ser-firāz olur

Nāz eylesin sipihre o kim bī-niyāz olur

Rāġıb Paşa

İkincisi taṣrīʿ-i mürtebiṭ olup bunda mıṣraʿ ol kendini velī eden mıṣraʿa muḥtāc olmayaraḳ maʿnā-yı müstaḳille delālet eder ise de faḳaṭ mıṣraʿ-ı s̱ānī bir cihet ve sebeble evvele merbūṭ bulunur.

Mis̱āl:

Sipihr-kec-i ʿaṭādan rast-kārān-ı behre-dār olmaz

Gülistān-ı cihānıñ serv-i āzādında bār olmaz

Fıṭnāt

Mis̱āl-i mezbūrda mıṣraʿ-ı evveliñ maʿnāsını fehm için s̱ānīye iḥtiyāc yoḳsa da lakin s̱ānī evvele merbūṭdur.

[179] **Mis̱āl-i diger:**

Laʿl-i cānāna ġubār-ı ḫaṭṭ ile raġbetlenür

Şübhe yoḳ gerd-i yetīmīden güher ḳıymetlenür

Fıṭnāt

Mis̱āl-i Diger:

Çoḳ görmüşüz zevālini ġaddār olanlarıñ

Hengām-ı furṣatda dil-āzār olanlarıñ

Nābī

Üçüncüsü taṣrīʿ-i müvecceh olup bunda şāʿir her ḳangı mıṣraʿ-ı evvel veyā s̱ānī yapmaḳda muḫayyerdir.

Mis̱āl:

Medārı Āsyā-yı devletiñ nādānedir şimdi

Cehālet ṣayd-i mürġ-i kāme-dām u dānedir şimdi

Rāġıb Paşa

Bu beyitte mıṣraʿ evvel-i s̱ānī veyāẖūd s̱ānī-i evvel olabilir.

Mis̱āl-i Diger:

Farḳ-ı māhiyyet dil-i çeşm-i temāşādandır

Pertev-i nīk ü bed āyīne-i sīmādandır

Sāmī

Mis̱āl-i Diger:

İşkile-i sīnedeki şerḥayı nem-nāk ederiz

ʿĀşıḳız mihr ü muḥabbet yolunu pāk ederiz

Nefʿī

Dördüncüsü taṣrīʿ-i nāḳıṣ olup bunda mıṣraʿ-ı evvel bi-nefsihi maʿnā-yı müstaḳille delālet etmeyip maʿnā-yı mezbūruñ tamāmiyyeti mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ fehmine muḥtāc bulunur.

[180] **Mis̱āl:**

Olmadıḳca tā güsiste-i rişte-i medd-i nefs

Gevher-i maḳṣūduna ġavvāṣ olur mu dest-res

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i mezbūrda mıṣraʿ-ı evveliñ s̱ānī īrād olunmaḳsızın maʿnāsı tamām olmaz.

Mis̱āl:

Maẓhar-ı ser-teżādd oldıġını bu ʿālem

Gösterir naġmedeki müdġam olan heyʾet-i ġam

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i diger:

Ḥalāvet-yāb olur mu loḳma-i elvān-ı dünyādan

Dehen-şūy olmayanlar būs-dāmān-ı müdārādan

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i diger:

Göñül ki naġme-i derd … taʿallüm eder

Verā-yı dāʾire-i daġdan terennüm eder

Nābī

Beşincisi taṣrīʿ-i mükerrer olup bunda bir beyitde noḳṭa-i vāḥide ḳāfiye īrād olunur. Faḳaṭ eger lafẓiyyeniñ maʿnāsı muẖtelif olur ise taṣrīʿ-i mezbūr müstaḥsen ve olmaz ise müstehcendir.

Mis̱āl:

Üftādelerle gerçi övme senli benlidir

Benlik ederse de yaḳışır çifte benlidir

[181] Mıṣraʿın mezbūrunda ḳāfiye bulunan ben lafẓınıñ maʿnāları muẖtelifdir.

Mis̱āl-i diger:

H̱aṭṭı geldikde o meh-rūya ṣarıldım yatdım

Düşünüp aġladıġım günleri güldüm yatdım

Vāṣıf

Her ne ḳadar taṣrīʿ-i muʿallaḳ ve taṣrīʿ-i meşṭūr var ise de anlarıñ ityānı lisān-ı Türkīde ʿayb-ı fāḥiş oldıġı cihetle ṣarf-ı naẓar ḳılındı.

3.39.1. Nevʿ-i S̱ānī - Tecnīs

Tecnīs: Her iki lafẓıñ telaffuẓ ve kitābetde ekS̱er ḥurūfu müttefiḳ olmaḳ üzere birbirine müşābehetine derler. Bu da yedi ḳısımdır.

Birincisi. **Tecnīs-i tāmm:** Tecnīs-i tāmm diye ḥarfleri nevʿ ve ʿaded ve heyʾet ve tertībde ve ḥarekāt ve sekenātda birbirine müsāvī her iki kelimeniñ başḳa başḳa maʿnālarda īrād olunmasına derler.

Mes̱elā: (oldu) ve (bitdi) kelimeleri gibi ki oldu hem ṣayrūret ve hem de mīveniñ kemāle gelmesi ve bitdi hem neşv ü nemā ve hem de intihā maʿnālarını müştemildir.

Mis̱āl:

Meclis-i erbāb-ı dil bir laḥẓa sensiz olmasın

Ḥürmetiñ inkār eden ʿālemde ḥürmet bulmasın

Nefʿī

Mis̱āl: "Mezbūrda ḥürmet bir ḥarām ve bir de riʿāyet maʿnāsına gelir. Eger tevāfuḳ eden elfāẓıñ ikisi de fiʿil veyā isim olursa aña mümās̱il [182] ve biri isim digeri fiʿil olursa aña müstevfī ıṭlāḳ olunur.

Mümās̱ile mis̱āl:

Āl cāme ile o meh-pāre ḳaçan kim ṣalınur

Ṭutuşur ḫalḳ-ı cihān şehre bir āteş ṣalınur

Ālī Paşa

Mis̱āl-i diger:

Teveccüh eylese dāniş-verān-ı dehre ḳażā

Verir efendi żarūrī heman ḳażāya rıża

Belīġ

Mis̱āl-i diger:

Ḫāme yazmaz ḥarf ehl-i ḥarfe hem-ḥāl olmasa

Bāṭın-ı ṭabʿında hem şekl-i elif nāl olmasa

Nābī

Müstevfīye mis̱āl:

ʿİşve-i sitem-āmūz ve ciger-dūz kirişme

Ey dil ṣaḳın ol āfet ile pek de görüşme

Fāżıl

Mis̱āl-i diger:

Böyle herkesle seniñ ülfetiñ işe yaramaz

Sende söz diñleseñ olmaz mı azıcıḳ yaramaz

Vāṣıf

Mis̱āl-i diger:

Ḳısmetiñdir gezdiren yer yer seni

Ġāfil olma ʿāḳıbet yer yer seni

Lā-edri ḳāʾile

Mis̱āl-i diger: Ḫoş ṭubʿān diyār-ı dāmen-i deşt ve küh-sāre ʿazm edip [183] derūn-ı ḳaṣaba. Ḳaṣaba-i ḥulḳūm fıḳra gibi māl-ā-māl ḥulüvv olmaġla…" (*Ḫamse-i Nergisī*)

İkinci. Tecnīs-i nāḳıṣ.

Tecnīs-i nāḳıṣ: Her iki lafẓıñ ḥurūfda müsāvī ve ḥarekāt ve sekenātda muḫālif olmasına derler.

Mes̱elā; yaratmaḳ maʿnāsına olan (ḫalḳ) ile ṭabīʿat maʿnāsına olan (ḫulḳ) gibi.

Mis̱āl: “Sellemeniñ bir duḫter-i pākīze-i iḫtirā vardı. Lüṭf-i ḫalḳ ve ḥüsn-i ḫulḳu uʿcūbe-i rüzgār idi” (*Şehādetnāme-i Veysī*).

Mis̱āl-i diger: “Farīża-i ʿuhde-i şeyṭānī budur ki ber-fīrīb ile ser-māye-i emānī-i amānī ki amān-nāme-i īmānīdir ki anı elinden alayım” (*Şehādetnāme-i Veysī*).

Tecnīs-i mez̠kūre: Tecnīs-i muḥarref daḫı denir ve ḥurūf-ı müşeddede-i muḫaffefe ḥükmünde ʿaddolunur.

Mis̱āl: “Ya fevāʾid-i teʿāvünü tezyīd ve taʿmīm için iṭāʿati farż-ı ʿayn ve ḳavāʿid-i temeddünü temhīd ve taḥkīm için riʿāyeti maḥż-ı dīn olan ḥükūmet-i meşrūʿa ve ḥuḳūk-ı mevżūʿasına nā-kes-āne ve nā-… teberrī eden aḳvāma lāyıḳ dünyāda ne cezā olabilir” (*Taṣvīr-i Efkār*).

Mis̱āl-i diger: “Ḳalipso ormanda yavrularını çaldırmış ve ne ṭarafa gidecegini şaşırıp çıldırmış olan arslanıñ dönüp dönüp dolaşıp mağarasına ʿavdet ve maḳdemce işi görmüş ve gelmiş olan *Mentor*’a iṭāle-i lisān-ı şiddet ederek…” (*Kāmil Paşa – Terceme-i Telemaḳ*)

[184] **Mis̱āl-i diger:** “Ol şāh-süvār-ı ḫūrşīd tīg-i āfāḳ-ı cevelānda buraḳ buraḳ çār-bāliş-i nişīn sebʿ-i ṭıbāḳ…”*(Şehādetnāme-i Veysī)*

Mis̱āl-i diger: “S̱āniyen her nefs nefs-i firḳat naḳş-ı ṣādıḳāneme īrād-i suʾāl-i tecāhül-i meʾal (emn-i tez̠ekkür-i cīrān) ile….” (*ʿĀlī Paşa*)

Mis̱āl-i diger: “Eyyām-ı şebābda taḥṣīl-i ʿulūm ve fünūna muḳdim ve muṣirr olan ehl-i z̠ekā ferīd-i muṣirr-i maʿārif olacağından hengām-ı müşīb ḥulūlünde bi-ḥasebi’l-iʿtibār cümleden maḳdem ve her ḥālde ʿazīz ü muḥterem olacağı müsellem ve ġayr-i müsellem kāffe-i ʿuḳalā ʿindinde müsellem bir daʿvādır...” (*Naḳī*)

Üçüncü. Tecnīs-i zāʾid.

Tecnīs-i zāʾid: Ḥarekāt ve ḥurūfda ittifāḳ-ı tāmm ḥāṣıl oldıḳdan ṣoñra birisiniñ āḫirinde ziyāde ḥarf bulunmasına derler. Çeşm ile çeşme, zend ile zinde, pervā ile pervāne gibi.

Mis̱āl: "Fetḥ-i fīrūzī-i rūzī olmaḳ ricāsıyla çeşme-i çeşminden şurābe-i feşān eşk-i maḳāle söz aldı" (*Rıfʿat Paşa – Gül-bün-i İnşā*).

Mis̱āl-i diger: "Bu iki āteş-pāre-i ʿālem-efrūz beyninde muḥtemel ki telāḥuḳ-i zend ve zinde-i taʿallüḳ ve incizāb ile āteş-endāz ḫāndān-ı sāmān-ı vālideyn olacaḳ nāʾire-i fażāḥat-şürūr-engīze müʾeddā-i şerāre-i fücūr-i ẓuhūr eyleye diyü" (*Ḫamse-i Nergisī*).

Dördüncüsü. Tecnīs-i mükerrer.

Tecnīs-i mükerrer: Ḥarekāt-ı [185] ḥurūfda ittifāḳ-ı tāmm ḥāṣıl oldıḳdan ṣoñra birisiniñ evvelinde ziyāde ḥarf bulunmasına derler. Dem ile edm, siyāḳ ile mesāḳ, nām ile menām gibi.

Mis̱āl: "Ol dem nedemde ki kelle kūb gelūyu nāḳūr-ġażab-ı iḳlīm-i maḥşere zelzele-i dehşet ṣalıp…" (*Şehādetnāme-i Veysī*)

Mis̱āl-i diger: "Āteş-i ʿālem-sūz nemrūd-ı merdūdu gülberg-i refāhiyet ḳılan ve tefāḳum dūd-i maḥdūd-i şerer-ālūddan müteṣādim olan iltihābı nesīm-i sünbül-efşāñ ve nergis-efrūz-i gülşen-i saʿādet eyleyen…" (*Şehādetnāme-i Veysī*)

Mis̱āl-i diger:

Etdi ten-i nizārımı feryād u nāle-i nāl
Ḳaldım o rütbe-i żaʿfla yoḳ irtiḥāle ḥāl

Evżāʿ-ı bāz-gūneye māʾil mizāc-ı ʿaşḳ
Bunda ḳadd-i ḫamīde olur iʿtidāle dāl

Ārāyiş-i ḳabūl hüner-i s̱ervet olmasa
Olmazdı böyle cüzʾ-i mülāzım kemāle māl

… ḥavādis̱-i eyyām olup şühūr
Uʿcūbe-i vaḳāyiʿ-i dehre risāle-sāl

Var mı ʿilācıñ etmege bir ḥāl ile ḫamūş

Olmaz müfīd-i herze-derā-yı maḳāle ḳāl

Denmezdi āl-i teşne-firīb olmasa serāb

Īmā eder bu nükte-i rengīn-i meʾale āl

[186]

Rāġıb maʿnā-i rengīn ḫayāl idüb

Her ġamzesinden oldu hedef-i perr ü bāla bāl

Rāġıb

Eger bu ziyādelik kelimeniñ vasaṭında olursa o mis̱illülerine tecnīsiñ bu nevʿinden ʿadd ve şümār olunurlar. Ced ve cehd, cām ve cem, fām ve fem ve ḫām ve ḫam gibi.

Mis̱āl: "Ḫuṣūṣan bizim gibi żuʿafā ḫıdmetinde āf-tāb-i cemāli mütevārī-i seḥāb-ı iltiḥā olıcaḳ ṭāliʿ-i tīre baḫtı ebeden şuʿle-gīr-i nūr-ı sürūr olmayıp netīce-i kārı mis̱āl-i zāġu'z-zaġan cīfe ḫˇar-ı güristān-ı be-cidd ve cehd bir iki aḳçe vaẓīfe ile ḳayyum ve ṣalā-ḫˇān olmaḳdır" (*Ḫamse-i Nergisī*).

Mis̱āl-i diger:

Mey āşāmān bezmiñ sözleri hep cāmidir cemdir

Bezm-i giriftārımız sāḳī mey-i gül-fāmdır femdir

Nevā-sāz olmadı bir dem hevāsından mıdır bilmem

Ney-sitān-ı ġamıñ maḥṣūlü şimdi ḫāmdır ḫamdır

Cevrī

Beşincisi. Tecnīs-i mürekkeb.

Tecnīs-i mürekkeb: Ḥarekāt ve sekenāt ve ʿaded-i ḥurūf ve telaffuẓda tecnīs-i tāmm gibi olup faḳaṭ kendisinde bir veyā iki terekküb bulunmaġa derler. Acıtmaḳ fiʿilinden gelen (acıtır) ile ṭatlınıñ muḳābili olan acı iledir. Ādāt-ı

ḫayrinden terekküb etmiş (acıdır) ve ke-ẕālik vesīleniñ cemʿi (vesāʾil) ile [187] ve o ʿāṭıfe ile sāʾilden ʿibāret (vesāʾil) terkībleri gibi.

Mis̱āl:

Ẓannetme söz ʿāşıḳ yaḳıp cānı acıtır
Dāġ-ı muḥabbet acı velī ṭatlı acıdır

Vāṣıf

Mis̱āl-i diger:

Ol meh cefāyı ṣanma ki devrāndan ögrenir
Bī-mihr ü bī-vefālıġı devrāndan ögrenir

Rābī

Mis̱āl-i diger:

Ḳoparmaġıla göstersin cemāliñ güllerin eller
Ḳoparmaġıla güller tīz ṣular zīrā ki al eller

Lā-edrī ḳāʾile

Mis̱āl-i diger:

Çü furṣat-ı ʿayşa elverdi geçir ḫoş gel bu devrānı
Bugünü ḳoma yārına ki götürmez budur anı

Cenānī

Ve lafẓın mütecānisin ḥaṭṭa tevāfuḳ ederse añā müteşābih ve etmezse mefrūḳ tesmiye olunur.

Müteşābihe Mis̱āl:

Mecmūʿa-i ḫāṭırda kitābe ḫaṭṭ u ḫālī
Naḳḳāş-ı ezel ḳoymadı ol ṣafḥayı ḫālī

Vehbī-i Sünbülzāde

Mis̱āl-i diger:

Leh kesimli görüb öptüm anı ikrām ile
Geçti muġ-beçe biñ naz ile peçeli meçeli

Keẕā

[188] **Mis̱āl-i diger:**

Gül-nār-ı laʿli cennet-i ḥüsnüñ kirāsıdır
Cānın verirse ʿāşıḳ aña diş kirāsıdır

Keẕā

Mis̱āl-i diger:

Deme ibrām ile ol serv-i dil-ārām olmaz
ʿĀşıḳa māʾil olur böyle dil-ārām olmaz

ʿĀlī Paşa

Mis̱āl-i diger:

Cemāliñ şemʿine yandımsa pervāne çü pervāne
Yanıp yaḳılmadan pervāsı yoḳ merdāne-i ʿaşḳıñ

Sāmī Paşa

Mis̱āl-i diger:

Dūş olup bir tāze yāre
Cāne açtım tāze yāre

Vāṣıf

Mefrūḳa mis̱āl:

Bizimle salṭanat lafıñ edermiş ol Ḳarāmānī

Ḫüdā furṣat verirse ger ḳara pīre ḳaram anı

Fātiḥ Sulṭān Meḥmed

Mis̱āl-i diger:

Her bülbüle açılma ayā ġonçe-i ḫandān

Ey şūḫ-ı süḫan-dān

Gösterme meded ḳāmetiñi her ḫara amān

Ey serv-i ḫırāmān

Fes düşdi başından o şehiñ nāz ile fāżıl

Raḳṣ eyler iken ah

[189]

Ṭaġıldı beyāż gerdanına zülf-i perīşān

Buldu o perī-i şān

Fāżıl

Mis̱āl-i diger:

Hem sāḳī ve hem muṭrib-i rengīn naġamım var

Maḥbūb ile mey içmeden özüñe ne ġamım var

Vehbī-i Sünbülzāde

Diger:

Ah kim aġzım ṣulandı seyrederken saḳızı
Būse vaʿdiyle şeker çignerdi bir tersā ḳızı

Keẕā

Diger:

Ẕātedir cāhe degildir naẓar-ı ehl-i ḳabūl
H̬ˇārdır h̬ārıñla olsa bile hem-zānū

Nābī

Diger:

Nār-ı ʿaşḳıñla derūn-i dil yanar tennūr olur
Pertev-i mihr-i ruh̬uñla ser-te-ser ten-i nūr olur

H̬alīlī

Altıncısı.

Tecnīs-i muṭarraf: Tecnīs-i muṭarraf diye vezinde ve ḥarekāt ve sekenātda birbirine müsāvī ve envāʿ-ı ḥurūfda muh̬ālif olmaġa derler. Faḳaṭ ih̬tilāf-ı mezbūr bir ḥarfden ziyādede olmamalıdır. Eger iki veyā daha ziyāde ḥarfde olur ise ol vaḳt teşābüh ve tecānüs ḳalmaz. Sāʾil ve sāʾir, dāʾim ve dāʾir, ḥāʾim ve hāʾir gibi.

Mis̱āl: "Ḳalem-i merfūʾü-lʿilm ki rubʿ-i meskūn nāme-i muḥabbet-ṭırāzıñ nişīb ü firāzını devr ve dirāz-ı seyre āġāz etmiş idi. Vürūd-i meʾal-ḥayāt-ı iʿcāz için ġayāhib-i ẓulümāt-ı devātda dāʾim [190] ve dāʾir ol meslek bī-rehberde nīl-i ümīd-i nā-maḳdūr için ḥāʾim ve hāʾir olmayıp…" (*Oḳçu-zāde*)

Kendisinde ih̬tilāf bulunan ḥarfleriñ mah̬recleri müteḳārib olursa aña **cinās-ı mużāriʿ** denir. Bu ḥarflerde ya ibtidā-yi kelimede olur. Ṣāḥib ve sāḥib, zāhire ve sāhire gibi.

Mis̱āl: "Bu endīşe ve ıżṭırāb es̱nāsında ṣāḥib-i māl sāḥibü'l-eẕyāl istiʿcāl üzere olup dīn-i lāzımü'l-edāyı ḥāżır ve müheyyā iʿtiḳādıyla tehyiʿe-i sāz-kīse-i istīfā zānū-be-zānū muṣāḥabet-i endīşe güşā oldu…" (*H̱amse-i Nergisī*)

Mis̱āl-i diger: "Yarın enāmil-i gül-gūn-nümā-yı şafak ebvāb-ı muṭallā-yı şarḳı açıp gīsūvān-ı envār-efşān-ı ẖūrşīd rūy-ı deryā-yı āyīne-nümādan bedīd ve pīş-gāh-ı şāhrāhından nücūm-ı zāhire sāhire-i semāya ser-cün-bān-ı tebʿīd olunca" (*Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*).

Veyā vasaṭ kelimede olur. Vesīle ile es̱īle, fütūr ile faṭūr, taẖliye ile taḥliye gibi.

Mis̱āl: "Bilā-vesīle bir ves̱īle ile merbūṭ göstermegin milḥde tevbe isnādı gibi ordularına iftirā-yı emānet ile…" (*Şefīḳ-nāme*)

Mis̱āl-i diger: "Muḥayyer-i ʿuḳūl olan meşmūlāt-ı maḳbūlesiniñ berḳ-i ṭāḳ bülend-revāḳı aḥdāḳ ve aẖẕāḳı müşāhede-i fütūr ve faṭūrdan taʿcīz eden eyā ṣūfiyye ḳabasıdır ki…" (*Tācü't-Tevārīẖ*)

Mis̱āl-i diger: "Gülşen-serā-yı devlet-i ʿaliyye giyāh-ı hod-rūy bī-cāmeden taẖliye ve nev-bāve-i ḳānūn-i meḥāsin-nümūn-ı digerle taẖliye olundu" (*Rıfʿat Paşa – Gül-bün-i İnşā*).

[191] Ya aẖir kelimede olur. Sāʾil ve sāʾir, hāciz ve hācis gibi.

Mis̱āl: "Ṭarḥlar içindeki müteʿaddid ırmaḳlar birbiri ardınca cereyān ve deverān ederek baʿżısı kemāl-i sürʿatle dāʾir ve bażısı yavaş yavaş dolaşa dolaşa ṣanki tārik ve fārig olamadığı menbaʿ-i ḳadīmi semtine sāʾil ve sāʾir olup…" (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*)

Eger iẖtilāf bulunan ḥarfleriñ maẖrecleri müteḳārib olmazsa aña … denir. Bu da ya evvelde olur mīzāb ile tīzāb gibi.

Mis̱āl: "Ve duhān-ı ʿamele-i dūzaẖ ki mīzāb-i tīzāb-i ʿaẕābdır. Şemşīr-i tīz-yelmān ʿulüvv-i nāra āb u tāb verdikde…" (*Şehādet-nāme-i Veysī*)

Ya vasaṭda olur. Sitāre ile seyyāre gibi.

Mis̱āl: “Ben ol dürr-i ḫūrşīd-i tefāḫürüm ki nuḳre-i sīm-hemvāre-i sitāre-i seyyāre-i sipihr-i zindegānī ve gülmīḫ-i saḳf ve serā-yı kāmurānī iken…” (*Şehādet-nāme-i Veysī*)

Ya aḫirde olur. Cerīde ile cerīḥa, nişāne ile nüşābe vesāʾire gibi.

Mis̱āl: “Ol amān-nāme-i sulṭān ġaybdan sīn ki nām-zed-i cerīde-i cerīḥa-i ẕülāl olanlar saña ẓafer bulmaġla…” (*Yūsuf Kāmil Paşa - Terceme-i Telemaḳ*)

Yedincisi.

Tecnīs-i ḫaṭṭ: Tecnīs-i ḫaṭṭ diye heyʾet ve ṣūretde ve resm-i [192] kitābetde iki veyā ziyāde lafẓıñ birbirine müşābehetine derler. ʿĀḳıl ve ġāfil, bāz ve tār, zūr-kār ve rüzgār, esānīd ve esātīẕ gibi.

Mis̱āl: “Devlet-i bahāriyyeniñ kār-dīdesi ve rūzgār-ı zūr-kārıñ kerem ve serd çeşīdesi olup…” (*Ṣıdḳī – Risāle-i Berf ü Bahār*)

Mis̱āl-i diger: “Tezyīf-i esānīd-i esātīẕ fuḥūl etmekde müctehid-i kāşī ve imām-ṣāḥib ḥavāşī oldu…” (*Şefīḳ-nāme*)

3.40. Terdīd

Daḫi ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup ve nevʿ-i tecnīsiñ mülḥaḳātındandır. Terdīd, lafẓ ve maʿnāca müttefiḳ iki kelimeniñ birbirine redd ve ʿaṭf olunmasından ʿibāretdir.

Mis̱āl:

Gerçi cānāndan dil-i şeydā için kām isterim

Ṣorsa cānān bilmezim kām dil-i şeydānıñdır

Fużūlī

Mis̱āl-i meẕburda īrād olunmuş iki ʿaded kām kelimeleri lafẓen ve maʿnen müttefiḳ olup yalñız mıṣraʿ-ı s̱ānīdeki kām mıṣraʿ-ı evvelde vāḳiʿ kām üzerine reddolunmuşdur.

Mis̱āl-i diger:

Hünere terbīt gerek hüneriñ

Terbīt fi'l-ḥaḳīḳa ʿilletidir

[193]

Her hüner kim cihānda buldı vücūd

Pādişāh-ı zamāne himmetidir

Laṭīfī

3.41. İştiḳāḳ ve Şibh-i İştiḳāḳ

Daḫi ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup ke-ẕālik nevʿ-i tecnīsiñ mülḥaḳātındandırlar. İştiḳāḳ diye aṣıl maʿnāda iştiḳāḳ ile berāber aṣīl olan ḥarflerde de kelimeteyniñ tevāfuḳına derler.

Mis̱āl: "Ol sebepden müddet-i medīd ve ʿahid-i baʿīd idi ki ḫāṭıra bu ḫāṭıra vü süveydāya bu sevdā düşmüş idi" (*Hümāyun-nāme*).

Mis̱āl-i diger:

Nā-rasttır sipihr mümāşāt ederse de

Ṣāf olmaz iddiʿā-yı müṣāfāt ederse de

Keẕā

Mis̱āl-i diger:

Olmaz bedel-i fevāʾid evḳāta Nābiyā

Eyyām eger telāfī-i māfāt ederse de

Nābī

Ve (Her süḫan-veriñ miḳdā-yı maḳdūrundan maʿlūm ve kirdār-ı güftārından mefhūmdur) ʿibārelerinde vāḳiʿ, müddet ve medīd, süveydā ve sevdā, ṣāf-ı müṣāfāt, fevāʾit ve māfāt, miḳdār ve maḳdūr elfāẓı gibi ve ke-ẕālik ḳāmūs ṣāḥibi *ʿĀṣım Efendi*'niñ işbu-

Nice bir ḫıdmet-i maḫlūḳ ile maḫẕūl olalım

Sāʾil-i ḥaḳ olalım nāʾil-i mesʿūl olalım

Aḳalım pāyına bir baḥr-i ḥamiyyet bulalım [194]

Ṣıla-i himmetine mā-i gibi mevṣūl olalım

Biz de ṣūret verelim kendimize ḳābil ise

Gidelim ehl-i ṣafā bezmine maḳbūl olalım

Getir ey sāḳī yeter eylediñ işġāl bizi

Bir zamānda mı bī-ġışş ile meşġūl olalım

-Ġazelinde vāḳiʿ sāʾil, mesʾūl, ṣıla, mevṣūl, ḳābil, maḳbūl, işġāl, meşġūl kelimeleri gibi.

Şibh-i iştiḳāḳ diye lafẓından birinde olan ḥurūfuñ cümlesi ya eks̱erīsi digerinde bulunup faḳaṭ iştiḳāḳda oldıġı gibi aṣl-ı vāḥide ircāʿ olunamamaġa derler.

Mis̱āl: "Egerçi cemāl-i bi-ikmāli ḥilye-i envāʿ-ı elbise ile ḥālī idi ama pīrāye-i ḫāl ve ḫaṭṭ-ı elfāẓ-ı Türkīden ḫālī idi" (*Hümāyūn-nāme*).

Mis̱āl-i diger:

Ol ḫāl-i siyeh kim görünür ger dilbende

Sevdā-yı süveydādan eder dilleri ḫāli

Nābī

3.42. Ḳalb

Daḫi ke-ẕālik ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup ve nevʿ-i tecnīsiñ mülḥaḳātındandır. Ḳalb her iki lafẓıñ nevʿde ve ʿadedde ve heyʾetde mütteḥid ve

yalñız tertībde muhtelif bulunmalarına derler. Bu tebeddül-i inʿikāsı kelimeleriñ cümle ḥurūfunda olursa aña ḳalb-i gül derler *Nābī*'niñ işbu-

[195]

Cefā-yı ʿāleme ṣabret ṣafā murādıñ ise
Ki lesʿ-i ḥayye-i şöhret ʿasel bu zendisidir

Bulunsa tāzece taʿbīr bezm-i sāza sezā

Lisān-ı kehenede āteş-i şitā zendisidir

-Beyitlerinde vāḳiʿ lesʿ, ʿasel, āteş, şitā kelimeleri gibi ki kelimāt-ı mezbūre ʿaks ü tebdīl olındıḳlarında yek-digeriniñ şekli rū-nümā-yı ẓuhūr olur.

Tebeddül-i meẕbūr baʿżı ḥurūfda olursa aña da ḳalb-i baʿż derler. İşbu-

Od yaḳdı cān-gāhına ʿuşşaḳıñ ey dirīġ

Ġayri vidād-ı ḫūbda yoḳdur dilā beḳā

Yāver

Beytinde vāḳiʿ ġayri ile dirīġ lafẓları gibi.

Kendilerinde tecānüs-i ḳalb bulunan lafẓın mütecānisinden biri evvel beyitte ve digeri āḫirde olursa aña da maḳlūb-i mücennaḥ derler.

Beyt:

Mūr gibi emriñe ḳılmış iṭāʿat ḫalḳ-ı Rūm

Rām olupdur nitekim Mūsāya ey şeh siḥr-i mār

Serverī-i Ḳadīm

Ve baʿżı böyle aşağıdan yuḳarı kāmilen maʿkūs oḳunabilir ʿibāre ve beyitler vardır ki o mis̱illülere maḳlūb-i müstevī taʿbīr olunur. *Naẓmī*'niñ işbu-
[196]

Eli laʿl-i derd laʿlī-i belā

Odur o rūḥa ḥūr var devā

Ḫoş kemāliñ heme kemāliñ şūḫ

Āşinā-yı leʾālī-i inşā

Şu ruḫ-ı bilāl āb-ı ḫurūş

Āteş-i rāhib ve bahār-ı şitā

- Manẓūmesinde oldığı gibi.

3.43. ʿAks ve Tebdīl

Daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup nevʿ-i tecnīsiñ mülḥaḳātındandır. ʿAks ve tebdīl diye kelāmda bir cüzʾüñ cüzʾ-i āḫir üzerine taḳaddüm etmesine derler. Bu ʿaks-i vücūh-i müteʿaddide ile vāḳiʿ olur.

Şöyle ki ya cümleniñ iki ṭarafınıñ biriyle ol ṭarafıñ mużāfı beyninde olur. (Her zevāliñ bir kemāli oldığı gibi her kemāliñ de bir zevāli vardır.)

Metel-i meşhūrunda ve ke-ẕālik *Pertev Paşa*'nın işbu-

Ḳabż ve basṭı bu yoluñ der-pey olur birbirine

Her düzüñ bir yoḳuşu her yoḳuşuñ bir düzü var

-Beytinde ve *Ḥasan Çelebi*'niñ;

"Asmān-ı ḳadrī ḳadr-i asmān gibi mütecāviz-i medārıñ efhām ve sipihr-mis̱āli ḫāric ḫayṭa-i idrāk ve evhām-ı ḫūrşīd fażlī-i fażl ḫūrşīd gibi sāṭıʿ ve ẓāhir ve ġamām-ı inʿāmı inʿām-ı ġamām [197] mānendi müteḳāṭır ve mütevātir ve nūr-ı ṭalʿati ṭalʿat-i nūr gibi, bāhir ve bāriḳ ve *Hümāyūn-nāme*'niñ nā-dīde-i her bī-nāyı

naẓar-ı taʿammuḳ ve taʿammuḳ-ı nazar viṣāl-i gavānī-i maʿānīsinden behre-mend olmaḳ müyesser ve dil-i her-dānāyı tekellüf-i taḫayyül ve taḫayyül-i tekellüf ol nāz-perverd-i ḥurrem-i ḥicre-i ḫayālden ber-ḫūrdār olmaḳ müteṣavver ola" ʿibāreleriyle *Seyyid Vehbī*'niñ

"Surīniñ dāʾiresi dāʾire-i sūr oldu" mıṣraʿında oldıġı gibi.

Mıṣraʿ-ı mezbūrda ṣanʿat-ı cinās daḫı vardır. Ya cümleteyndeki iki fiʿiliñ müteʿalliḳleri beyninde olur işbu-

Būseñe cān vermiş iken verdi būseñ bana cān

Laʿl ki ey ġonce-leb maʿnāda öpdük rāygān

Serverī-i Gelibolu

Beyitte oldıġı gibi.

Yāḫūd cümleteyniñ ṭarafeynindeki iki lafẓ beyninde olur. *Kemāl Paşazāde*'niñ *Yavuz Sulṭān Selīm* ḥaḳḳında söylemiş oldıġı işbu-

Az müddetde çoḳ etmiş idi

Sāyesi olmuş idi ʿālem-gīr

Şems-i ʿaṣr etdi ʿaṣrda şemsiñ

Ẓıllī memdūh olur zamānī-i ḳaṣīr

Ḳıṭʿasında oldıġı gibi. İşbu ḳıṭʿada ṣanʿat-ı cinās daḫı vardır.

3.44. Reddü'l-ʿacüz ʿale'ṣ-ṣadr

Reddü'l-ʿacüz ʿale'ṣ-ṣadr daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden ve nevʿ-i tecnīsiñ mülḥaḳātındandır. [198] Bu da ya kelām-ı menṡūrda veyā kelām-ı manẓūmda olur. Kelām-ı menṡūrda lafẓ ve maʿnāda müttefiḳ lafẓın mükerrerinden veyāḫūd yalñız lafẓen müşābih olan kelimeteyn-i mütecāniseteynden veyāḫūd iştiḳāḳ veyā şibh-i iştiḳāḳ ḥasebiyle mütecāniseteynden mülḥaḳı ʿaddolunan kelimeteynden biriniñ evvel fıḳraya ve digeriniñ āḫir fıḳraya gelmesine derler.

(Lafẓıñ Mütekerririne Mis̱āl)

Ḥalḳa-i mektebiyān kūdek ḥalḳa-i dām ve kebūter-i āvāreye reme-i ḥamām idigi müteʿayyen oldu (*Nābī*).

(Lafẓıñ Mütecānisine Mis̱āl)

Ammā Farsī olup herkes ol meydānıñ Fārisī ve ol lisānıñ mümārisi olmadıġı cihetden leʾālī-i maʿānī eṣdāf-ı elfāẓından istiḫrāc ve meṭālib-i nāẓırın muḳaddimātından istintāc olunmaz (*Tācü't-Tevārīḫ*).

Min cihetü'l-iştiḳāḳ mütecānise mülḥaḳ olana mis̱āl:

"Ḳannādān-ı şīrīn-kārıñ ʿanḳā-yı ḳāf-ı ḥilāvet-i ednā ẕübāb-ı ṭable-i laʿl-i şeker-feşānī olan civānān-ı ḥulvü't-tebessümü nūş-ḫand-i cān-pesend ile ceyb ve dāmān-ı rūzgārı lebrīz-i şehd ve ḳand ederek…" (*Şefīḳ-nāme*)

Mis̱āl-i diger: "Lakin mezraʿa-yı dilde ḥabb ḥabb ʿilm ü ʿirfān mezrūʿ [199] ve saḥā-i fasīḥü'l-mesāḥa-i fikr ü imʿān ẕürʿān-ı iẕʿān-ı fażl ve īḳān ile mez̠rūʿ olup…" (*Ḫ̬āce Tārīḫi*)

Şibh-i iştiḳāḳ ḥasebiyle mütecāniseyne mülḥaḳ olana mis̱āl:

"Ḫayli zamān idi ki bu ḫayāl ḫayli ve bu ārzū meyli feżā-yı ḫāṭırda cevelān ve nice ḥavl bu aḥvāl-i ḥavelān eylerdi" (*Ḫ̬āce Tārīḫi*).

Kelām-ı manẓūmda lafẓın mükerrerīn veyā mütecānīsīnden veyā mülḥaḳlarından birini āḫir beyitde ve digerini mıṣraʿ-ı evveliñ ṣadrında ya ḥaşvında ya āḫirinde yāḫūd s̱ānīniñ ṣadrında getirmege derler.

Lafẓ-ı mükerreriñ mıṣraʿ-ı evveliñ ṣadrında oldıġına mis̱āl:

Dāġ-ı nūrdur ḳurṣ-ı māh üzere kelef-i ẓanneyleme

Eyledi ḥüsnüñ sipihr-i dāġ-ı ber-bālā-yı dāġ

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i diger:

Pīr-i meyḫāne baña şundu duʿā-yı ḳadeḥi
İḫtiyārımla n'ola öpsem ayaġın pīriñ

Nazīm

Mis̱āl-i diger:

Ġām sebeb-i şevḳ-i dem-ā-dem durur
Ol esbāb-ı feraḥ-ġam durur

Erzī

Mis̱āl-i diger:

Şemʿ-i ḥüsnüñdür veren ḫalvet-sarā-yı cāna lemʿ
Olamaz ol meclise ḫūrşīd-i ʿālem-tāb şemʿ

Bāḳī

[200]

Lafẓ-ı mükerreriñ mıṣraʿ-ı evveliñ ḥaşvında oldıġına mis̱āl:

Sözde ḍarbü'l-mes̱el īrāḍına söz yoḳ ammā
Söz odur ʿālemesinden ḳala bir ḍarb-ı mes̱el

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Mānend-i hāme-i ḥīle olanlar vesīlesi
Āḫir olur ayaġına pīçīde-i ḥīlesi

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Nāz-ı keder ol ḳadar ki eder nāza imtinān

Etsem o nāzenīne Serverī niyāz-ı nāz

Serverī

Lafẓ-ı mükerreriñ mıṣraʿ-ı evveliñ āḫirinde oldıġına mis̱āl:

Dildeki söz ola ney gibi nefesden bilinir

Ḫāneniñ şenligi içindeki sesden bilinir

İftāyī

Mis̱āl-i diger:

Oḳlarıñ cān almaġa tigiñle yoldaş oldılar

Sīnelerde ḳān yalaşdılar ḳarındaş oldılar

Āhī

Mis̱āl-i diger:

Gözyaşlı göñül zülf-i perīşānlar içinde

Ḳaldım ḳarañu gecede bārānlar içinde

Tācī

[201] **Mis̱āl-i diger:**

Dil etse n'ola zülf-i perīşāna teşebbüs̱

Zencire eder etse de dīvāna teşebbüs̱

Nābī

Lafẓ-ı mükerrer mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ ṣadrında oldıġına mis̱āl:

Tek hemān eyleme pejmürde nihāl-i emelim

Geçdim ey ebr-i sitem neşv ü nemādan geçdim

Nergisī

Mis̱āl-i diger:

Ḥavāş-ı nüsḫa-i erḳānı cümle ḫayrü'n-nās

Umūr-ı muʿarrıż dīvānı cümle ḫayrü'l-umūr

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Güher-efşān-ı sevāḥil olur emvācı yemek

Gör mey-i ḫāk-i nişīnāna der ehl-i keremiñ

S̱ābit

Lafẓ-ı mütecānisiñ mıṣraʿ-ı evveliñ ṣadrında oldıġına mis̱āl:

Bāġ-ı ruḫuñda ḫaṭṭıñ erişse benefşeniñ

ʿĀlemde kimse manḳıra almazdı baġını

Bāḳī

Lafẓ-ı mütecānisiñ mıṣraʿ-ı evveliñ ḥaşvinde oldıġına mis̱āl:

Denmezdi āl-i teşne-firīb olmasa serāb

Īmā eder bu nükte-i rengīn-i meʾale āl

Rāġıb Paşa

[202] **Lafẓ-ı mütecānisiñ mıṣraʿ-ı evveliñ āḫirinde oldıġına mis̱āl:**

Şeydā-ter edip silmedi çeşmimdeki yaşı

Bilmem neme māʾildir o ter-dāmen yaşı

Vehbī-i Sünbülzāde

Mis̱āl-i diger:

Ṭaʿn etme zāhid ehl-i ġamıñ sūz ü tābına
Seyr et ʿiẕār-ı dilberi baḳ āb u tābına

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Nāz ile çaġırır çalar
ʿĀşıḳıñ göñlüñ çalar

Vāṣıf

Lafẓ-ı mütecānisiñ mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ ṣadrında oldıġına mis̱āl:

Olur şīrāze-i cemʿiyyet dillerine ḥāletdir
Perīşān eyledikce zülfünü tār-ı perīşānī

Rāġıb Paşa

İştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ ṣadrında bulındıġına mis̱āl:

Çekerek ḫalḳa-i tevḥīde perī-rūları şeyḫ
ʿĀḳıbet öyle żaʿīf oldu ki bir hū çekemez

Belīg

Mis̱āl-i diger:

Tāzelerdir derd-i miḥnet-i eyyām-ı firāḳ
Dāġın abdālın eder māh-i muḥarrem tāze

Bāḳī

Mis̱āl-i diger: [203]

İştihā-yı ẕebb ẕebb-i ġabġab degildir zāhidā
Cān u dilden gūş edip yād etdigiñ mā-teştihā

Rāġıb Paşa

İştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ ḥaşvinde bulındıġına mis̱āl:

Ṭurfadır meşreb-i miʿmār-ı binā-yı süḫanıñ
Terk eder ḫāneyi beytin çalışır taʿmīri

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Daḫı kimden ümīd-i ṣıdḳ ederseñ Nābīyā bilmem
Ṣabaḥıñ bir nefesde nıṣfı kāẕib-i nıṣfı ṣādıḳdır

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Bārī selāmım almaz iseñ gördügün zamān
Bir naẓara ile ḫāṭırım ey dil-sitānım al

Vehbī-i Sünbülzāde

Mis̱āl-i diger:

Bāde ve dilber-i ṣafāsın var mıdır inkār eden
Zāhidiñ bī-hūdedir daʿvā-yı nehy-i münkeri

Keẕā

Mis̱āl-i diger:

Bir rütbe aḳdı aġzı ṣuyu ẕevḳe zāhidiñ
Ṣandım boġaz içindeki şeytān aḳındısı

Pertev Paşa

Mis̱āl-i diger:

Bendesin geçse n'ola dādār yine ġammāzımız
Bir mes̱eldir canı acıyan eşek atı geçer

Sāmī

[204] **İştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ āḫirinde oldıġına mis̱āl:**

Ḳuş dili söyleyerek böyle ḳafeslerde şaḳır
Kim dedi bülbülü bu bāġda olsun şaḳraḳ

Vehbī-i Sünbülzāde

Mis̱āl-i diger:

Gördüñ mü mükāfātıñ olup mest yıḳıldıñ
Kim dedi saña ḫāṭır-ı ʿuşşāḳıñı yaḳ yıḳ

Vāṣıf

Mis̱āl-i diger:

Beni ḥümā-yı ġam u miḥneti pek incitdi
Ṭutsam ol şūḫu biraz örselesem incitsem

S̱ābit

Mis̱āl-i diger:

Ḥadd-i ẕātında kim olmazsa edīb

Felegiñ sillesi eyler teʾdīb

Nābī

İştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülhaklardan birinin mıṣraʿ-ı s̱āniniñ ṣadrında oldıġına mis̱āl:

Bir yerde yatalım diyecek nāzı uzatdı

Yatmam dedi bir h̬ayli ʿinād eyledi yatdı

S̱ābit

[205] **Mis̱āl-i diger:**

Müyesser olmadı āmīziş-i esbābdan sūdum

Müsebbibden ḥicāba düşmedi ġayri sebeblerle

Nābī

Mis̱āl-i diger:

Muḥīṭiñ vaṣfıdır ʿaẕab u ücāc-i leẕẕet-i enhār

Müsemmā-i vāḥid ammā muh̬telif evṣāfla esmā

Keẕā

Mis̱āl-i diger:

Dest-i ber-hemzen olursa ne ḳadar şiddetle

Ḳāmet-i nāzına etmez yine teklīf-i ḳıyām

Keẕā

Şibh-i iştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ ṣadrında bulındığına mis̱āl:

Bağlasın pehlū-yı nāz üzere çiçekli şalını

Seyreden varsın desin bu ḥālete ṭaġ üstü baġ

Pertev Paşa

Mis̱āl-i diger:

Ol h̲āl-i siyeh kim görünür ger dil-bende

Sevdā-yı süveydādan eder dilleri h̲ālī

Nābī

Şibh-i iştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ ḥaşvinde bulındığına mis̱āl:

[206]

Kālā-yı rūy-ı āliñe dil çıḳdı müşterī

Reng etme anı ver baña naḳd-i revānım al

Vehbī-i Sünbülzāde

Mis̱āl-i diger:

Aṭlası eliyle ol bir gül-i ḥamrādır kim

Ruh̲-ı rengīnini seyr eyleyen ādem alınır

ʿĀli Paşa

Şibh-i iştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı evveliñ āh̲irinde oldığına mis̱āl:

Abdāllarız neyleyelim tāc u ḳabāyı

Dervīşleriñ tācı fenā başı ḳabādır

Bāḳī

Mis̱āl-i diger:

Boyandı ḳanlı yaşım silmeden elim āla

Ayaḳda ḳaldım eyā maʿden-i kerem elim āl

Kez̠ā

Şibh-i iştiḳāḳ cihetiyle mütecānise mülḥaḳlardan biriniñ mıṣraʿ-ı s̱ānīniñ ṣadrında bulındıġına mis̱āl:

Görünmez idi kenārı güherle ʿanberden

Midād-ı ẖāmem eger baḥre eylese imdād

Nefʿī

Tarṣīʿ: Tarṣīʿ daẖı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup her iki faṣıldan birinde bulunan elfaẓıñ cümlesiniñ digerinden mevcūd-ı elfāzıñ [207] cümlesine vezin ve ḳāfiyece tevāfuḳuna derler. "H̱ˇān-ı aṣḥāb-ı kerem açıldı ve nān-ı erbāb-ı hümem ṣaçıldı" gibi ki bu mis̱ālde ẖˇān ile nān, aṣḥāb ile erbāb, kerem ile hümem, açıldı ile ṣaçıldı kelimeleri vezin ve ḳāfiyece birbirine müsāvīdir.

Mis̱āl: "Beşerde dāʾim olan kemāldir. Cemāl müteḥavvel olur. Es̱erde ḳāʾim olan maḳāldir. Meʾal müntaḳil olur" (*Taṣvīr-i Efkār*).

Mis̱āl-i diger: "İḳbāl-i kerem ẖilḳat-i erbāb-ı hümemdir. Şehbāl-i himem zīnet-i aṣḥāb-ı keremdir."

Mezbūr iki mis̱āllerde de beşer-es̱er, dāʾim-ḳāʾim, kemāl-maḳāl, cemāl-meʾal kelimeleriyle iḳbāl-şehbāl, kerem-himem, ẖilḳat-zīnet, aṣḥāb-erbāb ve hümem ile kerem kelimelerinin vezin ve ḳāfiyeleri birbirine müsāvīdir.

Mis̱āl-i diger: "Maṭlaʿ-i envār-ı daḳāyıḳ-i ʿulūm ve menbaʿ-i esrār-ı ḥaḳāyıḳ-i rüsūm çemen-pīrā-yı gülistān-ı efāżıl nüzhet-ārā-yı būstān-ı feżāʾil nūr-ı dīde-i muḳbilān sürūr-i seniyye-i ṣāḥib-dilāñ çerāġ-ı efrūz-ı maḥāfil-i hüner-verī ṭırāz-ı kār-gāh-ı süẖan-perverī ṭarāvet-baẖşā-yı reyāḥīn-i ʿirfān leṭāfet-nümā-yı ḥadāʾiḳ-i izʿān kimīyā-yı ẖāk-i erbāb-ı tevfīḳ tūtīyā-yı pāk-i aṣḥāb-i taḥḳīḳ kevs̱er-i çeşme-i iḳbāl gevher-deryā-yı iclāl..." (*Münşeʾāt-ı Nābī*)

Mis̱āl-i mezbūrda vāḳiʿ fıḳarātda daḫı vezin ve ḳāfiyece mütteḥid pek çoḳ kelimāt vardır. [208]

Ol leb-i şīrīn	Bu ruḫ-ı rengīn	Sen ṣanem-i çīn
Teniñ şekerdir	Reşk-i ḳamerdir	Ṣanma beşerdir
Serv-i revāndır	Ḥūr-i cināndır	

ʿAḳd-i mūyuñ	Gül gibi būyuñ	Gülşen-i kūyuñ
Bend-i belādır	Misk-i ḫıṭādır	Cāy-ı ṣafādır
Luṭf ile rūyuñ	Mihr-i ʿayāndır	

Keşfī

3.45. Lüzūm Mā lā-yelzem

Lüzūm Mā lā-yelzem: Daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup ve her ne ḳadar seciʿ ʿidādından demek ise de faḳaṭ bunda ḥarf-i revīleriñ mā-ḳablinde vāḳiʿ ḥarfleriñ bir cinsden olması ve müsāvī bulunması lāzımdır ve bu cihetle seciʿe naẓaran eḫaṣṣdır. Çünkü seciʿde bu müsāvāta lüzūm yoḳdur.

"Cevāhir-i esrār-ı ḳurʾāniyye ve zevāhir-i envār-ı furḳāniyye yerāʿa-i kitābet ve berāʿa-i ḫiṭābet ile münteşir" mis̱ālinde oldıġı gibi.

Mis̱āl-i mezbūrda ḫiṭābet ile kitābet lafẓlarınıñ ḥarf-i revīleriniñ mā-ḳablinde olan ḥarfler müsāvī ve mütteḥid oldıḳları cihetle bunları teḳāṭuʿ-i kelāmda īrād-ı ṣanʿat-ı lüzūm-ı mā lā-yelzeme iḳtifā demekdir ve fıḳarātında bulunan elfāẓ vezin ve ḳāfiyece de yek-digerine muvāfıḳ bulındıḳları cihetle terkīb-i mezbūr ṣanʿat-ı tarṣīʿi daḫı şāmil ve cevāhir ile zevāhir ve yerāʿa ile berāʿa kelimelerinden her ḳangı biri fevāṣıl-ı kelāmda gelseler ḥarf-i revīleriniñ mā-ḳabilleri müsāvī olması ḥasebiyle o terkībde yine lüzūm-ı mā lā-yelzem ḥāṣıldır.

[209] Bu ṣanʿat ġayet memdūḥ ve merġūb ise de teklifsizce tevārüdü daḫı meşrūṭdur. Bir es̱er-i fikret ve rūyet ile taḥaṣṣul ederse mütekellif ve saʿy ve ṭaleb olmaḳsızın ittifāḳı sünūḥ ve tevārüd ederse ġayr-i mütekellif demek olur.

Miṣāl: "Ġalebe-i dehşet-i viṣālden az ḳaldı ki iksīr-i ʿālem-bahā-yı cān hāk-rīz-i mesāmāt-ı bedenden rīzān ve rūḥ zencīr-i enfāsı ḳaṭʿ edip giriyve-i teng-i tenden gürīzān ola."

Miṣāl-i diger: "Nesīm-i ʿināyet müyesserü'l-amāl-i tenessüm ve bu cihetle ġonçe-i fetḥ ve iḳbāl tebessüm edip."

Miṣāl-i diger: "İẓhār-ı naḫvet-i sitīz ve ḫançer-i zehr-ālūd-i zebānın ser-tīz edip."

Miṣāl-i diger: "Giriyve-i muḫālefet ve rīve-i sālik ve hāviye-i hevā ve hevese hālik olup…"

Miṣāl-i diger: "Sükūt-ı ġafletden reh-yāb-ı ifāḳat olmasına sedd-i sedīd hevā ve hevesi māniʿ ve ḥāciz ve ıṣlāḥ-ı ḥālinde hūş-mendān-ı zamān dermānde ve ʿāciz olup…" (*Rıfʿat Paşa – Gül-bün-i İnşā*)

Miṣāl-i diger:

Bir derde düşmüşüm diyemem āh herkese
Oldum rübūde bir gözü ḫūn-rīz çerkese

ʿĀrif

Aç sīne-i nesrīniñi cāna girmekden
Gülçīn olalım ʿaşḳla bāġ-ı ermekden

Kāmī

[210] **Miṣāl-i diger:**

Yetmez mi saña pister ü bālīn ḳucaġım
Serd oldı hevā çıḳma ḳoyundan ḳuzucaġım

Nedīm

Saḳāmet erdi ṭabʿ-ı müstaḳīme

ʿİnāyetler gerek cism-i saḳīme

Fāżıl

3.46. Muvāzene

Muvāzene: Daḫı ṣanāyiʿ-i lafẓiyyeden olup kelām-ı mens̱ūrda fevāṣıl-ı kelāmda bulunan elfāzıñ ve kelām-ı manẓūmda mıṣraʿınıñ kelimeteyn-i aḫīreteyniniñ ḳāfiye gözetilmeyerek yalñız veznen birbirine müsāvī olmasıdır.

Mis̱āl: "Ve ḫūş-ı nişīn erīke-i istirāḥat-i vaṭan ve ser-nihāde-i ḥużūr-ı ḥażar olup nīm-i ḫaṭve-i ḳaddimizin bīrūn-ḫāne olmamışsıñ" (*Münāẓara-i Gül ü Mül*).

Mis̱āl-i mezbūrda vaṭan ile ḥażar veznen yek-digerine müsāvī iseler de ḳāfiyece müteḫālifdirler.

Mis̱āl-i diger:

ʿAle'l-ḫuṣūṣ ki vāridāt-ı nuʿūt

Derūn-ı ʿaşḳla oldı şeref-pez̠īr ü rūd

Sāmī

Mis̱āl-i diger:

Āsmān-ı mülke reʾyi āf-tāb-ı bī-zevāl

Gülistān-ı dehre lüṭfu nev-bahār-ı bī-ḫazān

Nefʿī

[211] **Mis̱āl-i diger:**

Verse ger ebr buḥār-ı keremi feyz-i müdām

Dizilir subḥa gibi rişte-i bārına leʾal

Bu Daḫi

Gerek kelām-ı mens̱ūr ve gerek manẓūmda olsun fıḳarātda bulunan elfāẓıñ baʿżısı birbirine vezince ve baʿżısı da hem vezin ve hem de ḳāfiyece müsāvī olursa aña da **mümas̱ile** taʿbīr olunur.

Mis̱āl: "Fikr-i cemīl-i iṣābet ḳarīnleri cümle-i maḥāmid-i aḫlāḳ ve reʾy-i metīn-i maḥāsin delīlleri ʿumde-i mebānī-i elṭāf bilinir."

Bu mis̱ālde fikr ile reʾy cemīl ile metīn cümle ile ʿumde maḥāsin ile mebānī aḫlāḳ ile evṣāf mütevāzin iseler de ḳāfiyece muvāfaḳatları yoḳdur.

Mis̱āl-i diger: "Maḫzen-i beḍāyiʿ-i maḥāmid-i evṣāf ve maṣdar yenābīʿ-i mekārim-i aḫlāk olan nādī-i refīʿü'l-ḳadrlarına taʿẓīmāt-ı vāfiye ve tekrīmāt-ı kāfiye" (*Münşeʾat-ı Nābī*).

Mis̱āl-i diger:

Ḫaṭīb-i minber-i ṭāhā meḫāṭib-i yasin

Edīb-i mekteb-i evḥa muḳarreb-i mevrūd

S̱ābit

Mis̱āl-i diger:

Münderic nüsḫa-i ẕātında kemālāt-ı vücūd

Mündemic ṭıyneti pākinde ḫavāṣṣ-ı īcād

Nābī

[212] **Mis̱āl-i diger:**

Ey nigeh-bān-ı maḳālīd-i niẓām-ı devlet

Vey nesaḳ-sāz-ı eʿāẓım-ı mehāmm-ı devlet

Münīf

Mis̱āl-i diger:

Dīde-i lüṭfı nigeh-bān-ı livā-yı İslām

Ṣadme-i ḳahrı nigūn-sāz-ı ẖıṣām-ı devlet

Keẕā

"O fer-i iʿdād enfās-ı ẖalāyıḳ ve eks̱er evrāḳ-ı eşcār-ı ḥadāʾiḳ şükr ü s̱enā-yı fāʾiḳ ve ḥamd ü sipās-ı lāyıḳ…" (*Rıfʿat Paşa*)

3.47. Teşrīʿ veyā Tevşīḥ daẖı Ṣanāyiʿ-i Lafziyyedendir.

Teşrīʿ diye ḳaṣīdeniñ beyitlerini baḥreyn-i muẖtelifeyn üzere binā ve her ḳanġısında vaḳfedilse ṣıḥḥat ve maʿnāya ẖalel gelmeyecek vechle ḳafiyeteyn ile edā etmege derler ki ḳāfiye-i ūlāda durulsa o beyt-i ebḥār-ı ʿarūżdan birine tevāfuḳ ederek ṣıḥḥat-i vezne ẖalel ve kendisine ḳafiye-i aẖiri iżāfe olunduḳda baḥr-i aẖir şeklini alaraḳ istiḳāmet-i naẓma ṭılel ʿārıż olmaz.

Bu ṣanʿat-ı teşrīʿ ke-ẕālik kelām-ı mens̱ūrda daẖı her bir fıḳra-i seciʿiyyete ıṣāġa olunaraḳ cārī olur lakin lisān-ı Türkīde gerek kelām-ı manẓūm ve gerekse mens̱ūrda vuḳūʿ-i istiʿmāline dāʾir bir es̱er-i ẓafer bulunamadıġından tafṣīlāt-ı sāʾiresinden ṣarf-ı naẓar ḳılındı. Faḳaṭ müstezādlar ẕü'l-ḳafiyeteyn oldıḳları cihetle bu ṣanʿat-ı teşrīʿiñ mülḥaḳātından ʿaddolunabilirler. [213]

Hep böyle gerek müʿtemen mihr-i hümāyūn	Erbābına düşdi
Her ẖurdeye vāḳıf daẖı her nükteye maḥrem	Hem ṣaḥib-i fiṭnāt
Eṭvārı ḥakimāne vaḳūrāne edāsı	Āfāḳ begendi
Hiç gelmedi ṣadra hele mānendi maḳdem	İnān ki ḥaḳīḳat

Fāżıl

Ve ke-ẕālik ẕü'l-ḳafiyeteyn olan baʿżı kelimāt-ı mens̱ūre daẖı yine bu ṣanʿattan ʿaddolunabilir.

Mis̱āl: "Beşerde dāʾim olan kemāldir. Cemāl müteḥavvel olur. Es̱erde ḳāʾim olan maḳāldir meʾal müntaḳil olur" (*Taṣvīr-i Efkār*).

Mis̱āl-i diger: "Maḥāmid-i lāyiḳa refʿ-i bāriḳā-i cenāb-ı Kird-Gār ve ṣalavāt-ı fāʾiḳa ʿarż-ı pīş-gāh Benī-Muḫtār ve teslīmāt-ı rāʾiḳa bi'l-cümle aṣḥāb ve ebrāra ihdā vü işyār ḳılındıḳdan ṣoñra…" (*Selīm*)

3.48. İḫtilāf-ı Ṣıyaġ-i Elfāẓ

İḫtilāf-ı sıyaġ-i elfāẓ: Bir lafẓıñ bir heyʾetden heyʾet-i digere naḳl ve taḥavvülünde ḥüsn ü ḳubḥunu bilmekdir. Bu da ẕevḳ-i selīm ile olur.

Mes̱elā: Bābdan bāda veyā ṣıġa-i fiʿilden ṣıġa-i isme veyā ṣıġa-i isimden ṣıġa-i fiʿile veyāḫūd māżīden müstaḳbele veyā müstaḳbelden māżīye veyā müfredden cemʿe veyā cemʿden müfrede naḳlinde ḥüsn ise ḳabīḥ ve ḳabīḥ ise ḥüsn olur birṭaḳım elfāẓ vardır. Ez-an cümle lisānımızda tecdīd ve teceddüd kelimeleriniñ istiʿmāli müstaḥsen ve bunlarıñ istifʿāl bābına menḳūlü [214] bulunan isticdādıñ istiʿmāli ḳabīḥdir. Bi'l-ʿakis taʿmīl ve taʿammül kelimeleriniñ istiʿmāli müstehcen ve bunlarıñ istifʿāl bābına menḳūlü bulunan istiʿmāliñ müstaḥsenidir ve ke-ẕālik ṣadaḳ māddesinden aṣdaḳ eṣādıḳ eṣdiḳā ṣādıḳ ṣıddīḳ taṣdīḳ taṣadduḳ maṣdūḳ maṣdāḳ ṣadāḳat maṣaddaḳ ṣıdāḳ ṣudeḳā eṣdāḳ mutaṣaddıḳ muṣādaḳa ve daha sāʾir ṣuver-i iştiḳāḳiyye gelebilir ise de faḳaṭ lisānımızda dāʾir bulunanları ve istiḥsān ḳılınıp alınanları aṣdiḳā ṣādıḳa ṣıdḳ taṣdīḳ taṣadduḳ mıṣdāḳ ṣadāḳat muṣaddaḳ ṣudeḳa muṣādaḳa iştiḳāḳātından ʿibāret olup o cihetle bunlarıñ istiʿmāli ḥüsn ve bāḳīleriniñ ḳabīḥidir ve bunuñ gibi ẕehāb u ẕühūl ve civār u tevāżuʿ ve terfīh ü taġrīb kelimeleriniñ istiʿmāli müstaḥsen ise de bunlara ḳurb-ı iştikāḳı bulunan eẕhāb u eẕhāl ve ictivār u cār ve ecvār u ittiżāʿ ve irfāh u iġrāb kelimeleriniñ īrād ve ityānı ḳabīḥdir. Yine bu ḳabilden olaraḳ hem ʿaṣr ve hem zebān denir de hem ʿahd hem lisān pek ol ḳadar kullanılmaz ve ketm mektūm ketūm demelerinden beheriniñ istiʿmāli ḥüsn ise de yeʾs ve meʾyūs ve yüʾūs kelimelerinden yüʾūsuñ istiʿmālinde hüccet vardır.

Türkçede daḫı yediñ ve yede yede ve yeder veyā yediyor kelimeleri istiʿmālde dāʾir ise de sāʾir iştiḳāḳātı meʾnūs ve müstaʿmel degildir ve hākeẕā ḳayd kelimesiniñ cemʿi ḳuyūd ve eḳyād gelir ise de ḳuyūduñ, vaṣf kelimesiniñ cemʿi ṣufūf ve aṣfāf gelir ise de ṣufūfuñ, ve şeyḫiñ cemʿi şüyūḫ ve eşyāḫ gelir ise de şüyūḫuñ, ve ḳubbeniñ cemʿi ḳıbāb [215] ve ḳıbeb gelir ise de ḳıbābıñ istiʿmāli müstaḥsendir ve ʿaḳıl maʿnāsına olan lübb lafẓınıñ cemʿi elbāb müstaʿmel ise de anıñ müfredi bulunan lübbüñ ve ke-ẕālik ṭayfıñ cemʿi bulunan ṭuyūfuñ ve dersiñ cemʿi bulunan dürūsuñ ve şevḳiñ cemʿi bulunan eşvāḳıñ istiʿmālindeki ḥüsn ve

ṭalāvet yokdur ve cemaʿāt maʿnāsına olan ümmet lafẓınıñ istiʿmāli ḥüsn ise de kesr-i elif ile niʿmet maʿnāsına bulunan ümmetiñ ḳabīḥidir ve ṭanburuñ cemʿi bulunan ṭanābīriñ ẕikr ve īrādı müstehcen iken cumhūruñ cemleri bulunan cemāhiriñ ḥüsnüdür. Feraḥ maṣdarınıñ ism-i fāʿili fāriḥ ve ġazāb maṣdarınıñ ism-i fāʿili ġāzib nā-müstaʿmel ve bunlarıñ sıfat-ı müşebbeheleri olan farīḥ ve ġazūb ise müstaʿmeldir ve göz maʿnāsına bulunan ʿaynıñ cemʿi ʿuyūn ve nās maʿnāsına olan ʿaynıñ cemʿi aʿyān iʿtibār olunmuş ve ol vechle ḳabūl ve istiḥsān ḳılınmışdır ve Ḥabşiñ cemʿi olan eḥābiş ke-ẕālik nā-müstaʿmel olup anıñ yerine ahālī-i Ḥabeş denilegelmiştir ve bunlar gibi bir maʿnāya gelen kelimāt-ı müterādifeniñ de kiminiñ istiʿmāli müstaḥsen ve kiminiñ ḳabīḥdir. Ve'l-ḥāṣıl gerek iḫtilāf-ı ṣıyaġ-ı elfāẓdan ve gerekse terādüfden nāşī beynü'l-elfāẓ iʿtibār olunagelen ḥüsn ve ḳubḥuñ ḥasm ve temyīzi ẕevḳ-i selīmiñ ḥükmüne vā-beste bulunmaġın anıñ için bir ḳaʿide vażʿ ve ibdāʿı her lisān için müstaḥīlü'l-mekāndır.

3.49. Muʿāẓala-i Lafẓiyye

Muʿāẓala-i lafẓiyye: Elfāẓıñ tedāḫül ve terākübü demekdir. Bu da [216] beş ḳısımdır.

Ḳısm-ı evvel: Edevātıñ birbirine muttaṣıl ve yan yana tevārüdüdür ki bu tevārüde baʿżen cevāz verilir ve baʿżen de ḳabīḥ ʿaddolunur.

Cevāzına miṡāl:

Ḳıyāmetde ḥesābı olmayanlardandır ol ġāfil

Ki farḳ eyler firāḳıñ şāmıñı ṣubḥ-ı ḳıyāmetde

Fużūlī

Miṡāl-i mezbūrda (ler) (den) (dır) (ol) edatları birbirine muḳārenet etmişler ise de ẕikirlerinde ol ḳadar hücnet olmadığı ve bi'l-ʿakis yine *Fużūlī*'niñ işbu-

Çizginirken başına şemʿ-i ruḫuñdan göñlümüñ

Menʿ ḳılma anı hem ol şemʿe bir pervāne tut

-Beytinde (anı) (hem) (ol) edatlarınıñ ve *ʿİzzet Monla*'nıñ;

Getirmedi odaya dedim şehīd anı

Gözümde döndü ḳızıl ḳana bāde-i gül-reng

Beytinde (de) (o) (da) edatlarınıñ ve *Belīġ*'iñ;

Āyine-i cemālini aç çeşm-i zāhide

Sırr-ı nihān göstereyim aña sende ben

Beytinde (aña) (sen) (de) (ben) lafẓlarınıñ ictimāʿi müstekreh bulındıġı ẕevḳ-i selīm ile farḳ ve teşḫīṣ olunabilir ve *Muġni'l-Küttāb*'da "anıñ aña andan ziyāde münāsebeti vardır" ʿibāresi beynü'l-edavāt vāḳiʿ olan muʿāẓalaya mis̱āl-i ityān olunmuşdur. [217]

Ḳısm-ı s̱ānī: Ḥurūfuñ tekerrürüdür. Bunu her ne ḳadar ṣanʿat ḳabīlinden olaraḳ baʿżı nās̱ir ve şāʿir istiʿmāl etmekde ise de beynü'l-üdebā bu nevʿ muʿāẓala daḫı maḳbūl ve muʿteber degildir. *Şefīḳ-nāme*'niñ "Ridā-yı taḳvā ḳanāʿ-i ġara-nīḳ bürḳaʿ veraʿ bürnūs-ı çatlıḳ" ʿibāresinde ḳafların ve *Vāṣıf*'iñ daḫı;

Gülzār-ı cihān ḳarrımızı güllerle donandı

Yaz geldi gül açıldı açıl gül gibi sen de

Beytinde kāf ve lāmlarıñ ve yine şāʿir-i müşārü'n-ileyhiñ işbu-

Bir āteşe yandım ki görelden ruḫ-ı yāri

Mumlarla arar yanmaġa pervāne bu nārı

Beytinde rereleriñ ve;

Bezme gel dök perçemiñ ruḫsāra şebbūlar gibi

Süzme mey-i çeşm-i siyeh mestiñ süz āhūlar gibi

Beytinde sinleriñ tekerrürü gibi.

(Ḳāf) ve (ḫı) gibi ḥurūf-ı s̱aḳīleniñ veyāḫūd (ḥa) ile (he) yāḫūd (dad) ile (de) gibi ḳurb-ı maḫrecleri bulunan ḥurūfātıñ tekerrüründe hele hücnet ve sin gibi ḥurūf-ı ḫafīfeniñ tekerrüründe nevʿ imā ṭalāvet ve ʿuẕūbet vardır.

Mes̱elā: *Telemaḳ*'taki "Teḳāṭur ḳaṭarāt-ı ḳaṭrān-ı intiḳām ile taʿẕīb olındıḳlarını gördükden ṣoñra" ʿibāresinde gerçi ṣanʿat ve erāyisede ḥurūf-ı s̱aḳīleniñ ictimāʿından dolayı hücnet daḫı mevcūtdur. Ve *Emirī'* niñ

Sor sāḳiyā kemiyet-i sebük-seyr-i sāġarı

Gezdirme dürr-i ʿilācı ṣu inmiş ayaġına

[218]

Ve ṣaḥīb-i ḳāmus *ʿĀṣım*'ıñ;

Ḳalmadan ḫāk-ı meẕellede hemān ey ʿĀṣım

ʿĀzim-sūy-ı simā-say-ı Sitanbul olalım

Beyitlerinde ve vaḳʿa-nüvīs *Esʿad Efendi'* niñ *Üss-i Ẓafer'* indeki "Ruḫ-sūde-i südde-i sedīde-i sidre salar oldıġım" ʿibāresinde vāḳiʿ sinleriñ tekrīri lisāna mevrus̱-ı taḳallüd ve lüknet olmadığı cihetle merġūbdur.

Ḳısm-ı s̱ālis̱: Efʿāliñ yek-digerini teʿāḳubudur. Bu da baʿżı şiʿir ve nes̱irde ve aridü'l-istiʿmāl ise de yine Türkī ercaḥ ve aṣvebdir.

Mis̱āl:

Mirʾate baḳıp ḳaldı görüp rūyunu ḥayrān

Gūyā iki ḥasret biri biriyle görüşdü

Vehbī-i Sünbülzāde

İşte mis̱āl-i mezbūrda (baḳıp) (ḳaldı) (görüp) efʿāli birbirine muḳārenet etmesi ve *Fużūlī'* niñ;

Ṭas elin öpdü ḥased ḳıldı ḳara baġrımı ṣu

Yetdi ṣu cismine reşk oldu tenimde ārām

Beytinde (öpdü) (ḳıldı) (yetdi) (aldı) fiʿilleriniñ ve *ʿİzzet Bey'* iñ;

Sev ṣar beni ol vaṣlıma lāyıḳ demediñ mi

Öp oẖşa teg ol sen baña lāyıḳ demediñ mi

Beytinde (sev) (ṣar) (ol) (öp) (oẖşa) (ol) fiʿilleriniñ birbirini teʿāḳubları gibi.

[219] **Ḳısm-ı rābiʿ**: İżāfāt-ı tetābuʿudur. Bu daẖı gerek şiʿir ve gerek nes̱irde beynü'l-üdebā maḳdūḥ görülmüşdür. *Belīġ'* iñ;

Verirdi lüṭf-i hevā ile bezmime revnaḳ

Ṣadā-yı ẖande-i gül-ġonçe-hā-yı naḳş-ı ḥarīr

Ve ke-ẕālik:

Teġāfül-i pīşe-i baẖtımdan gelir gūş-ı dil-ārāya

Ṣadā-yı āb-ı şār-ı neher gülşen-i mevc-i efġānım

Beyitlerinde ve *Ṣıdḳī'* niñ *Berf ü Bahār Risālesi'* nde vāḳiʿ;

"Mürġ-i ẖayāl bir ceng-i evcine erişmek muḥāl ve peyk-i sebük-seyr-i naẓar ḳullāb-ı kemend-i şuʿāʿ-i başariyye ile faṣīliniñ kaʿrīne yetişmek maḥż ve hemm ve ẖayāl muḳaʿar-i mümes̱s̱iliñ muḳaʿarına mümāss-ı muḥaddebi mümāss-ı muḥaddeb üç ḳalʿa-i felek-i esās" ʿibāresinde iżāfāt-ı mütetābiʿa bulındıġı cihetle feṣāḥati muẖill ve ṭabʿa nā-mülāyimdirler.

Ḳısm-ı ẖāmis: Ṣıfatıñ taʿaddüdüdür. Bu daẖı ke-ẕālik maḳdūḥdur.

Yine *Ṣıdḳī'* niñ *Berf ü Bahār Risālesi'* nde vāḳiʿ;

"El-ḥāṣıl ʿale'ṣ-ṣabāḥ ki feyż Ḥażret-i Feyyāż-ı rāfiʿü's-semā fāliḳü'ṣ-ṣabāḥ ile ẖāver-ḳuyü'l-iḳtidār mevākib s̱evābit ve seyyār-ı ḥiṣār şām ʿanberīn dīvārı dāẖil ḳabża-i fetḥ ü żafer" ve ke-ẕālik "Berf ü Şekref devletiniñ āb-ı rūyı ve

salṭanatınıñ pīr-i jülīde mūyı olan zemherīr ile berd-i ʿacūzı ḥużūr-ı bürūdet-i mevfūr-ı ruṭūbet maḥṣūruna iḥżār edip" ʿibārelerinde bulunan rāfiʿü's-semā fāliḳü'ṣ-ṣabāḥ bürūdet-i mevfūr-ı ruṭūbet maḥṣūr-ṣıfāt-ı müteʿaddidesi gibi. [220]

3.50. Münāferet-i Elfāẓ

Münāferet-i elfāẓ: Bir maʿnāya gelir iki veyā ziyāde elfāẓdan beheriniñ mevżiʿine göre evleviyet ẕikrini farḳ ve teşḫīṣ etmekdir muʿāẓala ile bunuñ farḳı (muʿāẓala) beyne'l-maʿānī veyāḫūd beynü'l-elfāẓ terāküb ve tedāhüldür. Faḳaṭ tenāfürde terāküb ve tedāḫülden ictināb ancaḳ mevżiʿe ġayr-i lāyıḳ olan elfāẓı bilerek anları redd ve ʿadem-i ḳabūl demekdir.

Bu münāferet de ya lafẓa-i vāḥidede veyāḫūd elfāẓ-ı müteʿaddidede olur. Lafẓa-i vāḥidede olan münāferetiñ izālesi gerek kelām-ı mens̱ūr ve gerekse kelām-ı manẓūmda olsun maʿnā-i mürādifi bulunan lafẓa-i digere tebdīl ve taḥvīl ile mümkün ise de lakin münāferet-i mezkūre elfāẓ-ı müteʿaddidede oldığı taḳdīrde refʿ ü defʿ biraz müʾeddā-i külfet ve hele şiʿirde ḳarīn derece-i istiḥālet olur.

Münāferetiñ kelām-ı mens̱ūrda ve lafẓa-i vāḥidede vuḳūʿuna saʿādetlü *Münīf Efendi*'niñ dārü'l-fünūn güşādı münāsebetiyle vermiş oldığı nuṭḳuñ şu fıḳra-i ātiyyesinde vāḳiʿ (müteḳāfiyen) lafẓı mis̱āl olabilir.

Fıḳra: "Bir memleketiñ s̱erveti ve ḥükümetiniñ ḳudret ve şevketi efrād-ı ahālīsiniñ kendi ṣanʿat ve mesleklerinde derece-i ehliyet ve mahāretleriyle mütekāfiyen-i mütenāsibdir. Yaʿni her ferd kendi ṣanʿat veyāḫūd ḫıdmetini ne ḳadar iyi icrā ederse memleket o ḳadar zengin olur."

Gerçi lafẓ-ı mezbūr maʿnā-yı laġvīsine naẓaran īrād ve istiʿmāl olınmış ise de ʿulūm-i riyāżiyye ıṣṭılāḥında ki bugün sāye-i maʿārif-pīrāye-i ḥażret-i [221] pādişāhīde ʿilm-i mezbūruñ bu mis̱illü ıṣṭılāḥāt-ı meşhūresi oldıḳça zebān-zed ve dāʾirdir. Maʿkūsen mütenāsib demek oldığı ve muḳaddimāt-ı riyāżiyyeye vuḳūfı bulunan şebān-ı ʿaṣrıñ ezhānına ise meʾnūs ve zebān-zed olan mārü'ẕ-ẕikr ıṣṭılāḥ-ı hendesīsiniñ bedāhet-i tebādürü iḳvāʿ-yı meʾmūl bulındığı cihetle şimdi ol ḥālde müʾeddā-yı ḳażiyye efrād-ı ahālīniñ ṣanʿatlarında derece-i ehliyet ve mehāretleri ne ḳadar ziyāde olursa o memleketiñ s̱erveti ol ḳadar az bulunacaḳ demek olup bu ise hem nefsü'l-emrde ve hem de anı müteʿāḳib (yaʿni) ile ityān olunan ʿibāre-i müfessireye münaḳıż düşecegi ẓāhir ve bāhirdir.

İşte o cihetle bu mis̱illü iltibāsātdan teḥāşī ve mücānebet ile elfāẓıñ evleviyet-i ẕikrini temyīz ve teşḫīṣden teġāfül olunmamalı ve mis̱āl-i mezbūrda daḫı müteḳāfiyen lafẓı ya külliyen ṭayy veyāḫūd mebsūṭen kelimesiyle mübādele edilerek maḥẕūr-ı mezbūr defʿ ü refʿ edilmelidir.

Ve ke-ẕālik kelām-ı manẓūmda *Pertev Paşa*'nıñ kemerler taʿmīri için söyledigi tārīḫiñ işbu;

Olup Sulṭān İskender nevānıñ lüṭf-i vālāsı

Yapıldı bu kemer-i sīretde sedd-i āhenīn oldu

Beytinde vāḳiʿ sīret lafẓı gibi ki anıñ mevżiʿe ṣūret lafẓı daha münāsib ve sīret taʿbīri her ḥālde nā-muvāfıḳdır. Lakin sīretiñ ṣūrete tebdīli taḳdīrinde sāl tārīḫiniñ çıḳmayacağı maḳām-ı iʿtiẕārda serd olunursa bunuñ cevābını artıḳ erbāb-ı kemāl ve dānişiñ ḥükm ü ceddānīsine bıraḳaraḳ iḫtiyār-ı ṣamt ve sükūt ederiz. [222] Elfāẓ-ı müteʿaddidede olan münāferet işte bu mis̱illü mevżiʿine nā-mülāyim kelimātıñ yek-digerini teʿāḳub ederek cümle-i vāḥidede terākübve tecemmuʿundan ʿibāret olacağı vadīde imʿān o mis̱illü faḥşiyāt-ı kelimātı görüp cihet-i maṭbūʿiyyet ve maḳdūḥiyyetini ise ẕevḳ-i selīm ve ṭabʿ-ı müstaḳīm bulabilecegi cihetle artıḳ ol bābda mis̱āl īrād ve ityānından ictinābenli't-taṭvīl ṣarf-ı naẓar ḳılınmışdır.

Temmü'l-Cildü'l-Evvel

Sene 1288 fī 15 Rebīü'l-āḫir

TARTIŞMA VE SONUÇ

Arap toplumunda belâgat çalışmaları İslamiyet'ten önce başlamıştır. Bu çalışmalar, şiirlerin ve hatiplerin nutuklarının edebî açıdan eleştirilmesi şeklinde olmuştur. İslamiyet'in gelişiyle Kur'an'ı anlama, yorumlama ve anlatma isteği ortaya çıkmış böylece tefsir ve kelâm türünde eserler verilmiştir. Kur'anı yanlış anlama endişesiyle Arap gramerini toplu hâlde veren kaynaklara ihtiyaç duyulmuş ve belâgat konusunda eserler verilmeye başlanmıştır.

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra Arap dili önemli bir hâle gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i okuyup anlamak isteyenler tefsir ve kelâm eserlerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu sebeple Arap belâgatına ait birçok kitap, şerh veyā tercüme edilmiştir. Edebiyatımızdaki ilk belâgat çalışmaları da Arap edebiyatından yapılan bu tercümelerdir. Ayrıca Fars edebiyatından da tercümeler yapılmıştır. Bizdeki ilk belâgat eserleri çeviri niteliğindedir, telif eserlerin yazılması ise daha sonraki tarihlerde olmuştur.

Tanzimat'tan sonra her alanda olduğu gibi eğitim alanında da Batı'ya yöneliş başlamıştır. Batılı anlamda yeni okulların açılması, Türkçe belâgat kitaplarının telif edilmesini gerektirmiştir. Çünkü bu Batı tarzı okullarda ders programlarında olmadığı için Arapça ya da Farsça bilmeyen öğrenciler yetişmiştir. Öncelikle Mehmet Tâhir Selâm tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilen Mevlânâ İsâmüddîn'in *Mizânü'l-Edeb* (1841)'i, ardından Ankaravî'nin *Miftahu'l-Belâga ve Misbahu'l-Fesaha* adlı eseri yayımlanmıştır. Bu iki eserden sonra kırka yakın eser basılmıştır. Bizim üzerinde çalıştığımız belâgat eseri de bunlardan biridir.

Dönemin belâgat kitaplarının çoğunda olduğu gibi incelediğimiz ve transkripsiyonunu yaptığımız *Mebâni'l-İnşâ*'nın da Batı tarzı liselerde ders kitabı olarak okutulma amacı vardır. Bu sebeple 'anlaşılır olma' eserdeki en dikkat çeken noktalardan biridir. Mebâni'l-İnşâ'nın aynı devirde yazılan belâgat kitapları arasında farklı ve önemli bir yeri vardır. Çünkü gramer kurallarını açıklamak için kullanılan örnekler birçok farklı kaynaktan yararlanılarak verilmiştir. Yazar, eserini hazırlarken kısa açıklamalar yapmış ve bol bol örnek kullanmıştır.

Eserin önemini gösterecek özelikleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

1- Eserin en önemli özelliği, Arap ve Fars belâgat eserlerinde bulunan konuyla ilgili bilgilere ilave olarak Fransız retorik eserlerindeki belâgat konusuna dair

bilgileri veren ilk eser olmasıdır. Tanzimatla birlikte değişen belâgat bilgilerini ihtiva ettiği için belâgat konularındaki değişim de eserden takip edilebilmektedir.

2-Fesâhat-i askeriyye, fesâhat-i hitabiyye ve politikiyye, fesâhat-i şifâhiyye, fesâhat-i tahrîriyye, fesâhat-i tarihiyye, fesâhat-i âdâb, fesâhat-i mektubat ve fesâhat-i şi'riyye bölümlerinin bulunması, eserin geniş bir konu yelpazesine sahip olduğunu gösterir. Kitapta yer alan bölümler ayrı başlıklar altında incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Bu açıdan birçok alan için kaynak özelliğindedir.

3- Kelâm-ı basit, kelâm-ı mutedil ve kelâm-ı âli başlıkları altında sade, orta ve süslü nesir konuları ele alınmıştır. Nesir üslubu hakkında eldeki bilgilere katkısı olacak farklı bilgiler vermesi ile de önemli bir kaynaktır.

4- Mecâz-ı mürsel, kinâye, teşbih, mecaz, seci, tarsi gibi söz sanatlarına yer verilmiştir. Bu sanatların güzel ve doğru konuşmak ve yazmak isteyenlerin sık başvurabileceği araçlar olarak verilmesi, edebi sanatlar hakkında yazarın farklı görüşlerini ortaya koymaktadır.

5- Eser, Süleyman Hüsnü Paşa'nın dil hakkındaki görüşlerine dair bilgi edinmek isteyenler için de önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Hüsnü Paşa'nın Türkçülük ve milliyetçilik kavramları hakkındaki görüşleri de eserde yer almaktadır. Türk diline ve bu dilin öğrenimine önem veren Süleyman Hüsnü Paşa eserinde, dilimizin kurallarının kendi yazarlarımızın hazırladığı telif eserlerle öğrenilmesinin faydalı olacağını açıklamış ve yazarlarımıza önerilerde bulunmuştur.

6- Konuşmacı ve yazıcı konumundaki kişilerin sahip olması gereken özellikler eserin muhtelif yerlerinde, anlatılan konuya uygun şekilde verildiği için kitabet konusu ve işi ile uğraşanlar için el kitabı özelliğindedir. Sadece kitabın yazıldığı devir için geçerli olmayan kitabet ile ilgili bilgiler, günümüzde de eserden yararlanılmasını sağlamaktadır.

Hazırladığımız bu çalışma, Batı tarzı kuralların da bulunduğu belâgatla ilgili telif eser niteliğindeki Mebâni'l-İnşâ'yı bilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Ayrıca eserin edebiyatımız ve eğitim tarihimiz açısından değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kullanıcılar bu kitap sayesinde XIX. yüzyılın dil özelliklerini yansıtan bir esere ulaşmış olacaktır.

Eski harflerle yazılan birçok kitap gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Biz de bunlardan biri üzerinde çalışarak bilim adına faydalı olmaya çalıştık. Temennimiz, çalışmamızın araştırmacılar ve meraklılar tarafından kaynak kitap olarak kullanılması ve yaptığımız çalışmadan yararlanılmasıdır.

KAYNAKLAR

Abdullah Tansel, F. (1954). Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât ve Muhâberâtı. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası,* c. 11, s. 131-152.

Akalın, Ş. H. (2012). *Yazım Kılavuzu.* Ankara: TDK Yay.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1.* İstanbul: MAS Matbaacılık.

Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Demiray, K. (1982). *Temel Türkçe Sözlük.* İstanbul: Anka Ofset Basımevi, s. 116.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.* Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü.* Ankara: TDK Yay.

Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara: Rehber Yayınları, s. 103.

Eren, H., Gözaydın, N., Parlatır, İ., Tekin, T. Ve Zülfikar, H. (1988). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, c. 1, s. 165.

Gökalp Alparslan, G. (2007). *Terceme-i Telemak.* Ankara: Öncü Kitap.

Hacımüftüoğlu, N. (1992). "Bedî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* C: V, İstanbul: TDV Yayınları, s. 320.

Halman, T. S. (Genel Ed.). (2007). *Türk Edebiyatı Tarihi 1*: *"Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat": Yekta Saraç.* İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 346-359.

Hançerlioğlu, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü.* İstanbul: Evrim Matbaacılık.

Işık, İ. (2007). *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopesi.* Ankara: Elvan Yay.

İsen, M. (Ed.). (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yay.

İsen, M. (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü.* C: I, Ankara: AtaTürk Kültür Merkezi Başkanlığı, s.396-399.

Kabaklı, A. (2006). *Türk Edebiyatı.* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınevi.

Kablan, H. (2006). *Arap Dili ve Balâgatında Mecaz-ı Mürsel ve Alakaları, Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı.

Kanar, M. (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.

Karahan, A. (1987). *Nabi.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Karamollaoğlu, F. S. (2014). *Kur'an Işığında Belâgat Dersleri Bedî İlmi.* İstanbul: İşaret Yay.

Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları, s. 64-65.

Kılıç, H. (1992). "Belâgat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* C: V, İstanbul: TDV Yayınları, s. 380-383.

Koç, O. (2012). *Tanzimat Dönemi Edebî Nesrinde Üslûp Değişmeleri.* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Korkmaz, Z. (2002). Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu. Ankara: *TDAYB*, I. Cilt, s.41-59.

Köksal, M. F. (2005). *Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları.* Ankara: Akçağ Yay.

Mengi, M. (2003). *Eski Türk Edebiyatı.* Ankara: Akçağ Yay.

Okuyucu, C., Kartal, A. ve Köksal, F. (2012). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri.* İstanbul: Kesit Yay.

Özbilgen, E. (2006). *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi*: *Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özkırımlı, A. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları. s. 64-65.

Parlatır, İ. (1989). *Büyük Türk Klasikleri*. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay.

Polat, N. H. (2003). Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa. *TÜBAR-XIII.* s. 447-454.

Redhouse, J., Akım, B., Antel, N., Avery, R., Eckmann, J., Huri, S., İz, F., Mansuroğlu, M. ve Tietze, A. (1999). *Redhouse Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük*. İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, s. 151.

Sami, Ş. (1992). *Kâmûs-ı Türkî.* İstanbul: Çağrı Yay.

Saraç, M.A.Yekta (2004). Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine,

TDED, c.32. s.131–147.

Tekdemir, M. (2012). *Mehmet Abdurahman'ın Belâgat-ı Osmaniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme).* Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tevetoğlu, F. (1988). *Süleyman Paşa*, *Hayatı ve Eserleri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Tuğlacı, P (1984). *Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, s. 96.

Usta, H. İ. (2010). Türk Gramerciliğinin Tarihinde "Kavaid" Kitaplarının Yeri. *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi.* s. 283-299.

Yazıcı, T. (1992). "Belâgat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* C: V, İstanbul: TDV Yayınları, s. 383-384.

Yetiş, K. (1992). "Belâgat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* C: V, İstanbul: TDV Yayınları, s. 384-387.

Yetiş, K. (1987). Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası. Ankara: *TDAYB*, s. 367-407.

Yetiş, K. (1985). Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Milli Rhétorique Meselesi. Ankara: *TDAYB*, s. 199-211.

Yetiş, K. (1992). "Belâgat-ı Osmâniyye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* C: V, İstanbul: TDV Yayınları, s. 387-88.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Fatma YILDIZ

Doğum Yeri ve Tarihi : Bergama/1992

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : ADÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diger :

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : fatmayildiz@gmail.com

Telefon :

Tarih :